

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1934**

MÅLA MED MERO

— den nya
lackfärgen som
torkar på 45 min.

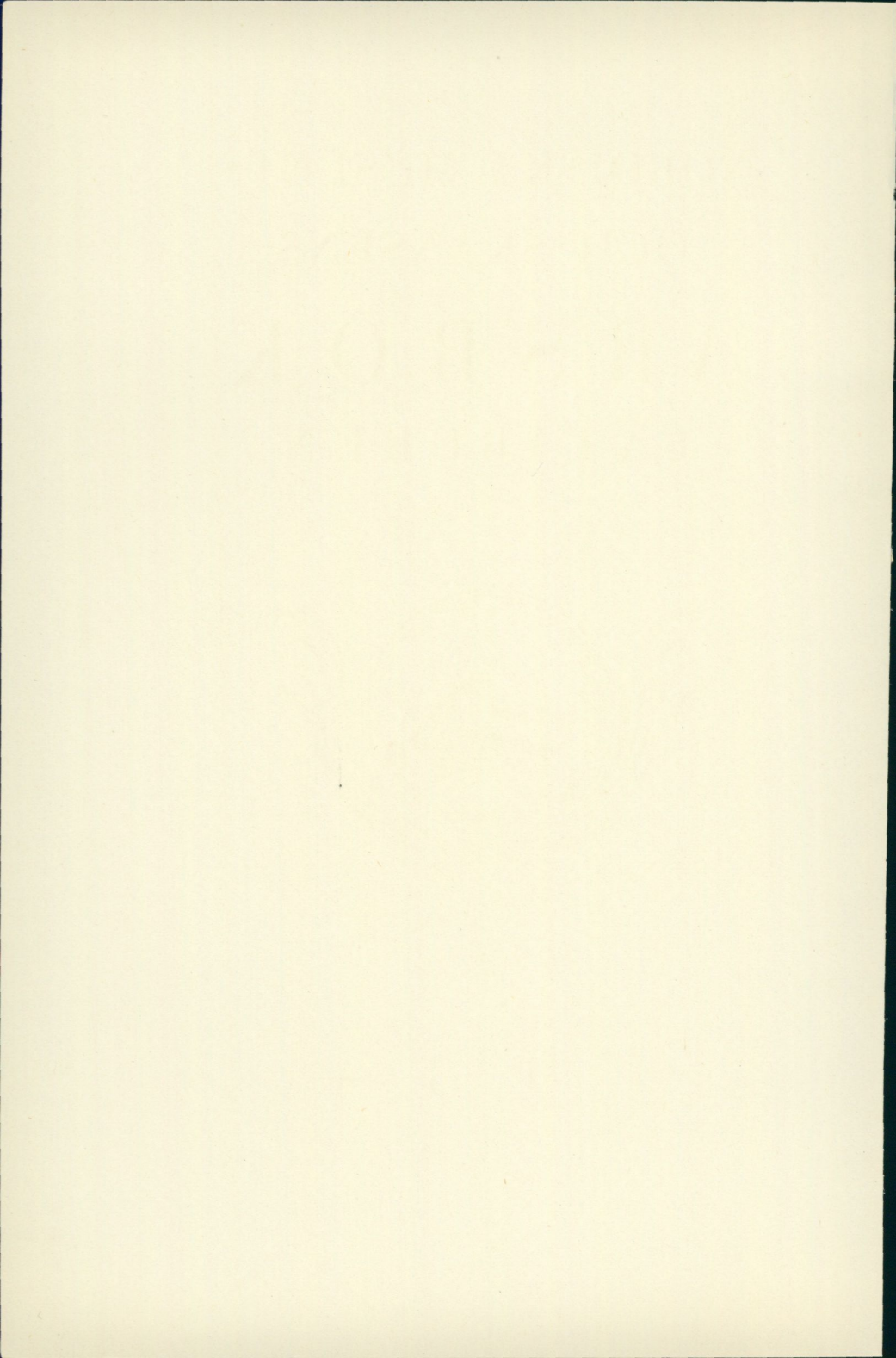

Allt målningsarbete i hemmen har hittills, på grund av den långa torktiden, varit till stort besvär. Men den tiden är förbi. Nu målar man med Mero, Klintens nya cellulosalackfärg, som är fullkomligt torr redan 45 minuter efter sista penseldraget. Mero är lättarbetad, täcker väl och är synnerligen dryg. Begagna Eder av denna möjlighet att försköna Edert hem. Mero finnes i 28 moderna standardkulörer. Säljes i egna och Ad. Lemons butiker samt hos de flesta andra färghandlare.

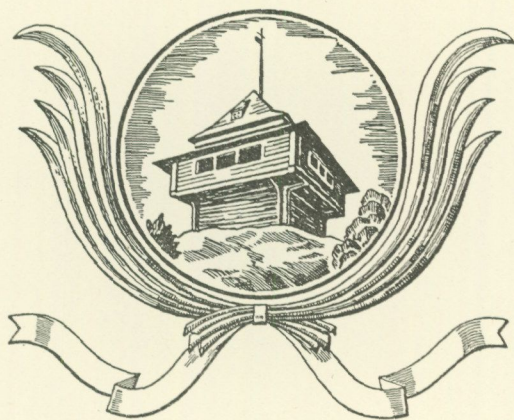
KLINT, BERNHARDT & CO.

FÄRG- & FERNISFABRIK, STOCKHOLM. Tel. NAMNANROP.

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
ÅRSBOK
FATABUREN

1 9 3 4

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag, motiv från Skansen med Moragården i bakgrunden
är utfört efter fotografi av J. Rydberg.

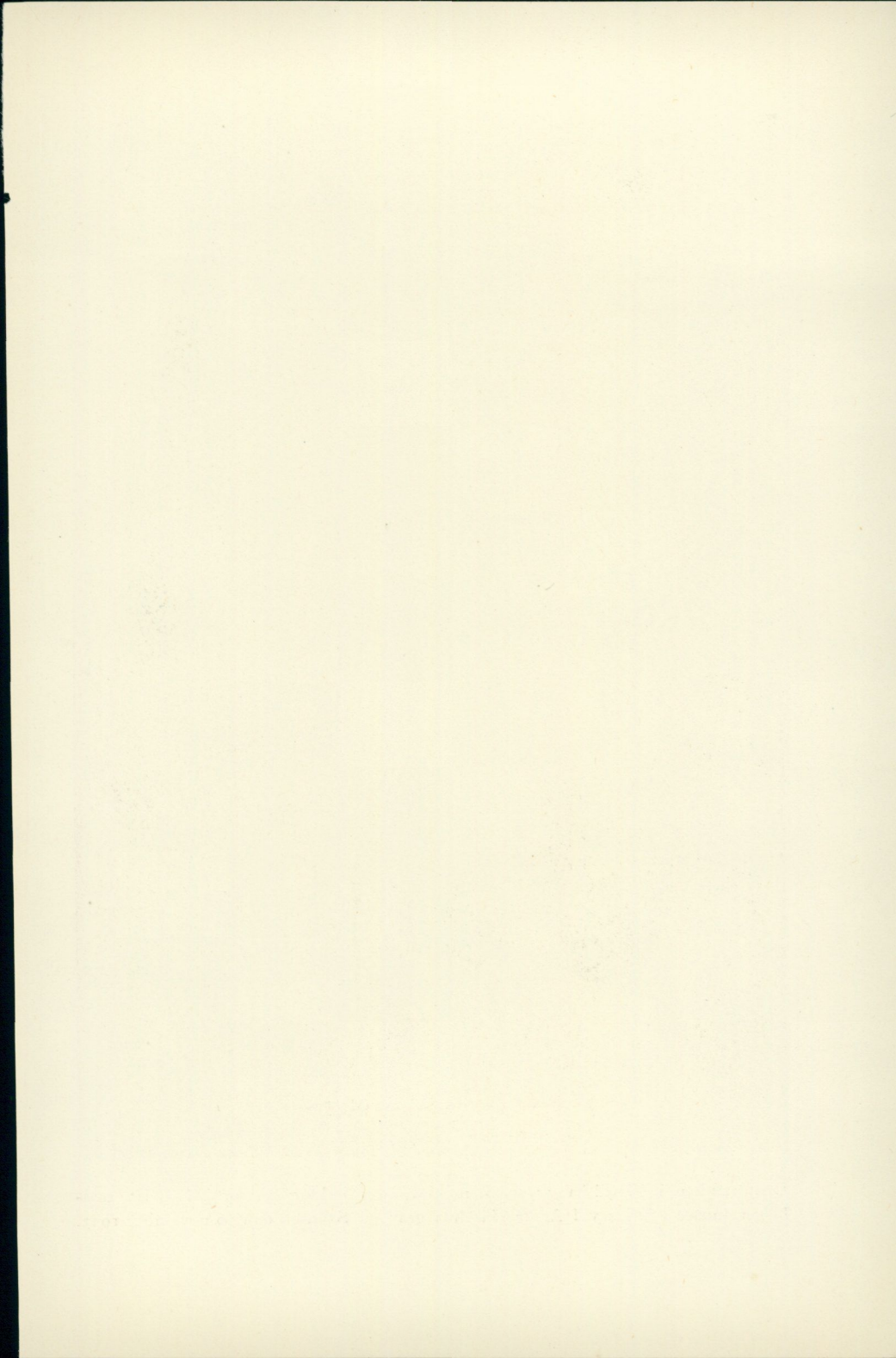
*Tryckt hos Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1934*

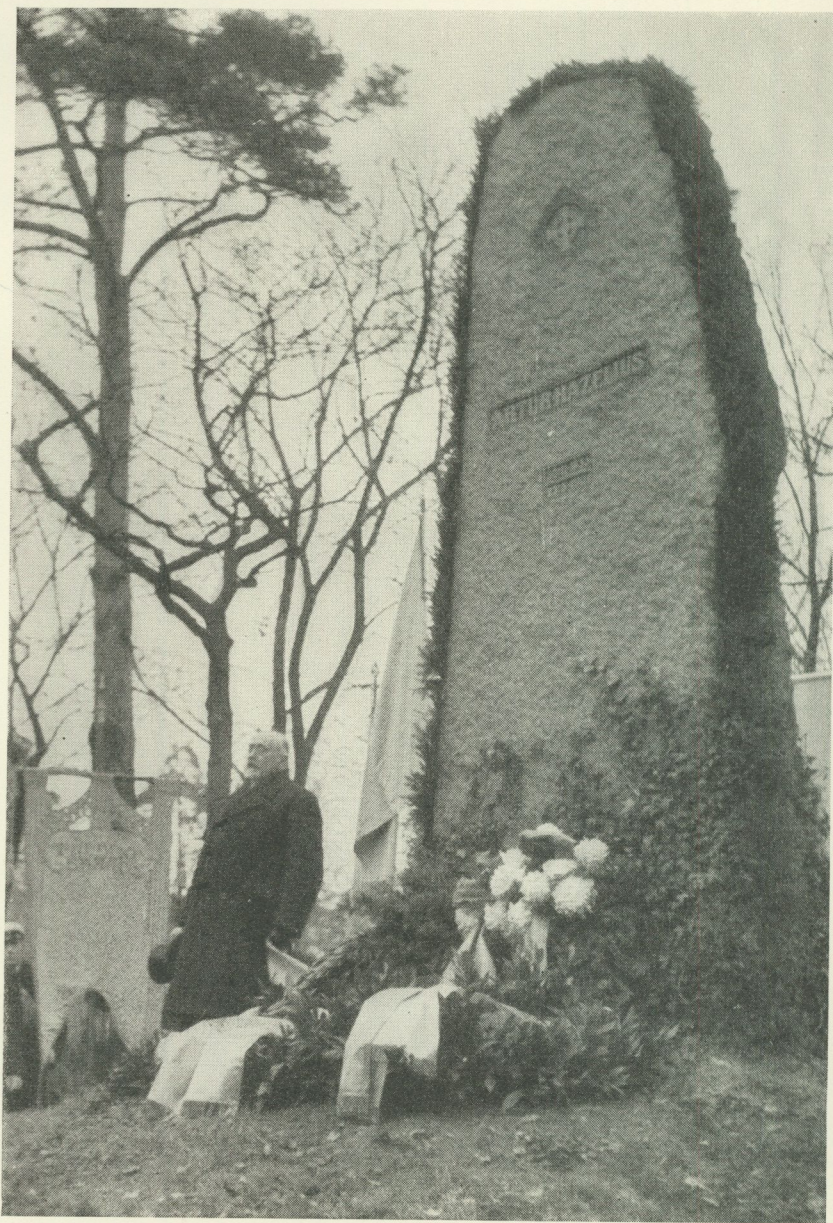
I N N E H Å L L

GUNNAR MASCOLL SILFVERSTOLPE, Kantat till minnet av Artur

Hazelius 30 november 1933	9
ANDREAS LINDBLOM, Hazeliusminnet.....	17
GÖSTA BERG, Olaus Magnus bilder ur de nordiska folkens liv	29
MÅRTEN SJÖBECK, »Pilträäd plantera åboerne flitigt...»	47
HOLGER ARBMAN och ELISABETH STRÖMBERG, Åslevanten	67
BENGT BENGTTSSON, Det svenska kistebrevet.....	83
GÖSTA SELLING, En murmästare som herrgårdsarkitekt	101
SVANTE SVÄRDSTRÖM, Rosmålning och kurbits	121
IVAR SCHNELL, Om glasögonens historia i Sverige	147
ANDERS BILLOW, Officina Typographica, Skansen.....	165
BENGT BENGTTSSON, Apoteket på Skansen.....	187
Tre tal på Skansen:	
ARTHUR ENGBERG, De tre ringarna	209
TORSTEN FOGELQVIST, Till svenska arbetare	216
NILS LITHBERG, Till gutar i förskingringen	224
Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar	231
Nordiska museet och Skansen under år 1933:	
Hazeliusjubileet	245
Allmogeavdelningen	258
Högreståndsavdelningen	271

Skansen	292
Tyresö	301
Arkivet, biblioteket, undervisningsavdelningen m. m.	301
Fältarbeten	306
Förvaltning m. m.	310
Förteckning över personer som 1933 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen	321

Ordföranden i Nordiska museets nämnd överdirektör Viktor Almqvist nedlägger museets krans vid Artur Hazelius grav på Skansen den 30 november 1933.

KANTAT TILL MINNET AV ARTUR HAZELIUS 30 NOVEMBER 1933

av Gunnar Mascoll Silfverstolpe
(*Musiken av Ture Rangström*)

FÖRSPEL

Vallvisa från Älvdalen, upp-
tecknad av R. Dybeck:

»Limu, limu, leima.
Gud, låt solen skina
över bergena blå,
över kullorna små,
som i myren ska gå
om sommaren.»

I. DE VÄNTANDE

1. *Visan.*

Jag är en låt, som bevingat
tallösa timmar på sätern
hundrade somrar och mer.
Jag är en visa, som klingat
saligt i nyponroshagar,
som lyste och vissnade ner.
Bultande hjärtan ha funnit
lättnad och tröst i min ton.
Jag var en själavända,
vandrande ensam på mon . . .

Hör du då ej — jag förkunnar
oro och glädje och nöd!
Munnar jag närmat till munnar,
tills de ha skilts i den kalla
stunden, då munnen är död.
Alla förgäta mig, alla.
Rädda mig, innan jag mister
det som jag levde för!
Jag är en lockton, som brister.
Jag är en visa, som dör.

2. *Gården.*

Jag är en gård, som man timrat
grundfast en gång, och jag orkar
ännu stå myndig och rak.
Vårdkasars lågor ha skimrat
hotfullt i gulgröna rutor.
Barkbröd har hängt i mitt tak.
Lyckan har viskat härinne
slitna och eviga ord.
Nu är jag bara minne.
Nu är min gärning gjord.

Mossa skall växa på hällen,
där seklernas spår nöttes in.
Kom, när det susar i kvällen,
skåda den skatt, jag fick samla,
tag den och gör den till din!

Tiden far hårt med det gamla.
Milt genom vårdträdets galler
solen min takås berör.
Jag är en gård, som förfaller.
Jag är ett Sverige, som dör.

3. *Minnena.*

Hör du oss ej vid din ruta?
Vi äro minnen, som sväva
kring dig i luftig gestalt.
Vi äro danser, som sluta,
åldriga bruk, som förtvina,
kärnord, som mista sitt salt.
Ändlösa skaror ha fött oss.
Räknar du icke med dem?
Gravarnas hem äro flera
än alla levande hem.

Har du då råd att förspilla
verket, de formade stilla
eller med hjärtat i brand?
Låt oss få vidga ditt lilla,
bidande fädernesland!
Vi äro väldiga tider.
Vi äro drömmande år.
Kommer han inte omsider,
mannen, som samlar och sprider
kraften, som gagnlös förgår?

II. UPPENBARELSEN

Så står han där! En liten man med klara, fasta drag.
Det är vid Leksandsnorets strand en skylös sommardag.

Snabbt glida långa båtar in, som böndagsklockors dån
i björklövssus och sunnanvind har kallat fjärranfrån.

Som ofta förr han vandrat kring och sett vad ingen ser,
Hans blick har tänts av slitna ting, som ingen märker mer.

Hans bröst är bräddfullt av en sång, som ingen lyssnar på.
Hans vandring är en pilgrimsgång, som ingen gitter gå.

I andlös tystnad står han där, då varje bårsvart båt
mot stranden mjukt och varligt bär all livets friska ståt.

Han ser en värld, som tar farväl — som skuggan snart skall nå.
Det händer något i hans själ. Det händer något då.

Där virvlar in en diktarsyn, som stannar och får form.
Kom, jättegärning ned ur skyn och kom med eld och storm!

Så står han där. Å, låt oss se hans darrande gestalt
den stund han valt sin väg och vet, att han skall mäkta allt!

Hans huvud lyfts mot Siljans vidd och bergens dimblå rand
och kring det bär en sommarvind en visa om ett land.

III. VID MÅLET

Månskenet lyser på Skansen
arktiskt och midvinterkallt.
Mörk i den isiga glansen
rör sig en ensam gestalt.

Mellan de snötyngda husen,
långt in i rasslande lund,
liten och åldrad och frusen
gör han sin rund,

stannar och ser emot stadens
oroligt fladdrande sken
tornkrönt museifasadens
väldiga epos i sten,

dröjer där länge — men vänder,
väckt ur sitt grubbel av djuren.
Vargarna tjuta i buren.
Vargarna slicka hans händer.

*

Ensamhet knarrar i stegen.
Böjd följer skuggan hans färd.
Vad blev det kvar av hans egen,
slutna, förgängliga värld?

Margfaldigt svåra bekymmer,
söckenårs möda och kiv
tog han för verket, som rymmer
svenskarnas bortglömda liv.

Motstånd och hån drev han undan
inför en häpnande tid.
Natten var stilla begrundan.
Dagen var angrepp och strid.

Kort är den tid, han har över,
utmätt den kraft, han får ge
verket, som måttlöst behöver
tanke och själ och idé.

Visste han blott, att det sträcker
kronan i somrarnas doft,
växer och samlar och väcker
ungdomen över hans stoft?

Mänskens dödsvita brand
lyser på frostnattens flora.
Har han gjort nog för sitt stora,
heliga fädernesland?

IV. DE RÄDDADE

(Efter den ensamma nattvandringen har Artur Hazelius gått till vila i Gula huset, och nu närma sig de makter, som vilja tacka honom.)

Sover han? Dagen var lång.
Låt oss få tala
tacksamma ord i hans dröm!
Vi äro visa och sång.
Oss gav han makt att hugsvala
ännu en gång.
Ungdom, som ser genom löven
majnattens ängslande stjärna,
lättar sitt bröst med vår ton.
Döda ha gnolat den gärna.
Mellan det gångna och nuet
välvde han bron.

Sover han? Dagen är all.
Vi äro byar,
bodar och stugor och gårdar.
Oss har han frälst från förfall.
Tryggt vid den kraft, som förnyar,
ställde han kraften, som vårdar.
Hör våra vasatidskärva,
nödårsbeklämda och spröda,
sommarlekglittrande ord!
Skimra ej ännu i salen
lågor, som flammade på döda
julkvällars bord?

Sover du? Timman är sen.
Låt oss få viska
kärlekens ord i din dröm!
Vi äro urgamla sken,
glidande mjukt över friska
kinder, där skuggan är len.
Vi äro minnen, som gälla.
Mitt i det larmande livet
äro vi vädjan och krav.
Verket, du skapade, lever
ännu, då seklerna fälla
lov på din grav.

H A Z E L I U S M I N N E T

TAL DEN 30 NOVEMBER 1933

av Andreas Lindblom

Nu stupar den grå november brant mot sitt slut. Allhelgonadag och Mårtensmessa är länge sedan förbi. Åkrarna är plöjda. Adventssnön har fallit.

November är minnenas månad. Alla själars dag firas visserligen inte längre hos oss. Men svensk historia läser likväl denna månad, den 6:te och den 30:de, sina mest gripande själamässor.

Den 30 november hugfäster en dödsdag, ett allvarstungt ögonblick, då en krigets mäktiga fackla släcktes i stormen. Men den hugfäster också en lycklig födelsedag och därmed en gärning som utgör en av vår historias mest framgångsrika insatser på den fredliga odlingens fält. När Artur Hazelius i dag för hundra år sen kom till världen, tändes därmed en fackla, vars återsken länge skall lysa över landet.

I regeln är det ju så, att om en människa inte fångat sin livsuppgift redan vid trettio år, så brukar det inte bli så mycket av henne. Hazelius företer den sällsynta bilden av en man, som är trettionio år gammal, då han börjar sin egentliga livsgärning. Men man misstar sig, om man tror, att den föregående tiden varit utan betydelse för verket. Ty under dessa första fyra årtionden härdades en vilja, prövades ett hjärta, formades en människa.

Vad den tidigaste barndomen betytt härvidlag, vet vi inte. Som andra barn sprang väl lille Artur och lekte på Surbrunnsgatan och i trädgården till det gula envåningshuset med brutet tak, som nu finnes på Skansen. I detta vackra men oansenliga

hus hade hans far, som då var adjutant hos kronprins Oscar, flyttat in 1830.

Så mycket mer betydelsefull blir en annan tilldragelse i gossens liv. När han var nio år gammal, alltså då vi börja i läroverket, sändes han i stället ned till Småland för att uppfostras på landet under fem hela år.

I Hannäs komministergård i Tjust bodde på den tiden en from och dugande präst, Thure Reinhold Ekenstam. Han var mest känd i egenskap av framstående pedagog, vilken tagit sig före att gratis läsa med socknens barn — det var ju i den svenska folkundervisningens gryning. Bland hans privatelever sattes nu lille Artur. Det var onekligen en märklig form av uppfostran för ett huvudstadsbarn, en uppfostran i Carl Jonas Love Almqvists anda. Intressant nog hade en farbror till Hazelius deltagit i Almqvists värmländska bondeliv, och även hans far var anstucken av denna Rousseau-romantik. Som ej så få militärer då för tiden omfattade Johan August Hazelius liberala idéer, som bland annat i folkupplysningen och ståndscirkulationen såg medel för folkets lycka — alltså samma åskådning, som hystes av general Hazelius karlbergskamrat, den sedermera berömde pedagogen Torsten Rudenschöld. Den långa vistelsen där nere i Småland gjorde ett outplånligt intryck på Artur Hazelius. När han ett tjugotal år senare blev en av huvudredaktörerna för den bok, som jämte bibeln och psalmboken varit läst av största antalet svenskar under sista halvsekllet, nämligen Läsebok för folkskolan, kom barndomsintrycken från landet honom väl till pass. Och när han under otaliga resor i den svenska landsbygden bedrev forskning och museal insamling, behövde han aldrig känna sig som främling.

Om skolåren i Nya Elementar och om Uppsalaåren är inte mycket att säga. Han är primus och exemplarisk, även i fysisk träning — gamla skolkamrater berättar långt senare om hur han i gymnastiksalen brukade gå lingång på armarna upp till taket med två tunga stolar hängande vid fötterna. Allt sådant var ju stiltigt och beundransvärt, men ändå — både gymnasisten och studenten var dock inte mer än en utkristallisering av det bästa

bland det vanliga. Lika välgjord var hans doktorsavhandling om Hávamál, en avhandling, som rättvist nog numera är totalt bortglömd. Bland de grånade hedersdoktorerna och jubelmagistrarna vid denna promotion finner man intressant nog några namn som verka som symbolisk inramning kring den unge Hazelius, nämligen den berömde folkminnessamlaren Leonard Fredrik Rääf, den utmärkte språkmannen Johan Erik Rydqvist och den gamle förnämlige folkviseforskaren Arvid August Afzelius.

Hazelius lärarverksamhet som lektor vid Nya Elementar och Högre Lärarinneseminariet, en verksamhet som omfattar hela 60-talet, innebär den första utvecklingen i originell riktning av hans personlighet. Det är nu den djärve språkmannen växer fram. Efter åtskilliga betydelsefulla skrifter kastas han in i den rättstavningsstrid, under vars buller andarna drabbade samman i Sverige särskilt åren 1869—71. Han var i vissa avseenden mycket radikal — han fordrade t. ex. avskaffandet av fv och f som tecken för v-ljudet och mycket annat, som delvis realiserades först genom Fridtjuv Bergs bekanta reform. Å andra sidan höll han hårt på en så hopplös sak som användningen av »han» och »hon» för substantiven i stället för »den».

Dessa pedagogiska år kan måhända förefalla bortkastade ur Nordiska museets synpunkt. Men i själva verket bildar de en viktig etapp till den period av kraftutveckling, som inträffar på 70-talet. Ty det var just under lärartiden som han skärpte sin psykologiska blick, vilken senare kom honom så väl till pass exempelvis vid tiggerier och andra besvärliga transaktioner och inte minst i museitekniska frågor. Den tablåartade utställningsformen, som han redan år 1873 begagnade sig av, liksom friluftsmuseets hela regi förstår man bäst, om man kommer ihåg, att Hazelius hade utbildats till pedagog.

1870 lämnade han lärarbanan för att leva som fri skriftstäl-lare. På sommaren 1872 befann han sig som ofta tillförne på en färd i Dalarna. Och här föddes Nordiska museets idé. Här upplever han den strålande syn, som hans hustru så vackert tecknat i sin dagbok:

»Den 7 juli», skriver hon — »en härlig dag, som länge skall leva i mitt minne. Klockan omkring halv sju voro vi nere vid Barkbacken för att taga emot de väntade båtarna. Det var den fagrade sommarmorgon. Siljan låg som en spegel. De grönkädda stränderna med sina byar här och där bildade en vacker och intagande tavla . . . Men huru klappade dock ej hjärtat med starkare slag, då man fick se bakom udden den ena båten efter den andra närma sig med raska årtag. De röda och vita dräkterna skimra mot solen. Kullorna sitta på båtkanten och bilda en krans av kraftiga färger. Gamle-far synes högtidlig i aktern, vid styret. Tio par åror sätta fart i den stora, långsmala båten, som rymmer mer än femtio personer. Man tänke sig mellan 30 och 40 sådana båtar nästan på en gång framskridande på den solbelysta vattenytan! Vilken på en gång praktfull och obeskrivligt intagande syn! Det var omöjligt att utan tårar betrakta detta sällsamma skådespel», säger dagbokens författarinna.

Det är detta ögonblick som Hazeliuskantatens skald poetiskt identifierat med konceptionen av museets idé. Säkert är att det var den 24 juli 1872 som Hazelius här uppe i Dalarna, närmare bestämt i Åls socken, förvärvade de första föremålen till sin Skandinavisk-etnografiska samling, det blivande Nordiska museet, som öppnades för allmänheten den 24 oktober påföljande år. Som nr 1 och 2 i inventariet infördes en yllekjol och en bindmössa från Stora Tuna. Men redan nummer 50—52 är högreståndsföremål, det är hans farfars svenska dräkt från Gustav III:s dagar. Denna nu påbörjade samlingsverksamhet blev inledningen till en trettioårig kamp mot makter, som höll på att förinta den månghundraåriga kulturtraditionen i vårt land. De förstörande krafterna var naturliga konsekvenser av nya och betydelsefulla sociala framsteg. Viktigast var folkbildningen, som grundade sig på den nya folkskolestadgan av år 1842. Den smidde kunskapens vapen mot en analfabetisk, men kulturellt konserverande tradition. Två andra betydelsefulla faktorer var näringsfriheten och industrialismen. De slungade in i hemmen de maskingjorda varorna och reducerade själv-

hushållning och hemslöjd. De jagade de fäderneärvda dräkterna och husgeråden i lumphandlaren's säck eller ut på sopbacken eller i bästa fall upp på vinden. Bakgrunden för hela denna katastrofala upplösningsprocess utgjorde de vid denna tid allt effektivare skiftena av bondejorden. Skiftena sprängde den konserverande bygemenskapen och skapade väl hundratusende nya gårdar, representerande lika många nya hem med brustna eller i varje fall starkt försvagade traditioner.

I Hazelius liv börjar nu en mansålder av rastlöst räddningsarbete. Nu efteråt kan det te sig som ett triumftåg. I verkligheten var det en oavbruten kamp mot vandalism, oförstående, liknöjdhet och först och sist penningbrist. Sin egen förmögenhet satte han oupphörligt i sticket. Summan av de upplånade eller omsatta belopp, som han undan för undan ställt sig i personligt ansvar för, uppgick år 1898 till den fantastiska siffran av över tre miljoner kronor. »Pengar?» så föll Hazelius berömda ord, »pengar — skulle jag ha väntat på sådana, innan jag gått till verket, vad hade då blivit gjort? Jag dör bort, kanske mina planer med mig; men pengar finns alltid i världen.»

Efteråt kunde nog Hazelius se med blid humor även på dessa orons och bekymrens år. En gång påminte han skämtsamt en av sina kvinnliga amanuenser om att hennes bröllopsdag sammanföll med tjugofemårsdagen av det första lån, som han gjort för museet, »en dag», tillade han, »som kunde anses nästan som en stiftelsedag!»

Om vi ett ögonblick stannar inför hans egen halvsekeldag, 1883, så står vi inför minnet av en av de svartaste perioderna i hans liv. Bland de många vittnesbörderna härom vill jag citera ett enda. Den 6 oktober skriver han till sin vän och sitt trogna stöd professorskan Ann Margret Holmgren ett gripande karakteristiskt brev, som börjar så här: »Om du endast visste, med vilka bekymmer jag kämpat och kämpar dessa dagar. Jag dricker järnvatten för att stärka mina nerver och stålsätta mig i striden. Det är ingen leksak att hava mer än 12,000 kronor i obetalda räkningar och en svävande skuld på mer än 30,000, med växlar på tusentals kronor, som skola betalas om en vecka, med mödo-

samt upptagna län, som också skola betalas efter en eller annan vecka; att vidare få skriva brev på brev med bleklad nej till svar; att vandra fåfänga fjät i rika mäns trappor och tala för döva öron i deras salonger. Och så att icke kunna få någon kraftig hjälpare, som litet vill dela bördan, då det dock gäller en stor sak. Stockholm är då i många fall ett bedrövligt samhälle. Inga penningar och sällan en blick i stort. Att tänka stort, fast vi äro ett litet folk — detta, som man borde predika för dem på taken, förstå de så litet.»

Det finns ingen av Hazelius efterträdare som inte, låt vara i mindre skala, fått göra liknande erfarenheter. Det hör oupplösligt samman med denna post.

Vi förflyttar oss nu ett årtionde framåt, till 1893 — hur mycket har då ej förändrats! Det viktigaste som skett under denna period var att den 24 oktober 1888 grundstenen blivit lagd till den jättebyggnad där vi nu är samlade. Lika märkvärdigt, ja kanske märkvärdigare var tillkomsten av Skansen, som gav utlösning åt Hazelius älsklingsidé att skapa en bild av ett levande förflutet. »Se, vad jag vill ha är ett levande museum», yttrar han i en av de få tidningsintervjuer med honom som gjorts, »det är ju Skansen, och därför är det som folk går hit. Här äro inga döda tavlor och skåphängda dräkter som åskådaren går förbi som någonting dött. Och samma princip skall så mycket som möjligt tillämpas i Nordiska museet. Ingen museischablon som avskräcker folk, och därför hoppas jag att museet skall stå upprätt, fast jag nog vet, att det finns de som tala emot mig — också i pressen.»

Men vi återvända till Skansen. Dess idé går tillbaka ända till 70-talet, fast före 1890 ingen möjlighet fanns att realisera den. Alla försök att beröva Hazelius prioritet av friluftsmuseets idé har strandat. Tvärtom, det är från Hazelius som gnistan flyger vidare till Sveriges yttersta ändar och till grannländerna. Till sitt väsen är Skansen en genial orimlighet. Att flytta hus och hem från hela landet till en bergknalle vid huvudstadens portar, att med rekonstruktioner frambesvärja stämning och gripenhet, att levandegöra ett folkliv som till nittio procent varit

dött under många årtionden, är inte det grandios romantik? Men så inträffade Skansens debut också vid en tidpunkt, då marken var sällsynt väl beredd, nämligen 1891, samma år som ett par andra av vår nittiotalsromantiks märkvärdigaste debuter: Gösta Berlings saga och Frödings Guitarr och dragharmonika. Man kan nog också säga, att Selma Lagerlöf och Fröding, liksom något tidigare Heidenstam och något senare Karlfeldt givit litterärt uttryck åt just den anda, som utgör grundvalen för Skansenidén. Idéns häpnadsväckande snabba växt sammanhänger inte bara med att tiden var mogen, utan också med att den oersättliga människan just i detta ögonblick fanns inom räckhåll. Eljest hör det ju till livets tragedier, att man och verk, uppgift och personlighet, ingalunda alltid finner varandra.

Skansens tillkomst var den stora händelsen i 90-talets Stockholm. Samtidigt växte här nere på Lejonslätten den gigantiska museibygnaden i höjden. Hazelius fick aldrig uppleva dess fullbordan. Men han fick dock före sin bortgång mottaga ett offentligt erkännande av sin gärnings betydelse. Vid riksdagen 1900 hade nämligen P. P. Waldenström och Sigfrid Wieselgren motionerat om fördubbling av statsanslaget till Nordiska museet, d. v. s. en höjning från 25,000 kronor till 50,000, vilken efter heta debatter och mot statsutskottets avstyrkande bifölls. »Riksdagen», skriver Waldenström i sin motion, »har å svenska folkets vägnar en hedersskuld att betala till skaparen och styresmannen för Nordiska museet, detta museum, åstadkommet genom en enda mans överlägsna intelligens, brinnande fosterlandskärlek och okuvliga energi, detta museum, där Sveriges land och folk speglar sig självt såsom i intet annat, detta museum som likt en sprakande brasa på öppen spiselhäll under åratals kastat tändande gnistor vida omkring i vårt land, gnistor av kärlek till svensk kultur och natur, svensk nationalitet och bragd.»

I riksdagen behandlades Hazelius verk ur synpunkten av att det var en hela landets angelägenhet som borde stödjas. Det är dock obestridligt, att det har varit Stockholm, som främst fått skörda frukterna av hans verk. När Hazelius 1872, omedel-

bart före Nordiska museets start, vände sig till den kände mecenaten Oscar Dickson i Göteborg med begäran om bidrag — f. ö. det första tiggeri i stor skala, som museets historia känner — erhöll han Dicksons löfte om 5,000 kronor på villkor att Nordiska museet förlades till Göteborg. Hazelius svarade nej, och fick också avstå från pengarna. Museet borde, ansåg han, ligga i huvudstaden, och f. ö. var hans kärlek till hemstaden honom för stark. Man törs icke tänka på vad det skulle betytt för Stockholm, om Nordiska museet och Skansen förlagts till rikets andra stad. När Hazelius 1891 står inför förvärvandet av Skansens första område, utbrister han i ett brev till en vän: »Det ligger en omätlig vikt vid dess förvärvande, ty ovisst är, om någon efter mig gör sig den mödan att söka utföra den plan jag i fråga om det samma utstakat och som för museet innebär fröet till en storartad utveckling och för Stockholm en utomordentlig ekonomisk fördel.» Men det är inte bara på Stockholms materiella vinst han tänker. Ur synpunkten av vad Skansen skulle kunna bli som en stadens lunga, som en ideell rekreationsplats för hundratusenden av huvudstadsbor uttrycker han något senare sin fasta tro på friluftsmuseet som andlig tillgång. »Det skall», säger han, »särskilt för ungdomen verka välgörande och uppfostrande, vadan det måhända skall räknas som en icke oviktig insats i huvudstadens sunda utveckling.»

Trots detta fick Hazelius aldrig något anslag av Stockholms stad. Däremot ägnades åt honom den första minnestavla som uppsattes i stadshusets portik över om stadens bästa särskilt förtjänta stockholmare!

Museet och Skansen representerar en jättegärning. Låt oss grovt summera. Ur ett intet hade Hazelius (på det för genier egenartade sättet att skapa av intet!) sammanbragt samlingar, som vid hans död uppgick till 92,000 inventarienummer. Vid hans död var detta dyrbara palats av ädelt material, med konstrika valv och torn, till det yttre nära fullbordat. Härtill kom ett väldigt bibliotek och ett arkiv av bl. a. gårds- och skråhandlingar och framför allt en oändlighet av uppteckningar av andliga folkminnen, forntro och fornsed, folkvisor och folkmusik.

Till detta kom friluftsavdelningen på Skansen, som vid hans död hade nått en utveckling av ungefär hälften mot nu. Hela institutionen Nordiska museet och Skansen administrerades då av inte mindre än 31 tjänstemän.

Hur var det möjligt för en enda man att åstadkomma ett sådant verk? Svaret härpå kan inte sammanfattas i en enda formel. Men så mycket är säkert, att den viktigaste nyckeln till förståelsen av hans verk inte ligger utanför honom utan inom honom. Vilja och samvete i oupplöslig förening, alltså karaktär i ordets bästa mening, utgjorde grundvalen för hans personlighet. Den höjde sig på tre pelare. En var hans stora intelligens, som tidigt inriktades på effektivt kunskapsförvärv, närmast på de historiska och nordisk-filologiska områdena. Den andra pelaren var hans järnhälsa och därmed förknippade enastående arbetsförmåga. Den tredje var hans organisationstalang och minutiösa ordningssinne. Det hela kröntes av personlig charm, i förening med en smittande entusiasm och en övertalningsförmåga, som tycktes oemotståndlig. Men därinne i personlighetens hemliga rum bodde det viktigaste: en brinnande kallelsetro och en ödmjuk självförnekelse. Just därför att han aldrig tänkte på sin egen person, blev han en stark personlighet. Han gav ifrån sig, slösande, väl vetande, att den alltid förblir överlägsen, som ger mest. Och han utstrålade vänlighet och tacksamhet — att läsa hans tacksamhetsbrev är en hel predikan.

Som för alla handlingens snillen blev Hazelius väg så småningom en ensam väg. Han var i sin ungdom sällsynt vänsäll. På ålderdomen förbrändes han i ensamhet av sin kallelsets låga. Och de sista åren av sitt liv blev han nästan folkskygg. Det var mer besvär att få audiens hos honom än hos kungen, sades det, och fast hans namn var på allas läppar och ständigt i tryck, var det bara ett fåtal av den stora allmänheten som hade sett honom. Inom sin institution var han dock allestädes närvarande. »Det är för märkvärdigt med Doktorn», sa en av Skansens arbetare en gång, »man kan springa Skansen runt och leta efter honom, men bryter man en enda blomma eller trampar i en gräsmatta — strax är han över en.»

Hazelius påverkade starkt sin omgivning, en påverkan som nådde ut i de vidaste kretsar. Inte så mycket genom tal och skrift, knappt heller genom vad som brukar kallas goda gärningar. Han verkade som en etisk kraft, helt enkelt därför att han fanns till, därför att han i sin person förkroppsligade ett verk, som helt var inställt på att tjäna livets byggande krafter. För honom fanns ingenting färdigt. Hans inneboende strävan grep över varje gräns. Bakom varje mål såg han genast ett nytt som tornade upp sig, som spände anden och axlarna till nya ansträngningar. Just härigenom, genom sin otroliga själsliga spännvidd, skall Hazelius gestalt för ungdom och framtid stå som en eldstod. Ty ungdomen kommer alltid att tjasas av det som är över förmågan, av det som aldrig blir fulländat, som alltid förnimmes som andligen nytt.

Jag hörde en gång Nathan Söderblom säga, att man kunde dela människorna i två grupper, dem som tänder ljus och dem som släcker ljus. Förvisso tillhörde Hazelius ljuständarnas för mänskligheten dyrbara skara. Och den låga hans personlighet tände har förblivit flammande inom denna institution. Den lever här som en tankens produktiva oro. Kring vårt verk står ofta, nu som förr, strid. Hazelius testamenterade åt styresmannabefattningen en vidsträckt, i vissa avseenden diktatorisk befogenhet, som enligt hans uppfattning utgjorde en förutsättning för effektiviteten i dess mångskiftande verksamhet. Det är ett dyrbart men tungt arv, ett arv som inte alltid är lätt att förvalta, i varje fall inte utan konflikter. Men striden står omkring oss, inte ibland oss — om det är strid i Nordiska museet, är det mer en tävlingsstrid som skapar nya resultat, än ett split som förintar.

»Känn dig själv.» Dessa historiens mossbelupna ord ristade Hazelius in i museets sigill. Finns väl för mänskligheten en ädlare uppgift? Finns någon gåta svårare att lösa? Museets väldiga samlingar tecknar bilden av vårt folks liv under ett halvt årtusende. Alla dessa otaliga, enkla eller rika ting, som numera är grupperade kring Livrustkammarens minnen som centrum — de fyra stånden samlade omkring det majestätiskt kungliga,

skulle man kunna säga — allt berättar för den som vill och kan lyssna historien om ett folks växt från ungdom till mannaålderns kraft. Om nu museet är en öppen bok, där vår odlings historia står skriven, medger jag dock gärna, att bokens text är ganska svårläst. Museets utställda samlingar är för stora och ärligt talat delvis alltför tråkigt exponerade. Redan Hazelius kände denna svårighet, och han kunde ingalunda bemästra den. Ty även hans museirum var delvis tröstlöst tapetserade med saker. Men genom sitt geniala trick med exponering av folkliv i tablåer, åstadkom han en lycklig motvikt till överhopandet, och därmed fick han också en första klassens publiklockelse. Dessa tablåer, som han själv höll så styvt på, slopades efter hans död av den vetenskapliga rationalismen i det nya museet. I anledning av detta jubileum har vi återställt ett par sådana tablåer, lapparnas höstflyttning i Lule lappmark och interiör från en halländsk stuga. Den yngre museigenerationen har ansett sig vara skyldig Hazelius minne denna äreräddning.

Nu är det icke min mening att dessa tablåer i större utsträckning åter bör tillgripas i syfte att göra Nordiska museet populärt. Den moderna tekniken har ju andra medel. Men den tankegång Hazelius tablåer uttrycker: att på ett omedelbart fångslande sätt åskådliggöra museiföremålens mening och uppgift i levande livet — den tankegången måste räddas, om detta museum och otaliga andra inom och utom landet inte skall förlora sin publik och bli enbart vårdanstalter och vetenskapliga institut. Här väntar en stor och tacksam uppgift för museets tjänstemän under de närmaste åren, en uppgift som på inga villkor får åsidosättas. Den kommer att kosta pengar, men Nordiska museet vill tro, att Sveriges folk nu liksom på Hazelius tid inte skall lämna oss i sticket. Ty det gäller för museet att bevara greppet om sin andel i vårt folks kulturella fostran. Att släppa detta grepp vore att svika stiftarens minne.

I museets sigill satte han därjämte en strålande stjärna. Vi ser i den en symbol för det vetenskapliga sanningskravet på museets arbete. I den stjärnans ljus måste ovillkorligen vår väg gå fram, vare sig ljuset skulle visa den svenska kulturens

osjälvständighet och svaghet eller dess kraft och originalitet. Vare sig det avslöjar vårt eget arbetes brister eller tänder glans över vår forskning.

I detta museum bedrivs för närvarande ett mer vittomfattande arbete på utforskningen av vårt folks materiella och andliga odling än någonsin tillförne. Ett sådant studium av den fredliga odlingens landvinningar, av folkens inre historia är vårt betydande offer. Kulturhistorien kan visserligen aldrig entusiasmera på samma sätt som den politiska historien. Kulturhistorien eggas inte till bragd i vedertagen mening. »Det är de ärorika minnena som skapa de stora folken» — tankegången i dessa Montalemberts berömda ord innebär fröet till folklig kraftexpansion, men också till katastrofer. Just nu är det nog mindre lysande bragd, än allvarlig besinning som världen bäst behöver. En besinning som utgår från medvetandet om att det för folken liksom för individerna inte är rovdrift, utan ansvar, samarbete, förtroende och tolerans, som bygger upp kulturen. Sammanhanget i denna underbara byggnadsprocess kan aldrig bli likgiltigt. Levandegörandet av kunskapen om denna process kan för en kulturnation aldrig bli en bisak. Inför dessa fakta ter sig Hazelius jättegärning i den svenska minnesvårdens och minnesforskningens tjänst som en dyrbar tillgång för vårt folks fostran.

När vi i denna aftontimma högtidligt hyllar denna patriotiska gärning, denna oavbrutna gudstjänst i Minnenas helgedom, ringer malmtungt de ord som Geijer skrev ner inför den 30 november 1818, ord som Hazelius ofta upprepade och som kan stå som motto för hela hans verk:

Hågkomst av de framfarna dagar,
som oss eldar och oss anklagar,
gråa gäst, som ej tid försvagar,
följe ditt allvar vår dunkla gång.

OLAUS MAGNUS BILDER UR DE NORDISKA FOLKENS LIV

av Gösta Berg

Det är nu mera än två och ett halvt decennium sedan Michaelisgillet tog det märkliga initiativet att på svenskt språk utgiva Olaus Magnus Historia om de nordiska folken, deras olika förhållanden och villkor, plägseder, religiösa och vidskepliga bruk, färdigheter och idrotter, samhällskick och levnadssätt etc., det verk som allt ifrån femtonhundratalets mitt varit en av de viktigaste och mest anlitade källorna till kunskap om vårt land och folk. Ursprungligen framlagt på latin hade det sett dagen i fransk, italiensk, holländsk, tysk och engelsk upplaga, medan bokmarknaden i författarens hemland aldrig ansetts kunna ha intresse för ett så voluminöst arbete. Till textens omfattning — nära 900 sidor i liten folio — kom den pompösa utstyrseln med anfangsbokstäver och vignetter samt 472 träsnitt, avsedda att illustrera de olika kapitlens innehåll.

Det är otvivelaktigt, att dessa bilder i icke ringa grad förhöja värdet hos det även eljest sällsynt märkliga och betydande arbetet. Därför var det även naturligt, att Michaelisgillet i det brett lagda forskningsprogram som gillet i samband med sin utgåva linjerade upp för sina undersökningar över Olaus Magnus och hans verk, redan från början som en viktig punkt upptog frågan om träsnittens härstamning (Isak Collijn: Olaus Magnus. Ett försök till karakteristik och några önskemål. Uppsala 1910). Isak Collijn sammanfattade därvid de omständigheter som omedelbart kunde konstateras och meddelade även några egna värdefulla iakttagelser. Jag ger här ett referat av vad som i detta sammanhang kan vara av intresse.

År 1539 utgav Olaus Magnus, redan då landsflyktig, en stor karta över de nordiska länderna, vilken anses utgöra en av sin tids förnämligaste vetenskapliga prestationer på geografiens område. Denna karta, den s. k. Carta marina, är efter tidens sed försedd med ett myller av förklarande bilder, som äro inritade direkt på kartbladen. »Människor och djur, skepp och havsvidunder, vapen och furstar på sina troner förekomma här om vart annat och skola giva en föreställning om 'de underbara ting som finnas i Norden', dels om de politiska förhållandena där.» Samtidigt med kartan utgav Olaus Magnus på italienska och tyska ett slags kommentar, som avsåg att underlätta kartans användning, Auslegung und Verklerung der neuuen Mappen von den alten Gøttenreich (utgiven av Collijn i facsimile 1912). I denna kommentar möta vi redan två av de träsnitt som sexton år senare återkomma i den år 1555 utgivna Historia de gentibus septentrionalibus. Detta visar alltså, att Olaus Magnus redan då börjat utarbeta också bildmaterialet till sitt större verk, liksom han i kommentaren uttryckligen säger sig ha ett sådant under händer. Som Collijn framhäver har avsikten utan tvivel från början varit att med detta framlägga en fylligare och mycket utförligare förklaring till Carta marina.

Från bilderna på sistnämnda karta har Olaus Magnus emellertid hämtat material också till historiens illustrering. Nästan alla de till ett sjuttiotal uppgående kartbilderna förekomma omritade i bokens träsnitt, än nästan fullkomligt identiska än åtskilligt ändrade eller åstadkomna genom sammanslagning av ett par ursprungliga bilder (se härom Karl Ahlenius: Olaus Magnus och hans framställning af Nordens geografi, 1895, sid. 113 och följande). Collijn har emellertid betonat att skisserna på kartan äro utförda med betydligt större konstnärlighet än i kapitelöverstyckena, vilket också är alldeles uppenbart, bild 1—3. I samband därmed gör samme forskare följande uttalande: »Det är icke omöjligt, att Olaus Magnus själv tecknat dessa bilder, då flera av dem röja en stor förtrogenhet med detaljer och egenheter, som en främling aldrig skulle kunnat framställa» (jämför även inledningen till den svenska översättningens första band,

LITVANIE PARS

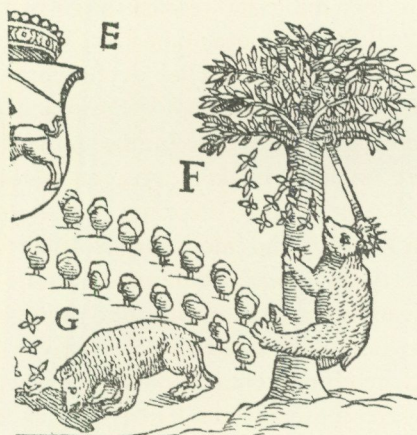

Bild 1. Biklubba som skydd mot björnens honungsplundring. Efter Carta marina 1539.

Uppsala 1909, sid. III, och Collijn: Sveriges bibliografi II, 1927—31, sid. 225).

Någon bestyrkt förmodan om tillkomsthistorien för Olaus Magnus träsnitt har mig veterligen icke framkommit, sedan Collijns meddelande lämnades. För flera år sedan gjorde jag emellertid en iakttagelse som visserligen icke närmare klarlägger dessa förhållanden men som likväl är ägnad att ge någon ledning, särskilt vid bedömandet av konstnärens, respektive den anlitade träsnidarens arbetssätt. Denna iakttagelse kommer här att i kortfattad form framläggas jämte några allmänna reflexioner om bildmaterialets större eller mindre tillförlitlighet också i en del andra fall än dem som beröras av mitt fynd.

År 1538 utkom i Lyon (Lugdunum) ett arbete innehållande en samling bilder till Gamla testamentet av mycket hög konstnärlig kvalitet. Arbetet trycktes hos boktryckarna Melchior och Gasp. Trechsel och konstvetenskapen har för länge sedan fastställt, att mästaren till dessa bilder är Hans Holbein d. y. som utfört dem under åren 1529—30.¹ Samma bilder reprodu-

¹ För närmare uppgifter om dessa bilder se Thieme-Beckers Künstler-Lexikon.

cerades sedermera i ett stort antal andra bibeleditioner, som utgåvos av olika officiner.

En av dessa Holbeins bilder avser att illustrera Ruts bok, den bekanta scenen, där Rut plockar ax på Boas åker (kap. 2), bild 4. Vid en jämförelse med det träsnitt som pryder det åttonde kapitlet i trettonde boken hos Olaus Magnus, bild 5, torde man inte kunna undgå att genast uppmärksamma, att vi här i allt väsentligt stå inför en spegelbild av Holbeins stick. Kostymerna äro annorlunda, Boas kommer icke här i judemössa och med käpp i handen, han har förbytt till en svensk husbonde som vill förfriska sina arbetare på fältet med gott öl ur kannan, uppsyningsmannen har fått mössa på huvudet med fjäder i, och Ruts huvudkrans¹ har reducerats i måtten, men kompositionen av scenen, figurernas uppställning och staffaget, allt intill stenen på marken är det samma på båda bilderna. Man måste endast konstatera, att träsnidaren varit en särdeles skröplig dilettant i jämförelse med den överlägsne konstnär som stuckit den bibliska scenen. Det bör i detta sammanhang ha sitt intresse att anmärka, att en etnologisk forskare redan oberoende av denna iakttagelse pekat på det säregna och osvenska i att en man här förde skäran, medan detta »i hela Sverige liksom i större delen av Nord- och Östeuropa i övrigt har varit kvinnornas uppgift» (Sigurd Erixon, Svenska Kulturbilder X, sid. 199 och följande). Det torde inte vara oberättigat att därjämte misstänka, att träsnidaren eftersträvat att i likhet med Holbein framställa tandade skäror, ett redskap som är alldeles okänt i vårt land, både i gammal tid och ny, ehuru det eljest varit vanligt i Mellaneuropa och från bronsåldern även är känt från Norge. Åtskilliga drag finnas dock även på denna bild som avse att göra den mera lämpad att åskådliggöra svensk sädesbärgning. Hit hör sålunda en anpassning i kostymeringen, som främst kommer till synes hos mannen med dryckeskannan, som i stället för den judiska hättan och kaftanen fått en hatt och en tröja som mer svara mot en svensk bondedräkt vid denna tid. Även har kvinnans stora hu-

¹ En påfallande överensstämmelse till denna huvudbonad återfinner man i alpländerna, se. t. ex. Mautner och Geramb, Steirisches Trachtenbuch I.

Bild 2. Användningen av trygor i Norrland. Efter Carta marina 1539.

Bild 3. Samma bild som här ovan efter Historia om de nordiska folken 1555. Illustrerar här kapitlet »Om hästars färd över snöhöljda fjäll».

vudkrans blivit en vanlig huvudduk. Rätt typiskt svenska äro även dryckeskannorna etc.

För mig blev det naturligt nog en angelägen uppgift att efter denna mera tillfälliga iakttagelse granska Olaus Magnus bildmaterial också i övrigt för att se till, om flera paralleller skulle låta sig påvisas. Emellertid synes det förhålla sig så, att den nu behandlade bilden är den enda, där träsnittens konstnär så noggrant och så fullständigt kopierat sin förlaga. Men alldeles resultatlös har en sådan undersökning icke blivit och jag kan därför anföra några ytterligare överensstämmelser som bestyrka, att Holbeins bibliska bilder verkligen spelat en roll vid illustreringen av Olaus Magnus Historia och att bilderboken i själva verket måste ha legat framför den konstnär som förfärdigat träsnitten eller deras förlagor. Kanske skulle också ytterligare sådana likheter i detaljer kunna uppvisas, men understundom kommer man då att beröra staffageuppställningar som av tidens övriga bildmaterial att döma voro allmångods bland konstnärerna och som därför lämpa sig mindre väl för jämförelse.

I fjärde bokens adertonde kapitel, som handlar »om norra och östra Finlands omvändelse och om befolkningens stora gästfrihet» förekommer en bild, där man ser, hur husfadern mottager »anländande främlingar», bild 7 (samma träsnitt återkommer i sextonde bokens tolfte kapitel). Det förefaller mig icke kunna råda någon tvekan om att dessa främlingar äro de krigare som hos Holbein illustrera, hur »konung Kores utlämnade de kärll till Herrens hus, som Nebukadnesar hade fört bort ifrån Jerusalem» eller snarare (bilden överensstämmer föga med texten), hur dessa medfördes, »när de som hade varit i fångenskapen drogo upp från Babel till Jerusalem» (kap. 1), bild 6. Till och med den lustiga klaffmössan på gubben till höger på Holbeins stick — den var ett modeplagg vid 1500-talets början — har träsnidaren försökt efterbilda, men den portföljliknande väskan som han bär under armen har blivit en ordinär jaktväska och ett hos Holbein i bakgrunden uppstickande svärd har i Finland blivit ett grovt muskedunder.

Särdeles humoristisk är även den bild som i Historia de gentibus

Bild 4. Rut plockar ax på Boas åker. Efter Hans Holbein d. y.

Bild 5. Sädesskörd i Norden. Efter Historia 1555.

septentrionalibus är vignett till trettonde bokens fyrtioandra kapitel, »Om maskerader och utklädnings», bild 9. Längst till vänster vid gästbudsbordet ser man här en man i den traditionella judemössan, som väl under inga förhållanden torde ha varit att skåda i vårt land. Bredvid de maskerade figurerna i kvinnokläder till höger, vilka tydligen skola återge de »utländska målare», som enligt författaren fräckare och oblygare än några andra spöka ut sig på detta sätt, förefaller nyssnämnde maskeradfigur åtskilligt främmande, även i ett fastlagsupptåg. Det visar sig också vid en konfrontation med Holbeins bibelatlas, att han är att identifiera med profeten Hosea, som i den ställningen och utstyrseln underhåller sig med sin hustru Gomer, Diblahims dotter, och sin övriga familj (kap. 1), bild 8.

Någon tvekan torde ej heller kunna råda om, var Olaus Magnus funnit förebilden till den illustration som är avsedd att belysa femte bokens tionde kapitel, »Om Haldan och andra kämpar som han övervunnit», bild 12. Holbein har illustrerat sägner om Davids strid med Goliat (1 Samuels bok, kap. 17) med en bild, bild 10, som visserligen i detaljerna är ganska skiljaktig från Olaus Magnus, men som ändå måste ha varit känd för den som åstadkommit den sistnämnda. Man observerar Goliats ställning, särskilt hans högra arm, samt hans svärd. Även Davids fotställning förefaller att vara kopierad, medan däremot kungakronan på hans huvud hos Olaus Magnus har förvandlats till en lustig toppluva. Emellertid ser det ut som om konstnären till träsnittet samtidigt utnyttjat en annan bild av Holbein, bild 11, som illustrerar Andra Samuelsbokens åttonde kapitel om hur David slog Haddadeser, Rehobs son, konungen i Soba. Härifrån äro i så fall hämtade skölden hos Goliat och spikkclubborna. Det bör emellertid påpekas, att Olaus Magnus även i sin text nämner det sistnämnda vapnet, »en ovanligt stor klubba, som var fullsatt med järnpikar».

Sitt största värde har otvivelaktigt påvisandet av denna förebild till några av träsnitten hos Olaus Magnus därigenom, att det visar den metod efter vilken konstnären gick fram i sitt arbete. Han har tydligen haft Holbeins bibelatlas tillgänglig vid

Bild 6. Judarna återvända från Babel till Jerusalem. Efter Hans Holbein d. y.

Bild 7. Gästfriheten i Finland. Efter Historia 1555.

iordningställandet av dessa träsnitt, han har valt ut en lämplig bild och så ha korrigeringarna skett antingen vid själva uppriktandet på stocken eller efter muntliga anvisningar eller slutligen som ett tredje alternativ på en mellanliggande skiss, som konstnären fått arbeta efter. Tydligt har han stundom börjat vid ena kanten med en figur, mera direkt tagen från förlagan och sedan fortsatt för fria tyglar, såsom i bild 9 ovan.

Det torde väl vara ganska säkert att flera källor av liknande slag som Holbeins bibelillustrationer funnits, och vi kunna ha hopp om att de bibliografiska specialisterna skola påvisa dem. Kravet på klarhet i frågan, vad som är långods och vad som bygger på Olaus Magnus egna iakttagelser eller skisser, torde komma att skärpas alltmera, ju mer den kulturhistoriska forskningen tar sikte på att rekonstruera femtonhundratalets odling i vårt land, en uppgift som förr eller senare blir en nödvändighet, när det gäller att få fram kontinuiteten mellan medeltid och nutid eller, och varför inte, mellan forntid och nutid. Särskilt blir behovet av klarhet stort genom den omständigheten, att Olaus Magnus Historia är den äldsta mera fylliga bildkälla som överhuvud finnes i vårt land till belysning av folkligt liv och folklig sedvänja.

Många gånger ha också olika forskare i skilda sammanhang haft anledning att på bestämda punkter gå den frågan in på livet, om de enkla träsnitten överhuvud sökte återspegla en given verklighet eller blott voro till för prydnads skull och för ett patriotiskt framhållande av märkvärdigheterna i höga Norden. Det kan måhända i detta sammanhang ha intresse att referera några sådana ställningstaganden, ehuru all fullständighet är utesluten och bör hänskjutas till en sådan fortlöpande kommentar, som Michaelisgillet ställt i utsikt som en avslutning på sitt storartade utgivningsarbete.

Redan en flyktig granskning av bilderna i Historia de gentibus septentrionalibus visar, att icke alla träsnitten kunna vara utförda av samma hand. Bortsett från de bilder i mindre format som förekomma till ett antal av omkring tjugufem och som äro utförda i ett helt annat manér, finnas också tio à femton stycken,

Bild 8. Profeten Hosea och hans hustru. Efter Hans Holbein d. y.

Bild 9. Fastlagskalas med utklädsel. Efter Historia 1555.

Bild 10. Davids strid med Goliat. Efter Hans Holbein d. y.

Bild 11. David slår Haddadeser. Efter Hans Holbein d. y.

Bild 12. Om Haldan och andra kämpar som han övervunnit.
Efter Historia 1555.

som visserligen hålla den normala storleken, men som äro utförda med långt större elegans och skicklighet än det stora flertalet, bild 13. Vidare förekomma några träsnitt i större format, vilka knappast heller kunna vara utförda av mästaren till det stora flertalet av de övriga. Granskar man närmare resultaten av den senares verksamhet finner man, att nästan alla de bilder som man vill anse äga särskilt etnologiskt intresse, falla inom hans andel. Ett märkligt undantag utgör i så fall den vackra bilden av svärds- och båg-dansen, vilken är placerad som överstycke till femtonde bokens tjugutredje kapitel. Till huvudgruppen höra också, såvitt jag kan se, alla de bilder som äro kopierade efter Carta marina och vilka måhända böra betecknas som de etnologiskt sett mest tillförlitliga, om man också bör observera, att redan på kartan möta sådana anomalier som fyrhjuliga vagnar, dragna av renar i Lappmarken. Det är dessutom angeläget att vid utnyttjandet av de bilder som hos Olaus Magnus upptagits från kartan, fästa avseende vid, vilken trakt de i denna äldre källa avse att illustrera. Den nyligen av en

forskare behandlade märkliga »björnklubban», som avsåg att skydda biträden mot utplundring av björnar (S. Lagercrantz, Budkavlen 1932, sid. 102—106) är sålunda på Carta marina inritad på Litauen, bild 1, och till yttermera visso upplyser den latinska kommentaren, att det är i detta land björnen hålles från honungsträden genom en upphängd järnklubba (Oscar Brenner, Die ächte Karte des Olaus Magnus vom Jahre 1539, 1886, sid. 13; jämför Ain kurze Auslegung der neuuen Mappen, 1912).

Man fäster sig också vid, att träsnitten i icke få fall kopiera varandra mer eller mindre fritt. Så är till exempel vignetten till femte bokens sjunde kapitel, »Om huvudsumman av Starkatters bedrifter» (ävensom vignetten till nionde kapitlet i samma bok) i åtskilligt att betrakta som kopior av de stora träsnitten i det mellanliggande åttonde kapitlet. En viss stereotypisering gör sig även i övrigt understundom gällande och en närmare granskning skulle säkerligen såväl på denna som i andra punkter lämna åtskilliga intressanta resultat¹.

I sin skildring av den bildkonst som under Vasatiden ägnades Sveriges huvudstad har Gunnar Bolin avbildat och kommenterat två av Olaus Magnus bilder: »Den ena, säkerligen av Olaus Magnus egen hand, är grov och primitiv, — — — Den andra elegant utförd av en troligen italiensk hand och ger en stadsbild av ett visst sydländskt tycke, men intressant därför, att den tydligen framställer — för första gången — utsikten över staden från Brunkeberg» (Stockholmsbilder från fem århundraden, 1923, sid. 16.) Den elegantare bilden torde med säkerhet vara utförd av den ovan omnämnde mästaren till bild 13, och fråga torde väl vara om det ändrade perspektivet behöver återgå på annat än till exempel en muntlig anvisning av Olaus Magnus. Martin Olsson upptager endast den andra bilden till behandling och

¹ Jag fäster här givetvis endast avseende vid originalupplagan av verket. Den latinska Baselupplagan 1567 är sålunda illustrerad med ganska fria kopior av bilderna i originalupplagan, som t. ex. den halverade vignetten till tjuguförsta bokens tjuguantra kapitel om valbens användning i byggnadskonsten.

Bild 13. Från »Skräckfinnarnas» land. Efter Historia 1555.

Bild 14. Utter och fågel som medhjälpare vid fiske. Efter Historia 1555.
 Bilden återgår tydligen på en verklighetsiakttagelse — åtminstone när det gäller den tama och fiskfångande uttern.

säger om den: »Vädersolstavlans bild ger intryck av att vara mera verklighetstrogen, men Olaus Magnus bild är likväl av ett visst värde, emedan den bestyrker Vädersolstavlans framställning» (Arkeologiska studier, 1932, sid. 161). Ett liknande försök att bakom bilderna i historien nå fram till det verklighetsunderlag som har förmedlats av författarens egna anvisningar och skisser har gjorts av Sune Lindqvist, när han i Olaus Magnus bild av Uppsala hednatempel »i tämligen igenkännlig form» vill spåra huvuddragen av Helga Trefaldighets kyrka i Odinslund i Uppsala. I detta sammanhang påpekar Lindqvist, att denna bild redan möter i det stora verk av brodern Johannes Magnus, som Olaus utgav i Rom år 1554 (Ord och Bild 1927, sid. 641). Sistnämnda förhållande gäller för övrigt också flera andra av träsnitten, till exempel det runalfabet som pryder första bokens trettiosjätte kapitel (Henrik Schück, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien I, 1932, sid. 44; Collijn, Sveriges bibliografi intill år 1600 II, 1927—31, sid. 215).

Den allmännaste uppfattningen torde säkerligen vara, att de flesta träsnitten utförts av en italiensk konstnär, men efter »teckningar eller utkast ritade av Olaus Magnus själv» (Collijn, anf. arb., sid. 225). Det förefaller också antagligt att den italienske konstnären, såsom Sigurd Erixon uttryckt det, »inmängt mycket av italienska eller rent schablonmässiga typer och former, varigenom bildernas svenska lokalkaraktär blivit lidande» (Hävd och Hembygd 1923, sid. 30). Den nästan häpnadsväckande låga kvaliteten hos det stora flertalet bilder skulle visserligen kunna tyda på att konstnären varit en ren dilettant och i så fall väl Olaus Magnus själv, men det förefaller otroligt, att författaren i så många fall kunnat begå så grova misstag, medan han på andra punkter ger överraskande verklighetstroga skildringar. Den möjligheten är dock icke alldeles utesluten, att de senare skulle kunna återgå på skissartade annotationer från vistelsen i Sverige, som ju när boken såg dagen låg mer än trettio år tillbaka i tiden.

Också August Quennerstedt har observerat den märkliga

motsättningen mellan äkta och falskt, sant och osant i dessa bilder: »Hvad djurbilderna beträffar, så äro somliga af dem onekligen karakteristiska nog och vittna om att föremålet stått ganska klart och bestämdt för tecknarens öga; men andra äro mycket 'konventionelt' behandlade, dimmiga minnesbilder, för att icke säga fantasifoster. Ibland är det en underlig dubbelhet i framställningen, en del frisk natursanning och en del godtycklighet och fantasi — — —» (Olaus Magnus såsom skildrare af Nordens djurlif, 1899, sid. 9). Värre är likväl, att bilderna ej alltid korrespondera ens med texten. Ett kuriöst exempel utgör bilden, som visar, »huru en gammal man, som önskar färdas utför en brant bergsslutning eller kulle, för detta ändamål får sätta sig på en björnhud och så drages med söners eller trälars hjälp. Härvid vidtages emellertid det försiktighetsmättet, att den bakre delen av huden eller skinnet vändes framåt, för att raggen må resa sig och sålunda hämma farten på snön eller den hala isen.» Ehuru detta sätt att färdas, hur märkligt det än kan låta, icke heller eljest är okänt från Norden, torde man knappast ha kunnat använda häst i detta sammanhang. Alldeles feltecknat är som synes björnskinnet som vänder raggen uppåt! Många exempel skulle kunna framdragas på bilder liksom även notiser hos Olaus Magnus, vilka till en början kunna verka förbluffande otroliga, men som på samma sätt som i det sist anförda fallet vid en närmare granskning blotta sin sanningsenlighet. Jag vill här till slut som ett exempel endast meddela bild 14 med den kommentar som till denna står att läsa i adertonde bokens sextonde kapitel: »I Svealand finnas vid vissa stormäns gårdar uttrar, som äro så tämda, att de på ett tecken av kocken gå till fiskdammen och hämta upp en fisk av den storlek, som av denne angivits, och sedan den ena efter den andra, ända till dess det äskade antalet är fullt.» En amerikansk naturforskare, E. W. Gudger, har övertygande visat, att denna bild haft talrika motsvarigheter i verkligheten, men att Olaus Magnus här lämnar det första europeiska meddelandet om en kulturföreteelse, som måhända snarast bör tolkas som ett lån från de östasiatiska kulturländerna (The American Naturalist 1927, sid. 209 och följande).

När Olaus Magnus prydde sitt stora arbete med alla dessa bilder ur de nordiska folkens liv leddes han av den tanken som han själv uttalat i sitt företal: »Framställning genom bilder är ej blott i sig själv behaglig och bereder en synnerligen stor förströelse, utan har därjämte förmågan att i minnet kvarhålla förflutna händelser och att ständigt åter framställa dem för våra blickar.» Men man har svårt att tänka sig, att Olaus Magnus, när han lade *Historia de gentibus septentrionalibus* under press i birgittinerklostrets hospits i Rom, till fullo kan ha förstått den betydelse också hans illustrationer skulle komma att få för senare tider såsom den utan jämförelse mest betydande bildkällan för seder och bruk i Norden vid den nyare tidens början. Denna deras egenskap motiverar en omsorgsfull granskning av de enskilda figurernas sammanhang och historia, en granskning som snarast bör komma till stånd. Den har också ansetts kunna motivera ett framläggande för offentligheten också av de smärre iakttagelser och annotationer angående detta ämne som jag här velat referera.

“PILTRÄD PLANTERA ÅBOERNE FLITIGT — — —“

NÅGRA ANTECKNINGAR OM PILODLINGEN
I SYDSVERIGE

av Mårten Sjöbeck

Under resor i Sydsverige har jag vid sidan av de egentliga arbetsuppgifterna kommit att på nära håll betrakta pilodlingen, som i de södra delarna av vårt land har mer eller mindre gamla anor. En uttömmande skildring av kulturpilarnas historia i Sverige kan för närvarande icke lämnas. Man märker emellertid överallt, att odlingen av pil är intimt införlivad med de äldre kulturformerna, som hastigt försvinna. Det är främst ur denna synpunkt som även en knapphändig framställning om vad man f. n. vet om kulturpilarnas utbredning m. m. må anses försvarlig. De pilarter, som härvid främst komma i betraktande och som veterligen av gammalt odlats i Sverige äro skörpilen (*Salix fragilis*), vitpilen (arterna *S. alba* och *S. viridis*), rödvide eller purpurvide (*S. purpurea*) samt korgvide (*S. viminalis*). Huruvida dessa arter målmedvetet odlats i vårt land under förhistorisk tid är för författaren okänt. Från Danmark känner jag en uppgift, att käppar av hassel, ek och pil voro nedstuckna kring de i mossen vid Dejbjerg funna kultvagnarna. Vad klosterväsendet betytt i Sverige för kulturpilarnas spridning är ännu outrett. Efter vad man vet om klostren i utlandet är det icke uteslutet, att kulturpilarna kunna på denna väg först ha nått vårt land. Emellertid utgör denna pilodling ingalunda grundvalen för kulturpilarnas sentida utveckling i Sverige.

I Östergötland ligger omedelbart söder om Sya kyrka »Pilkällan», som av allt att döma tidigare utgjort en offerkälla, bild 1. I en cirkel omkring källan — som nu försetts med en modern gjutjärnspump — stå alltjämt planterade några av ålderns förfall

präglade exemplar av den gröna pilen. Några mäta över fyra meter i stamomkrets, och deras ålder torde kunna taxeras till omkring 200 år. Traditionen uppgiver, att deras antal ursprungligen utgjort tolv, samt att de planterats av pilgrimer. Det är icke otänkbart att i denna tradition kan ligga spår av sanning, och att sålunda pilens förekomst på denna lokal överstiger 200 år. Kulturpilarna äro lätta att föryngra. Det erfordras blott att sticka ned en kvist i jorden och att skydda den för boskapens åverkan under de första åren efter verkställd plantering. I Väst-europa var pilodlingen allmän under medeltiden i synnerhet inom skogfattiga områden. Kulturpilarnas förnöjsamhet och den lätthet med vilken de låta föryngra sig genom årsskott skapade förutsättningar för deras lätta och vidsträckta spridning. De lämpade sig också väl för beskärning, rothuggning och topphuggning (hamling). De lämnade möjligheter för upprepad skörd av grenar för olika behov, utan att det enskilda trädet därigenom hotades till sin existens. Uppsvensken, som kommer till södra Skåne, frapperas av de topphuggna pilarna, vilka i långa rader uppdelat slättlandskapet. I själva handlingen att beröva trädet dess grenar ligger emellertid ingenting egendomligt. Hamlingen är i södra Sverige lika gammal som boskapsskötseln, och allmogen var vid kulturpilarnas införande i landet väl förtrogen med detta bruk som alltid utövats bl. a. i lövängarna. Pil och topphuggning förenas. I Sverige blir förhållandet av naturliga orsaker mest framträdande inom sådana områden, där skogsbrist av gammalt gjort sig gällande och där bonden kommit att intressera sig för pilodling, således i Sydsåne och utmed våra sydliga kuster, Öland samt vissa delar av Halland och Bohuslän. Som regel — och när det icke gäller plantering av pil som vägträd — sammanhänger pilodlingen i Sverige med slättbohushållning och endast i undantagsfall med sådana trakter där skogsbohushållning av gammalt ägt hemortsrätt. Det blir också iakttagbart, att pilodlingen främst kommit att omhuldas av de stora bondbyarna, vilka också tidigast skänkte oss våra större sammanhängande kalmarker. Sedan fördomarna väl övervunnits har byväsendet även i detta fall hävdad sin konservatism.

Bild 1. Pilkällan i Sya socken, Östergötland. Foto Mårten Sjöbeck 1928.

Bild 2. Vägpilar i Göta älvs dalgång vid Surte, norr om Göteborg.
Foto Mårten Sjöbeck 1931.

Lägger man tillsammans de historiska uppgifter som föreliggga, så framgår det, att kulturpilarna införts från Västeuropa främst under nyare tiden, antingen via Göteborg eller via Danmark till Skåne. Här hade de redan under 1600-talet en rätt stor utbredning, samtidigt med att topphuggningen där var mest konsekvent genomförd. Beskärningsmetoderna äro besläktade med exempelvis de holländska, vilket framgår av bild 3 och 4. Detta synes också ha varit fallet i Göteborgstrakten, vilket styrkes av bild 2. Under 1600- och 1700-talen voro förbindelserna mellan Holland och Göteborg livliga, varvid pil och korgvide i stor utsträckning importerades för planteringsändamål. Denna odling omhuldades av till Göteborg inflyttade holländare, och man har därför starka skäl att förmoda, att även beskärningen verkställdes efter holländska förebilder. Det framgår av litteraturen, att allmogen i Sverige nästan ingenstädes av eget initiativ verkat för kulturpilarnas spridning. Bakom denna verksamhet stå som regel kungar, kungliga förordningar, landshövdingar, adeln och i Göteborg penningaristokratien.

År 1778 for Erik Palmstedt på studieresa till Rom. Hans resedagbok, som utgivits i tryck 1927, visar att han i stor utsträckning gav akt på vägen och vägomgivningen icke minst med hänsyn till växande träd. Vi skola därför följa honom ett stycke på hans färd. Denna gick från Stockholm till Västerås. Därifrån for han vidare genom Östergötland, Kalmar län, Blekinge, Skåne, Själland, Fyn, Sönderjylland o. s. v. Vid Västerås varnar han en »Pil-Allée av 200 à 250 al:s längd, som ger stadens grannskap till känna». Han antecknar också att pilar växte i Västerås vid ån. Vad kulturpilen betyder i nutidens Västmanland är mig icke bekant. I Stockholmslandskapet observerar man den på flera håll, och Sernander har i sin framställning av Stockholms natur närmare belyst dess förekomst i huvudstadens omgivning.

Östergötland blir den provins, där kulturpilen redan under 1700-talet väckte resenärernas uppmärksamhet. »Wägarna woro här i Östergöthland sköna, på bägge sidor planterade med Pihlar.» Det är Linné, som yttrar dessa ord på väg till Öland år 1741.

Bild 3. Pilplantering söder om staden Dordrecht i södra Holland. Fast Hollands jord är dyrbarare än Skånes finnes här ännu plats för pilen!
Foto Märten Sjöbeck 1930.

Bild 4. Vitpil ursprungligen planterad i jordvall intill bytomten. Jämför beskärningsättet med bild 3. Söderviddinge by och socken, Skåne.
Foto Märten Sjöbeck 1927.

Han framhåller samtidigt, att det huvudsakligen är skörpilen (*Salix fragilis*) som gör sig gällande. År 1749 reste Carl Hårleman utmed samma vägstråk, och han lämnar oss följande meddelande: »Ifrån gästgifvaregården Åby begynte vägen at vara prydd med de genom den i livstiden vaksamme landshövdingen, Baron Ehrencronas försorg, på ömse sidor om vägen planterade pilar, nu likväl mäst alla lutande och utfallande.» När han hade passerat Norrköping och befann sig mellan Kumla och Linköping gjorde han följande tillägg i dagboken: »De äldre angenäme och nyttige pilarne, som förr prydt landsvägen voro till större delen nu mera ej till seende, och de unge här och där satte, så vanartigt medfarne, at det är fruktan värdt, det släktet innan kårt, åtminstone här på orten alldeles försvinner.» Erik Palmstedt färdades på samma väg omkring 30 år senare eller år 1778, och han lämnar eftervärlden följande underrättelse om vägpilarna: »af hvilka en stor del nu äro utgångne och mäst alle de öfrige nog gamle och lutande, gjorde likväl med allt det en vacker utsikt och angenäm resväg». Denna väg — sträckan Rystad—Linköping — planterades på 1830-talet med almar, askar och lönnar, och pilen kvarstår som vägträd numera endast vid en del av vägen söder om Norrköping, där den uppbär den gamla traditionen. Palmstedt tog från Linköping landsvägen till Västervik. Den var »i början tämmelig god och har några gamle än quarstående pilar å sidorne, som vittna att den förut varit behagligare». Under den fortsatta färden genom Kalmar län nämner han ingenting om pilar. Han återser dem först mellan Sölvesborg och Kristianstad, när han överskrider gränsen till Skåne.

Att döma av uttalandena hos 1700-talets resenärer utgjorde i Östergötland pilen främst ett vägträd, som genom överhetens tillskyndan planterades främst inom de skogfattiga trakterna. Den äldsta pilplanteringskampanjen synes gå tillbaka till övergången mellan 1600- och 1700-talen. Den efterföljdes av en nyplantering under 1700-talet, som på några håll uppehållits även under 1800-talet. Pilplanteringen vid vägarna befordrades av landshövdingarna. Icke blott baron Ehrencrona utan också

landshövding d'Albedyhll var ivrigt verksam i denna riktning. Man vet också, att i Göstrings och Vifolka härader planterades pil på 1750-talet. Silfverstolpe låter oss veta, att år 1794 var landsvägen mellan Norrköping och Söderköping »besatt med pilträn å bägge sidor». Inom de trakter av Vikbolandet, som beröra Norrköping, ser man ännu i dag vägpilar här och där. Även västerut inom provinsen mellan Motala och Vadstena observerar man inom Hagebyhöga socken lämningar av en äldre pilkultur, och ännu för några år sedan fröjdades ögat av en rad jättehöga vitpilar utmed landsvägen vid Bjälbo kyrka. Som regel äro de östgötska vägpilarna icke beskurna eller topphuggna. Ett undantag bildar dock den med pil planterade vägen mellan Hagebyhöga och Strå invid Börstad, sydost om Vadstena, vilken återgives i bild 5.

I Småland har jag icke observerat några spår av pilodling. Vid Rosenlund, öster om Jönköping, har jag dock iakttagit några gamla ej toppade exemplar av den gröna pilen, bild 6.

På Öland ger pilen på många håll ett starkt inslag i bylandskapet. Den förekommer också som vägträd särskilt på mellersta Öland. Den synes där ha rätt gamla anor. Den allmännaste arten är liksom i Skåne vitpilen och som regel är den beskuren på samma sätt som i Skåne. Överhuvudtaget synes pilkulturen på Öland vara förtjänt av ett närmare studium.

Vi söka åter upp Palmstedt (1778), som nu passerat Sölvesborg. Hans dagbok innehåller följande: »Så snart man kommer in i Skåne blir vägen omgifven med tätt planterade unga Pilar, hvilka i anseende till den torra sand jordmånen synas illa trifvas. Här och där synes något gammalt träd än kvar stående som ger något skygd mot det af de flake sandslätterne kommande väder; hade denne gamle Plantering blifvit jemt underhållen, hade denne nu nästan odräglige väg varit någorlunda bärgelig.» När han närmar sig Kristianstad på en mils avstånd blir vägen bättre och pilarna »större och tätare». Han fröjdar sig över anblicken av Kristianstad som på avstånd har karaktären av en trädgård. »De på vallarne planterade dubbla rader Pilar, gör utseendet vackert.» Han lämnar staden och reser över Långebro. Här

»blir vägen rätt vacker, ehuru nog öppen, hvilket likväl af de kring densamme planterade Pilar någorlunda hjelpes.» Kristianstadstrakten äger en traditionell pilodling, som man av litteraturen kan följa tillbaka till 1600-talet. Vägarna som leda till Lillöhus vid Kristianstad avbildas av Erik Dahlberg med nystubbade pilar. Av 1700-talsresenärernas anteckningar framgår det att pilen utgjorde ett allmänt vägträd särskilt i närheten av städerna. Detta gällde icke blott för Kristianstad utan också för Ystad, Lund och Malmö. Man märker huru en vägplanteringskampanj med pil mera omsorgsfullt genomförts under 1600-talet. På en del håll upprätthålles den under 1700-talet och 1800-talet. På andra håll förfaller den. Sålunda heter det om vägen mellan Malmö och Lund (1778): »Vägen är aldeles öppen — — —, några än qvar stående gamle Pilar å ömse sidor om densamma, vittna om forn tidens omsorg at skaffa lugn, och vår tids värdslöshet at underhålla hvad som förfaller.» Om vägen mellan Malmö och Landskrona läser man samtidigt: »Vägen hade på sidorna utgångne men inga nye planterade Pilar.» Utmed vägens fortsättning mellan Landskrona och Hälsingborg såg Palmstedt »flera märken efter fordna pilträd.» Detta återspeglar sålunda tillståndet utmed Skånes huvudvägar under 1700-talets sista hälft. Med undantag för städernas omgivning såg man utmed de allmänna stora vägarna huvudsakligen lämningarna av 1600-talets vägpilskampanj. Med 1800-talets början kommer en ny och allmän plantering med pil att omfatta vägarna i södra och västra Skåne. Det är lämningarna av denna, som i allmänhet kvarstå i våra dagar, bild 8 och 9. Den kom också att befatta sig med vägen mellan Landskrona och Hälsingborg som ända fram mot vår tid på flera håll visat tät plantering med pil. Huru öppna de västskånska vägarna voro ännu år 1812 framgår av dansken Molbechs vederhäftiga skildring, som även rör sig kring stora landsvägen mellan Hälsingborg och Lund. Det heter: »Ikke Spor til Skov, knap hist og her enkelte Piletræer ved Husene. Gierder ere Jordvolde uden levende Hegn — — —. Man kan næsten sige, at man fra Helsingborg til Lund — paa fem Miles Vej — ikke seer et Træ,

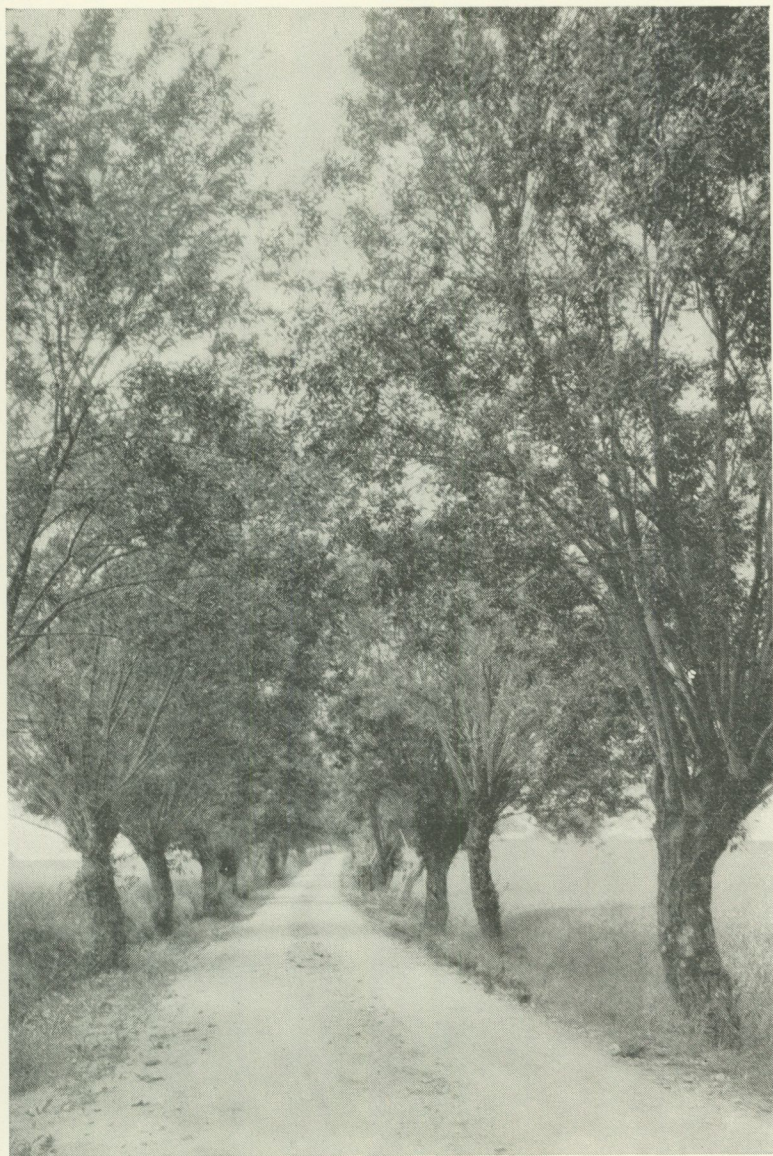

Bild 5. Pilallé sydost om Vadstena, Östergötland.
Foto Märten Sjöbeck 1928.

naar man undtager en Pileallé ved Landscrona.» Även av många andra källor framgår det tydligt, att vid övergången mellan 1700- och 1800-talen stod vägpilkulturen i Skåne lågt. Under 1800-talets första hälft kommer en renässans, som, att döma av det nuvarande tillståndet, särskilt kom att omhulda vitpilen.

Det blir samtidigt rätt intressant att erfara, att Palmstedt under fullföljandet av färden över de danska öarna icke vidare talar om pil. Han nämner ingenting om träd vid landsvägen mellan Köpenhamn och Korsör, trots att han ofta intresserar sig för vägens beskaffenhet. På Fyn och i Sönderjylland beskriver han vägens tillstånd mycket utförligt, men inga vägträd figurera i skildringen. Först mellan Elmhorn och Pineburg ger han akt på planterade pilar vid vägen. I Tyskland och Holland färdas han genom alléer, som dock icke innehålla pil. Först under hemresan möter han ånyo pilar vid vägen mellan Wismar och Rostock.

Utanför landsvägarna hade emellertid i Skåne pilen en vidsträckt utbredning, väl bekant från 1700-talslitteraturen, och den skall i det följande närmare beröras. I Skåne betyder i nutiden pilen mera än i någon annan svensk provins. På de stora öppna slätterna i söder, öster och väster har pilen under århundraden vuxit så intimt samman med folkets vanor och behov att den stubbade pilen framstått som en del av Skåne. Den har blivit den signatur, som kommit att stå som garanti för den landskapliga äktheten. Det var med smärta och motsträvighet som pilen så småningom fick flytta in i det skånska bylandskapet inom de hägnader, som markerade byväsendets tröghet och hårdnackade skepticism för alla nyheter, men där den dock kom att trivas. När den därför nu flyttar bort sker det icke utan saknad. Även nu är det de styrande som bestämma takten. De skånska landsvägarna planteras i våra dagar med oxel, som knappast ingår i Skånes flora och som utgör det mest opersonliga träd, man kunnat välja. Man märker numera ofta, att den reaktion som i Skåne följt på ett av konservatism fostrat långsamt fortskridande utlöst en framåtanda, som i betänklig grad har i släp-tåget en allmän förfulning av landskapet, vilken i Skåne — sedan

Bild 6. Pilplantering vid Rosenlund, öster om Jönköping.
Foto Märten Sjöbeck 1929.

Bild 7. Pilhage med planterad vitpil. V. Tommarps by och socken, Skåne.
Foto Märten Sjöbeck 1924.

de hämmande inflytandena upphävts — går snabbare än i något annat svenskt landskap. Pilodlingen i Skåne har anor från dansk tid, även om almen under 1600-talet genom Christian IV:s ingripande kom att spela en stor roll som nyttigträd på by- och gårdstomter. Med 1700-talets ingång öppnas en planteringskampanj i stor stil efter initiativ av de maktägande. Dess syfte var att påverka bönderna att mera allmänt intressera sig för pilodling. Det är resultatet av denna omspännande verksamhet som Linné studerar under sin resa i Skåne år 1749. Den tvingar honom att ofta sysselsätta sig med pilodlingen och de förmåner den ansågs bringa. Det är i förbindelse med denna planteringskampanj som allmogen i allt större utsträckning anlägger s. k. »plante-hagar», vilka Linné beskriver från Cimbris i östra Skåne, och som jag lyckats fotografera i V. Tommarps och Kämpinge byar nordväst om Trälleborg. Huru dessa företeelser kunna ha sett ut framgår av bild 7. I sin skildring av skånska bygder under förra hälften av 1700-talet framhåller Åke Campbell med all rätt, att denna 1700-talets stora pilplanteringskampanj skapade en trädplantering i stor stil, som fick betydelse som en art av skogsbruk för slätten. Särskilt blev detta fallet i södra och sydvästra Skåne, där avståndet till skogen var stort, där ängarna redan vid den tiden voro helt öppna utan trädväxtlighet, och där svårigheten att skaffa hägnadsmaterial blev allt större. Av gammalt — säkerligen med anor från medeltiden — hägnade man på Söderslätt för boskapen med »diken» — den frisiskdanska benämningen, som betecknar icke den upptagna graven utan den uppkastade jordvallen. Utmed eller i dessa jordvallar, som varje vår i tjällossningen hastigt förföllo, fick pilen efter hand allt större betydelse som stödjande element, samtidigt med att dess vikt som nyttigträd allt mera beaktades. Om pilens förhållande till dessa jordvallar lämnar oss Palmstedt (1778) besked även från västra Skåne i terrängen mellan Landskrona och Hälsingborg. Det heter: »Här voro i början alle gärdes gårdar af torf uplagde i 4-kantiga stycken som tegel stenar skapade, och på några ställen med Pilar planterade mitt uti gärdes gården med vall inåt, gården lagd i krokur på sin plan emellan

träden för att så mycket bättre stå.» Denna mission som stöd-
jare av vallen har pilen förmått hävda ända fram mot nutiden,
och därför blev den även efter skiftena i dubbel mening bety-
delsefull, och den planterades av bönderna villigt i de nya raka
ägogränser, som lantmätarna med linjal drogo upp över slät-
terna vid 1800-talets början. I nordvästra delarna av Skåne
— särskilt i Luggude härad — där jordvallar icke kommo
till användning, planterades pilen med förkärlek som stöd för de
efter hand allt mera nyttjade stengärdesgårdarna. Av naturliga
orsaker blev det särskilt den sydsåkanska och sydvästsåkanska
slätten som under 1700-talet kom att uppträda som vårdare
av pilkulturen och denna gällde framförallt vitpilen, vilket Linné
bekräftar. Men man observerar också huru Västsåkånes all-
moge intresserad följer efter. T. o. m. i nordvästra Skåne —
där lövträden vid den tiden betydde mycket i ängarna — skönjer
man huru pilodlingen ännu vid 1700-talets mitt tränger sig
fram exempelvis inom Bjuvs och Ö. Ljungby socknar. Stånds-
personernas exempel betyda nu allt mera för pilens spridning
bland allmogen. Ett intressant fall skall ytterligare understryka
detta. I samband med skiftesförrättningarna i Hilleshøgs by
i Rønnebergs härad i västra Skåne, föreligger från 1763 i hand-
lingarna följande anteckning om byplatsen: »Hemmansåboernas
samleplats att öfverlägga om byens ärenden och angelägenheter
är mittpå gatan uti byen omkringsatt med pileträd och med en
grop uti en runddel instängd.¹ Hvarje åbo har sin sten att sitta
på och sin pil derhos. Åldermanssätet är midt uti. Genom In-
spektor Stenroths försorg och anstalt är denna anläggning gjord
år 1762 till en prydnad för byen.» Av denna bys handlingar
från den tiden framgår det vidare att »Pilträd plantera åboerne
flitigt och årligen såväl i byn som vid gärdesgårdarna omkring
vångarna, äfvenledes vid landsvägen.» Man finner av den bi-
lagda bykartan, att pilplanteringen i byn avser de på bygatan
— byallmanningen — anlagda kålhagarna. De omgivas näm-
ligen av jordvallar, och det är i dem man planterat pil.

I Skåne har pilen som regel stubbats, och grenarna ha av

¹ Således jordvall.

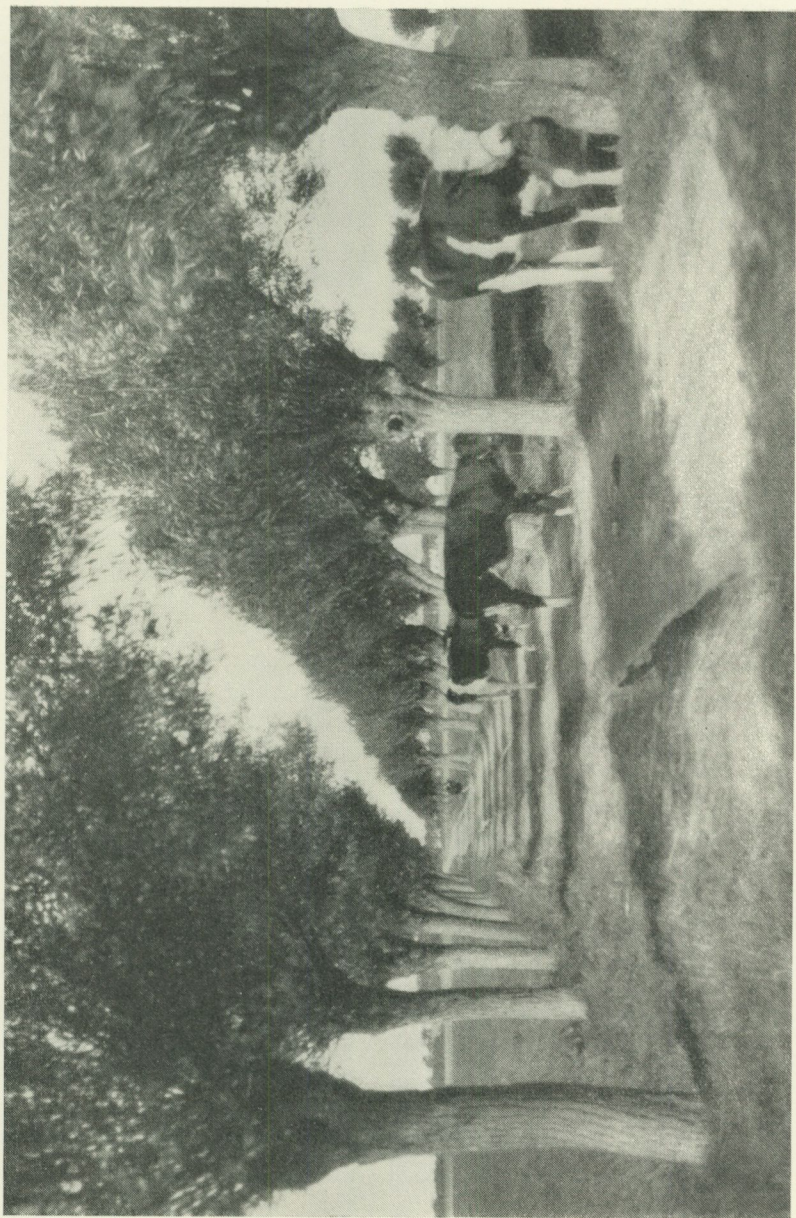

Bild 9. Pilallé. Trakten väster om Trälleborg. Foto Märten Sjöbeck 1927.

ålder skördats för olika ändamål med tidsintervaller av 3—6 år. Man observerar, att inom öppna trakter och kustområden, där vinden varit besvärlig, har stubbningen skett lågt, på omkring en meters höjd över marken eller mindre. Samma förfarings-sätt tillämpades under 1700-talet även i Göteborgstrakten. Den normala höjden för stubbningen är eljest 2—3 meter över markytan. Man vet för närvarande mycket litet om de metoder, som i övrigt tillämpats vid den periodiska beskärningen. Vid nyplantering av vitpil brukade man icke kvistar eller klena grenar utan armtjocka, grova, helst raka stammar av omkring 3 meters längd. De nedsattes i grävda gropar, varefter dessa omsorgsfullt fylldes med kullersten och matjord. Landshövdingeäm-betet i Malmöhus län utlämnade i början av 1800-talet tryckta föreskrifter angående sättet för pilars plantering, varvid man särskilt underströk vikten av att planteringen skedde med omsorg. Den nysatta pilen måste vara placerad stadigt i marken, så att den icke rubbades under den tid den slog rötter, vilket ofta var orsaken till att många planterade pilar gingo ut. I stor utsträckning var boskapen skyldig därtill, enär husdjuren sällan lämnade de nysatta pilarna i fred. Pilplantering skedde därför i gammal tid aldrig på utmarken utan främst på bytomten samt på eller invid de hägnader, som skilde utmarken från inägorna. Efter skiftena fick pilen sin plats invid hemmanens ägo gränser samt utmed gårdens utfartsvägar. I nordvästra och mellersta Skåne har den också planterats omkring de i åkrarna liggande märkegravarna.

Vid sidan av den allmänna pilen — vitpilen — intaga korgvidet och purpurvidet relativt obemärkta ställningar. Man känner för övrigt mycket litet om dessa kulturväxters historia i Sverige. Korgvidet (*Salix viminalis*) odlades i Skåne, när Linné besökte provinsen, liksom purpurvidet (*S. purpurea*), som Linné iakttog dels i Sydsåne i trakten av Ystad, dels i nordvästra Skåne i Kropps kyrkby. Korgvidet ser man på många håll planterat på de gamla jordvallarna i stället för pil. I västra Skåne finnas ännu många sådana vallar med videplantering bevarade. I Halland har jag sett arten tillfälligtvis planterad liksom i Gö-

teborgstrakten. Purpurvidet är en låg, knappast mer än 2 à 3 meter hög i allmänhet förbisedd buske. Den har i Skåne en mycket stor spridning och har av ålder kultiverats i byarna, därför att de sega, smala kvistarna envist nyttjades till fastbindning av takhalmen. I nordvästra Skåne, där jag verkställt detaljundersökningar rörande arten, har jag iakttagit den vid de flesta byar. Den har där som regel målmedvetet planterats invid gärdesgårdarna, i senare tid även vid mangelgravarnas stränder. Utanför Skåne har jag observerat arten på bynågor i Sydhalland och i Bohuslän. Purpurvidet har en mycket stor utbredning omkring byarna på de danska öarna, där man vet, att arten av gammalt nyttjats även till korgflätning.

Den skånska piltraditionen går icke norr om Hallandsås. I södra Halland, upp till trakten av Falkenberg, upptäcker man i våra dagar icke kulturpilar. Anders Tidström, som reste genom Halland år 1756, omtalar i trakten av Kvibille, norr om Halmstad, att »Pilar voro här mest vid alla gårdar.» I nutiden framträder pilen icke i denna omgivning, åtminstone sett i stort. Där emot konfronteras man norr om Falkenberg med lämningarna av en gammal pilkultur knuten till gårdar och gårdstomter. Träden äro i allmänhet obeskurna, och planteringen ger sig tydligt till känna som stormskyddsplantering för trädgårdar. Den har gynnat framförallt skörpilen, som från norra Halland fortsätter upp genom Bohuslän, varifrån den går in på norskt område i Östfold. Den synes bunden framförallt till strandbygden samt i Bohuslän även till de bebodda skärgårdsöarna. Det vill synas som om havet och havets förbindelser gynnat artens spridning. Denna sammanhänger också med den tidigt inträffade skogfattigdom, som kännetecknar västkusten. En mera direkt påverkan från pilodlingen i Göteborgstrakten under 1700-talet har icke kunnat konstateras, men får betraktas som möjlig. Pilkulturen är i Bohuslän mera framträdande än i Halland. I de bohuslänska kusttrakterna och på de större öarna ger skörpilen med sina stora kronor och lätt hängande grenar ett mycket starkt inslag i det öppna skärgårdslandskapet som därigenom förskönas. På många håll, såsom på ön Tjörn och inom Drags-

marks socken på Bokenäshalvön, kunna enskilda träd vara beskurna. Det föreligger ett tydligt samband mellan skörpilsplanteringen i Bohuslän och i Östfold i Norge, där likaledes beskurna och fritt vuxna exemplar växa blandade. Skörpilens allmänna utbredning påverkar i hög grad det öppna landskapet omkring Glommens mynning mellan Sarpsborg och Fredrikstad. Huru gammal denna bohuslänska och sydnorska till Oslofjordens stränder knutna pilkultur är, därom vet man för närvarande ingenting. Den kan vara mycket gammal och är i varje fall känd från 1700-talet. En norsk skildrare (Gielleböl: Höland) omnämner år 1771 kulturpilens mångsidiga nytta samtidigt med att han bekräftar, att barken på sina håll av fiskarbefolkningen eftertraktas till flöten på fisknäten. Det är möjligt, att grenarna liksom fallet var i Göteborgstrakten tidigare kunna ha nyttjats även till tunnband. Av Hasslöfs pågående undersökningar i Bohuslän framgår det emellertid att pilen i senare tider endast sällan brukats i samband med fisket.

Västergötland saknar i nutiden — i motsats till Östergötland — lämningar av en tidigare utbredd pilkultur. Pilen förekommer icke som vägträd. Den har tydligen icke haft några förespråkare bland västgötalänens landshövdingar. På de stora lerslätterna utmed Vänern iakttagas man vid gårdar den gröna pilen som en stor sällsynthet. I N. Vånga kyrkby har jag dock sett några obesurna jätteexemplar av skörpil och vitpil i blandning. Den enda trakt inom Västergötlands inre delar, där man möjligen kan tala om en målmedvetet genomförd pilodling blir i Tidans dalgång i Vadsbo härad. Det är breda lerslätter, som här gruppera sig omkring floden. I stor utsträckning ha dessa vidder av gammalt utgjort trädfattiga kärrängar, där madslätter tidigare betytt mycket för boskapens uppehälle. Skörpilen har här en bestämd anknytning till Tidans stränder. Vid Tidans station i Vads socken såväl som i Askeberga i samma socken har jag iakttagit trädet beskuret på skånskt sätt.

På de stora lerslätterna utmed Vänern utgjorde redan under 1700-talet skogfattigdomen och därmed följande hägnadsbrist ett bestämt hinder för jordbrukets utveckling. Några bland

överklassen insågo även där betydelsen av att plantera levande häckar, varom Lindskog underrättar oss i sin beskrivning av Skara stift år 1811. Det heter: »Om vederbörande kunde förmåås att plantera och vårda lefvande häckar, hvaraf en enda i församlingen finnes till Saleby Prästgård — bestående af pil, krusbär samt vilda törnrosbuskar, men är nog gles att utgöra någon hägnad — planterad af framlidne Prosten E. Östman, så skulle båtnad i förenämnda afseende tillskyndas dessa skoglösa hemman. Men allmogen synes ej tåla dylika häckar.» I Västergötland mera än i Skåne utgjorde före skiftena den fasta byorganisationen en nackdel för alla förbättringar inom jordbruket. Under 1700-talet klagade landshövdingarna allmänt däröver, och i den riksdagsrelation som avlämnades 1755 av landshövdingen i Älvsborgs län läser man: »Gemenskapen regeras fuller mycket af förfädernas efterdömen, hwars efterlefnad är inpräglad, såsom oryggelige grundlagar.» Konservatismen nådde dock icke fram till Göteborgs grannskap.

Inom Västergötland blir det framförallt Göteborgstrakten, som framhåller sig som gynnare av pilodlingen. Uppryckningen för kulturpilarna kommer med 1700-talet och utvecklas genom de direkta förbindelserna mellan Göteborg och Västeuropa. Litteraturen har ett stort antal uppgifter därom. Pilen införes tillsammans med många för vårt land främmande trädgårdsväxter och får betydelse i de trädgårdar som i allt större utsträckning anläggas under 1700-talet av föregångsmännen inom Göteborgs borgerskap. Dessa planteringar påverka icke blott stadens utseende utan också det kringliggande landskapet. I den öppna terrängen nyttjas pilen främst som stormskydd för de med stor omsorg och ofta efter holländska förebilder utförda trädgårdsanläggningarna. Barchæus iakttog 1773 huru man i Göteborgstrakten flerstädes brukade hagtorn och lind planterade i parallella rader. Han talar också om stormskyddshäckar av hagtorn och pil, vilka anlagts omkring år 1750. I detta sammanhang låter han oss veta, att man »funnit nödigt att däraf sätta flera 3 à 4 rader inom hvarandra för skygdens skull, ty stormen föröder de enstörade. Sådana pilplanteringar ha ändock gått ut.

Då har man skurit af stammarna i quarter från jorden; af den stubben hafva sidoskått öfverallt upprunnit, och sådana buskeplanteringar syntes helt lifliga.» Jämte utländska träd och buskar importerades till Göteborg från Hamburg och Holland även sälg och korgpil. De planterades enligt Barchæus för att »därmed få afsättning till tunnband, ty Göteborgs invånare märka lättast hvad vinst Holländaren har af dessa buskar, hvars klufna spröter till många 1000:de buntar han på denna staden afsätter.» Sedan nutiden tagit ut sin rätt, är det numera endast några svaga lämningar, som berätta om den stora nydaningsperioden under 1600- och 1700-talen, då Göteborg och Göteborgstrakten i viss mening låg närmare kontinenten än Skåne.

Å S L E V A N T E N

av Holger Arbman och Elisabeth Strömberg

I. ÄLDRE HANDBEKLÄDNAD

Då hemmansägare F. Svensson år 1918 var sysselsatt med torvupptagning i Åsle mosse, ungefär 1 km väster om Åsle kyrka i Västergötland, fann han i torven på en halv meters djup en förunderligt väl bevarad tumvante, bild 1, 8—9. Den hade gått sönder på några ställen, men han tog hem den, lät sy ihop hålen och lade undan den. En student från Lund kom dit och fick låna den en tid, sedan lades den ned i en byrålåda och det var praktiskt taget ingen som visste att den existerade förrän den återupptäcktes vid en inventering av allmogetextilier i Skaraborgs län hösten 1932. Nu har Statens historiska museum inköpt den.

Det är en vänstervante, 27 cm lång, gjord av tämligen grovt, vänstertvinnat garn av ull, ursprungligen säkert ofärgat, nu brunfärgat av mossvattnet. Kring kanten har funnits en enkel frans av högerspunnet, mjukare och glansigare garn av synnerligen finhårig ull, delvis rödfärgad med krapp, delvis grön och delvis ofärgad.¹ Endast några smärre rester av fransen äro bevarade. Vantens insida är skadad genom hugg eller stick, som åstadkommit fem hål. Att dessa ej uppkommit genom nötning är tydligt, ty man ser hur trådarna huggits av. Det ligger närmast till hands att tänka sig att den person, som haft vanten på sig försökt parera dolkstötar med handen. I så fall har personen ifråga säkerligen fått ett kraftigt sår i handleden av den stöt, som åstadkom det största, nu igensydda hålet. De andra hålen äro mindre (se bild 1), ett på tummen, två på sidorna, möjligen

¹ Bestämningarna utförda av byråingenjör Hj. Ljungh.

efter samma stöt, ett på kragen intill det stora. Under eller efter denna strid har väl vanten tappats.

Det är tydligen länge sedan den förlorades, då det hunnit bildas ett halvmeterjockt torvlager över den. Antagligen har den blivit liggande i snön och sedan vid snösmältningen sjunkit ned i myren och konserverats av vattnet. För huru länge sedan detta ägde rum kan man bestämma — ehuru blott inom tämligen vida gränser — genom pollenanalys. När skogens träd stå i blom virvla de mikroskopiska frömjölskornen, pollenet, upp med vinden och föras milsvitt omkring. Pollen från skilda trädbestånd blandas med varandra och sjunka så småningom till marken och avlagras efter hand i vattendrag, mossar och myrar. Men när klimatet ändras, ändras även skogarnas och därmed också pollenmassornas sammansättning. På så sätt får man i mossarna underjordiska arkiv, i vilka man kan avläsa klimatets och skogarnas växlingar. Men årtal för dessa växlingar kan man blott erhålla om man hittar föremål i mossarna, som kunna dateras på annat sätt. Ett stort antal sådana fynd äro nu undersökta och man har därigenom fått en tidsskala för stora delar av vårt land.

Vid undersökning av pollenkornen i den torv, som ännu fanns kvar på vanten, har docenten E. Granlund fått följande sammansättning: tall (*Picea*) 12 %, gran (*Pinus*) 28 %, björk (*Betula*) 41 %, al (*Alnus*) 11 %, ek (*Quercus*) 7 %, spår av alm (*Ulmus*), avenbok (*Carpinus*) 1 %, hassel (*Corylus*) 5 ½ %. Nu har i samma mosse hittats en eldslagningssten av den typ som var vanlig under 300—400-talet e. Kr. och en pollenanalys av torven där eldslagningsstenen hittades, giver värden som komma de för vanten ganska nära; smärre avvikelser tyda på att vanten är något äldre, troligen från århundradena e. Kr.

Det är första gången man i Sverige funnit en vante från förhistorisk tid, men det är ju ej att förvåna sig över, då det skall vara under särskilt lyckliga omständigheter en så förgänglig tingest kan bevaras genom årtusenden. Däremot går själva handbeklädningen tillbaka till en tid, som ligger långt före den, då vanten i Åsle mosse tappades, ty redan på ett mycket primi-

Bild 1. Vante från yngre järnålder, funnen i Åsle mosse. Västergötland.
Statens historiska museum.

tivt stadium har man i kallare klimat haft behov av att på ett eller annat sätt skydda händerna. Ända fram till högmedeltiden är dock vår kunskap om handbeklädningens historia ganska ringa, men i olika länders och tiders litteratur träffar man på spridda notiser och episoder, som giva oss en aning om vad handskar och vantar betytt ej blott som skydd utan även som handelsvara och symboler.

Redan i den grekiska och romerska litteraturen omtalas handskar till olika ändamål. När Odysseus efter sin långa irrfärd kom hem till Ithaka träffade han på sin gamle fader, som gick och skötte trädgården och »handskar på händerna bar för törnenas skull». Xenofon påpekar såsom en egendomlighet att perserna buro handskar om vintern. Det är motsättningen i klimathänseende som återspeglas. I skilda sammanhang nämnas sedan handskar i den klassiska litteraturen. Varro t. ex. påbjuder, att man skall plocka oliver utan handskar och läcker-gommen Anaxarchos som var med Alexander den store på hans tåg till Indien, lät sina slavar då de bakade, knåda degen med handskar på händerna.

Under medeltiden möta oss handskar i nya sammanhang. Det är ej längre blott fråga om skyddsbeklädning, de ha fått en större betydelse såsom symboler. Biskopen mottager sina handskar som tecken på att han med rena händer skall förvalta sitt ämbete, kejsaren översänder en handske som tecken, då han tilldelar en stad torgrätt (Markrecht), riddaren lämnar sin handske i pant på sin riddarära o. s. v. Men på samma gång bli handskarna en ytterst betydelsefull detalj i dräkten, vars bärande så småningom urartar till en mani. På ett år, 1386, använde Karl VI 251 par handskar, hans drottning Isabeau de Bavière 35 par och konungens broder, hertigen av Touraine, 80 par.

Ordet vante, fornsvenska vottr, kan troligen härledas ur verbet windan, vira, linda, en antydning om att händer och armar ursprungligen lindats med band av något slag (Falk, *Altwestnordische Kleiderkunde*). Uttrycket »bandvettlingar», som förekommer i en isländsk saga, betecknar de band, med vilka folkfantasiens små underjordiska pojkar lindade sina händer. Här

har alltså avledningen vettlingar av windan ännu kvar den ursprungliga betydelsen.

Man kan inte begära att man ur litteraturen skall få några närmare upplysningar om förhistoriska eller tidigt medeltida vantar. När de nämnas är det mest i förbigående och ofta är det fråga om förnämligare plagg: med guld eller silver prydda läderhandskar, handskar av kattskinn, med dun stoppade och fodrade vantar etc. I Tyskland, vid Oberflacht i Württemberg, har man i en grav funnit en läderhandske från 600-talet e. Kr. som var fodrad med mjukt tyg (Lindenschmidt, Handbuch). Men sådana lyxföremål tillkomma blott en förnäm överklass även i Mellaneuropa. Från det frankiska riket har man från den karolingiska tiden uppgifter om att bönderna ej fingo bära finger- vantar, vilka ansågos som tecken på att man tillhörde en högre klass; bönderna voro tvungna att hålla sig till tumvantarna.

Vanten från Åsle vittnar ej blott — som nedan närmare kommer att utredas — om en stor teknisk skicklighet utan dess en gång praktfulla frans visar, att man redan vid denna tid lade an på iögonfallande färger, rött och grönt. Det är en början till den utveckling vantarna senare skulle undergå, vilken ledde till att de på vissa håll kommo att utgöra en av den folkliga dräktens förnämsta prydnader. Huru fort denna utveckling går, kunna vi ej säga, men troligen är den långt hunnen redan under äldre medeltiden, då ullvantar veterligen spela en stor roll som handelsvara på den svenska marknaden österut. I flera av Rysslands nordliga guvernement, bl. a. Novgorod, använder befolkningen ännu ordet varega, varežka för att beteckna en stor ullvante (detta och följande ur S. Rožniecki, Varægiske Minder). Ordet är detsamma som väring, svensk — beteckningen var alltså ursprungligen väringe-vantar, sedan har man kastat bort ordet vante och endast behållit ordet väringe — varega. Man vet att svenskarna sålde eller åtminstone avsatte vantar på Ryssland. I en traktat, som år 1229 slöts mellan å ena sidan staden Smolensk och å den andra Riga, Gotland samt en del tyska städer heter det: när det inträffar att latinska gäster (d. v. s. främmande köpmän) komma till staden från volok'en (vattendelaren mellan

Dvina och Dnjepr) så skola de giva furstinnan en hel väv lärft, men tiun'en (smolenskfurstens prefekt) på volok'en ett par vantar, om han har fört över varorna utan missöde. Likaledes var det på 1200-talet sed i Novgorod, att de främmande köpmännen överräckte ett par handskar till posadnik'en (fogden). Vid sidan av detta mer officiella överlämnande av vantar vet man, att gotländska eller varägiska vantar voro en begärlig handelsvara i Ryssland. Måhända finns det en direkt tradition, som vi nu ej kunna följa, från de vantar, som gotlänningarna under medeltiden exporterade österut, ned till allmogens praktfulla vantar på Gotland och på andra sidan Östersjön.

H. A.

II. ÅSLEVANTENS TEKNIK

Fyndet av den ovan omtalade vanten från Västergötland har sitt intresse inte blott ur dräkthistorisk synpunkt utan också därför, att den visar en textil teknik, som, så vitt jag vet, icke förekommer bland de fynd, härrörande från förhistoriska perioder, vilka tidigare gjorts inom skandinaviskt område. Den bekanta Gerumsmanteln och de dräktdelar, som hittats i Danmarks ekkistgravar, alla daterade till den äldre bronsåldern, utgöra allmänt kända bevis på att konsten att av ullgarn genom flätning, vävning eller knytning tillverka material för kläder, redan då nått en hög grad av fulländning. Samma språk om att de ytterst primitiva verktyg och metoder, som man var hänvisad till, utnyttjats på ett både sinnrikt och skickligt sätt, när det gällde att tillverka, vad som oundgängligen hörde till livets nödortf, talar också vanten från Åsle, fastän det här är fråga om textilt arbete av helt annan art.

Vid första anblicken företer vanten en viss likhet med en del virkade föremål från vår egen tid. En närmare undersökning ger dock vid handen, att den inte kan vara tillverkad med hjälp av någon sorts krok. Den är istället helt enkelt sydd eller kanske bättre uttryckt trädd med nål. Den avgörande skillnaden ligger ju i att kroken bildar en ögla eller maska genom att draga tråden dubbelvikt genom en redan färdigbildad maska, nålen däremot drar tråden enkel efter sig för varje nytt stygn. Vanten är helt och hållet bildad av en ensam tråd, som aldrig vänder tillbaka samma väg den kommit. Att med säkerhet fastställa, hur den tillverkats, skulle kanske vållat ganska mycket

huvudbry, om inte vår svenska allmoge ända in i våra dagar hade använt sig av en teknik, som vi här kunna kalla vantsöm. En jämförelse ger oss genast nyckeln till tekniken i vår vante och det kan därför ha sitt intresse, att först göra närmare bekant-
skap med samma tekniks nutida former.

Vantsömmen, sådan den lever hos allmogen, bild 2, har utförligt beskrivits av Maria Collin i Fataburen 1917, varifrån bild 3 c, d äro hämtade. Den förekommer i många variationer och vantarna kallas i olika landskap »nålade», »bundna med nål» eller »nålbundna» och »sömmade». »Påtade vantar» får man också höra ibland. Att »påta» kan dock även beteckna ett sätt att kroka, vilket inte har någonting med söm att göra. Även andra föremål, sockor (Dalarna), mössor (Rådman-
sö socken, Uppland) och runda platta silbottnar (norra Sverige) göras på samma sätt. Materialet är ull, i en del sockor och i silbottnarna tagel.

Tillvägagångssättet, som är på en gång enkelt med många helt primitiva drag men för den oinvidde ändå ganska invecklat, illustreras av bild 3. Med hjälp av en grov bennål fogar man det ena varvet trådslingor intill det andra. Arbetet fortskrider oftast från vänster till höger. Nålen trädes för varje ny ögla, bild 3 b, under en eller flera av det föregående varvets öglor, ut och in mellan de sista öglorna i det varv, som är under arbete, och när den nybildade öglan drages till, sker detta runt vänstra handens tumända, bild 3 c. Denna tjänstgör således som en sorts kavel, vilken bestämmer omfånget av varje ny maska. Man börjar vanligtvis i toppen av vanten och de första stygnen tagas runt en liten ring av garnet. Vidden ökas genom att man träder två öglor motsvarande en i föregående varv och minskas genom motsatt förfarande. Ett sprund lämnas öppet för tummen, som sys till efteråt.

En silbotten från Dalarna visar en enklare form av vantsöm, bild 3 d. Resultatet blir i båda fallen en mycket tånjbar och medgörlig vävnad eller rättare ett mer eller mindre glest nät. Silbottnarna ha fortfarande kvar denna sin karaktär av nät, men vantarna ha ofta krympts och valkats, tills de blivit nära nog ogenomträngliga för både köld och väta.

Bild 2. Sydda brudgumsvantar från Finnskoga socken, Värmland.
Nordiska museet 142,679.

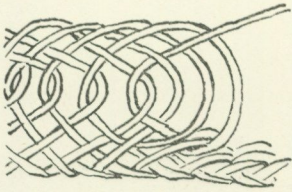
Stygnen i en påbörjad lapsk mjölksil, bild 3 e, visa kanske hän mot all vantsöms upprinnelse, det stygn vi i dagligt tal kalla languettestygn, bild 3 f. Denna enkla slinga eller snara, som i olika former användes av nästan alla primitiva folk, får väl anses vara roten och upphovet till konsten att »sy utan underlag», till vantsömmen lika väl som till dess mera kända och förnämligare släkting spettsömmen. Ett försök till rekonstruktion av hela utvecklingskedjan faller dock utom ramen för denna uppsats.

Efter denna hastiga orientering bland vantsöm i allmänhet kanske vi lättare urskilja de något mera komplicerade figurer, vantsömmerskan från Åsle låtit sin nål och tråd beskriva och som åskådliggöras av bild 4—7. Varven ha sytts från höger till vänster med vantens avigsida vänd mot den arbetande och inte mindre än tre stygn fordras för varje ny ögla. Vid första stygnet, bild 4, trädtes nålen under trådslingorna e och f tillhörande föregående varv och den nya ögla drages till över tummen. Därefter föres nålen, bild 5, under det sista varvets trådar c, h och d, varvid bildas stygnet g. För tredje stygnet, bild 6, trädtes nålen i motsatt riktning under h över g, samt bakom b och a. Därefter upprepas stygnen i samma ordning. Bild 7 visar sömmens rätsida med nålen i läge för första stygnet. För att ge en föreställning om kvaliteten kan nämnas att 7 varv i höjd bilda 5 cm och att varje varv har på 5 cm 12 maskor.

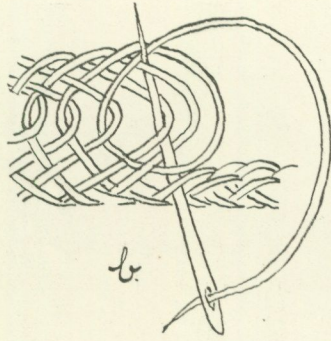
Den väsentliga skillnaden från den förut beskrivna vantsömmen ligger i att det första stygnet, bild 4, griper djupare ner i föregående varv och när tråden sedan fortsätter upp bland det nya varvets öglor, bildas det vertikala stygnet g. Tråden kommer här att ligga obunden i ett 10—12 mm långt stygn. Detta stygn täcker vantens avigsida nästan helt och döljer för ögat sömmens verkliga struktur. Det drar också varven tätare samman och gör att rätsidan får ett mera markerat räfflat utseende.

Om vi bortse från detta extra tillägg, finna vi nästan samma teknikvariation i en socka från en koptisk grav i Egypten, förvarad i Wien. Maria Collin beskriver den i den ovan anförda uppsatsen och återger de av L. Schinnerer publicerade illustrationerna i »Antike Handarbeiten», fig. 8—10. Överensstämmelsen är påfallande.

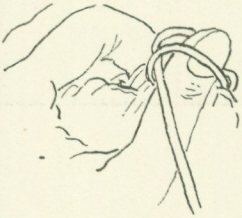
Skärskådar man vantens tekniska detaljer en efter en och samtidigt besinnar, hur ytterligt begränsade den tidens möjligheter till textil slöjd måste ha varit, åtminstone jämförda med dem som stå oss till buds, grips man ovillkorligen av beundran. Den tidens fordringar på en bra vante voro väl ungefär desamma som våra dagars. Den skulle vara slitstark, smidig och prydlig för att inte säga klädsam, men framför allt skulle den vara varm.

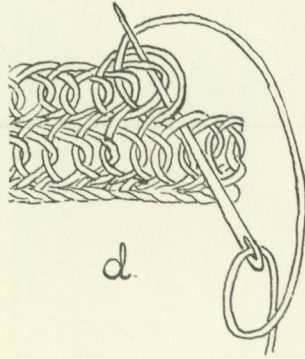
a.

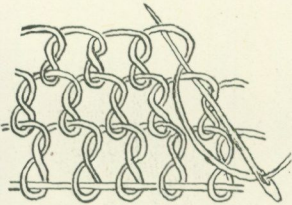
b.

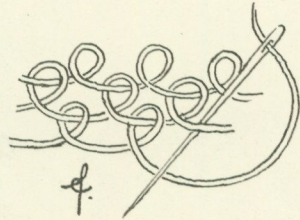
c.

d.

e.

f.

Bild 3. Olika former av vantsöm.

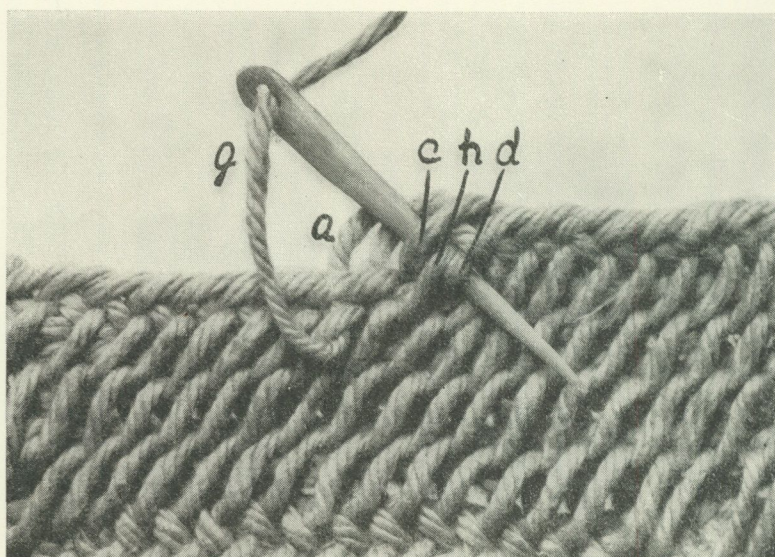
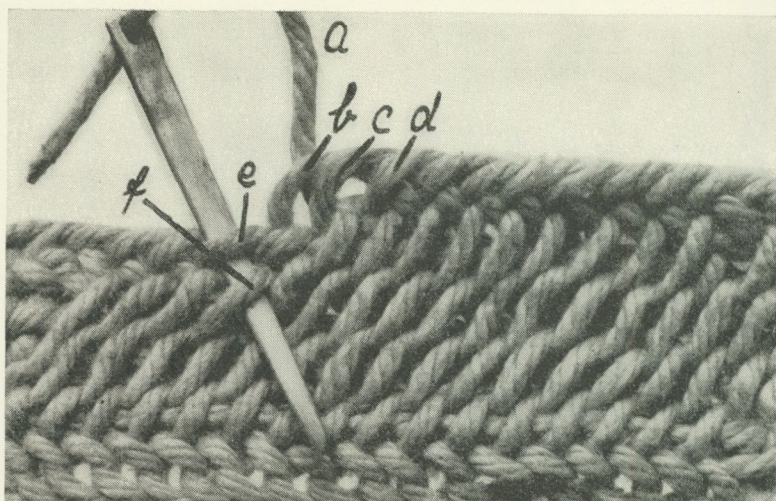

Bild 4—5. Utförandet av vanten bild 1. Första och andra stygnen.

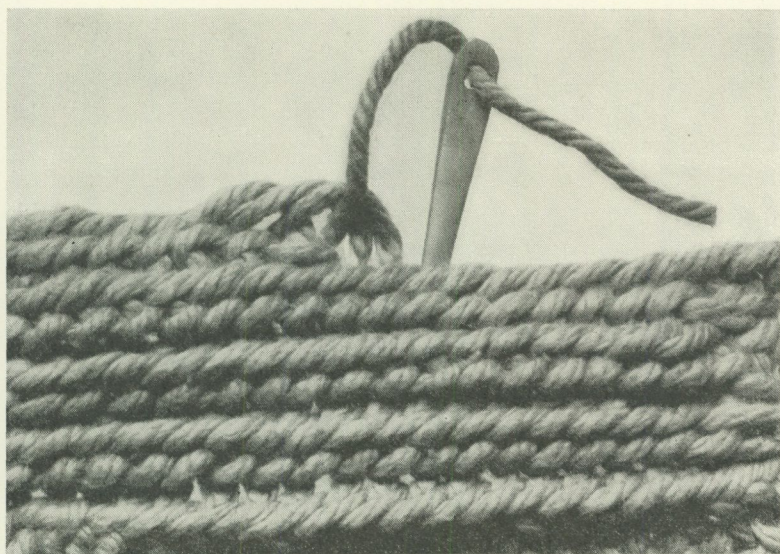
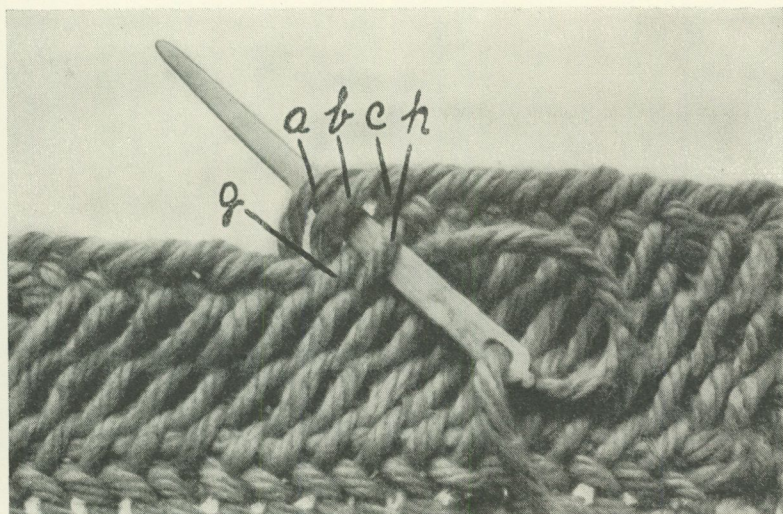

Bild 6—7. Tredje stygnet samt rätsidan med nålen i läge för första stygnet.

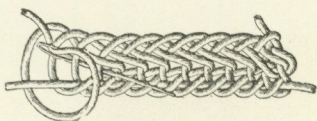

Bild 8.

Bild 9.

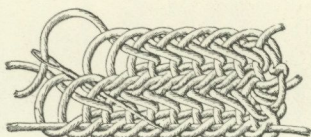

Bild 10.

Bild 8—10. Utförandet av en strumpa i ett egyptiskt gravfynd från 4—6:e århundradet före Kristus.

Rätsidans fast bundna trådar ha, av vantens allmänna utseende att döma, motstått en flitig nötning, sömsättet ger i sig självt en smidighet, som inte står stickningens eller virkningens efter och den svängda kragen med sin färgade frans skulle väl även i våra dagar räknas som ett plus i elegans. Emellertid har fåfängligheten här som så ofta annars visat sig vara mest förgänglig. Fransen utgöres av 3—4 dubbla trådar enkelt trädde ut och in i kanten av vanten, se nedra hörnet av bild 11. Ingen knut eller snara förekommer, som kunde ge den stadga. Den har också nöts bort nästan helt och hållet.

Om fransen således gör ett mera »tillfälligt» intryck, vittnar däremot det sätt, varpå tummen fogats till det hela, om både rutin och omsorg. Den har inte sytts färdig med början i toppen och därpå kastats fast, som man oftast gör numera, utan den är påbörjad med öglorna runt kanten av sprundet som underlag för första varvet. Detta första varv finns dock endast på tummens yttersida. I själva tumgreppet är första varvets tråd endast enkelt träd utmed kanten av sprundet. Således har den sida

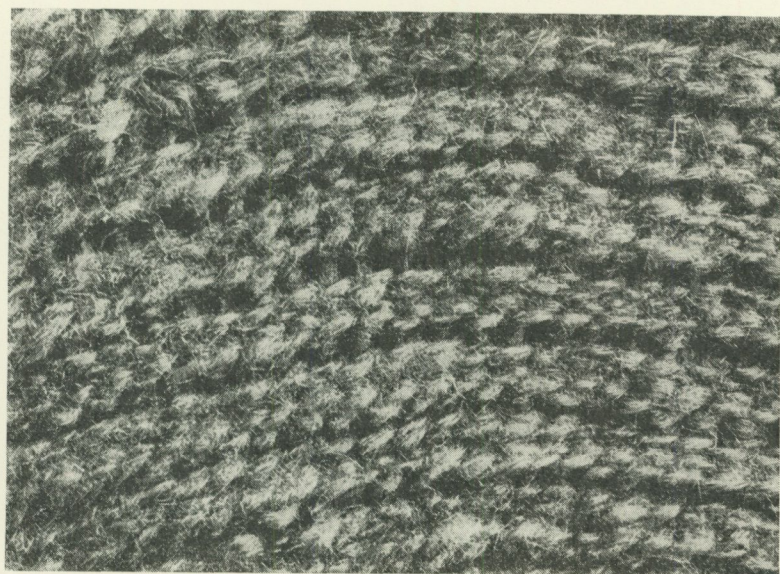
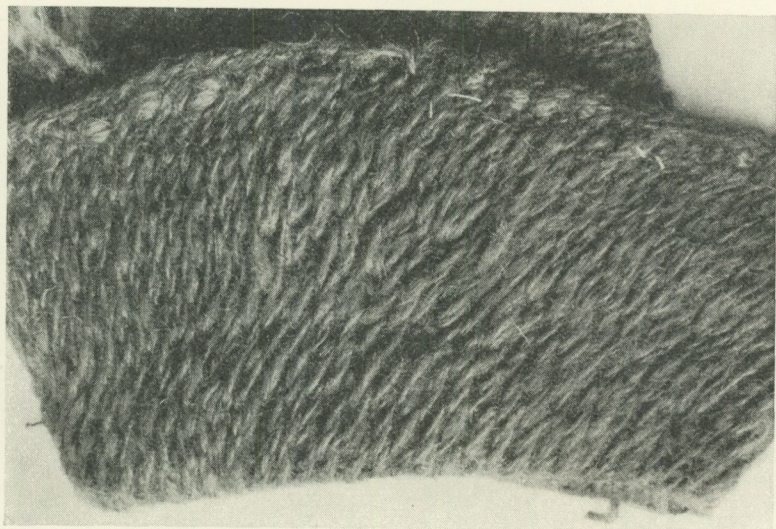

Bild 11—12. Detaljer av vanten bild 1. Övre bilden: kragen vänd ut och in, visande sömmens avigsida. Undre bilden: detalj av rätsidan.

av tummen, som vetter in mot handen, ett varv mindre än yttersidan, vilket har till följd, att tummen på ett naturligt sätt faller intill handen i stället för att stå rakt ut.

Man frågar sig dock, varför vantsömmerskan från Åsle valt att lägga ner arbete på att fodra sin vante med ett extra stygn, istället för att valka den och på så sätt göra den tät och varm? Kanske har det hårda glansiga materialet ingen utpräglad förmåga att filta sig. Hon har i varje fall valt att lösa problemet på sitt eget sätt. Avigsidans löst liggande trådar ha nu också samma verkan som ett pälsfoder.

E. S.

DET SVENSKA KISTEBREVET

DESS FRAMSTÄLLNINGSSÄTT OCH UT- TRYCKSMEDEL

av Bengt Bengtsson

Herr Belfrage sysselsätter sig mera med träsnitt än med boktryckerikonsten och som han icke illa lyckats att formadjur, hvilka han förstår att kolorera, så hemtar han väsentligen sitt lifs upphälle af denna näringsgren, samt af tryckta visor, hvilken dubbla produkt han vanligen går ut i socknarna att försälja.»

Detta yttrande avges år 1834 av hovkanslerns ombud i Arboga, vilken av sin chef anmodats att undersöka boktryckaren Joh. Leon. Belfrages ekonomi och insikter i yrket. Utom den inblick vi få i en originell och omtalad boktryckares sorgliga öde ger yttrandet oss en föreställning om hur tillverkningen och distributionen av kistebrev i många fall tillgick, en föreställning, som är så mycket värdefullare, då de stora firmorna Lundström i Jönköping och Berling i Lund genom sin massproduktion och sin välordnade försäljning i det allmänna medvetandet ställt sina blygsammare konkurrenter i skymundan.

Vi måste gå tillbaka ända till medeltiden för att finna direkta motsvarigheter till 17- och 1800-talens kistebrev. Tiden närmast före och efter boktryckarkonstens uppfinning framställdes av de s. k. brevmålarna ettbladstryck, som såväl till teknik som innehåll äro så gott som identiska med kistebreven. Emellertid utträngdes snart brevmålarnas produkter av detta slag från marknaden genom boktryckarna och kopparstickarna, vilkas arbetsmetoder givetvis voro brevmålarnas vida överlägsna, och dessas ettbladstryck ersattes till största delen av illustrerade böcker och kopparstick. Yrket fortlevde emellertid, men tycks

under 15- och 1600-talen ha fört en ganska tynande tillvaro och mest inriktat sig på fabrikation av spelkort m. m.

Inemot 1700-talets mitt kom så det primitiva träsnittets re-nässans och så småningom utbildades den distinkta typ där-av, som vi kalla kistebrev. Tillverkningen låg nog till en början i brevmålarnas händer och deras hantverk levde kvar långt efter det att boktryckarna övertagit och utvecklat produktionen, men av deras alster ha ett försvinnande fåtal bevarats till eftervärlden. Bland Nordiska museets stora samling av äldre träsnittsstockar till kistebrev finnes en, vars tjocklek är för stor, för att den skall ha kunnat användas i boktryckspress och den har således med all säkerhet använts av en brevmålare. Denne utförde tryckningen av kistebrevet på så sätt, att han lade stocken på ett fast underlag, färgade in den med trycksvärta, lade papperet över och sedan antingen »klappade av» med en borste eller pressade ett om en stoppad stolsits påminnande, skinnklätt föremål mot papperets baksida. Det senare sättet torde ha varit allmänast. Pehr Hörberg använde sig av en liknande metod vid reproduktion av träsnitt (Bengt Cnattingius, Pehr Hörbergs försök i gravyrkonsten i Gustavianskt, Studier tillägnade Sigurd Wallin). Detta förfaringssätt hade vissa fördelar. Verktygen voro billiga och lätta att transportera och ingen hänsyn behövde tagas till stockens eventuella kupighet. Men trycket kunde aldrig bli riktigt vackert och texten, som ej sattes med typer utan skars in i stocken tillsammans med bilden, blev suddig och svårläst. Boktryckarna voro givetvis bättre rustade och de började mer och mer övertaga produktionen. C. G. Berling i Lund var den förste boktryckare, som i större skala satte igång kistebrevsfabrikation och vi ha odaterade kistebrev från hans officin, vilka med all säkerhet stamma från 1760-talet. Hans tidigaste daterade kistebrev bära årtalet 1773. Om kistebrevets knoppning försiggick i Lund, så skedde blomningen i Jönköping hos firmorna J. P. Lundström och N. E. Lundström och hos många mindre boktryckare i småstäderna, vilka dock i huvudsak levde som parasiter på de nyssnämnda större firmorna, i det att de slaviskt kopierade dessas kistebrev såväl vad stock som text beträffar. Denna

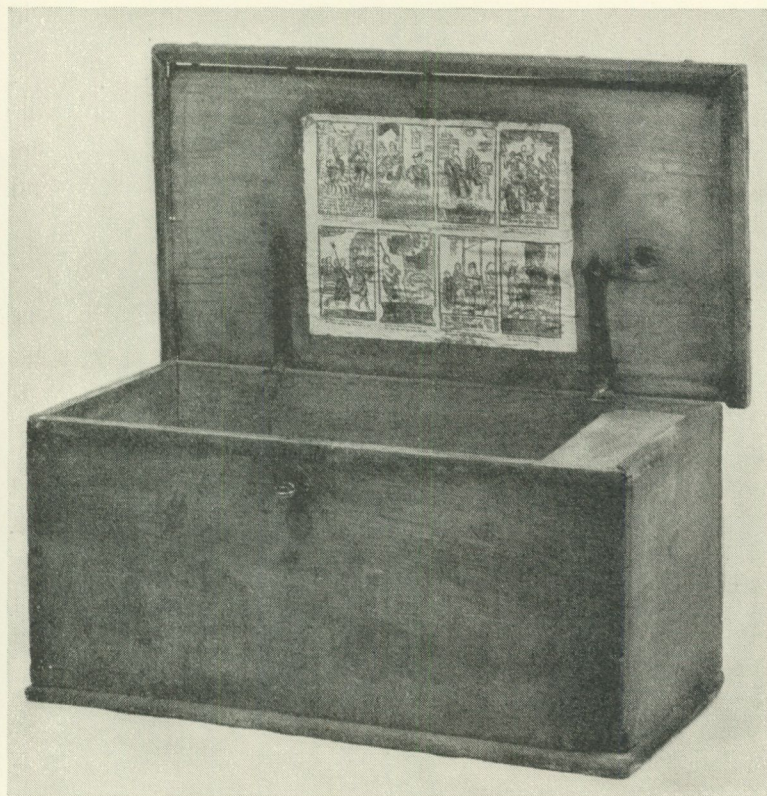

Bild 1. Kistebrev på insidan av ett kistlock. Nordiska museet
141,574.

uppdelning av kistbrevsfabrikanterna är också av ekonomisk natur. Berling och Lundström voro storföretagare. I deras verkstäder arbetade en stor personal av konstförvanter och upplagorna gingo ofta över 1,000-talet. Deras kistbrev lämnades till återförsäljning åt kommissionärer och funnos att köpa på varje marknad. De skötte sin kistbrevsfabrikation metodiskt och om den också icke var deras egentliga huvudnäring, intog den dock en stor plats i deras produktion.

Mellan dessa större företagare och de mindre boktryckarna

fanns en skarp ekonomisk gräns. Vi ha många exempel på hur boktryckare, som kommit på obestånd och förlorat sin kundkrets, som en nödfallsutväg tillgripit kistebrevsfabrikation. Framställningssättet var ju enkelt och avsättningen ganska jämn, ehuru man ej kunde mäta sig med Lundström i Jönköping i fråga om upplagornas storlek. Efter litografikonstens införande började man tillverka litograferade kistebrev. Dessa lånade till en början de träsnittsförsedda kistebrevens stil och uppställning, men förföllo mer och mer till att efterapa utländska firmors produkter. Massor av litograferade tryck infördes från Tyskland och Frankrike och bidrogo helt säkert till kistebrevets banalisering och minskade popularitet.

Jag skall här ej gå närmare in på kistebrevsfabrikationens historia utan vill blott framhålla, att i och med 1850-talet kistebrevets dekadens tager sin början. Det förlorar snart sin popularitet och försvinner sedan helt och hållet från marknadsdiskarna. Jag vill endast än en gång betona den ekonomiska och sociala klyftan mellan Lundström och Berling å ena sidan och å andra sidan brevmålarnas egentliga arvtagare, småboktryckarna, representerade av den ovannämnde Belfrage och t. ex. änkan Rask i Växjö, som själv drev sitt tryckeri med hjälp endast av sina minderåriga söner.

Sitt namn har kistebrevet fått genom den hos allmogen vanliga seden att fästa arket på insidan av kistlocket, bild 1. Dessutom förekomma benämningarna »julark» och »julbrev», någon gång »julpapper», vilka tyda på att det vid högtider bidragit till stugans prydnade. Den numera vedertagna termen »kistebrev» synes mig vara den bästa. Dels ger den inte sitt föremål sken av att vara tillfällig prydnadssak, vilken egenskap i varje fall icke var dess mest framträdande och dels ligger i detta prydnade av kistlocket en rest av gammal folktro förborgad. Kistebrevens motsvarigheter under medeltiden, vilka i stor utsträckning avbildade helgon, fästes på samma sätt i kistlocken och man vill häri se en magisk åtgärd, i det att helgonets bild skulle skydda kistans innehåll mot tjuvar, rost och mal. Det är ej troligt, att man under svenskt 1700-tal hade en tanke på något sådant, men

Bild 2. Stock till kistebrev från J. P. Lundström i Jönköping.

seden har fortlevat, ehuru bildernas uppgift inskränkts till dekoration.

Prydnad och uppbyggelse (eller underhållning) äro kistebrevets huvudsakliga funktioner. Den skurna bilden, de granna färgerna, den typografiska uppställningen, allt vill verka tilltalande för ögat. Innehållstendensen, vare sig religiöst uppbyggande, moraliserande eller roande, spåras i bilden och understrykes i texten. Bilden är det viktigaste och är aldrig att betrakta som illustration till texten, vilkens uppgift fastmer är utläggande och förklarande.

Kistebrevet är aldrig nyhetsorgan och befattar sig överhuvud aldrig med dagens händelser. Man behöver blott jämföra ett genomsnittligt svenskt kistebrev med ett tyskt flygblad av den från 1600-talet bekanta typ, som avhandlade kometer, sjöormar, mord, missfoster, avrättningar m. m. Dessa flygblad hade visserligen ofta en gudlig betraktelse eller moralkaka som avslutning, men i motsats till kistebreven ockrade de på den rena sensationslystnaden.

Det viktigaste momentet i kistebrevets tillverkning är skärandet av den kliché, med vilken bilden skulle tryckas. När man i Nordiska museet ser dessa gamla träsnittsstockar, frappers man av det primitiva i såväl material som tillvägagångssätt. Stocken är i allmänhet av björk eller furu, och träets fibrer gå parallellt med densamma. Studerar man snittyrtorna närmare, finner man, att kniven i de flesta fall har utgjort det enda redskapet, bild 2. Alltså inga av de behändiga verktyg, framför allt stämjärnet med den urgröpta eggen, som brukas av våra moderna konstnärer och som säkert använts av renässansens utövare av träsnittskonsten.

Någon egentlig utbildning hade väl aldrig den konstförvant eller boktryckare, som skar stocken, bakom sig, utan den i officinen, som hade bäst handlag, togs ut till formskärningen. Någon större skicklighet vare sig att teckna eller att skära fordrades i de flesta fall ej heller, ty motivet stals från ett främmande kistebrev, som kalkerades på den hyvlade stocken och så var det bara att skära efter dessa linjer, så gott man kunde.

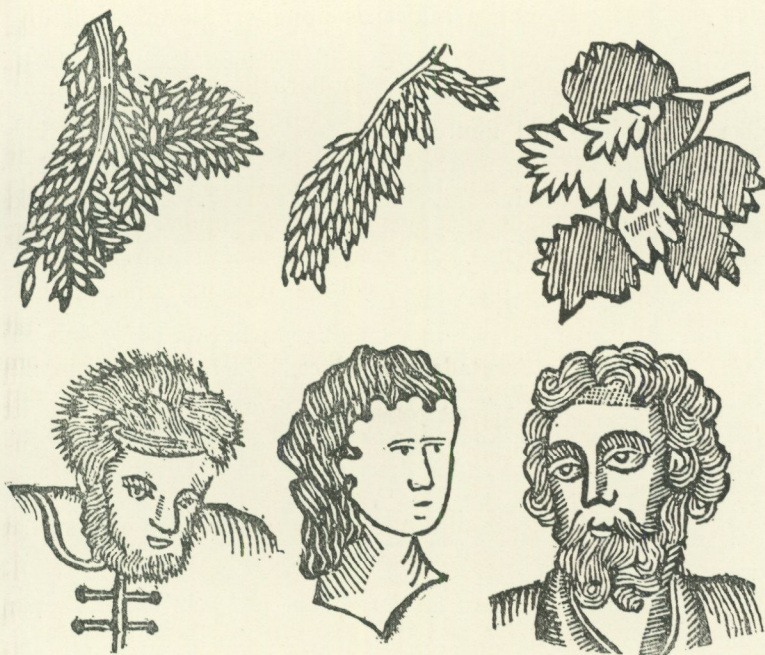

Bild 3. Detaljer ur olika kistebrev, visande skilda sätt att stilisera lövverk och huvud.

Det primitiva sätt på vilket stockarna förfärdigades, begränsar givetvis i hög grad bildens uttrycksmedel. Linjen kan aldrig bli tunn och graciös eller slingra sig i ornamentala kurvor, den måste bli grov och otymplig. Några nyanser i t. ex. skuggningen kunna icke åstadkommas och alla detaljer, som ej förståndigt undvikits, bli grova och svåra att uppfatta. Alla dessa olägenheter tvinga till förenkling av motivet och till en genomförd stilisering, som hos varje formskärare utbildas olika, beroende på hans handlag och individuella konstnärliga läggning. Hos de mera övade formskärarna, som t. ex. de vid firmorna Lundström eller Berling anställda, är denna stilisering skarpt utformad och vi kunna lätt studera dess olika egenarter genom att i bilder, tillverkade av olika händer, jämföra sätten att utforma likartade motiv, såsom moln, lövverk, tygveck, skuggor o. s. v., bild 3.

Det grova träsnittsmaneret är illa ägnat till att ge bilden plastiskt och perspektiviskt djup. Stilen blir en ytstil och djup i bilden åstadkommes genom insättandet av kulissartade ytor, vilka i förening med figurernas perspektiviskt avtagande skala ge illusion av växande avstånd, bild 5. I exteriörsccener utgöras dessa kulisser av träd, berg, människor o. s. v. samt av streckskuggade linjer på marken, vilken härigenom synes bestå av vertikalt ställda skivor, bild 4.

I interiörsccener betjänar man sig i allmänhet av det enklaste och för tekniken mest passande medlet att uppnå perspektiviskt djup, det schackbrädsrutade stengolvet, bild 6. Detta kan någon gång förekomma även i exteriörsccener, som t. ex. i en framställning av Kain och Abel, där åkern är förvandlad till ett rutat stengolv. I övrigt användas draperier i stor utsträckning som perspektiviska hjälpmedel. De arrangeras ofta på samma sätt som gardiner och bilda på så sätt en symmetrisk ram kring figurerna, bild 6.

En intressant avvikelse från det gängse perspektiviska schemat kommer till synes i den här avbildade »Hanrejen», bild 10. Huvudpersonen, hanrejen på tuppen, befinner sig i bakgrunden, men är utförd i större skala än förgrundens figurer, hustrun och älskaren. Framställningens allegoriska karaktär tillåter visserligen detta, men det naiva uppoffrandet av perspektivets lagar till förmån för den större åskådligheten röjer en viss släktskap med de medeltida brevmålarnas framställningssätt.

Ett genomgående drag hos alla kistebrevstillverkare är en starkt framträdande utsmyckningsdrift, som tar sig uttryck på en mångfald olika sätt. Ibland kan den karakteriseras som ett slags »horror vacui», i det att eljest tomma ytor utfyllas med prydnadsagre-manger av olika slag. Antingen är det rena ornament, mestadels blomsterkompositioner, som i bild 10, eller också låter man en detalj i bilden växa ut och bli till en nära nog självständig ornamentkomposition, såsom t. ex. en vas med blommor, en vajande vimpel o. s. v. De ovannämnda draperierna i interiörsccener insätts ofta mest för att fylla tomrummet upptill, som i bild 6. I ett kistebrev från Berling i Lund, framställande Jesus, sovande i

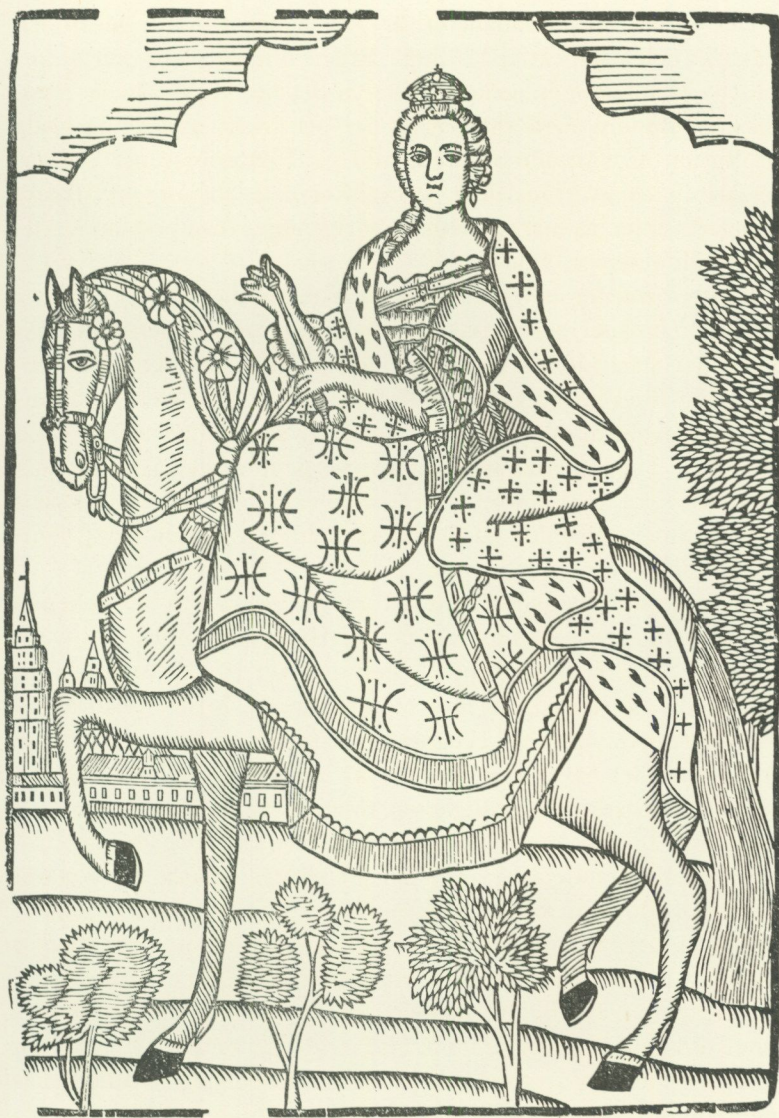

Bild 4. Drottning. Nytryck av kistebrevsstock från Berling i Lund.

David's strid med Goliath. (1 Sam. B. 17 Cap.)

Den k�mpen Goliath som mot Kong David stridde,	Sw�rfe jag mig den tankan g�ra vill:
Han war ser alnar l�ng och n�got mera till,	Med k�mpen satan sjelf man billige kan jemf�ra,
�de Davids lilla sten han do�d p� f�lket bidde,	Med David, Kristus som den andra m�nd s�rj�dra.

Bild 5. David och Goliath. Ena halvan av ett kistebrev från Berling, Lund.

Christus inriektar Nattwarden. (Matth. 26: 26-28).

Det sanna Påskafam sin Nattward här inriektar,
 Och med sin Bekamen de trogna Själav mitter,
 Han blifwer deras mat; ja Herren är och god,
 Han råder Själens tröst med Leffamentets blod.

Bild 6. Nattwarden. Ena halvan av ett kistebrev från N. E. Lundström,
 Jönköping.

skeppet, har båtens akter utformats som en groteskt grinande maskaron, vars näsa utgöres av rodret och relingen har utstyrt med voluter här och där. I den berlingska officinen har arbetat en formskärare, vilken, om hans arbeten äro något så när självständiga, på ett lustigt och vackert sätt låtit sin dekorationslusta komma till uttryck. Han kläder sina figurer i dräkter med egenomligt mönstrade tyger och hans stil är i detta fall så egenartad, att det mönstrade tyget är lika bindande som någon signatur, bild 4.

I gratulationstrycken, »skördekransarna» och liknande kistebrev tar sig utsmyckningslusten kraftigast utlopp, bild 9. Här finnes i allmänhet ett figurmotiv, men detta är så inhöljt i brokigt målade ornament av olika slag, att man knappt kan finna det. De vanligaste dekorationselementen äro ymnighetshorn, blomsterkransar, girlanger, fruktklasar, blomvirade obelisker o. s. v.

Men det viktigaste elementet i kistebrevets dekorativa system kvarstår: f ä r g e n. Utan möjlighet att i färgbilder reproducera kistebreven, är det egentligen icke mycket lönt att närmare gå in på densamma. Men det bör betonas, att färgläggningen gick ut på största möjliga prakt och att därför klara, rena grundfärger användes, ofta med kontrastverkan som syfte.

På grund av massupplagorna och det för färger av detta slag otjänliga papperet lade man ej så stor vikt vid färgens motståndskraft mot tidens tand och av de till våra dagar bevarade kistebreven finnas ytterst få, som kunna ge oss en någorlunda riktig föreställning om deras ursprungliga färgprakt. Beträffande anbringandet av färgen urskiljas olika förfaringssätt. Vanligast var, att den pålades med breda penseldrag, varvid varje yta fick sin färg. Man följde alltså träsnittets konturer. Men ofta träffar man på kistebrev, där koloreringen tillgått efter lösare principer. Man har t. ex. gjort en klänning rödrandig, en häst apelpkastad, en gris fläckig, kort sagt handlat efter egna intentioner och ej så noga följt de svarta linjerna. I allmänhet är ej kistebrevets hela yta betäckt med färg. Man nöjer sig med att färglägga dräkter, blommor, gräs och andra till brokig kolorering inbjudande föremål, medan himmel, markyta och större föremål

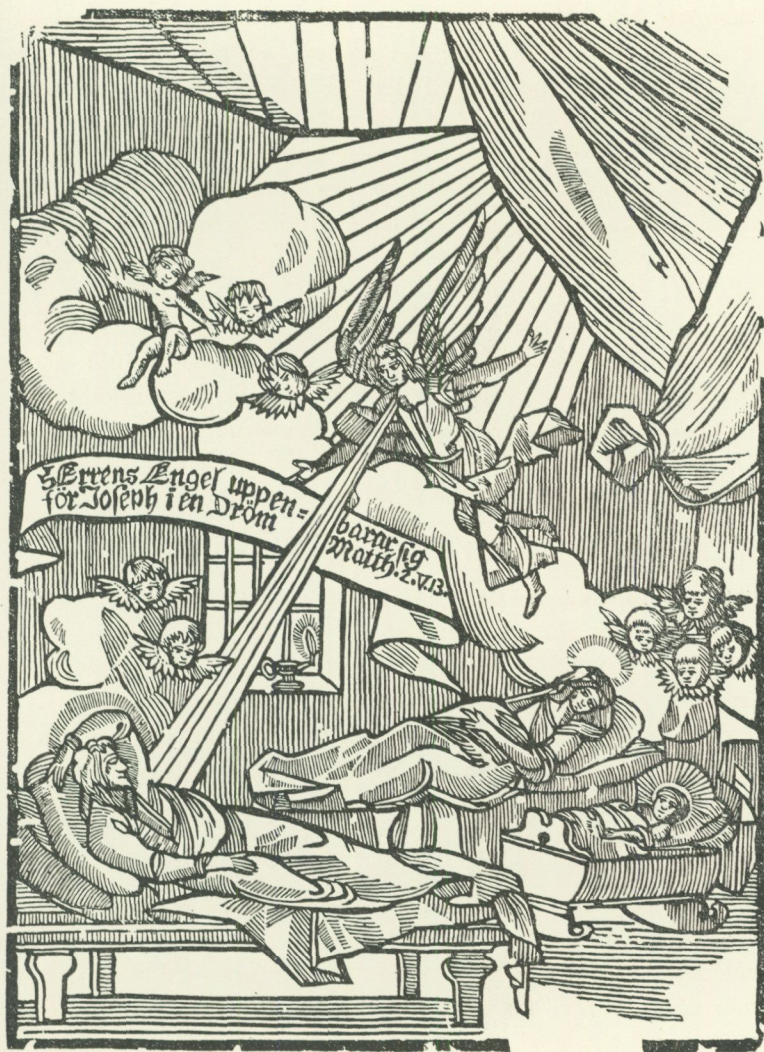

Bild 7. »Natten.» Nytryck av kistebrevsstock från Berling i Lund.

Bild 10. »Hanrejen». Ena halvan av ett kistebrev från
J. P. Marquardt, Jönköping.

få nöja sig med en färgklatsch i något hörn. De nyss omtalade gratulationsbrev m. fl. tryck bemålas däremot med omsorg i varje detalj, så att helhetsintrycket blir så brokigt och färgglatt som möjligt.

Kistebrevets typografiska disposition och utstyrsel är intressant ur flera synpunkter. Först och främst kommer den ovan omnämnda, innehållsliga balansen mellan bild och text skarpt till synes i kompositionen. Bilden upptager alltid den största ytan och i de flesta fall torde ytförhållandet mellan bild och text vara ungefär 5 : 1. I många fall är texten inpressad inom bildens ram, oftast skuren i själva stocken, men särskilt i senare tid satt med typer i ursågningar. På så sätt kommer texten att spela en dekorativ roll i det att den fyller ut eljest tomma ytor och ibland kan man se den skuren i form av språkband på alldeles samma sätt som under medeltiden, bild 7. På Berlings äldsta kistebrev är texten inskränkt till en enkel rubrik under bilden. Kistebrevet synes ha undergått en utveckling från det rena bildtrycket fram till den vanliga, här behandlade typen, vilken å sin sida vid 1800-talets mitt urartar till vidlyftigt texttryck med bilder som illustration, vilket ej längre kan gå under benämningen kistebrev.

I ett fall saknas egentlig bild, men här har typografiens möjligheter utnyttjats på ett synnerligen intressant sätt. Jag syftar på den s. k. »Domslockan», ett under 1800-talet vida spritt kistebrev, bild 11. Texten har här uppsatts i form av en urtavla, vars ram och siffror visserligen skurits i trä, men som saknar varje spår av utsmyckning. Kring denna är så texten satt i grupper, med grövre och finare stilsorter och den skapar sålunda ensamt den dekorativa hållning, som vi anse oundgänglig för ett kistebrev.

Den vanligaste typen av kistebrev är den med två bilder på samma ark. Liksom bildernas och textens omfång och disposition äro sinsemellan så lika som möjligt, äro bildernas motiv i allmänhet valda ur samma genre. Så t. ex. följas Uppståndelsen och Himmelsfärden åt, likaså Kristi gisslan och Korsbärning. Någon logisk sammanknytning av motiven i stil med Biblia

Pauperum-framställningarna kan på intet ställe uppvisas, varför tryckningen av dubbla bilder ej kan ha uppkommit med någon bestämd avsikt i liknande riktning. Det troligaste synes mig vara, att de dubbla kistebreven först tillämpats vid porträtt av konungar och drottningar, där bilderna helt naturligt anordnades som pendanger. Sedan har denna typ av praktiska och ekonomiska skäl kommit att omfatta även andra slag av kistebrev.

Den ursprungliga typen av kistebrev är emellertid den, som endast har en bild på arket, vilket oavsett bildantalet alltid höll ungefär samma format. Om bilden är mycket liten, utfylldes det hela med text, som grupperades kring bilden. Eventuellt tillkom också en ram eller några ornament.

Mera sparsamt förekommer det, att kistebreven ha flera än två bilder, men i ett fall använder man sig av ända upp till tolv, nämligen då Kristus-passionen framställs på ett ark. Bilderna bli då ganska små, vilket gör att de bli ytterst svåra att uppfatta på grund av den klumpiga formen. Typen förekommer också endast i ett par versioner.

Denna lilla skildring, som företrädesvis velat betrakta kistebrevet ur teknisk synpunkt, gör långt ifrån anspråk på att vara uttömmande i detta hänseende. Kistebrevets form uppvisar nämligen ett otal variationer av de huvudtyper, som här nämnts, variationer, som dock äro så förbundna med varje motivs speciella egenart, att de lämpligen behandlas i samband härmed. Framför allt när förebilder i kopparstick eller olja överföras till kistebrevets klumpiga form och även när det ena kistebrevet direkt kopierar det andra, komma små tekniska egenheter till synes. Det bristfälliga tekniska kunnandet förgriper sig därvid ofta på motivets innehåll, i den mån vissa detaljer äro svårare att avbilda än andra. Ett närmare ingående på detta problem, som är intressant särskilt ur folkpsykologisk synpunkt, skulle emellertid föra oss alltför långt in på motivens innebörd och historia, vilket emellertid ligger utanför ämnet för denna uppsats.

EN MURMÄSTARE SOM HERR- GÅRDSARKITEKT

av Gösta Selling

De stora bruksanläggningarna i norra Uppland äro imponerande prov på svensk företagarganda och svenskt skönhetssinne. Strama och välordnade ligga de som vältaliga vittnesbörd om den tid, då upplandsjärnet hade en ryktbarhet, som endast tändstickorna i våra dagar kunna tävla med. Det är märkligt, huru likartat flertalet av dessa anläggningar äro utformade. Och det är vidare anmärkningsvärt, att själva herrgårdarna, brukens allt dominerande centra, äro uppförda så gott som samtidigt. På Gimo, Forsmark, Österby och Harg börja de ståtliga herrgårdshusen muras nästan på samma gång på 1760-talet. De lysande konjunkturerna under frihetstiden gävo det ekonomiska underlaget för denna byggnadsverksamhet, men den yttre anledningen var närmast den, att de äldre gårdarna bränts under ryssarnas härjningar 1719 och sedan aldrig blivit återuppförda under de följande decenniernas återhämtning och konsolidering. Man kan dock möjligen förutsätta, att en viss tävlingslust var den hemliga drivfjädern hos bruksherrarna, när de gävo sina byggen en sådan omfattning och magnificens, i all synnerhet som flera av bruksägarna voro stockholmare, vilka knappast under längre perioder bebodde sina egendomar i Uppland.

Arkitekturhistoriskt sett äro dessa gårdar av stort intresse som representativa och ovanligt välbevarade prov på den svenska herrgårdsstilen under en av dess mest betydelsefulla perioder. Under 1700-talets förra hälft hade den tessinska herrgårdstypen omvandlats under inflytande av fransk rokokarkitektur. Det

var framför allt tidens främsta arkitekt, Carl Hårleman, som verkställde denna omvandling. I sina plantyper är Hårleman till stor del beroende av de franska förebilderna. I bottenvåningen lades bostads- och sällskapsrummen, vanligen med en stor sal i mittpartiet, omgiven av två bostadssviter, vilka vardera bestodo av förmak, sängkammare, kabinett etc. Övervåningen formades som gästvåning med rummen grupperade kring en långsgående korridor. Detta är den mest vanliga hustypen i två våningar, en direkt efterbildning av Frankrikes »maisons de campagne». Man strävade därvid efter att få lantställets sällskapsrum så nära trädgården och naturen som möjligt. Men ett natursvärmeri, som passade i Frankrikes milda klimat, var mindre praktiskt i våra bistra nejder, och belysande är Karl Gustav Tessins yttrande, präglad av några års erfarenheter i hans av Hårleman byggda Åkerö: »— — — den som bygger stenhus här i Sverige, bör aldrig bygga sina rum à rez-de-chaussée, ty vår snö, vår vätska gör nedre våningen gemenligen och åtminstone i många år fuktig».¹ Man nästar anar, att den åldrande skribenten lidit av reumatism och kalla fötter!

Det var sannolikt dessa klimatiska olägenheter, som vållade, att den hårlemanska våningsindelningen övergavs av hans efterföljare och arvtagare Jean Eric Rehn. I och för sig är Rehns insats enkel nog, men den blev av betydelse för den gustavianska tidens herrgårdar. Han flyttade bostadsvåningen en trappa upp och fick den härigenom väl isolerad av den underliggande våningen, som allt efter förhållandena kunde ordnas som gästvåning, inrymma biljardsal, kök e. dyl. Denna förändring synes ha skett just vid den tid, då de nyssnämnda bruksherrgårdarna började uppföras, nämligen på 1760-talet.

I fråga om herrgårdarnas yttre utformning blev Hårlemans insats mera bestående. Det är han, som först gestaltat vad vi med rätta kalla vår mest nationella herrgårdsstil: tvåvåningars ljusputsade byggnader med brutna tak, med fasaderna — visserligen efter franskt mönster — dekorerade med rustikkedjor,

¹ Anf. efter A. Lindblom, Karl Gustav Tessin. Nationalmusei årsbok 1925.

Bild 1. Gimo, gårdsfasaden.

Bild 2. Österby, gårdsfasaden. Takets ursprungl. utseende återfinnes å bild 3.

våningsband och risaliter. Men de stora murytorna och de slutna byggnadskropparna ge åt byggnaderna en tung, vilande rytm, som vitt skiljer dem från förebildernas livliga elegans. Bostadsvåningens senare förflyttning innebar dock en viss förändring även ur exteriörens synpunkt. När de stora fönstren flyttades till övervåningen, fingo fasaderna ett luftigare utseende, och denna relativt enkla omvandling utgör en stor del av skillnaden mellan rokokons och den gustavianska stilens herrgårdsarkitektur.¹

På grund av denna stilutveckling, som här schematiskt och ofullständigt skisserats, blir de nämnda bruksherrgårdarnas byggnadshistoria av ett speciellt intresse liksom även frågan om vilka arkitekter som här varit verksamma. En av anläggningarna, Österby, tillhör nämligen den ålderdomligare, härlemanska traditionen, medan de tre andra representera den senare stilen. Numera veta vi bestämt, på grund av bevarade ritningar och litterära uppgifter, att Jean Eric Rehn har den konstnärliga äran av såväl Gimo som Forsmark. Märkligast är onekligen Gimo, eftersom dess corps de logis är det tidigaste kända exemplet på vad vi för enkelhetens skull men en smula oegentligt kalla den gustavianska herrgårdstypen, bild 1. Grunden lades nämligen 1763, och redan 1767 var huset under tak. Forsmark är något yngre. Arbetet tog där sin början 1769, och huset stod till det yttre färdigt 1774.

Även Österby har attribuerats till Jean Eric Rehn, tidigast av B. Schlegel i »Uplands herrgårdar» 1881 och senare av Gustaf Upmark i »Svenska slott och herresäten» 1909. Några dokumentariska bevis för Rehns medverkan ha dock icke kunnat presteras. I Rehns egenhändiga och tydligen ganska fullständiga meritförteckning, som Upmark publicerade 1925, återfinnes ej Österbys namn, något som givetvis är ägnat att väcka vissa

¹ Även under 1600-talet och det tidiga 1700-talet, ja, även bland Wijnblads mönsterritningar från 1755 finnas herrgårdshus, vilkas fasader ha stora fönster i den övre våningen. Bostaden ligger dock under denna tid i bottenvåningen, medan den övre är en parad- och gästvåning. Se E. Lundberg i Svenska kulturbilder IV, sid. 321 ff.

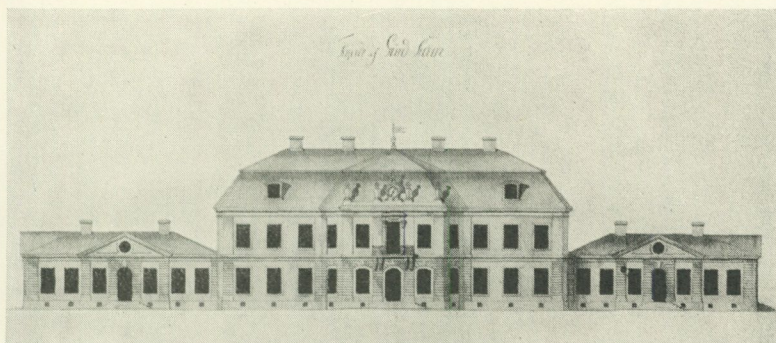

Bild 3. Österby, ritning till gårdsfasaden av Elias Kessler 1763. I bruksarkivet finnas fullständiga ritningar till huvudbyggnaden, till det vid trädgården belägna brygghuset (synligt nedanför huvudbyggnaden å bild 4) och inspektorsbostaden. De flesta av ritningarna äro utförda av Elias Kessler.

Bild 4. Österby. Bruksherrgården och trädgårdsanläggningen på 1780-talet. Detalj av akvarell. Okänd konstnär.

tvivel. Stilistiskt har byggnaden icke heller mycket med Rehns konst att göra. Även i de verk, där han följer den franska planformen, Stora Ek i Västergötland och Stora Väsby i Uppland, har han en lätt, nästan graciös rytm och en karakteristisk proportionering, som ge dessa byggnader en mycket påtaglig frändskap med Gimo. Men Österby har en tung, bastant byggnadskropp, bild 2. Den schematiska fönsterplaceringen och framför allt takets massiva form tyda enligt min mening knappast på en i fransk stil skolad arkitekt.¹ Det förefaller under alla omständigheter vara ganska otroligt, att en arkitekt samtidigt skulle ha ritat två så väsensskilda byggnader som Österby och Gimo. Grunden till Österbys corps de logis lades nämligen också 1763, fastän byggnadsarbetet av ekonomiska skäl sedermera blev betydligt fördröjt och huset till det yttre ej stod färdigt förrän 1779.

August Hahr har i en nyligen publicerad uppsats om Österby (Upplands fornminnesförenings tidskrift XLIII: 2) också dragit Rehns auktorskap i tvivelsmål och i stället framfört Hårleman som den mer eller mindre direkte upphovsmannen. Hårleman har nämligen ritat Österbys vackra trädgårdsanläggning, och på den bevarade ritningen finnes en ny huvudbyggnad markerad. Detta tyder på, citerar Hahr efter Stavenow, »att Hårleman även gjort ett ej utfört förslag till en sådan». Att det skulle finnas något direkt sammanhang mellan Hårlemans eventuella förslag och den nuvarande byggnaden, som redan ifråga om mått och planform är starkt skiljaktig, är dock mindre troligt. Carl Hårleman dog 1753, och trädgårdsförslaget är alltså tillkommet före detta år. Det var utfört under den tid, då Antoine De Geer arrenderade Österby. Efter hans tidiga bortgång 1756 såldes bruket till hovmarskalken Charles De Geer, som i sin tur 1758 sålde det till bröderna Claes och Johan Abraham Grill. Det var dessa förmögna stockholmsmagnater, som fem år senare började bygga den nuvarande huvudbyggnaden. Just då besökte bergsrådet Daniel Tilas Österby. »Här lägges nu grunden till en ganska stor stenhusbyggnad och Corps de logis», skriver han och till-

¹ Man bör dock för att rätt kunna bedöma Österbyfasadens ursprungliga utseende bortse från den höga kupolen, som är ett senare tillskott.

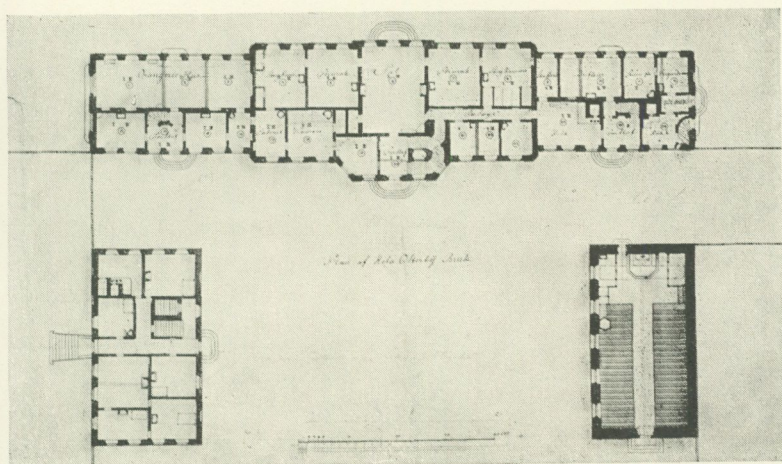

Bild 5. Österby. Plan av huvudbyggnaden och flyglarna. Huvudbyggnaden flankeras av orangerihuset och drivhuset, vilket även inrymmer köket och trädgårdsmästarens bostad. Av de båda äldre, fristående flyglarna inrymmer den högra brukskyrkan.

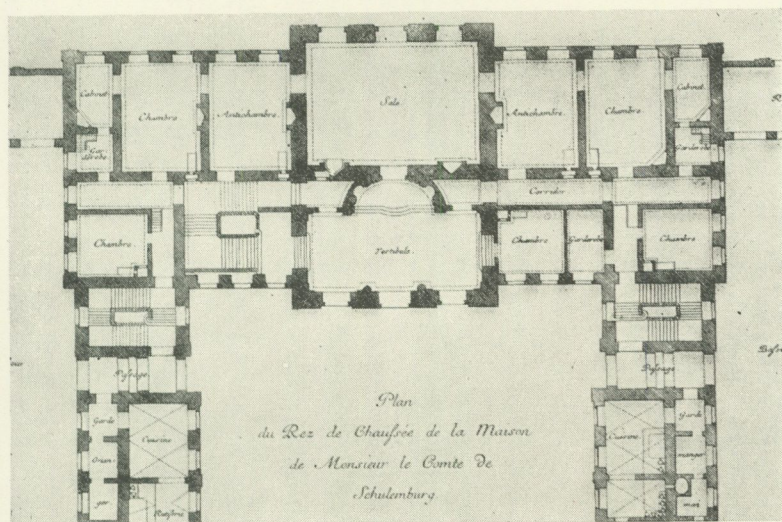

Bild 6. Greve Schulemburgs hus. Gravyr efter ritning av C. H. Horst. Österby bruksarkiv.

lägger: »utanföre är en trädgård av 8 tunnlands rymd och vartill sal. Baron Hårleman givit desseinen». Av formuleringen framgår, att stenhuset inte av denna samtida besökare kombinerades med Hårlemans projekt. Tilas nämner över huvud taget ingen arkitekt för huset, vilket måhända kan bero på, att han icke ansåg dennes namn särskilt betydelsefullt.

Ritningarna till »den nya stenhusbyggnaden» finnas bevarade, bild 3 och 5, och äro utförda och delvis även signerade av stockholmsmurmästaren Elias Kessler. Det var också han, som ledde arbetet under de första åren, då utom grunden till själva huset de båda sidoflyglarna, innehållande orangeri, drivhus och trädgårdsbostad, uppfördes. Att dessa byggdes först har sin naturliga förklaring däri, att den stora, nya trädgården krävde dessa nyttobyggnader. Dessutom fanns i den av Antoine De Geer uppförda östra flygeln en bekväm bostad för herrskapet under byggnadsarbetet. Den hade moderniserats och reparerats av Claes Grill 1759.

När de båda flyglarna väl voro färdiga och grunden till huset lagd, avstannade emellertid bygget, antagligen på grund av den ekonomiska räfst, som under riksdagen 1765 företogs med växelkontorets herrar, bland vilka även bröderna Grill befunno sig. År 1767, då Claes Grill avlidit, skrev Johan Abraham till inspektoren, att han var »betänkt att täcka källargroparna mellan båda nya flyglarna», men året därpå, då bröderna fått ekonomisk och moralisk upprättelse, igångsatte man ånyo det stora bygget. Även nu var Elias Kessler arbetsledare och man frågar sig, om inte denne, som både utfört ritningarna och lett arbetet, också måste anses vara husets arkitekt. Onekligen finner man denna teori styrkt av ett brev från Claes Grill till inspektoren Wählberg på Österby våren 1766. Grill meddelar nämligen bl. a. att han fått »Östergrens ritningar på herrgårdshuset och att han ämnar kommunicera med Kessler och med nästa (brev) låta veta, om han något därvid har att påminna». Östergren var en av murarna på bruket och sannolikt var det några av denne utförda arbetsritningar, som Kessler skulle granska.

Säkert reagerar mången mot en så barock tanke som att en

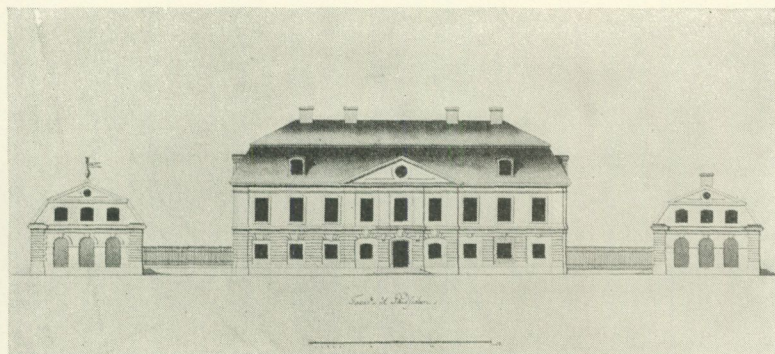

Bild 7. Harg, fasad av huvudbyggnaden och flyglarna. Ritning av Elias Kessler 1765. Observera blindingarna på flyglarnas gavlar, som återfinnas på nedanstående fotografi. Bruksarkivet.

Bild 8. Harg. Huvudbyggnaden och köksflygeln. Den andra flygeln har aldrig blivit uppförd.

murare skulle vara den konstnärlige upphovsmannen till en stor herrgårdsbyggnad. Men för 1700-talet låg problemet en smula annorlunda till. Utom de båda stadsarkitekterna i Stockholm och de vid slottsbygget anställda arkitekterna funnos för huvudstadens del knappast andra ritningskunniga yrkesmän än murmästarna. Och att de besutto en grundlig utbildning i detta avseende visa deras bevarade mästestycken, som innefattade fullständiga byggnadsritningar till ett tre eller fyra våningars stenhus. Det fordrades, att ritningarna skulle utföras »efter bruklig Commoditet och architectijrisk symmetri». Murmästarnas förmåga kan också studeras i Stockholms många bevarade borgarhus från den tiden. Deras insats som herrgårdsbyggare är väl nu nästan omöjlig att dokumentera annat än i undantagsfall. Men det är betecknande, att ämbetet i Göteborg under en rättegång på 1790-talet stolt förklarar, att dess medlemmar ända till emot 100 mil upp i landet »byggt stora herrepaléer utan architects tillsyn» (meddelat av dr A. Bäckström).

Österbyhusets arkitektur är knappast av en så hög konstnärlig kvalitet, att uppgiften behövt överstiga den habile och kunnige Elias Kesslers förmåga. Planen följer ganska schematiskt det härlemanska eller rättare franska systemet, bild 5. I mittaxeln ligger på övligt sätt förstugan med trapphuset och där bakom salen. Till höger om salen har husets herre sin svit av förmak och sängkammare, till vänster ligga husfruns motsvarande rum, utökade med kabinett, kammare och garderob. Från salen leder en korridor till det i högra drivhusflygeln belägna köket, och mot gårdssidan ligga ytterligare ett par rum. Övre våningen innehåller biljardsal och gästrum, grupperade på ömse sidor om den långsgående korridoren. Även fasaderna visa ett ganska traditionellt 1700-talsschema, bild 2. De pryddande elementen av mera ovanlig karaktär, balkongen i mittaxeln och den låga, urnbekrönta attikan på gårdsfasaden, återfinnas på Kesslers mästestycke från år 1757. Den påtagliga släktskapen med Härlemans konst är vid denna tidpunkt nästan självklar, i all synnerhet som de främsta stockholmsmurmästarna, Körner, Westrell, Kessler m. fl. alla arbetade i Härlemans anda. En

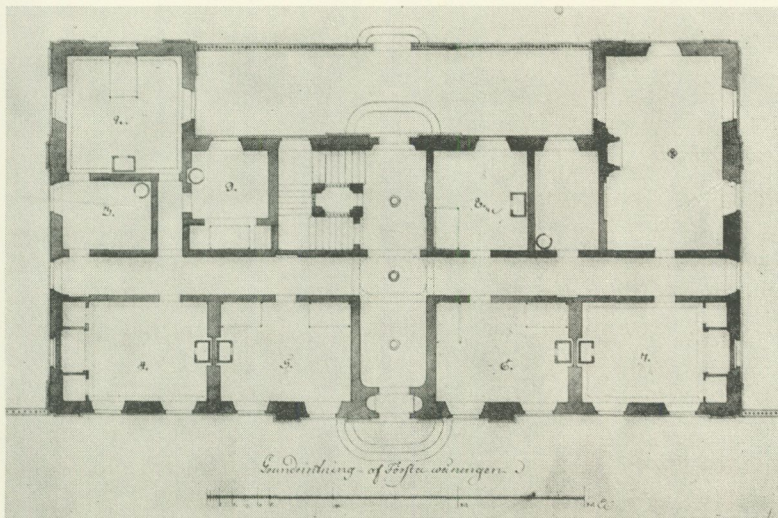
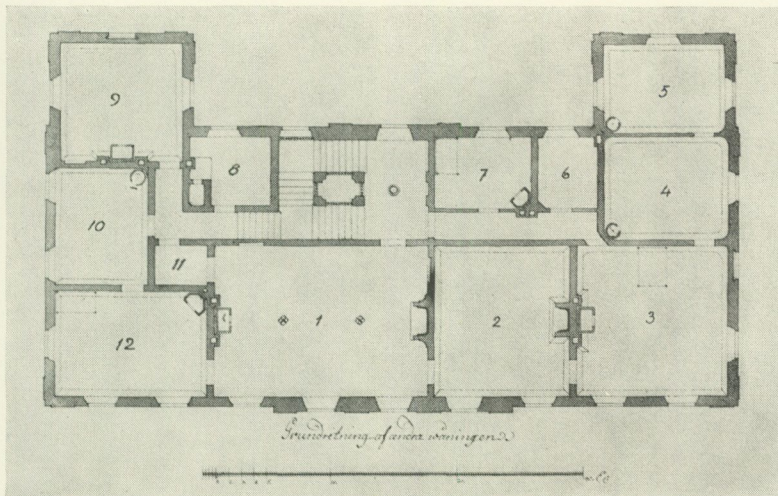

Bild 9—10. Harg, planritningar av Elias Kessler. Bottenvåningen med numerade gästrum och biljardsal. Övervåningens rumsbeteckningar voro 1786: 1 sal, 2 förmak, 3 sängkammare, 4 första kabinettet, 5 andra kabinettet, 6 garderob, 7 jungfrukammare, 8 porslinsköket, 9 bibliotek, 10 stora skänken, 11 lilla skänken, 12 västra salskammaren. Bruksarkivet.

direkt förmedlare hade denna konst helt visst i den gamle åldermannen J. C. Körner, Hårlemans trogne medhjälpare, i vilkens hus Elias Kessler för övrigt länge bodde.

I Österbyarkivet finnas några ritningar till »la Maison de Mr le Comte de Schulemburg», ritade av Horst. Man kan kanske icke påstå, att dessa ritningar varit förebilder till Österby, men det är lätt att spåra en ganska stor allmän överensstämmelse. Man återfinner i exteriören det framspringande, starkt markerade mittpartiet och de låga sidoflyglarna. Bottenvåningen har i stort sett samma indelning som på Österby, bild 6. Kanske har Claes Grill med Horsts ritningar som utgångspunkt för sin arkitekt skisserat, huru han tänkt sig ett nytt corps de logis på sin gård. Naturligtvis kan man också tänka sig, att Rehn granskat och korrigerat ritningarna, och att traditionen om hans medverkan uppstått därigenom. Men innan något sådant kan dokumentariskt styrkas, har man knappast några skäl att fråntaga Elias Kessler arkitektäran.

Ännu 1771 återfinner man Elias Kessler i brukets räkenskaper. Men sedan förefaller det, som om han avkopplats från bygget. År 1772 har han balans från föregående år, och 1773 avskrives hans skuld, 3,973 dlr, på nybyggnadskontot »enligt höggunstig ordres».

Enligt traditionen lära ritningarna till Österby ha blivit ändrade av Erik Palmstedt, »dock ej till sin fördel». Kanske var det vid denna tidpunkt han ryckte in. Hans insats skulle i så fall ha varit det kupolformade krönet över det framspringande mittpartiet. Denna underligt barocka detalj, som kraftigt understryker den massiva tyngden hos byggnaden, är den enda väsentliga avvikelser från de ursprungliga planerna. En ritning till mittpartiet i dess nuvarande form finnes f. ö. bevarad i bruksarkivet och härrör sannolikt från Palmstedts hand.

Hargs nya herrgård började byggas två år senare än Österby, om man skall lita på det årtal (1765), som återfinnes på en av de bevarade ritningarna. Ritningsmaterialet är ovanligt fullständigt och omfattar förslag till en ny huvudbyggnad med två

flyglar, bild 8 och 9—10, ett tresidigt komplex av visthusbodar, som placerats intill köksflygeln, samt fasader till den fyrsidigt kringbyggda fägården. Samtliga ritningar äro utförda och delvis signerade av Elias Kessler. Tyvärr äro bruksräkenskaperna från denna tid ej bevarade, varför det är omöjligt att närmare precisera byggnadsarbetets gång. Men allt tyder på, att huvudbyggnaden och den viktigaste av flyglarna, den som inrymde köket, uppfördes i ett sammanhang under senare hälften av 1760-talet. Sedan blev det tydligen en paus, ty den eleganta fasaden till visthusgården är daterad först 1781. Från denna tid finnas en del räkenskaper, och därav framgår, att även stallgården uppfördes i början av 1780-talet. Den andra flygeln blev aldrig byggd. En notis i förbigående ger oss klart besked om, att Elias Kessler av Hargs dåvarande ägare, friherre Carl Oxenstierna, användes icke blott som murare och arbetsledare utan även som arkitekt. Dagen före julafton 1780 utbetalas nämligen en mindre summa till »byggmästaren Ketzler för resekostnad — — — samt kyrkans avmätning till den tillärnade reparation samt desseiners och förslagers förfärdigande».

Hargs huvudbyggnad skiljer sig från Österbys däri, att bostadsvåningen flyttat en trappa upp, bild 9—10. Dessutom är den en smula mindre. Kanske är det exemplet från Gimo, som medfört denna modernare disponering av huset, ty man kan knappast förutsätta, att mästern Kessler av egen drift genomfört en så pass radikal förändring. Huset har en rektangulär plan med kraftigt framskjutande hörnpaviljonger på baksidan, »fasaden åt skogen», som den kallas på ritningen. I bottenvåningens mittaxel löper tvärs genom huset en smal förstuga, som i längdaxeln skäres av en lång korridor. I ena hörnpaviljongen ligger gästvåningens oundgängliga komplement, biljardsalen, medan de nio gästrummen gruppera sig på båda sidor om korridoren. En trappa upp ligga fyra rum i fil mot söder och gårdsplanen, med salen en smula snett i förhållande till mittaxeln. Väster om salen ligger ett sovrum och på andra sidan salen förmaket och sängkammaren. På östra gaveln innanför sängkammaren ligga första och andra kabinettet, på norrsidan garderober, jung-

frukammaren, porslinsköket och — i västra hörnpaviljongen — ett biblioteksrum. Stora och lilla skänken vid sidan av salen komplettera våningsplanen.

I exteriören är Hargs huvudbyggnad nästan ett skolexempel på den svenska 1700-talsherrgården, enkelt formad och väl proportionerad, prydd med putsrustik, våningsband, frontoner och brutet tak, bild 7. Gårdsfasadens mittparti är svagt framspringande och markeras med en tresidig, pilasterburen fronton. Nordfasaden accentueras i stället av de framspringande hörnpaviljongerna. Man spårar det traditionella franska schemat för ett »maison de campagne», men det är lätt att se, huru långt från förebilderna man kommit, hur mycket av genuint svensk byggnadstradition, som här gör sig gällande.

Kanske är det taktiskt olämpligt att just här omnämna, att Elias Kessler som så många av sina kolleger bland murmästarna var tysk, närmare bestämt sachsare till börden. Men onekligen acklimatiserade han sig snabbt. Enligt uppgift kom han till Sverige 1751, och fem år senare var han färdig att göra mästestycke. Om hans läro- eller kanske rättare gesällår veta vi intet. Det faktum, att han vid sin burskapsansökan 1759 hade murmästare Körner som löftesman och dessutom bodde i dennes hus, kan tyda på, att han varit gesäll hos Körner. Kanske har han under Körner arbetat på några av Hårlemans byggen och där lärt sig dennes formspråk. Vi få ej heller glömma, att även den tyska arkitekturen omkring 1700-talets mitt var starkt influerad från Frankrike och att man därigenom, åtminstone beträffande en grupp enklare tyska herrgårdar, kan tala om en viss frändskap med Sverige.

Den första delen av Kesslers mästerprov blev enligt traditionen att mura en trappa »uti kammarherrens, välborne herr Wattrangs hus vid Fredsgatan, vilken trappa kommer att gå genom fyra våningar». När trappan året därpå, 1757, blivit godkänd, förelades honom uppgiften att till en som vanligt högst invecklad och snedvinklig tomt utarbета fullständiga ritningar och kostnadsberäkningar till ett fyra våningars stenhus. Onekligen hör Kesslers mästerstycke till de bäst ritade, som vid denna tid

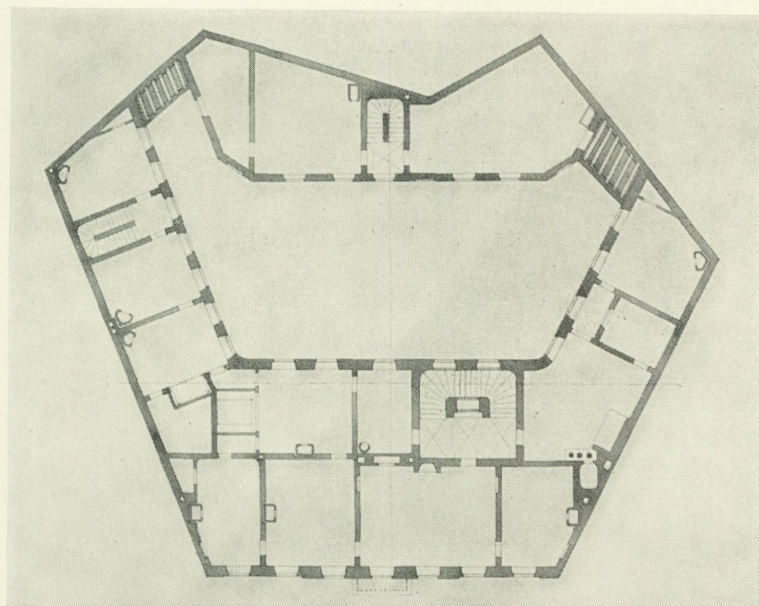
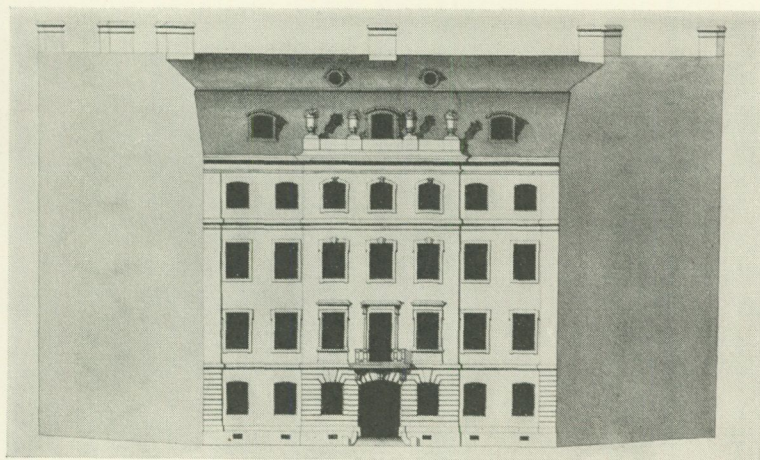

Bild 11—12. Gatufasad och plan av våningen en trappa upp.
Elias Kesslers mästestyckesritning 1757.
Murmästareämbetets arkiv.

presenterades för ämbetet, bild 11—12. Trots den underliga, sjudsidiga tomten har Kessler lyckats åstadkomma en enkel och redig plan. Huvudbyggnaden mot »gatan» har två utspringande flyglar, som tillsammans med en låg stallänga omsluta den fyrsidiga gården. Bottenvåningen, som är helt välvd, har en kryssvälvd inkörsport i mittaxeln och inrymmer kontors- eller butikslokaler, några bostadsrum, bryggghus, magasin m. m. Huvudvåningen en trappa upp har en fil av fyra rum mot gatan — salen med balkong, öppen spis och inbyggt skänkskåp. Våningen är efter tidens krav komfortabelt och elegant inredd med sängalkover, garderober, kök med fyrhål och bakugn m. m., bild 11. Sektionerna visa även detaljer av inredningen med kakelugnar, bröstpanel, dörröverstycken och väggfält med pilastrar och fyllningar, eleganta smidesräck i trapporna etc. Karakteristiskt är, hur rumsfilens längd skenbart ökas genom blinddörrar i gavelväggarna, samt det absoluta kravet på symmetri i salens inredning. Huvudfasaden är ett gott prov på rokokotidens enkla putsarkitektur, bild 12. Den accentueras av våningsband, hörnlisener och ett svagt framspringande mittparti, som krönes av en låg attika med urnor och som dessutom dekoreras av en konsolburen balkong över porten. Gårdsfasaderna äro däremot alldeles släta så när som på våningsbanden och de släta fönsteromfattningarna. Ämbetet fann också Kesslers ritningar »väl och försvarligen förfärdigade, ty blevo de gillade samt Kessler till mästare och ämbetsbroder med lyckönskan antagen». Två år senare, den 13 juni 1759, fick han som nämnts burskap som borgare, samtidigt med ämbetsbröderna Gabriel Zincke och J. Chr. Herman, samtliga av tysk börd. Löftesman utom Körner var stadsbyggmästaren och åldermannen Johan Sebastian Jacob.

Elias Kesslers arbeten i Stockholm ha i allmänhet bestått av om- och tillbyggnader av äldre fastigheter, vilka naturligtvis samtidigt moderniserades i tidens stil. År 1758 byggde han på mässingsslagaren Johan Werners hus vid Drottninggatan, och 1763 uppförde han ett nytt bostadshus i tre våningar åt den bekante snickaren Nils Dahlin. Samma år lämnade han också till Byggnadsnämnden in ombyggnadsritningar till det von der

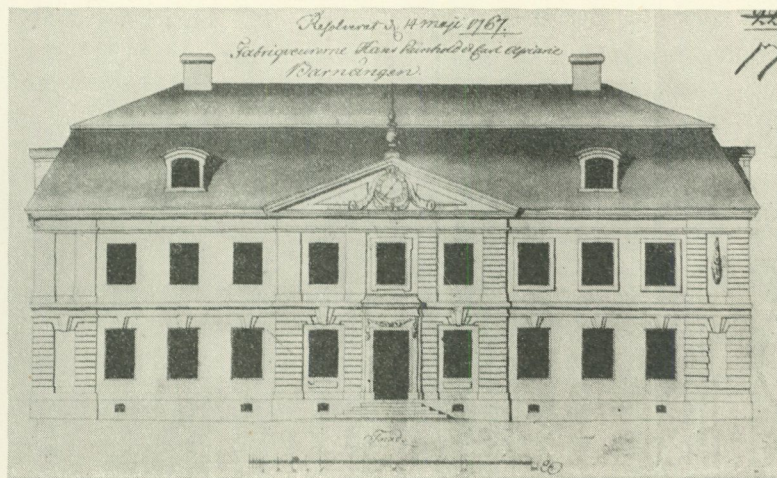

Bild 13. Barnängen, gårdsfasad. Ritning av Elias Kessler 1767.
Byggnadsnämndens arkiv, Stockholm.

Bild 14. Barnängen, gårdsfasad.

Lindeska huset vid Västerlånggatan, som då ägdes av vinhandlaren Johan Hindrich Schmer. Lyckligtvis bortskalades icke all den praktfulla fasadskulpturen, men den höga renässansgaveln kapades ett stycke, och det gamla 1600-talspalatset försågs med brutet tak.

År 1767 är ritningen till Kesslers största nybyggnad i Stockholm daterad, den herrgårdslika huvudbyggnaden till Barnängens klädesmanufaktur nere vid Hammarby sjö, vilket vid denna tid efter en brand grundligt omdanades av bröderna Apiarie, bild 13. Det är ganska typiskt för tiden, att magasin och verkstadshus m. m. fingo göra tjänst som flyglar, varigenom intrycket av en regelrätt herrgårdsanläggning ytterligare poängterades. Den vackra huvudbyggnaden, som ännu är bevarad, påminner en smula om Harg. Det är ett rektangulärt tvåvåningshus med frontonkrönt mittparti och brutet tak, bild 14.

Några år senare, 1770, byggde Kessler till det Grillska huset vid dåvarande Norrmalmstorg (numera Gustav Adolfs torg), det hus, som sedermera av Palmstedt omdanades till Arvfurstens palats. Det var två låga tvåvåningslängor, vilkas klassicistiska huvudfasad vette mot Strömmen. Längan mot torget, som utgick från den gamla torstenssonska huvudbyggnaden vid Fredsgatan, innehöll en rad små butiker med tillhörande magasinstrymmen i övervåningen.

År 1773 ombyggde och moderniserade Elias Kessler huset Övre Munkbron 5 åt kapten Carl Pfeiff, bild 15. Det är möjligt, att Ragnar Josephson har rätt, då han i fasaden spårar ett 1600-talshus (Borgarhus i gamla Stockholm, sid. 369). Men arkitekten har dock genom ett enkelt grepp givit byggnaden prägel av 1700-tal, och med sitt markerade mittparti med rusticerad bottenvåning och gördellist mellan de övre våningarna erinrar huset onekligen ganska mycket om Kesslers mästestycke.

Vid det nu försvunna s. k. Sterkyska (sedan Geijerska) huset söder om Riddarholmsbron tillbyggde Kessler en tvåvånings bostadslänga år 1776. Den höjdes med en våning och fick nytt tak. Huset verkar nästan modernt med sina fullkomligt osmyckade fasader och sitt låga vattentak.

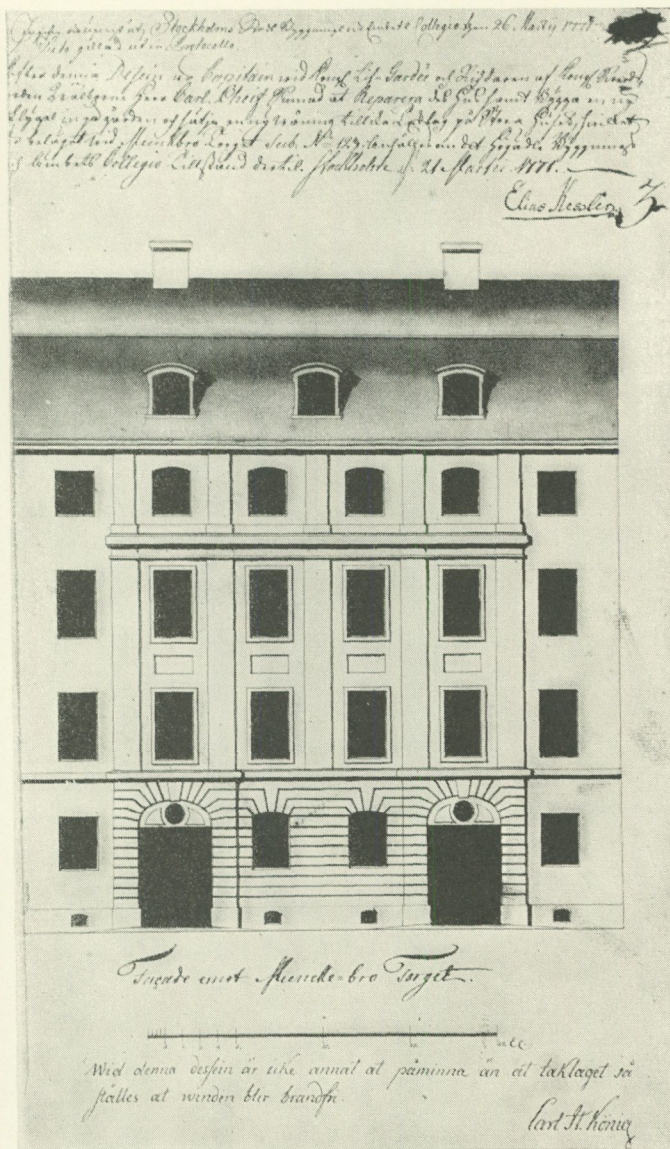

Bild 15. Övre Munkbron 5. Ritning av Elias Kessler 1771.
Byggnadsnämndens arkiv, Stockholm.

Under det sista decenniet av sin levnad sysslade Kessler nästan uteslutande med mindre uppgifter, åtminstone i Stockholm. Och att han då haft uppdrag ute i landsorten är i varje fall f. n. icke bekant. Men bland hans uppdragsgivare finner man flera burgna och namnkunniga stockholmare, garvaren Johan Westin och capten mechanicus Charles Apelquist bland andra. Hans sista större uppdrag blev att 1793 om- och tillbygga den gamla Leijonstedtska malmgården vid S:t Paulsgatan, som då tillhörde hans måg, kamreraren Jacob Möller. Och hos denne slog han sig sedan ned, när hans hustru året därpå avled. Han överlevde henne dock endast ett år. Den 22 september 1795 dog den 75-årige murmästaren av slag.

Guld och ära hade Elias Kessler icke lyckats samla under sitt långa liv. Skulderna i hans bo uppgingo visserligen endast till 135 riksdaler, men de överstego med 15 riksdaler tillgångarna. Bland de obetydliga inventarierna, som noteras vid bouppteckningen, märkas »tjugotre gamla tyska böcker» och »diverse sorter desseiner samt ritningar efter förfärdigade byggnader». Helt visst förvarades bland dessa också ritningarna till hans största byggnadsuppdrag, Österbys och Hargs huvudbyggnader.

Till sist endast en liten brasklapp, som tillfogas i känslan av det osäkra i att lansera ett alldeles nytt arkitektnamn för det visserligen ännu icke alltför väl kartlagda 1700-talet. Möjligheten, att någon av de mera namnkunniga arkitekterna trots allt kan gömma sig bakom Kesslers ritningar, förefinnes naturligtvis, trots signaturer och namnteckningar. Skulle man lita endast på de bevarade ritningarna och uppgifterna i Byggnadsnämnden, skulle t. ex. det gamla, nu försvunna Bondeska palatset vid Strömmen ha haft murmästaren Johan Degener till upphovsman. Men tills vidare bör efter vedertaget bruk den man, som utfört och signerat ritningarna, nämligen den tyskfödde murmästaren Elias Kessler, också ges den konstnärliga äran av Österby, Harg och Barnängen.

ROSMÅLNING OCH KURBITS

EN STUDIE I DET YNGRE DALMÅLERIET

av Svante Svärðström

I vår folkkonsts ornamentala motivförråd är den från re-
nässansens nedärvda, ursprungligen naturalistiska blom-
stängeln i urna, vas eller liknande kärl ett av de vanligast
förekommande motiven. I fråga om uppkomst och utbredning
kan det ej lokalt begränsas och ej heller till tiden fixeras. Det
tillhör i själva verket den folkkonstens växtlighet, som uppstått
och frodats på ornamentikens allmänning. På de flesta av konst-
flitens områden kan det påvisas. Som i trä skuren ornering,
plattskärning eller annan relieförnering, återfinnes det på möbler
av allehanda slag, på skåp, skrin och kistor och i textil omform-
ning på olika slags vävnader. I flamskvävnad, rya och röllakan
tycks det trivas väl. Ur stilsynpunkt medför anpassningen till
textilkonsten åtstramning och behärskning och stundom får
mönsterteckningen en nästan heraldisk skärpa.

På måleriets område utvecklas motivet på annat sätt. Här
förmår färgen mera oförmedlat och impulsivt ge uttryck för
konstnärens dekorativa begåvning. Det är en enkel sanning,
som man emellertid har anledning tänka över inför det yngre
dalmåleriets mångskiftande skapelser. Under en tid av ungefär
åttio år före 1850-talet når dalmåleriets största utbredning
och utbildas till särpräglad provinskonst. Stilutvecklingen ut-
märker sig genom en konstnärlig omstilisering och samman-
gjutning av sinsemellan olikartade stilelement och anknyter, efter
vad som framgår av det bevarade materialet, tämligen abrupt
till den föregående utvecklingen. Till stor del sammanhänger
detta med möbelmåleriets hastiga utveckling under sagda period.

Bild 1. Dörrspegel på överdelen av ett skänkskåp, daterat 1775. Från Hedemora. Nordiska museet 171,011.

Målade möbler komma, efter vad vi veta, först i relativt sen tid att ingå i bondens bohag. I Nordiska museets samlingar befinner sig en bordsskiva från Delsbo socken, som är försedd med en ännu väl bevarad, målad dekoration, daterad 1590. Den kan möjligen, trots sin exklusiva karaktär, ursprungligen ha tillhört någon av landskapets storbönder. Av 1500-talets i övrigt mest genom arkivaliska uppgifter kända folkliga möbelmåleri, där den röda färgen tycks särskilt omhuldas, är endast obetydligt bevarat. Det synes huvudsakligen ha varit de smärre bruks- och prydnadsföremålen, särskilt dryckeskärlen, som försetts med målning. Den folkliga möbelkonsten i äldre tid är i synnerhet en snickarkonst, där dekorationen hör samman med möbels tektonik. Man finner den anbringad som lister, fyllningar eller träapplikation på det omålade träet, vanligen furu.

Bild 2. Dörrspegel på överdelen av ett skänkskåp, signerat: »Målat af Erik Eliasson år 1780.» Från Bjursås socken, Dalarna. Nordiska museet 149,712.

I denna möbelkonst återfinnes ofta äldre stildrag, som genom böndernas sega fasthållande vid traditionen bevarats under århundraden.

För hela den efter 1770-talet följande utvecklingen inom dalmåleriet utgår ett kraftigt incitament från möbelmåleriet. En grupp möbler komma härvidlag särskilt i fråga, nämligen skåpen. Färgdekorens under senare delen av 1700-talet allt mer framträdande övertag på skåpdekorationens område leder slutligen till självständigt skåpmåleri. Snickaren-målaren efterträdes av målaren-konstnären. Stiliseringprocessen kan för möbelmåleriets del steg för steg följas på hörnskåpens, hängskåpens och framförallt de större skåpens (skänkskåp, dubbelskåp m. fl. typer) dörrspeglar och fyllningar. Ur konstnärlig synpunkt når utvecklingen högst under 1780-talet. Genom stilisering

Bild 3. Dörrspegel på överdelen av ett skänkskåp, daterat 1785. Från Dalarna. Nordiska museet 92,370.

omvandlas härunder blomsterurnemotivet och framstår som en helt ny stilskapelse, av Sigurd Erixon betecknad som vårt lands mest egenartade på det dekorativa området. Samspelet i rumsverkan mellan skåpmålning och rumsdekoration i övrigt är påvisbar redan i ett tidigt skede av utvecklingen. Ett intressant exempel erbjuder Erik Eliassons inredning i Backhansgården i Svärdsjö kyrkby, där konstnären 1781 försåg klädstugan såväl med dess märkliga väggmålningar som dekoreringen på det till rummet hörande skänkskåpet.

Skåpmåleriets utveckling i stilbildande riktning under 1700-talets sista decennier har en anmärkningsvärd lokal begränsning till de båda nedre Siljanssocknarna, Rättvik och Leksand. För den tidigare delen av stilbildningsperioden är rättviksmållarnas insats av avgörande betydelse. Känsligheten i blomster-

Bild 4. Dörrspegel på överdelen av ett snedklaffskåp, daterat 1847. Från Lima socken, Dalarna. Nordiska museet 98,740.

urnemotivets successiva övergång från naturalistisk skildring till fri fantasiskapelse i rättvikarnas skåpmåleri har ofta beundrats. Förloppet är i detalj studerat av Ollas Anders Hansson Furn och Sigurd Erixon.

För att schematiskt markera stilutvecklingens gång avbildas här fyra skåpdörrar, bild 1—4, från olika stadier i stilutvecklingen. Vi bortse i detta sammanhang från färgverkan och därmed sammanhängande frågor. Äldst är den från 1775, tillhörande ett skänkskåp från Hedemora, bild 1. I denna luftiga blomsterkomposition återfinna vi själva stilutlösningens princip. Det är rokokon, som här framträder i förhållandevis renodlad, ståndspåverkad utformning. Rokokostilen överförs till rättviksmåleriet något av sitt innersta väsen, sitt formskapande leklynn. Den närmast följande utvecklingen går i stilblandningens tecken.

På samma skåp från 1780 förekommer på överdelen renässansurnan, bild 2, där formupplösningen dock redan tagit sin början, samt på underdelen en fri vegetativ ombildning av utpräglad rokokokaraktär. Sigurd Erixon har för detta skede i rättviksmåleriets historia präglat benämningen Övergångsstilen. Den fullt utbildade rättviksstilen framstår under det fortlöpande 1780-talet som en genom stilisering framvuxen planta av sär egen skönhet, bild 3. Den fortsatta utvecklingen går i riktning mot allt större formupplösning. Stiliseringen blir våldsammare och får slutligen en rent ornamental karaktär, bild 4. Denna senare utveckling bör emellertid ses i samband med ett nytt inslag i konstutvecklingen, som den fortsatta framställningen avser att lägga huvudvikt vid.

Av den schematiska beskrivning av stilutvecklingen, som ovan lämnats, skulle man möjligen kunna tro, att »dalstilen» uteslutande är en möbeldekorationsstil. Så är dock ingalunda fallet. Under hela stilprocessen äger en intim växelverkan rum mellan skåpmåleri och väggdekorering, bild 5. Stilen visar sin livskraft genom ständigt förnyande i den fria improvisationens tecken. Långt innan det blev sed att ställa verkliga blommor på fönsterkarmen, ha stugorna pyntats med målade blommor på skåpdörrar och väggfält.

Enligt Furns grundläggande forskningar om rättviksmåleri¹, som vittna om stor förtrogenhet med det svårhanterliga materialet och särskilt i beskrivningen av målningstekniken lämnat viktiga upplysningar, framkomna under omedelbar kontakt med hemsocknens konstutövning, var benämningen inom orten på denna medvetna dekorationskonst *rosmålning*. Furn har även från folkmun bevarat uttrycket »utkrusad i rosmålning», som en förstärkt benämning på densamma. Språkligt sett är sålunda namngivningen förbehållen rättviksmåleriets blomstermålning (ros = blomster i allmänhet). För den efterföljande stilutvecklingen, som i folkpsykologiskt hänseende är synnerligen märklig, tycks benämningen vara tämligen oklar.

¹ Ollas And. Hansson (Furn), Något om det gamla rättviksmåleriets Dalarnas Hembygdsförbunds Tidskrift 1921.

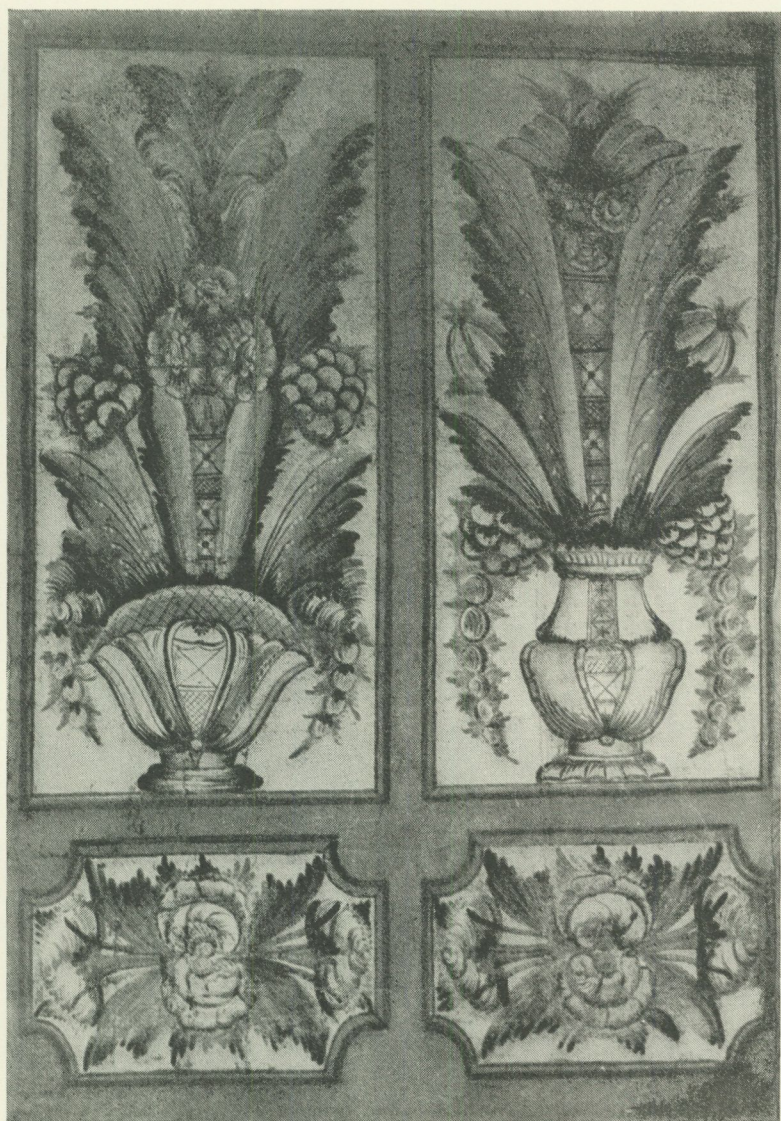

Bild 5. Rosmålning i limfärg på väv, omkring 1785. Från Aspeboda socken, Dalarna. Dala Fornsal 2,722.

Innan vi närmare uppehålla oss härvid, må en »tavla» från det samtida leksandsmåleriet, vald med avsikt ur det rika materialet, bli föremål för vårt intresse. Till sin art kan den anses representativ för båda socknarnas måleri från slutet av 1700-talet och till upplösningens tid under 1860-talet.

Tavlan, som har ansevärd mått, längd över 2 m och höjd ung. 1 m, är målad i limfärg på väv. Den är varken daterad eller signerad, men tillhör den begåvade leksandsmålaren Winter Karl Hanssons produktion (detalj av tavlan, bild 6). Av stilen att döma bör den ha tillkommit omkring 1800. Motivet är liknelsen om vingårdsmannen, och den direkt ur bibeln lånade inskriptionen lyder » — — — går I och uti min vingård och hwad skäligt är skolen I få. Matthei 21 Cap». Inför våra förvånade ögon framträder en bildkomposition, som i sin rikedom på vegetativ ornamentik ger ett nästan exotiskt intryck. Till höger ett djärvt avskuret gavelparti av ett trevåningshus, vars nyktra verklighet skulle kunna vara Falu stads rådhus med rusticerad sockel och hörnkedjor, som på något sätt ge intryck av knuttimring. Utanför står vingårdsmannen under uppspänd parasoll, en magistratsperson, iförd svenska dräkten, och framför honom dagsverkarna, som ödmjukt anhålla att få arbeta i vingården. Den är omgiven av staket och har grind mellan balusterprydda stolpar, som uppbära ett litet sadeltak. Därinne ansa redan tre karlar en förunderlig vinstock, som skjuter upp ur myllan likt ett sprakande fyrverkeri. Här kan man verkligen med skäl tala om »utkrusad» rosmålning. En karl gräver med spade, en annan är till hands med skottkärran och den tredje bär vatten i ett par byttor, som hänga i krokarna på hans ok. Winter Karl Hanssons säkerligen eftersträfvade effekt av visionär åskådlighet genom inkomponerandet av rosmålningen i den berättande framställningen vittnar om hans utpräglade konstnärlighet.

Belysande för allmogemålarnas ämnesval ur bibeln är den sydsvenska bonadsmålning, varifrån några av bilderna återges i bild 7. Här förekomma scenerna Sankt Göran och draken, Holger dansk och Burman, Simson och lejonet, David och Goliat,

Bild 6. Arbetarna i vingården. Detalj av målning på väv av Winter Karl Hansson, omkring 1800. Zorns samlingar, Mora, T. 432.

samt Profeten Jona vid staden Ninive i rad efter varandra. Man väljer motiven med förkärlek för det dramatiskt verkningsfulla och bibelns heroer framställas sida vid sida med folkvisans hjältar. Bonadsmåleriet visar under motivutvecklingens gång, hur bibelscenerna överflygla de nedärvda profana motiven. En bildrätta sådan som den nu nämnda, med sina från skilda motivkretsar inspirerade bildscener, är en vanlig företeelse i allmogekonsten. Ett exempel från ett provinismåleri, mera besläktat med dalkonsten än nyss anförda, där på liknande sätt folkvisan-bibeln äro representerade på samma målning, lämnar den i bild 8 avbildade från Hälsingland.

Det bibliska illustrationstryckets inverkan på svenskt allmogemåleri har hittills mera anats än direkt uppvisats. I några smärre uppsatser har författaren haft tillfälle att påvisa för det yngre dalmåleriets ikonografi betydelsefulla bildsamlingar, som även visat sig återverka såväl i de sydsvenska bonadsmålningarna som i Hans Wikströms i Gästrikland och Uppland utövade inredningskonst. En erinran om betydelsen i motivhänseende av den tryckta förlagan ger sammanställningen av bilderna 9 och 10, Salomos dom, daterad 1794, jämte den till målningen hörande förlagan, ingående i Gustav II Adolfs bibel 1618 och sannolikt bekant för konstnären genom någon upplaga av Hübners Bibliska berättelser eller Figurbibeln 1777. En jämförelse mellan den till formatet obetydliga illustrationen i svart och vitt och den härav inspirerade väggmålningen visar dalkarlens känsla för kompositionens enhet. Det för handlingen ovidkommande har resolut avlägsnats. De båda samspråkande hovmännen återfinnas ej i leksandsmålarens version, så ej heller det på marken liggande barnet. Kostymeringen är genomförd i gustaviansk stil och förlagans tysk-italienska palatsarkitektur inskränker sig till en kulissartad husgavel, som konstnären haft tillfälle att taga med som minnesbild från något besök i staden. Rosmålningen svänger sin eleganta formation över tavlans dramatiska scen och binder samman de disparata elementen till enhetlig dekorativ verkan. På liknande sätt kan ett mycket stort antal dalmålningar analyseras. Konstnärligheten behöver inte bli

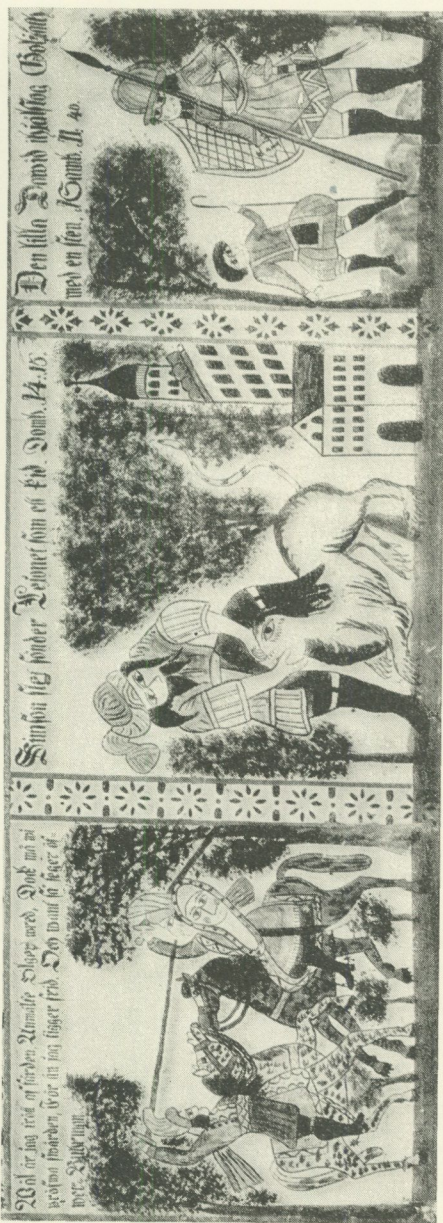
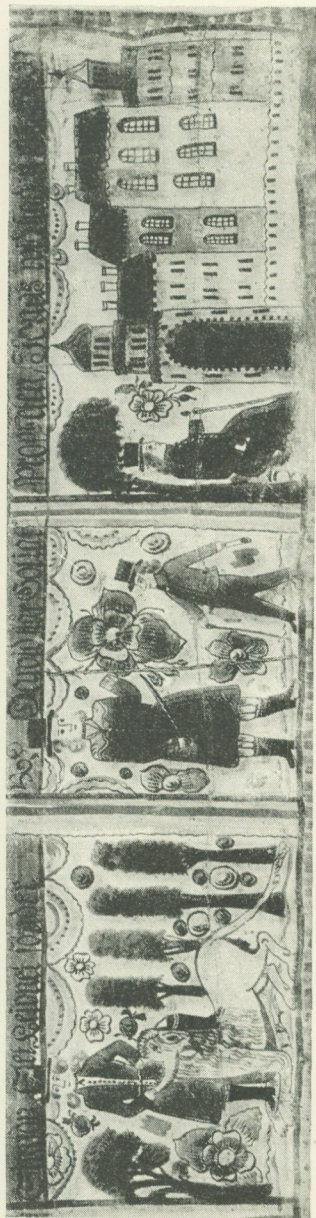

Bild 7 och 8. Motivjämförelse mellan sydsvensk bonadsmålning och målning från Hälsingland.
 Nordiska museet 52,393 och 162,437.

lidande på det. I regel avslöja sig de efter förlagor arbetande målarna under tiden kring sekelskiftet som mästare i stiliseringens svåra konst. Man har inför deras prestationer i den vägen ett starkt intryck av skåpmåleriets betydelse för det koncisa och väl avvägda i hela dekorationssättet. Målaren är van att noga beräkna effekten av penseldragen på de skarpt avgränsade ytor, som skåpdörrar och skåpspeglar erbjuda.

Benämningen på denna art av dalmålningar är, som i det föregående påpekats, ej närmare fixerad. För rättviksmåleriets del yttrar sig härom Anders Furn: »Vad namnet historiemålning beträffar, är det dock en benämning, som mig veterligt inte alls förekommit inom Rättvik. Någon gång har det hänt, att en sådan målning till skillnad från rosmålningar benämnts gubbmålning, men denna benämning är heller inte vanlig här». Tyvärr saknas ännu tillgängliga uppgifter beträffande leksandsmåleriet.

I Karlfeldts självbiografiska landskapsskildring I Dalarne¹ omtalas, hur »vandrande yrkesmän från Rättvik hade målat på väggar och dörrar i bergslagshemmen, bibliska tavlor och 'kurbitsmålning'». Den senare benämningen har, framför allt genom dikten med samma namn i hans sista diktsamling, Hösthorn (1927), ingått i medvetandet som ett uttryck för något av det djupast kända i dalmåleriet. Av ovan citerade passus framgår klart och tydligt, att Karlfeldt i själva verket menar samma sak, som det från folkmun belagda uttrycket rosmålning avser. Dikten bekräftar ytterligare detta. Man kan fråga sig, varifrån skalden hämtat sin benämning. Att den ej har hävd inom det verkliga dalmåleriet måste anses fastslaget. För att närmare kunna belysa dess förekomst i den Karlfeldtska dikten är det nödvändigt att ur språklig synvinkel skärskåda det exotiskt klingande ordet.

Kurbits är i svenskt språk tidigast belagt från en liten ordförteckning *Variarum Rerum Vocabula* 1538: cucurbita p. c. curbisz. Något senare förekommer det i Gustav Vasas bibel 1541 (Jona kap. 4, vers 6 och 7 och Andra Konungaboken kap.

¹ Svenska Turistföreningens Årsskrift 1926.

Bild 9. Salomos dom.
Träsnitt ur Figur-Bibel,
Västerås 1777.

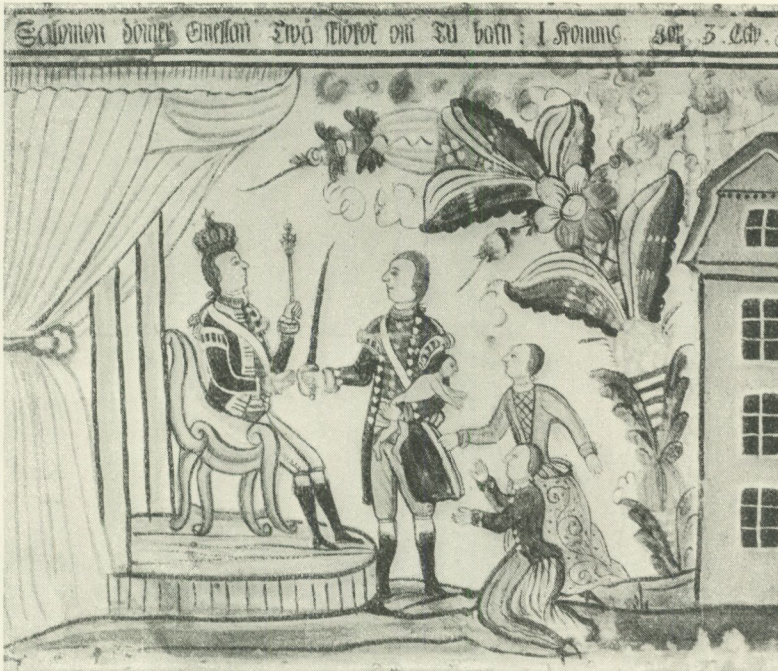

Bild 10. Salomos dom. Leksandsmålning, daterad 1794.
Nordiska museet 188,947.

4, vers 39; den senare har orden kurbisstelk och willekurbis). I fortsättningen förekommer ordet i allehanda växtförteckningar (Franckenius 1638, Rudbeck 1678 o. s. v.) samt i läkeböcker. I Benedicti Olai Läkarebok 1587 omnämnes Curbis (Curbitz) ofta bland läkemedlen och säges hjälpa mot huvudvärk, trånsjuka (tvinsot) och hicka. I ett annat sammanhang återfinns uttrycket Åsne Curbis. Hildebrand ordinerar 1654 att smörja hästarna med Kyrbissbladzsafft mot bromsar och flugor och E. Salander anvisar 1727 för samma ändamål bestrykning med saft utav Kurbitzblad.

I bildlig användning förekommer ordet tämligen allmänt. Några typiska exempel förtjäna i detta sammanhang anföras. P. Jonæ Angermannus försäkrar 1623 i en likpredikan att »när Menniskian är i wahnachten, så menar hon at . . . Jonæ Kurbitz är mycket vacker». Samuel Enander har i Sveriges rikes ridderskaps och adels riksdagsprotokoll 1660 gjort reflexionen: »E. K. M. (Karl XI) hafwer alt för bittida mist den sköna curbitzen (näml. sin fader) som skulle skygga E. K. M. ifrån all Jeremias heta, nu är dhen samma borta» och Wexionius skriver 1684: »Din kurbitz är beskärd En tärematk.» Från 1700-talet kan nämnas Runius uppmaning i en av sina dikter »Kom Jonæ Kurbiss håg» och slutligen Å. von Engeströms meditation 1747 »En from och liufflig maka att hafwa en liten tid må jag likna wid Jonæ kurbiss . . . Men huru är nu mannen död och kurbissen borto».¹ Elof Hellquist (Svensk etymologisk ordbok) anser att kurbits realiter avser *Lagenaria vulgaris* (kalebasspumpen), som förekommer allmänt odlad i såväl Gamla som Nya världens tropiska delar.

Av den gjorda axplockningen framgår, att ordet kurbits ursprungligen är namnet på en medicinalväxt, möjligen av släktet *Lagenaria*. Genom den första genomförda svenska bibelöversättningen får ordet i överförd betydelse sin tillämpning på den i Jona bok, kap. 4, omtalade växten, som spelar rollen av deus

¹ Citaten rörande ordet kurbits har jag med tacksamhet mottagit av dr P. Holm vid Svenska Akademiens Ordboks redaktion, Lund, som sammanställt ett urval av det för ordboken insamlade materialet.

Bild 11. Jona under kurbitsen. Vägffält ur inredning från Dalen, Valbo socken, Gästrikland, signerad Hans och Johan Wikström 1783.
Nordiska museet 91,819.

ex machina i den slutliga uppgörelsen mellan Gud och profeten. I denna sin sinnebildliga betydelse har kurbitsen blomstrat i samtliga svenska bibelupplagor från Gustav Vasas kyrkobibel 1541 till Gustav V:s bibel 1917, då den obevekligen utrensades av en för dess språkliga skönhet okänslig bibelkommission, som i sin nitälskan för rätt och billighet satte den ärevärdige profeten under en ricinbuske.

I allmogemåleriet har emellertid den korta men dramatiskt verkningsfulla berättelsen om Jona utlöst en rik och mångskiftande lust att med penseln i hand fabulera över en därtill synnerligen lämpad biblisk berättelse.

Ovan har i förbigående omnämnts en scen ur Jonas liv, jfr bild 7. Den framställer profeten sittande under ett träd utanför Ninive och återfinnes på en halländsk bonadsmålning. I mångfalden av folkliga Jonamålningar utmärker sig denna scen framför de andra genom sin allmänna förekomst. Inom det yngre dalmåleriet har emellertid motivet omhuldats på ett sätt, som förtjänar att närmare studeras. Vi återgiva först i sammandrag händelseförloppet i Jona, kap. 4, v. 4—11, sedan Gud ångrat sin straffdom över staden och ej låtit Jonæ profetia gå i fullbordan. Texten avtryckes efter en sen 1700-talsbibel.

»Men Herren sade: Menar tu, at tu skälige wredgas? Och Jona gick utur staden, och satte sig östan för staden och gjorde sig ther ena hyddo, ther satte han sig neder i skuggan, til thess han måtte see hwad stadenom wederfaras skulle. Men Herren Gud förskaffade en kurbits, then wäxte öfwer Jona, at hon skulle skygga öfwer hans hufwud, och wederqwecka honom i hans wedermödo. Och Jona gladdes fast öfwer then kurbitsen. Men Gud förskaffade en matk, om morgonen tå morgonrodnen upgick; han åt kurbitsen, så att hon förtorkades. Men tå solen upgången war, förskaffade Gud et tort östan wäder; och solen stack Jona uppå hufwudet, så at han wanmäktig wart. Tå önskade han sine själ döden, och sade: Jag vil hältre wara död, än lefwandes. Tå sade Gud til Jona: Menar tu, at tu skälige wredgas om kurbitsen? Och han sade: Jag må väl wredgas alt in til döden. Och Herren sade: Tu jämrar tig om kurbitsen, ther tu

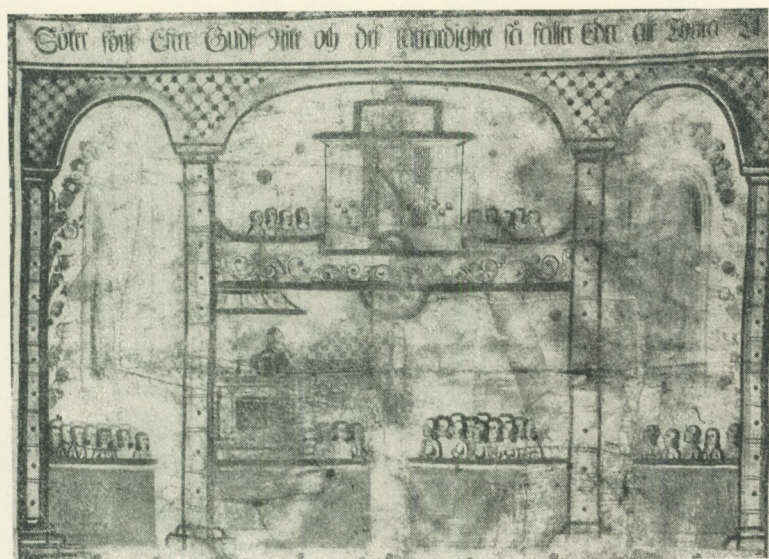

Bild 12—13. Leksandsmålningar. Den övre: Prästen predikar i kyrkan. Från omkring 1800 av Winter Karl Hansson. Privat ägo. Den undre: Jona under kurbitsen och hans bättringspredikan. Signerad O A S 1808. Nordiska museet 92,539.

intet uppå arbetat hafwer, och hafwer ej heller låtit henne upwäxa; hwilken i ene natt wart, och i ene natt förgicks: Och jag skulle icke jämra mig öfwer Nineve, en sådana stor stadh, ther mer uti är än hundrade tusend och tjugu tusend människor, som intet weta åtskilja mellan sina högra hand, och then wänstra; ther til ock mycken djur?»

År 1783 målade Hans och Johan Wikström sin berömda inredning i Valbo socken, Gästrikland, som nu delvis är uppbyggd och utställd i Nordiska museet. På ett av bildfälten, skilda åt av rektangulära fält med blomsterurnor i övergångsstil, som en erinran om att Hans Wikström ursprungligen hörde hemma i Rättvik, återfinns Jona sittande i skuggan av ett träd med klotrunda, apelsinliknande frukter, blickande in mot den syndiga staden, bild 11. Det är samma scen som på den sydsvenska bonaden. Under tavlan löper en inskription, som måhända är Wikströms egen uppfinning:

Jonas wille se, hwad som skulle ske,
med newwi stad och by.

Bland bibelillustrationerna (Gustav Adolfsbilderna), som huvudsakligen komma ifråga för den förlagspåverkade delen av hans konst, och som i Valbointeriören äga flera slående exempel, förekommer ej någon illustration till denna episod. Det är av intresse såtillvida, att Wikström i likhet med flera av sina yrkesbröder, tycks välja just detta motiv utan direkt beroende av förlagsbilden. När ämnet sedan skall utformas, påverkas kompositionen lika fullt från Gustav Adolfsbilderna. I den omtalade motivkällan illustreras nämligen flera av de andra mindre profeterna med bilder, som komponerats efter ungefär samma schema: en man sittande under ett träd utanför en stad, profeterande för folket. Denna grupp utgör en liten motivkrets för sig bland de många övriga, ur motivhänseende distinktare bilderna.

I samband med den speciella Jonabildens framväxt ur en mera obestämd förlagsgrupp av Gustav Adolfsbilderna, vill jag fästa uppmärksamheten på en följd av lokalt inspirerade

leksandsmålningar, av vilka den här återgivna troligen är utförd av ovan nämnde Winter Karl Hansson, bild 12. Den visar en interiör från en treskeppig kyrka, komponerad som en byggnadsritning, i tvärgenomskärning. Textorden, »Söker först efter Guds rike och dess rätfärdighet så faller eder alt thetta til», äro lagda i sockenprästens mun och riktade till församlingen, som i klart uppdragen karl- och kvinnosida begrundar hans ord från predikstolen. På orgelläktaren råder samma uppdelning av könen som nere i kyrkan.

Motivet synes äldst höra hemma i leksandsmåleriet, och frågan är, huruvida ej Winter Karl är den förste skildraren av detsamma. Det synes först efter honom hava upptagits av andra leksandsmålare och sedermera ingått i rättviksmåleriet, där det under en allt längre driven stilisering utbildas till karakteristisk stilskapelse. I Winter Karls utformning finns ingenting som tyder på Jonafigurens samband med skildringen. Så är emellertid förhållandet på en tavla signerad O A S i Ullvi by, Leksand, från år 1808, bild 13, tyvärr illa åtgången av tidens tand. Det är en kyrkscen, besläktad med den föregående men med livligare komposition. Prästen står i predikstolen och tar kraftiga tag i själarna, av hans energiska åtbörd att döma. Församlingen sitter i kyrkbänkar men också på de båda läktarna, som klänga sig fast likt fågelbon på muren. Mässingskronor hänga i valven och på gången sträcker kyrkstöten just fram kollekthåven mot en ivrig givare. Den övre läktaren, tätt under takstolen, har orgelverk och där sitta fem män och en kvinna, som synas utgöra en liten sångkör. Leksandsmålarens skildring av »gapskullen» (gapa = sjunga) överträffas dock av hans väldiga rosmålning, som ursprungligen tycks ha förekommit i dubbla exemplar, en på vardera sidan om kyrkbyggningen. Den till vänster på tavlan stiger i höjden med så svällande frodighet, att detaljscenen längst ner i hörnet kommer alldeles i skymundan. Det hjälper knappast, att konstnären tagit ordet till hjälp för att framhäva den. Det är en för den övriga kompositionen ganska ovidkommande Jona, som sitter under den framskjutande och överskyggande växten, intill vilken står textat:

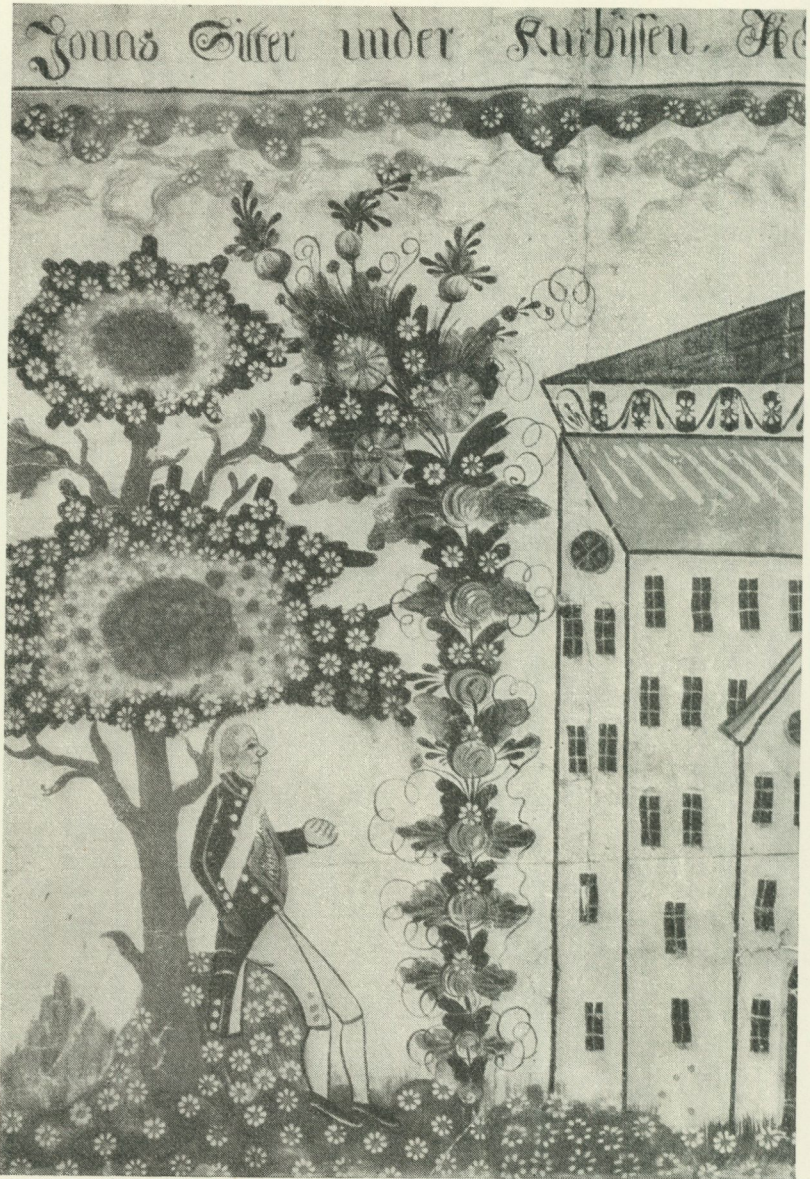

Bild 14. Jona under kurbitsen. Detalj av leksandsmålning, signerad A P S
år 1815. Privat ägo.

Bild 15. Jona under kurbitsen. Detalj av målning från Ljustorps socken, Medelpad, daterad 1822. Nordiska museet 64,215.

»kurbitsen». Tyvärr få vi ej någon klar uppfattning om Jonafiguren, då tavlan här är defekt. Språkbandet, som löper över det hela, har lydelsen: »Jona Bättrings prädikan uti staden Ninnewe.» Profeten Jona, som förekommer såväl sittande under kurbitsen som stående i predikstolen på en och samma målning, har sålunda i det senare fallet identifierats med sockenprästen. Tankegången är av allmänt folkpsykologiskt intresse. På en tavla från 1815 kunna vi studera den mera direkt bibliska scenen »Jonas sitter under Kurbissen», bild 14. Men rosmålning och kurbits äro av utförandet att döma likvärdiga. På en »kopia» av en liknande framställning, återgiven i Ny illustrerad tidning 1893, skulle vi möjligen genom artisten P. Hedman äga kunskap om, att steget tagits fullt ut, och att kurbitsen slutligen ersatts av och identifierats med rosmålningen, ett antagande som konstpsykologiskt sett ej verkar orimligt, bild 16. Emellertid är Hedmans teckning, så vitt jag funnit, det enda som talar härför. Om man närmare studerar hans kopierade dalmålningar, som uppgå till ett trettioital, finner man åtskilliga, vartill originalen ännu äro bevarade. En jämförelse mellan original och kopia visar, att han ofta ej är så noga med exaktheten utan benägen för tillsatser ur sin egen fantasi. Hans anförda kurbits torde vara ett utslag härav i trots av hans försäkran att denna målning, jämte ett flertal andra, klätt väggarna i »Jonasgården» i en by i Västerdalarna men gått förlorad vid en eldsvåda där, tjugu år tidigare.

En tavla från Medelpad visar 1822 »ninewe stadd», bild 15. Den har dalmålningens karaktär utan att därför med säkerhet kunna tillerkännas en dalkarl. Jona bär helsvart dräkt som en prästman, men skrivpennan i högra handen vill kanske erinra om hans profetiska gärning och söka bibringa åskådaren den folkliga uppfattningen, att Jona själv var författare till den av bibelns böcker, som bär hans namn. På marken under honom kryper som en tusenfoting Guds »täremask», som enligt bibelns ord »åt kurbitsen, så att hon förtorkades». Av staden har blivit en samling byggklotsar, som ha föga gemensamt med renässansarkitekturen på förlagsbilderna. Den fria dekorationslusten tager

Bild 16. Kurbitsen. Detalj av teckning i Ny Illustrerad Tidning 1893 av P. Hedman.

allt mer överhand i utformningen av Jonaepisoden, och ämnets bibliska verklighetsunderlag försvinner i allt större utsträckning. Vi bevittna stiliseringens höjdpunkt i 1840-talets rättviksmåleri, där kurbitsen slutligen spelat ut sin roll, och kompositionen i övrigt har en rent ornamental karaktär, bild 17. Ur stilutvecklingens synpunkt har motivet nu nått sin största schematiska förenkling, som utan större förändringar ger målaren möjlighet till skildringar av helt olika ämnen. De hava i stort sett samma uppställning alla dessa målningar, oavsett de skildra Bröllopet i Kana, bild 18, De visa och fåvitska jungfrur eller Nattvarden. Det bibliska Ninive blir slutligen en klar symbol för socknens egen syndfullhet och Jona får lämna sin plats under kurbitsen för att som sockenpräst definitivt placeras i predikstolen. Med den föregående utvecklingen för ögonen

kunna vi inordna de av Mats Anders Olsson och hans samtida yrkesbröder inom rättviksmåleriet utförda tavlorna i ett större sammanhang. Som exempel härpå kan ovan omtalade bild 17 med fördel tjäna. Dylika målningar, där kompositionen följer samma schema, äro i mångfaldiga exemplar bevarade från och med 1840-talet. I den motivutvecklingsprocess, som från det sena 1700-talsmåleriet inom Leksands socken för fram till denna fixering av ämnet, ligger en konstnärlig intensitet av ansenliga mått. Det bör visserligen påpekas, att här endast avsetts en studie av *ett* bland de många av dalmålare skildrade motiven. Emellertid finner man även vid en ytlig granskning, att utvecklingen av ett flertal mera allmänt förekommande motiv, t. ex. Drottningen av Saba, Salomos kröning, Bröllopet i Kana, Absaloms död m. fl., ägt rum efter samma linje. Den fortlöpande stiliseringen kan då betraktas som en successiv frigörelse från den nedärvda bibelillustrationen. Spänningen mellan dessa båda poler ger i själva verket liv och nerv åt hela konstutvecklingen.

Jonaskildringen, bild 17, har den normaliserade text, som från 1840-talet kan anses vara förhärskande: »Ninive den store stad han gord bot som Jonas bad». På en praktfull målning av detta slag, som utgör ett av Nordiska museets senaste förvärv (inv. nr 195,542) lyder texten: »Niniwe den store stad han gorde bot som Jonas bad när en predikan hörde men oss predikas år frhn år.» Den är målad på papper i likhet med de flesta rättviksmålningar från denna tid och äger rättviksskolans hetsigt röda färg, uppblandad med den blankglänsande mörkgröna. Skådeplatsen för den skildrade scenen är en symmetrisk byggnad i den nu traditionella genomskärningen med torn och sidoskepp som kulissartade tillsatser. På denna målning uppträder rosmålningen i sin kanske mest upplösta och degenererade form. Kring de fetglänsande bladen spreta axliknande stänglar och bilda tillsammans med den övriga dekorationen en ytfyllnad, där ornamentiken är som på måfå utstänkt över hela bilden. Av den ursprungliga, organiskt framvuxna rosmålningen återstår en upplöst och utströdd ornamentik, som till varje pris strä-

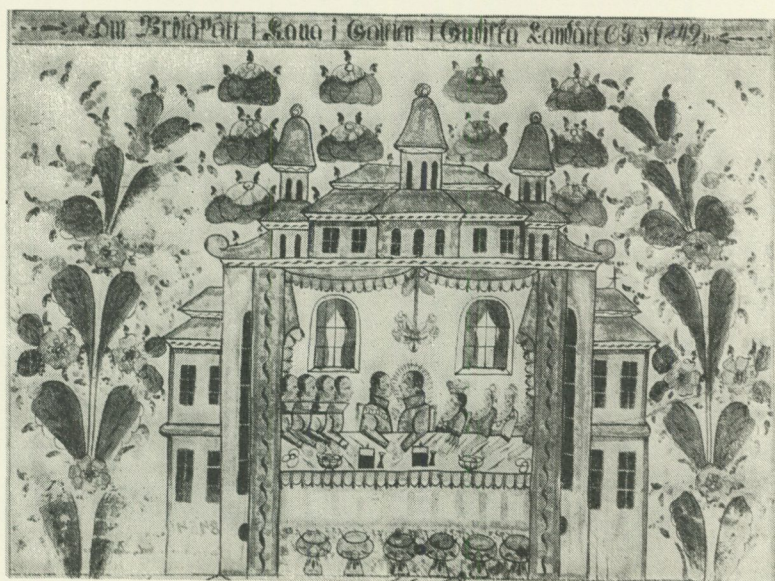
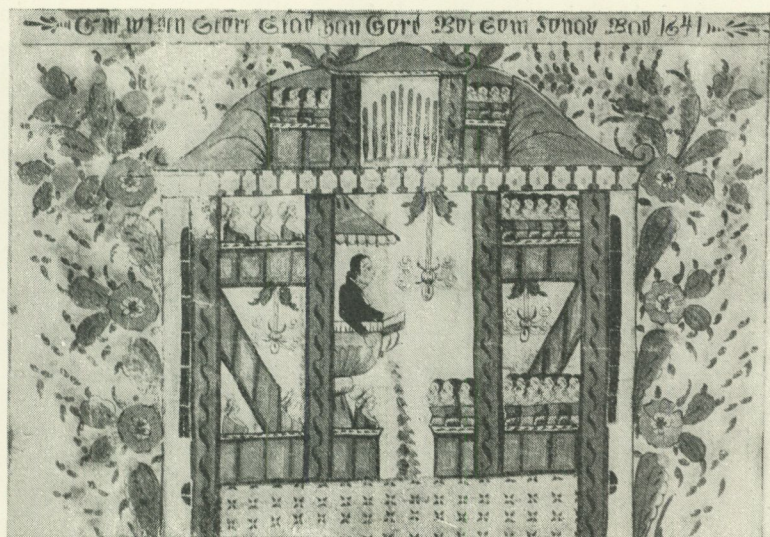

Bild 17—18. Rättviksmålningar. Den övre: Jonæ bättringspredikan, daterad 1841. Den undre: Bröllopet i Kana. Signerad O A S 1842. Nordiska museet 57,498 c och 84,540.

var att fylla tavlans fria yta. I denna slutfas har den dekorativa fantasien nått gränsen för vidare utveckling, och stiliseringens upplösning av formen inom det sena rättviksmåleriet är ett allmänt symptom, som förebådar den konstnärliga nedgångsperioden från omkring 1860.

Jonamotiven, av vilka det vanligaste ovan belysts i sitt motivhistoriska sammanhang, intaga en framträdande plats i det yngre dalmåleriet och visa hur en biblisk motivkrets upptages av allmogemålare och omformas i folklig riktning. När Karlfeldt upptagit kurbitsen som den konkreta bilden för dalmålarens inneboende konstdrift, har han på ett egendomligt intuitivt sätt uppfattat det verkliga sambandet mellan bibel och dalmåleri.

NOTISER OM GLASÖGONENS HISTORIA I SVERIGE

av Ivar Schnell

Bland alla de ting, som gjort det lättare för människor att leva, intaga glasögonen en av hedersplatserna, men den uppfinnare, som skänkt oss dem sällar sig namnlös till raden av mänsklighetens välgörare. Ej ens platsen där upptäckten gjordes kan med säkerhet utpekas, trots att många städer kämpat om äran att betraktas som glasögonens födelsestad. Alla kända förhållanden peka emellertid på, att det var norra Italien, som vid 1200-talets slut såg uppfinningen födas, och då är det främst Venedig, som kan komma ifråga.¹ Vid denna tid visste man emellertid ingenting om de optiska lagar, som gälla för ögat, och glasögonen kunde därför icke experi-

¹ Alltsedan 1600-talet har glasögonens historia väckt den kulturhistoriska forskningens intresse, och en rik litteratur har framvuxit om detta ämne. Ett fullständigt anförande av denna skulle ta i anspråk ett alltför stort utrymme i denna tidskrift; därför kunna här endast några av de viktigaste och mera lättåtkomliga arbetena citeras: E. BOCK, *Die Brille und ihre Geschichte*, Wien 1903 — A. BOURGOIS, *Les besicles de nos ancêtres*, Paris 1925 — G. HALLAUER, *Die Brille 100 Jahre vor und 100 Jahre nach der Erfindung der Buchdruckerkunst*. Festschrift zum 50-jährigen Bestehen der Augenklinik zu Basel, Basel 1915 — K. K. LUNDGAARD, *Brillernes historie*, Köpenhamn 1913 — R. GREFF, *Die Erfindung der Augengläser*, Berlin 1921 — A. VON PFLUGK, *Farbige, insbesondere grüne Gläser als Augenschutz*, Berlin 1929.

Det enda utförligare bidraget till brillornas historia i Sverige återfinnes i F. ASK, *Zur ältesten Geschichte der Brille in Schweden*, *Acta Ophthalmologica*, Vol. X, sid. 119—133, Köpenhamn 1932. Dessutom kommer förf. till denna uppsats att i *Fornvännen* 1934 publicera de kända medeltida glasögonbilderna i Sverige.

menteras fram, utan en lycklig slump måste ha lett någon glasblåsare i Venedigs berömda glashyttor på rätt spår. Att uppfinningen var gjord betydde emellertid icke att mänskligheten omedelbart kunde tillgodogöra sig den. Det klara glas, som behövdes för glasögonlinserna kunde endast framställas i Venedig, och på andra orter grep man därför även till beryller och andra halvädalstenar, som visserligen voro både dyrbara och svårslipade, men trots detta kunde tävla med det venetianska kristallglaset i fråga om prisbillighet. Ofta kallades därför de nya synverktygen med avledningar av ordet »beryll», vilket lämnat spår efter sig t. ex. i det svenska ordet »brilla» eller franskans »besicles».

Genom brillornas dyrbarhet blev det endast ett fåtal personer förunnat att kunna förvärva dem, och därvid var det naturligtvis främst kyrkans tjänare som samtidigt hade de ekonomiska möjligheterna att skaffa dem och voro i största behov av dem vid sina bokstudier och skrivarbeten. När vi för första gången möta glasögon i svensk historia, är det därför helt naturligt, att det är i ett brev från en vadstenamunk, som de nämnas. Brevskrivarens namn är Johannes Hildebrandi, och brevets adressat är linköpingsbiskopen Knut Bosson Natt och Dag. En kopia av brevet förvaras i Uppsala universitetsbibliotek. Det är avfattat på latin och slutar i översättning sålunda: »Om Ni så önskar, vördnadsvärde Fader, så skicka mig också Edra brillor, som jag givit Eder, ty de äro ju sönderslagna. Ett annat och helt par skall jag icke försumma att sända Eder.» Brevet måste ha nedskrivits någon gång mellan 1415, då Hildebrandi blev munk i Vadstena, och 1436, då Knut Bosson dog. I och för sig är brevets uppgift icke märkvärdig. Ungefär 150 år hade redan förflutit sedan brillorna uppfunnits, och det är därför endast helt naturligt, att de funnos att tillgå i Norden. Ur brevets formulering synes emellertid kunna slutas dels att synverktygen voro så ovanliga i vårt land, att ej ens en så mäktig man som linköpingsbiskopen utan vidare kunde skaffa sig ersättning för sina förolyskade brillor, dels att vadstenamunkarna troligen ägde ett litet förråd, som de distribuerade över landet.

Nästa gång vi få ett vittnesbörd om brillorna i Sverige är under

Bild 1. Gumma med bågbrillor. Detalj ur altarskåpet i Veckholms kyrka, Uppland. Från omkring 1520.

1450-talet. Då dekorerade målaren Peter Torshälla kyrka med valvmålningar, varibland även finnes en framställning av »Jesse rot», Frälsarens stamträd, som på grund av sin dekorativa verkan utgör ett omtyckt motiv i medeltidens konst. I Torshälla är trädet utformat till en slingrande ranka, i vars stora blomkalkar Jesu presumtiva förfäder sitta. Bland dem finner man också Abraham, som framställes läsande ur en bok med en brilla framför ögonen. Bilden, som varit överkalkad, är ganska illa medfaren, men det är dock intet tvivel om vilken glasögontyp som avses. Det är det slag, som kallas nitbrillor, emedan en nit fasthåller brillans bägge skaftade glasfattningar. Samma glasögontyp återfinnes på den äldsta glasögonframställning i bild som hittills observerats, en skrivande kardinal i St. Nicolai-klostret i Treviso i norra Italien, målad 1352.

Bild 2. Detalj ur »Omskärrelsen», tapet efter Dürer från 1600-talets förra hälft. Nordiska museet 92,824.

Möjligen är nitbrillan den äldsta lösningen av problemet att klämma fast två glaslinser framför ögonen, ty det förefaller, som om man helt enkelt tagit tvenne skaftade monoklar och gjort dem till ett helt genom att nita samman skaftens ytterändar. Lösningen var dock ganska otillfredsställande, ty så snart niten började bli litet glapp, kunde brillan ej längre knipas fast om näsan. Den malören har tydligen Abraham i Torshälla råkat ut för, ty han håller med handen brillan framför ögonen på ett sätt, som är mycket vanligt just på bilder, som framställa nitbrillor. Redan under 1300-talet uppfanns emellertid en annan typ av glasögonfattning, som brukar kallas bågbrilla, på grund av att glasfattningarna förenas genom en fjädrande båge på samma sätt som på en del moderna pincenezor, bild 1. Bågbrillorna kunde bättre fästas på näsan och gjordes dessutom

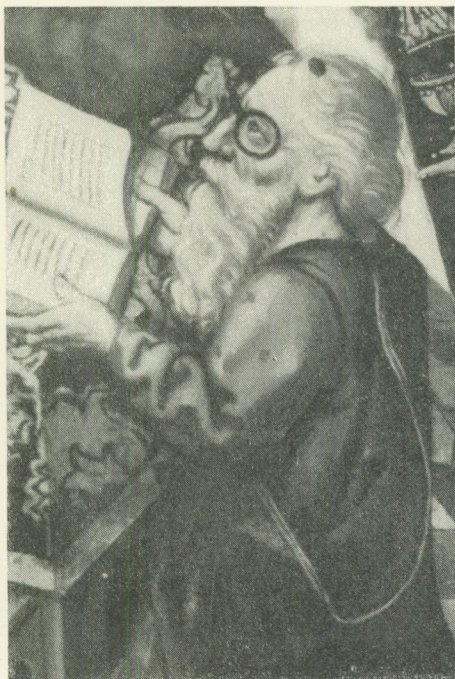

Bild 3. Läsande lärjunge, detalj ur Marias död på altarskåpet i Värmdö kyrka, Uppland. Från omkr. 1490.

med fördel av så lätt material som horn eller läder, under det att nitbrillorna alltid måste göras av metall. Därför utträngde bågbrillorna så småningom nitbrillorna, och i och med 1400-talets utgång avbildas de senare mycket sällan, och intet sådant exemplar har bevarats till vår tid. Det är därför mycket karakteristiskt, att bland de tio medeltida glasögonbilder, som hittills observerats i Sverige, tre bilder från 1400-talet avbildade nitbrillor, under det att alla de sju bilder, som förskriva sig från det följande seklet, framställa bågbrillor.

Bortser man från Abraham i Torshälla, så förskriva sig alla medeltida glasögonframställningar i Sverige från tiden 1490—1520. De återfinnas i altarskåp och på kalkmålningar i kyrkorna, och anledningen till denna ymniga förekomst av sådana bilder är att söka däri, att brillorna erövat en bestämd plats i den medel-

tida ikonografien. Så skulle t. ex. den tjänstgörande översteprästen vid Kristusbarnets omskärelse helst vara utrustad med brillor, bild 2, och av lärjungarna, som samlats runt Marie dödsbädd, har en mycket ofta brillor för att kunna läsa dödsbönen ur en bönbok, bild 3. När intresset för den medeltida sakrala konsten tar slut i och med reformationen, så mista vi en viktig källa till glasögonens historia. Det är först under 1600-talet, som vi nästa gång möta bidrag till brillornas historia i Sverige. År 1631 klagar t. ex. den 50-årige greve Carl Bonde i ett brev till Axel Oxenstierna sålunda: »Synnan falerar mig och, så jag inte kan lessa eller skrifua utan glasögon, dem jag aldrig hafuer trot att bruka.» Välbekant är vidare att Gustav II Adolf var närsynt, vilket flerfaldiga gånger framhållits vara en av orsakerna till att han vid Lützen blev skild från de sina och dödad. Emellertid synes konungen icke ha begagnat brillor för att avhjälpa detta synfel utan i stället kikare av det slag som i början på 1600-talet uppfunnits i Holland. I ett brev från England år 1656 berättas t. ex. att man skickat konungen tvenne »holländska» kikare. Brevskrivaren tillfogar, att en man vid namn kapten Rd. Beal, som själv sett konungen, berättat att »denne tappre konung var närsynt, ja nästan svagsynt. Till sin hjälp begagnade han en kort kikare, som han dolde i handen på sådant sätt, att den icke kunde ses. När han begagnade den, föreföll det, som om han rättade på sin bäver-skinshatt.»

Trots att Gustav Adolf aldrig själv burit glasögon, så kom han dock att äga ett par sådana, som t. o. m. bevarats till vår tid. De finnas nu i Uppsala universitets ägo i ett konstskåp, skänkt till konungen av borgerskapet i Augsburg som tack för att deras stad skonats av svenskarna år 1632. Skåpet är en typisk 1600-talsföreteelse, en kuriosasamling förvarad i otaliga fack och lönnlådor. Bland föremålen finnas även två par glasögon av ganska märkligt slag. Det ena paret har fattningar av förgyllt silver med typiskt 1600-talsutseende, bild 4. Dess glas äro avsedda för en ganska stark närsynthet (— 6 dioptrier) och av så gott som fullständigt klar kristall. Det andra paret har fattningar av läder,

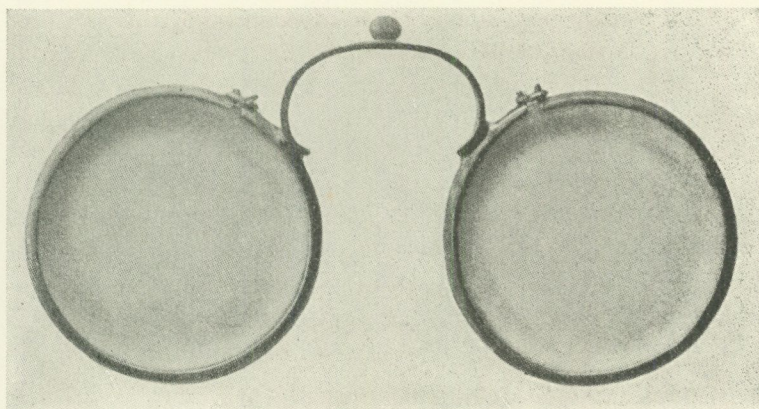

Bild 4. Förgyllda silverbrillor säkerligen tillverkade i Augsburg omkring 1630. Jämför skillnaden mellan dessa och 1700-talsbrillorna på bild 8. Gustav Adolfs konstskåp i Uppsala.

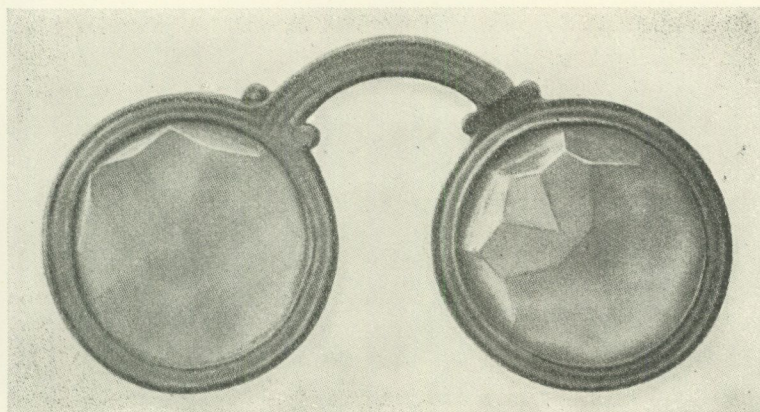

Bild 5. Brillor med facettslipade gröna glas. Fattningarna äro av läder, vilket var det mest brukade materialet i de tyska glasögonsbågarna under 1600-talet. Troligen tillverkade i Augsburg omkring 1630. Gustav Adolfs konstskåp i Uppsala.

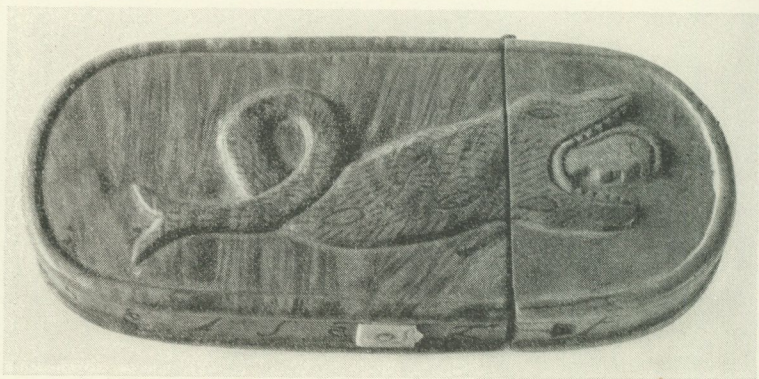

Bild 6. Fodral av masurbjörk till tyska trådbrillor, daterat 1699 och 1765.
Från Dalen, Nössemarks socken, Dalsland. Nordiska museet 71,358.

tyvärr utan fabriksstämpel, men av sådant utseende, att det kan vara tillverkat i vilken som helst av de sydtyska glasögonstäderna, och då ligger det ju närmast till hands att gissa just på Augsburg. Glasen i dessa läderbrillor äro emellertid värda en närmare granskning. De äro smaragdgröna och plana på ena sidan men facettslipade på den andra, bägge glasen i olika slipningar, bild 5.

För att rätt kunna förstå detta egendomliga brillpar är det av vikt att veta att ännu ett liknande par bevarats från ungefär samma tid. Ifrågavarande Brillor förvaras i Konsthistoriska museet i Wien och kommo dit med en samling leksaker, som skall ha tillhört barnen till ärkehertig Ferdinand av Tyrolen (död 1595). De ofärgade glasögonen i Wien äro även avsedda för närsynta och de gröna brillorna äro slipade i facetter. Denna två gånger upprepade kombination bland de relativt sällsynta glasögonen från denna tid tyder på, att ett verkligt orsakssammanhang finnes emellan dem. Lösningen hittas i uttalanden i tidens läkareböcker, av vilka jag på måfå citerar en rad ur Bartsch's *Ophthalmodouleia* (1583): »Om man bär den gröna stenen *Chrysopasus* och ofta ser på den, så stärker det synen oerhört och bevarar för glasögon.» — En närsynt bar således sina Brillor, men

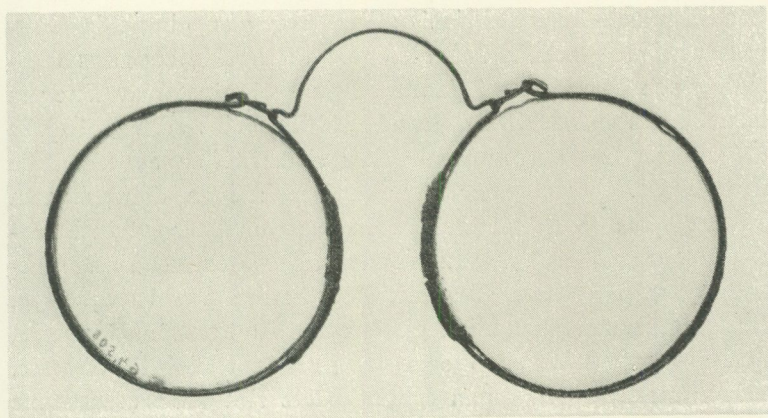

Bild 7. Tyska trådbrillor med stämpeln: IONAS SCHWARTZ IN FURTH. — Observera hur fattningar och båge gjorts av en enda metalltråd, som på två ställen lindats med silke för att metallen ej skulle svärta näsan. Funna under golvet i Norrby kyrka, Uppland. Nordiska museet 64,508.

så snart han icke nödvändigtvis behövde se, satte han de gröna brillorna på näsan. Om facettslipningen gjorts för att hindra patienten från att under kuren anstränga sina ögon eller allenast för att skapa en lustig, mångfaldigad vrångbild av världen är ej gott att säga. Skämt med glasögonens tillhjälp var emellertid en sak, som tidens människor voro förtrogna med. I ett optiskt verk från år 1686 omtalas t. ex. nidbrillor, som lätt kunna sättas på näsan, men sedan icke borttagas utan att tillfoga skada. I glasens fattningar funnos nämligen dolda små metkroksliknande nålar på kraftiga fjädrar!

Från konstskåpets brillor tvingar materialets torftighet oss att göra ett hopp i tiden på ungefär 100 år, innan vi nästa gång träffa på material till glasögonens historia. Några årtionden in på 1700-talet översvämmas nämligen vårt land med billiga tyska brillor, som i dussintal bevarats till vår tid. För att rätt förstå denna företeelse måste vi ett ögonblick dröja vid den tyska glasögonsindustriens utveckling.

Före mitten av 1400-talet kan man egentligen icke tala om någon glasögonindustri, därtill var behovet av glasögon för

obetydligt och kunde tillfredsställas genom en obetydlig hantverksmässig tillverkning. I och med boktryckerikonstens uppfinning och den därav följande större spridningen av litterära alster ökades emellertid behovet av brillor, och i ett flertal tyska städer dyka brillmakare upp under sista hälften av femtonde århundradet. Jag nämner några exempel: I en dombok från Frankfurt am Main nämnes redan 1450 »maister Johan brelnmacher», och 22 år senare omtalas en man i samma stad, som karakteriseras med epitetet »der mit den brellen am Romerdore». Nürnberg, som skulle bliva glasögonstaden framför alla andra, lämnar år 1478 burskap som borgare åt »Jakob Pfüllmaier, Pariellenmacher» och innan århundradets slut hade åtminstone tolv brillmakare blivit borgare i staden.

I början av 1500-talet hade så många brillmakare slagit sig ned i Nürnberg, att de sammanslöto sig i ett skrå, som erhöll sin skråordning något av åren 1505—1507. Skråordningen blev emellertid så småningom en tvångströja, som till sist på grund av sin oförmåga att anpassa sig efter nya tiders krav förkvävde den nürnbergska brillindustrien. Den enda utveckling, som stadens industri undergick var mot förbilligande genom standardisering och massproduktion, och med kringresande gårdfarihandlare spriddes kramet över Europa, medan varans låga pris gjorde det omöjligt för andra länders mera ambitiösa brillmakare att få avsättning för sina produkter. Mängden av brillor, som spyddes ut ur Nürnbergs verkstäder, framgår dels av att så många av deras produkter bevarats till vår tid, dels av att den tyske brillkrämaren så ofta avbildats i 16- och 1700-talets konst. Brillkrämarna åtnjöto emellertid knappast något högre socialt anseende, trots den välsignelse de bringade genom sina nyttiga synverktyg. Vad man tänkte om dem i 1500-talets Sverige framgår med all önskvärd tydlighet av följande citat ur Laurentius Petri krönika: »Samma åren (1467) kom till Calmar en benemd *Lodovicus*, han gaf och skref sig ut för en Patriarcher av Antiochien, och en Herre öfver hele Europen, ändoch han uthi sanning intet annat var ähn en brillekremare, thet är en bedragare.»

Möjligen ha vi bevarade i Sverige även prov på de tyska varor

Bild 8. Läsande gumma, oljemålning av Per Hilleström. Brillornas ställning på näsan är typisk för 1700-talets nürnbergbrillor.

som utpråglades av 1600-talets brillkrämare, ehuru det är svårt att leda detta i bevis. Ett brillfodral av masurbjörk från Dalsland med årtalet 1699, bild 6, lämnar en antydning därom, även om de tillhörande brillorna ej äro bevarade. Några brillor i Nordiska museets samlingar kunna emellertid misstänkas vara från slutet av 1600-talet eller möjligen början av 1700-talet. Fattningarna bestå av en enda platt mässingstråd, i vars ena sida en grund ränna inhamrats, vilken skulle erbjuda fäste för glaset. Tråden bildade både fattningar och båge och glaset fasthöllos av en surring. Enklare kunde ju fattningarna knappast göras, men år 1729 gjorde dock tvenne brillmakare i Nürnberg en uppfinning, som ytterligare förenklade framställningssättet. Det var en vals, som på ett ögonblick kunde utforma såväl rännan för glaset som fabrikörens namn i reliefskrift. I så gott som varje svensk samling allmogeföremål finnas exempel på den nürnbergska bokstavsvalsens arbeten, och om dem veta vi således, att de tillkommit tidigast år 1729, men tack vare att vi känna verksamhetstiden för de fabrikörer, som stämplat brillorna, kunna vi ytterligare tidfästa dem. Bland de c:a 50 brillor av ifrågasvarande slag, som jag känner, komma de flesta från Nürnbergs grannstad Fürth, samt nästan uteslutande från en och samma fabrikör. De bära nämligen firmastämpeln: IONAS SCHWARTZ IN FURTH eller IONAS SCHWARTZ WONHAFFT IN FURTH 1749, bild 7. Schwartz verkade under tiden 1730 till 1784. Endast två andra stämplat har jag observerat, den ena: FRIEDRICH SCHRODERS SOHN IN FURTH, den andra: PAULUS BELGRAD. Den senare härstammar från en storfabrikör i Nürnberg med filialer både i London och Paris.

Icke endast museernas glasögonssamlingar giva oss upplysningar om att de tyska brillorna flitigt begagnats i Sverige under 1700-talet, utan i sällsynta fall finnas också avbildningar av dem. Så återfinnas t. ex. i Pehr Hilleströms produktion en läsande gumma och spåkvinnor i två olika spåscener med typiska tyska trådbrillor, sittande längst ute på nässpetsen, bild 8. Även numismatiken lämnar sitt bidrag till dessa brillors svenska historia. Detta beror därpå, att brillorna under olika skeden av sin till-

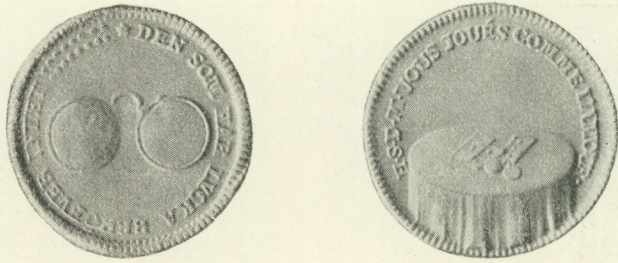

Bild 11. Två svenska spelpängar. Den vänstra är den, som greve Tessin lät slå över fru Hårlemans misslyckade tricettspel. Kungl. Myntkabinettet.

varo, mycket ofta just på mynt och medaljer, fått tjäna som symbol för andliga egenskaper. Under de första århundradena av brillornas tillvaro fingo de representera visdomen, och det är just som visdomens symbol de placerats i Abrahams hand av målaren Peter. Då brillorna sedermera under 1500-talet bli var mans egendom, så gå deras symboliska värde en snabb dekadans till mötes. De bli narraktighetens, humbugens, ja t. o. m. bedräglighetens symbol. Från mitten på 1700-talet finnas flera exempel på att de beteckna en petig kortsynthet, och det är väl just i den egenskapen de kommit att pryda fem svenska spelpenningar, bild 11. Fyra av dem bära inskriften: »Den som har lycka behöver intet . . .» samt därefter en glasögonbild, den femte har sin särskilda historia, som jag måste dröja vid ett ögonblick. Ena sidan visar Amor med förbundna ögon och omskriften »L'AMOUR EST AVEUGLE», den andra sidan ett bord med tre spelkort och ett par brillor samt en omskrift »H.S.D.M. VOUS JOUÉS COMME L'AMOUR.». Historien om denna spelpennings tillkomst är följande: Henrika Juliana Hårleman hade vid svenska hovet fått namnet Henriette Sylvie de Molière (H. S. D. M.) på grund av sin förkärlek för en fransk roman, vars hjältinna bar detta namn. Vid något tillfälle hade fru Hårleman begått ett fel i tidens modespel, »tricett», och över denna viktiga händelse fann sig greve Karl Gustav Tessin föränlåten att prägla spelpenningen med dess elaka inskrift. Kortet på bordet bilda tillsammans ett bud, »neapolitain», i tricett-

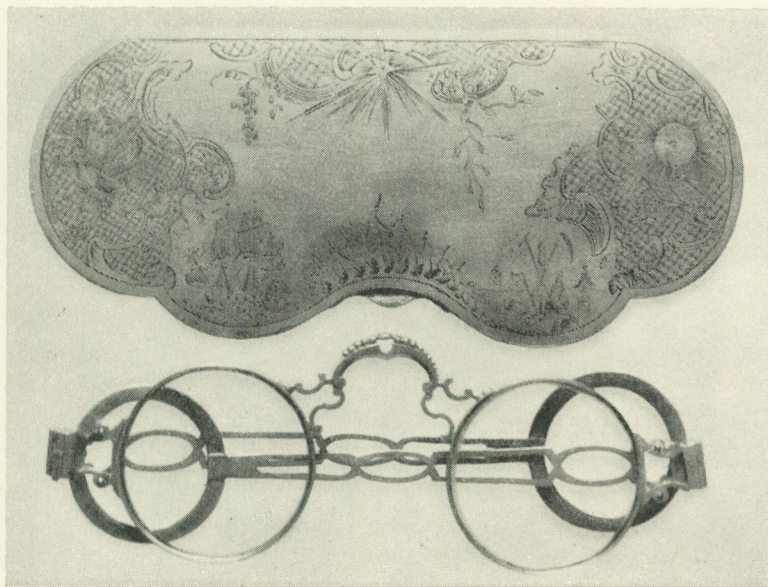

Bild 12. Silverbrillor med mässingsfodral, som troligen tillhört ärkebiskop Troilius. Mitten av 1700-talet. Hallwylska samlingarna XXXVIII: Kc1.

spelet, och brillorna skulle giva en vink om vad som fattades i fru Hårlemans spel.

Hela 1700-talet skulle det tyska kramet dominera den svenska glasögonmarknaden i evigt samma otillfredsställande utformning, med en fattning, som visserligen var billig, men som endast kunde hålla sig kvar på nässpetsen så länge dess bärare satt stilla. Under 1700-talet utarbetades emellertid i England en mera tillfredsställande form av glasögon med fjädrar eller skalmar, som först slutade vid tinningarna med ett par stora, runda öglor, men mot århundradets slut försågos med en yttre led, som lades bakom örat, varmed den moderna glasögontypen var färdigbildad. Då vi första gången höra talas om svensk glasögonfabrikation, är det säkerligen just engelska Brillor, som kopieras för att tillfredsställa en mera kräsen kundkrets behov. En antydning därom finna vi bland annat i följande citat ur en tjänste-

berättelse, avgiven av direktören för den finare metallmanufakturen i Sverige, Samuel Schröderstierna. Han skriver: »Uppå Södermalm uti S:t Matiae församling bor en engelsk arbetare mäster Joseph Oakley, som i augusti månad 1754 ifrån London hit till Stockholm ankom, i tanke att sig härstädes nedsätta och sin profession idka, nämligen att förfärdiga allehanda optiska glas samt dem uti silver, järn, stål, mässing eller metall infatta samt med sköl padd, pärlemor och trä montera, såsom glasögon, solglas, lorgnetter, teleskoper, mikroskoper, prospektlådor m. m.» Oakley sökte rättighet att få utöva sitt yrke i Stockholm, men av oförklarlig anledning fick han endast tillstånd att infatta glaslinser och begav sig åter till sitt hemland. När han var borta, beviljades han även rättigheten att slipa linser, men nu hade han tydligen fått nog av svensk byråkrati och stannade i England.

Ur Schröderstiernas rapporter lära vi emellertid även känna en svensk glasögonmakare: »Anders Wahlbom, vilken någon tid såsom arbetare i fint järn- och stålsmide varit sysselsatt hos framlidne matematiske instrumentmakaren direktören herr Daniel Ekström, erhöll uppå gjord ansökning kungl. maj:ts och rikens höglövl. kommerskollegii resolution den 7 november 1755, med frihet att för egen räkning här i Stockholm anlägga och driva en fabrik, till förfärdigande av glasögonbågar samt allehanda urmakare- och andra verktyg . . . Jämte glasögonbågar, varmed han tillräckligen förser glassliparne härstädes samt åtskilligt annat smått smide, har han allt ifrån dess inrättnings början varit sysselsatt med att tillverka varjehanda sorter fina verktyg av järn och stål . . .» Denna notis ger oss dels besked om den förste namnkände svenske glasögonfabrikanten, dels om att glas till brillor även slipades i Sverige, om ock i ringa utsträckning, då den mångsysslande Wahlbom kunde »tillräckligen förse glassliparne» med glasögonbågar till deras produkter. Emellertid är det troligt, att Wahlbom icke var den förste brillmakaren i Sverige, ty säkerligen hade han lärt även detta slags arbete hos sin lärare, den högt ansedde instrumentmakaren Daniel Ekström, som avlidit 1755.

Genom en lycklig slump har till våra dagar bevarats ett par brillor, som mycket väl kunna tänkas ha utgått från Wahlboms

eller möjligen Ekströms verkstäder. De finnas nu i Hallwylska samlingarna i Stockholm, bild 12. De äro av en mycket ovanlig form, och fråga är, om de icke äro de äldsta brillor med tinningfjädrar eller skalmar som bevarats till vår tid. En absolut datering kan tyvärr icke göras, trots att materialet är silver, då varje slag av stämpel saknas. De ligga emellertid inneslutna i ett fodral av mässing, som tydligen förfärdigats just för dessa brillor. På dess lock återfinnes en allegori över de fyra stånden, och bland den trofésamling, som representerar adeln, sitter en fana med konung Adolf Fredriks monogram. Konungen dog på nyåret 1771 och brillorna böra således vara tillverkade senast det året, men en liten lapp, som ligger i fodralet meddelar, att brillorna skola ha tillhört ärkebiskop Troilius, vilken dog 1764. Är uppgiften riktig, komma vi således ned mot 1750-talet som tillverkningstid för dessa brillor, och först vid denna tid slå tinningfjädrarna på allvar igenom, trots att den äldsta avbildningen vi känna av sådana brillor förekommer på en londonoptikers reklamplakat så tidigt som 1728. De nu ifrågavarande brillornas utformning och material samt fodralets dekoration synas antyda, att brillorna voro en hedersgåva, framställd för något särskilt tillfälle, och således icke en vanlig lagerartikel. Det torde därför knappast vara något tvivel om att brillorna likaväl som fodralet framställdes i Sverige och möjligen just i Wahlboms verkstad.

Tyvärr är det mycket svårt att bilda sig en säker uppfattning om i hur stor utsträckning övriga optiska instrumentmakare under 1700-talet sysslade med glasögon tillverkning, ja, t. o. m. bouppteckningarna svika, troligen på grund av att verkstäderna uppsattes med Vetenskapsakademiens eller någon annan statsinstitutions ekonomiska hjälp och därför ej ingingo i dödsboet. Allt som står att finna t. ex. i Ekströms bouppteckning av intresse för vårt ämne är följande notis: »Tre stycken metallskålar till glasslipning, äro Herr Professoren Klingensstierna tillhörige och honom återställde.» Några andra verktygsmaskiner eller färdiga optiska instrument äro däremot ej upptagna.

Från tidigare hälften av 1800-talet är ej mycket av speciellt svenskt intresse att nämna vad beträffar glasögonens historia.

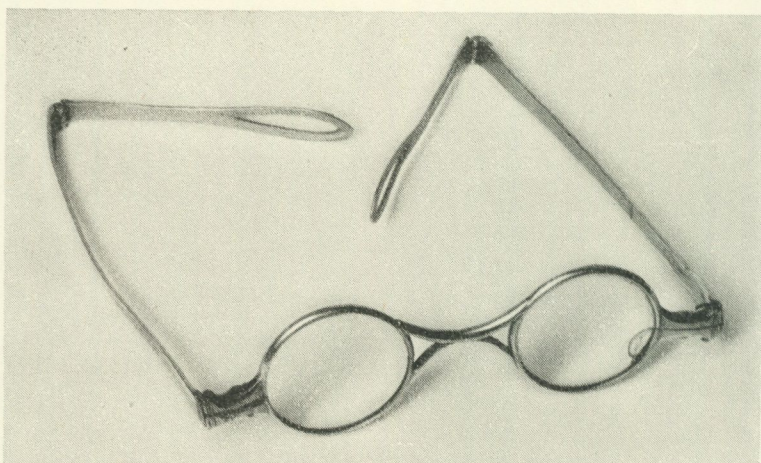

Bild 13. Silverbrillor från år 1820, tillverkade av guldsmeden O. H. Bergström. Brillornas skalmar äro gjorda efter en modell som var på modet åtminstone 10 år tidigare. Nordiska museet 16,344.

De svenska optikerna blevo allt mer och mer beroende av utlandets storindustri, och mycket litet förfärdigade de själva. Anmärkningsvärt är emellertid, att ett stort antal silverbrillor bevarats från 1800-talets första hälft, men de bära ej optikers firmamamn utan svenska guldsmeders stämplor, bild 13. Det är klumpiga men omsorgsfulla arbeten, med detaljer i uppbyggandet, som ofta äro ett tiotal år äldre än vad årsbokstaven angiver. Det är ju också helt naturligt, att landsortens guldsmeder icke hade möjlighet att följa finesserna och växlingarna i kontinentens glasögonmode. Dessutom var det väl just för att slippa skatta åt överdrifterna i glasögonmodet, som 1800-talets gamla herrar togo med sig sina urmodiga och trasiga Brillor till guldsmeden och beställde repliker av dem.

Guldsmedernas silverbrillor få bli sista etappen i denna korta översikt av glasögonens historia i Sverige. Gå vi längre, komma vi in i nutiden, en epok, under vilken den svenska optikens målsmän på ett hedrande sätt förstätt göra sig gällande i utvecklingen, men historien därom faller utanför ramen för denna studie.

OFFICINA TYPOGRAPHICA SKANSEN

av Anders Billow

Huset Södermannagatan 10—12, byggt 1725 för hökaren Johan Pilzer och skänkt till Nordiska museet 1929 av åkeriägaren Johan Petterssons sterbhus, återuppfördes på Skansen under åren 1931 och 1932 för att på en av tomterna i dess Stockholmskvarter hysa ett boktryckeri och en bokbinderi-verkstad från Karl Johans-tiden.

Den 28 september sistnämnda år förrättades invigningen i närvaro av representanter för de många föreningar, företag och enskilda inom de grafiska facken, vilka genom gåvor av föremål och ett sammanskjutet belopp av närmare 50,000 kronor säkerställt detta nya tillskott till den kulturhistoriska avdelningen.

När invigningspubliken i skymningen beträdde gårdsutrymmet, lyste det »bebott» genom alla fönstren på den stora envånings, opanelade och rödfärgade byggnaden, och man skymtade arbetsklädd personal vid kaster och pressar. När man sedan direkt från gården trädde in i officinen, fann man arbetet i full gång, det rasslade i stilfacken i de två sätterigatorna, det dunkade taktfast i tryckpressen, och de nytryckta, fuktiga arken kastade fantastiska skuggor, när lärpojken i skenet från brasa och talgdankar hängde upp dem på torksnörena i taket. Fackmännen hade intet att invända mot driften; det hela gick väl i lås, fastän endast gamla metoder och redskap begagnades.

I vardagslag består »personalen» numera av en enda person, kunnig i såväl tryckning som sättning m. m., och hans uppgift är (utöver städning och vakthållning) att så direkt praktiskt och åskådligt som det överhuvudtaget är möjligt visa för de besö-

kande, hur det gick till i ett tryckeri i äldre tider, och samtidigt hur pass mycket av den gamla arbetsgången, som fortfarande äger bestånd inom den moderna bokproduktionen. Han kan göra detta tack vare den omständigheten, att officinen är fullt rustad och »inkörd». I den »nya» pressen (Stanhopes modell, av järn) är alltid en form intagen, vanligen bestående av en av de hundratal träsnittsstockar, som ligga i förråd på sina hyllor i kontors- och lagerrummet, och från denna göres ett avdrag lagom långsamt och metodiskt, för att den besökande med ett ögonkast och efter några förklarande ord om hur de båda ordinarie tryckarna bruka fördela arbetet sinsemellan skall kunna uppfatta denna viktiga del av arbetet i ett tryckeri. Avdraget från träsnittet göres på fuktat papper — en »stöt» sådant ligger tillreds mellan de fuktbevarande fuktbräderna — och anledningen blir genast klar, då man får se, vilken möda det nedlägges på tryckformens förnyade infärgning, och hur motvilligt papperet i själva verket mottager ett mustigt, heltäckande och jämnt färglager från formens upphöjda bokstäver och träsnittets linjer.

Tålmod och noggrannhet skall det till för att hopplockandet av de tusentals små metallbitarna ur de bortåt 150 facken i en stilkast så småningom skall ge till resultat det sammanhängande och tunga metallblock, som en trycksida utgör. Med endast några grepp i stilfacken, uppvisandet av en fylld vinkelhake, den växande kolumnen i ett sättskepp och den färdiggjorda formen på en formbräda är sättningsens teknik fullt klarlagd inom loppet av några sekunder, om den besökande vill vända sin uppmärksamhet från pressen till sättregalerna.

Med ett inköpt tryckalster såsom minne av besöket har nu den fingerade genomsnittsbesökaren avlägsnat sig genom tryckerikontorets pinglande dörr. Han hade såsom privilegierad kund fått komma innanför kontorsskranket, och vid den arbetsklädde yrkesmannens sida fick han under en liten stund vistas i en miljö, som så helt präglades av det yrke den avsetts att demonstrera, att han t. o. m. kunde erfara de bestämda luktsensationer, som alltid i verkligheten höra samman med ett boktryckeri. Den åskådningsundervisning, som ett för den stora

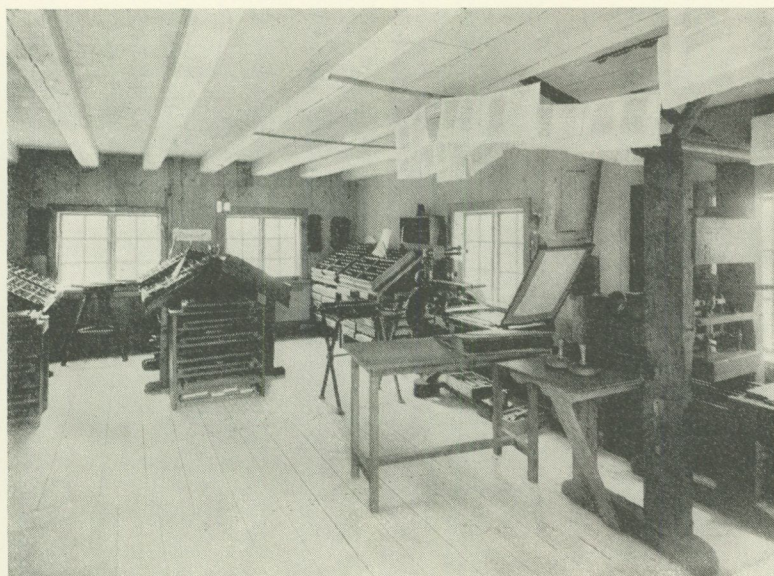

Bild 1. Interiör av officinen.

allmänheten avsett museum har såsom en av sina viktigaste uppgifter, kan knappast ur synpunkten av den sakliga upplysning som bjudes bli bättre tillgodosedd med andra museala anordningar. I varje fall ställa de allmänt vedertagna typologiska uppställningarna i neutral museiomgivning oerhört mycket större anspråk både på publikens intresse och demonstrationspersonalens förmåga, om man avser att uppnå tillnärmelsevis samma levande och omedelbara förståelse.

I Bokhantverkshuset har friluftsmuseets illusionsprincip tillämpats strängare än vad man eljest brukar. Håller man sig till Skansen, är det egentligen endast vid ordnandet av lappläget och Seglora kyrka, man kan sägas ha intagit samma ståndpunkt vis-à-vis verklighetstrohet. Tillfälligtvis och på försök ha väl vid andra anläggningar ansatser gjorts i samma riktning, såsom då ljusstöpning, spånad, kreatursskötsel, kvarndrift, kopparlageri m. m. i äkta miljö varit ordnade. I allmänhet har det

dock stött på svåra hinder av praktisk och ekonomisk art att mera permanent göra den kulturhistoriska avdelningen »levande». Det nu påbörjade Stockholmskvarterets program tillåter, ja, fordrar kanske rent av en mera markerad livfullhet, och det först färdiga numret i kvarteret har därför fått tjäna som försöksobjekt.

När planen för bokhantverkshusets ordnande uppgjordes, kunde man utgå från att Nordiska museet redan ägde betydande samlingar, att dessutom såsom gåvor en viss tillökning var att påräkna, samt att en för ändamålet lämplig byggnad stod till buds.

Genom de befintliga samlingarnas karaktär och arten av nyförvärv, som voro möjliga att göra, var det också omedelbart klart, att det ej kunde bli fråga om något annat än ett 1800-talstryckeri såsom huvudsak, och genom placeringen i Stockholmskvarteret hänvisades man helt naturligt till att söka återupprätta ett genuint Stockholmstryckeri.

Under 1800-talets förra hälft funnos på en gång aldrig mer än tjugu tryckerier i staden, de flesta mycket små med två till fyra handpressar, och en personal på mellan fem och femton personer. Mer än hälften voro förlagda till Staden mellan broarna, de övriga till malmarna, där väl en och annan nöjde sig med att hyra lokaler i ett trähus av samma typ, som högkare Pilzers vid Södermannagatan. Man flyttade ofta, och ombytena av ägare voro ganska täta. Det hörde därför till ordningen, att stilförråd, pressar och sätterimöbler sammanförts från olika officiner, och ej bara sådana som ursprungligen inrättats i Stockholm, utan även landsortens och Finlands städer fingo ibland uppleva, att någon av dess tryckare flyttade eller sålde till huvudstaden, varifrån han måhända också utsprungligen förvärvat sig sin officin.

Genom att boktryckarens yrke aldrig blivit lagt under skrä ha dylika fria flyttningsförhållanden kunnat vara rådande utan annan hämning än den, som bristande tillgång på arbete förorsakat. Inrymmande av officinen i den gamla Söderfastigheten och sammanförandet av inventarier från olika håll innebär med

Bild 2. Bokhantverkshuset. Exteriör från gatan. På knuten en skylt, Officina typographica, i form av en trätavla (kopia, originalet hos P. A. Norstedt & Söner).

andra ord ej något som kunde minska äkthetsintrycket. Första gången ett Stockholmstryckeri inflyttade i en särskild för ändamålet byggd och inredd fastighet var för övrigt, då Norstedt & Söners tryckeri 1858 erhöll nya lokaler.

Då det gällde att disponera utrymmet i huset, var det genast klart, att det största och ljusaste av rummen borde bli själva officinen. Eftersom det angränsande rummet var betydligt mindre och belyst av endast ett fönster, var det naturligast att här inrymma kontor och förråd. Tillsammans bildade dessa båda rum

en sluten enhet med egen ingång, och vad som återstod av huset var en bostadslägenhet om två rum och kök, varest man helst velat tänka sig boktryckaren själv boende. Enligt vad bevarade bouppteckningar giva vid handen motsvarar en så liten bostad ett minimum av en dylik företagares anspråk. Det förefanns emellertid ett önskemål att, åtminstone till dess andra och lämpligare lokaler erbjuda sig, låta en bokbindarverkstad, vartill en ganska fullständig samling av verktyg förelåg, vara ansluten till tryckeriet. Detta icke därför, att ett sådant sammanboende vore överensstämmande med bruket i äldre tid utan för att över huvud taget kunna ge allmänheten en föreställning om hur de båda yrkena gripa in i varandra, och huru först genom samverkan en färdig produkt kan åstadkommas. Det mindre rummet hyser därför nu tillsvidare en bokbindares verkstad, förvisso en mycket liten sådan, och i det större rummet samt köket har efter bestämda förebilder ordnats en enkel bostadsmiljö, som i likhet med verkstaden passar in i samma tidsavsnitt — Karl Johans-tiden — som tryckeriet.

Det naturliga önskemålet att även kunna ge en tidstrogen bild av stilgjutning, litografi och kopparstickskonst har däremot icke alls kunnat förverkligas. Därtill kräves icke blott mera fullständiga samlingar än som för närvarande stå till buds utan även gynnsammare lokalförhållanden; allt för tätt inpå varandra under ett och samma tak skulle dessa visserligen besläktade men aldrig i verkligheten gemensamt uppträdande yrkesgrenar komma att verka för mycket museiuppställda. Den naturliga interiör, som en vanlig borgerlig bostad utgör, behövs sålunda mer än väl för att förtaga intrycket av att hela anordningen har pedagogiska syften.

Det är just möjligheten att kunna fritt ströva omkring och själv upptäcka vad som har förmågan att särskilt tilltala, som betyder så mycket för intresset och trevnaden. Man vet hur fängslande det kan vara bara att få vandra omkring på gatorna i en åldrig och av nutiden oberörd stadsdel, där ännu själva atmosfären är en gången tids. Att draga lärdomar för en regelrätt museal skapelse av dylika allmänmänskliga företeelser kan inte vara

annat än riktigt. För den, som betvivlar nyttan härav, må erinras om de obestridliga framgångar Den gamle By i Aarhus vunnit genom ett sådant tillvägagångssätt vid uppbyggandet av dess kvarter och fördelandet av dess olika »sevärdheter». Stockholmskvarteret har alla förutsättningar att på samma sätt bli omväxlande och fånglande.

Bokhantverkshuset är tillsvdare ordnat blott beträffande sina interiörer. Det blir ett avsevärt förstärkt intryck av äkta miljö, när även de tillhörande uthusen och granngårdens väggar kringgärda gården, och de inventarier, som tillhöra denna, fått sin slutliga placering.

Den stora allmänheten, som söker kunskap och förströelse vid sina i regel sporadiska, kortvariga och, om man vågar säga det, planlösa besök, drager helt visst den största behållningen av den illusionistiska friluftsmuseiuppställningen. Emellertid är det odisputabelt att även vetenskaplig forskning och museal samlargärning i hög grad gynnas av det ofrånkomliga och krävande arbete, som måste föregå anordnandet av en någotsånär tillfredsställande miljö av ifrågavarande slag. Exempel härpå kunna lätt framdragas bland de erfarenheter, som gjorts under ordnandet av bokhantverkshuset.

Officinens möblerande, avvägandet av vad som borde ingå av de olika föremålsgrupperna och utväljandet av vad som särskilt passade för den bestämda tidsepoken ledde först och främst till ett studium av de litterära källorna.

Få yrken torde vara bättre genomforskade beträffande ägare, verksamhetsdata och dylika genom administrativa organ kontrollerade förhållanden. Ett nästan klassiskt, hittills oöverträffat verk, »Svensk boktryckeri-historia» av G. E. Klemming och J. G. Nordin, måste i första rummet nämnas. Grundligt och väldokumenterat är även »Typografiska föreningen i Stockholm 1846—1926» av Nils Wessel, som behandlar förhållandet mellan boktryckarna och deras arbetare även för äldre tider. Man kan nog också våga påståendet, att mycket få av de hantverksmässiga yrkena i Sverige ha blivit så väl behandlade ur teknisk synpunkt, som boktryckerikonsten tack vare Joh. Gabr. Nordins välkända

handbok (Stockholm 1881). Trots sin berömvärda fullständighet och sitt hänsynstagande till äldre metoder och redskap är det emellertid knappast möjligt att ur denna framställning tydligt urskilja, var man på den tid, då boken skrevs, ansett att gränsen gått mellan gammalt och nytt. En säkrare källa erbjuder då den betydligt tunnare föregångaren, »Handbok i boktryckerikonsten för unga sättare», av Carl I. Fahlgrén, utgiven 1853. Här finnes det inte så många möjligheter att felbedöma åldern hos de metoder och redskap, som omtalas. Den 37-årige faktorn på stadens största tryckeri (Beckmans, f. d. Hiertas) hade lärt sig yrket under 1830-talet och praktiserat en tid i Tyskland, vilket gör att han i sin framställning särskilt betonar, när de svenska metoderna skilja sig från de tyska. (Att han därvid ibland ger de svenska företrädere, är ju ganska märkligt.) Den närmast äldre handboken, en svensk bearbetning 1823 av den gamle Leipzigertryckaren Täubels redan 1791 föreliggande verk, delar med Nordins olägenheten att huvudsakligen äga tillämpning på en annan epok. De viktigaste tryckta källorna äro härmed nämnda.

Bland anlitade skriftliga källor ha bouppteckningarna i Stockholms rådhusarkiv efter avlidna boktryckare varit mest givande.

En sammanställning av de litterära källornas vittnesbörd om hur ett tryckeri var inrättat på Karl Johans-tiden ådagalade omedelbart de befintliga samlingarnas rent numerära otillräcklighet.

Bestämde man sig för att med hänsyn till det begränsade utrymmet utrusta officinen med endast två pressar — museet ägde en utmärkt träpress och en ofullständig av järn, som senare utbyttes mot en bättre — så borde det dock, om sätter och tryckeri skulle ha samma leveransförmåga, finnas åtminstone 10 kastregaler eller kastställningar, ett 50-tal kaster samt lika många sättbräden med 4 formregaler för dessas förvaring. En femdubbling av det förråd museet ägde var av nöden, och total nyanskaffning erfordrades för alla kärl, som hade med fuktning av papper och färgtillverkning att göra. Det måste dessutom uppdrivas färgvalsar och färgrinvningsbord samt belysnings-

redskap. En hel kontorsinredning var också önskvärd, och utan en 10-dubbling av stilförrådet och uppläggande av åtskilliga ris papper och även färdigtryckta upplagor skulle det hela icke te sig proportionerligt och naturligt. Vidare skulle det också ligga uppbundna formar och träsnittsstockar på förråd, det skulle hänga ark till torkning i taket och däcklar och remmikor borde vara iordningsställda enligt alla konstens regler. Den arbetande konstförväntan borde ha en lämplig arbetsdräkt och en skylt borde hängas upp ute på knuten.

Inredningsarbetena hade i maj 1932 fortskridit så långt, att överflyttningen av föremål och deras uppställande kunde påbörjas. Det stora gavelrummet hade genom igensättande av den forna gatudörren kunnat erhålla ett behövt fjärde fönster, och den första åtgärden blev att låta de båda pressarna flytta från fönster till fönster under försöken att finna den fördelaktigaste och därmed också den riktigaste placeringen. Framför var sitt av gavelfönstren uppnåddes bästa belysning och största svängrum. Till den gjutna järnpresen, vars outslitlighet — flera exemplar stå dessutom ännu att förvärva — kunde tillstädja daglig användning, anslöts ett ungefär jämnårigt färgbord av järn med tillhörande bred sirupsvals. Den ärevördiga träpressen, som Artur Hazelius mottagit som gåva av sin vän och gynnare, boktryckare Ivar Hæggström, redan 1885, och som ivraren för ett svenskt bokmuseum, Waldemar Zachrisson, haft sådan gjädje av på sin bokutställning i Göteborg år 1900, stagades i taket med de obligatoriska trästrävorna och ovanför dess plåtklädda färgskiva upphängdes användbara kopior av ett par gamla färgbollar, allt för unika att på nytt tagas i bruk. På det mässingsklädda fundamentet fastkilades såsom lämpligt demonstrationsobjekt en träsnittsform, omgiven av trästeg och med färdiglappad däckel.

Vid rummets ena kortsida, åt gatan, där också två fönster gävo tillräckligt ljus, kunde sex enkla kastställ och två med frakturkaster fyllda kastregaler uppställas, parvis ordnade utmed två ordentliga gator. Några skepp med sina kolumner, korrigerstolar, vinkelhakar och tenaklar med manuskript på behöriga

ställen, kompletterade sätteritrustningen. Några formregaler, ett par med färdigslutna gamla äkta handpressformar i sina järnramar, klara att tagas in i press eller läggas av, fullborda möbleringen.

Vid den motsatta kortändan, där en dörr från gården leder direkt in i officinen, bereddets plats åt fuktbalja och fuktbräden med tillhörande lägg av rent papper. De tryckta arken hänga på snören i taket ovanför pressarna och ligga i stötar på ett särskilt utläggsbord vid pressarna. Färgkokningen, som rätteligen skall försiggå i något uthus eller rent av i det fria långt utanför staden — detta för eldfarans skull — är däremot icke företrädd med något av sina metallkärl inom de nuvarande lokalerna. Dylika kärl ha nämligen ännu icke kunnat uppdrivas.

Vid slutet av 1830-talet upprättades för övrigt den första tryckfärgfabriken i Sverige av L. J. Hierta varefter det började bli allt vanligare, åtminstone bland Stockholmstryckarna, att nyttja den överlägsna fabriksvaran i stället för den hemmalagade.

Den materiel och de inventarier som nu tillhöra officinen ha, om än i allmänhet ej äldre än från slutet av 1700-talet och förra hälften av 1800-talet, en ganska skiftesrik historia att förtälja. Den ovannämnda pressen från Hæggströms tryckeri är utan tvekan det märkligaste föremålet. Ännu på 1850- och 60-talen voro dylika i dagligt bruk — tabellen på sid. 178 visar att 9 st. ännu 1856 voro uppställda i Stockholm — och enligt bo-uppteckningen efter Johan Hörberg hade denne framstående tryckare så sent som 1834 fått en ny träpress, förfärdigad av snickare Axner. För övrigt ägde han ingen enda järnpress vid sin död 1837, ehuru flera av de övriga större officinerna skaffat sig dylika under 30-talet.

Det är först 1840-talet som blir genombrottstid för järnpressar och maskinpressar. Norstedt, Hierta och Lind i Örebro hade varit föregångare. Det var genom överdirektören Norstedt som Stanhopes järnpress kom in i landet och började tillverkas hos Munktell i Eskilstuna (första exemplaret 1828). Dess fördelar voro fördubblad tryckyta och jämnare tryck. Svenskt boktryck från 1800-talets början var jämfört med de stora kul-

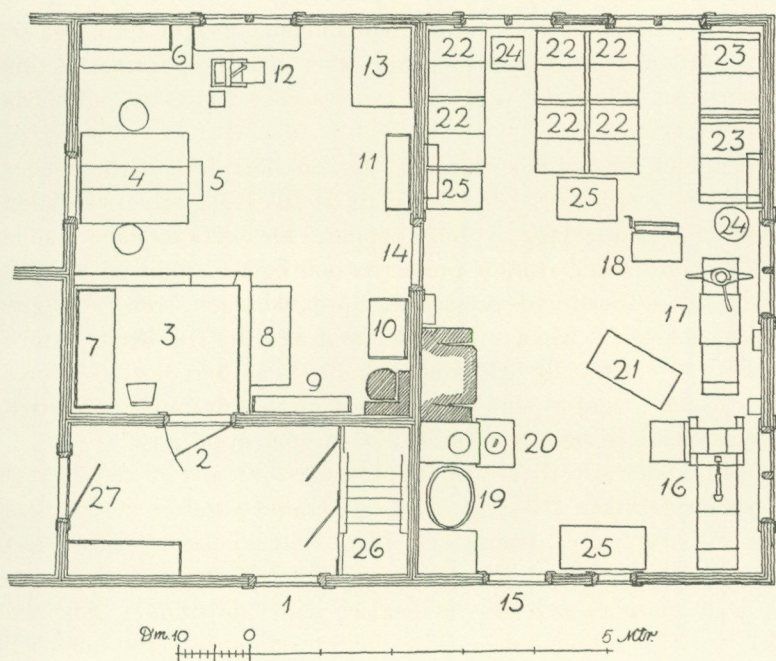

Fig. 3. Plan över kontor och officin.

1. Ingång till kontorsförstugan.	14. Dörr mellan kontor och officin.
2. Ingång till kontoret.	15. Ingång till officinen.
3. Skrankomgiven plats för kunder.	16. Haggströmska träpressen.
4. Dubbelpulpet.	17. Stanhope-pressen.
5. Kassakista.	18. Färgbord.
6. Bord och korrekturhylla för faktorn.	19. Balja och bord för pappersfuktning.
7. Skåp för träsnittsstockar, prover m. m.	20. Fuktbräden.
8. Packningsbord.	21. Utläggbord för papper.
9. Hylla för tryckta upplagor.	22. Kastställ.
10. Hylla för handlager av papper.	23. Sättregal.
11. Skåp för accidensstilar.	24. Korrigerstol.
12. Liten Atlas-press av järn.	25. Formregal.
13. Sättregal (grekisk kast uppställd).	26. Uppgång till vinden.
	27. Ingång till bokbinderiet.

turländernas ganska ofullkomligt utfört, och papperet var sällan ens medelgott. Den samtidigt (tidigast på 1820-talet) införda metoden att pådraga färgen med vals i stället för med ett par halvsfäriska bollar gjorde dessutom sitt till att underlätta tryckningen, så att på 1840-talet en handpress betjänad av två utlärda tryckare kunde prestera c:a 200 tryck pr timma. Verkligt revolutionerande blev den vid århundradets början uppfunna maskinpressen (König 1808), vars fundament var minst dubbelt mot järnhandpressens, och som med sin tryckcylinder kunde åstadkomma ett ännu kraftigare och jämnare tryck, när formen löpte fram under densamma, varigenom även den omständliga fuktningen av papperet blev överflödig. Blev järnpressens kapacitet ungefär den dubbla mot träpressens, så torde väl maskinpressens minst ha blivit den tiodubbla. Under sådana omständigheter får man ej förvåna sig över att 1840-talets boktryckare gjorde allt vad de kunde för att modernisera sin maskinpark, och att därför helt plötsligt de gamla träpressarna avlägsnades och försvunno. För närvarande äro av de två- till trehundra träpressar, som funnos i landet under Karl Johans-tiden, så vitt man vet endast två exemplar bevarade, båda i Nordiska museets ägo, den ovannämnda och en söndertagen något defekt från Kgl. Nummerlotteriet. Härtill kommer den vackra metallidigeln, daterad 1768, till en för Arvid Carlbohm & Son utförd träpress, som nyligen överlämnats från Svenska Boktryckarföreningen, vars samlingar mestadels äro deponerade i Nordiska museet.

Utom den stora Stanhopepressen förfogar officinen över en miniatyrpress — men en fullt användbar sådan — av järn, benämnd »Atlas press», signerad av firman Wood & Sharwoods, London, bärande tillverkningsnumret 118 och daterad 1837. Denna utmärkt vackra och välgjorda press är gåva från Beckmans tryckeri och står nu i kontoret, vars flesta möbler liksom det välfyllda skåpet för accidensstilar även härstamma från denna fortfarande i staden mellan broarna belägna officin, den genom sina lokaliteter mest traditionsmättade i Stockholm (jfr tab. sid. 178).

Näst pressarna tilldraga sig ovillkorligen de ålderdomliga kast-

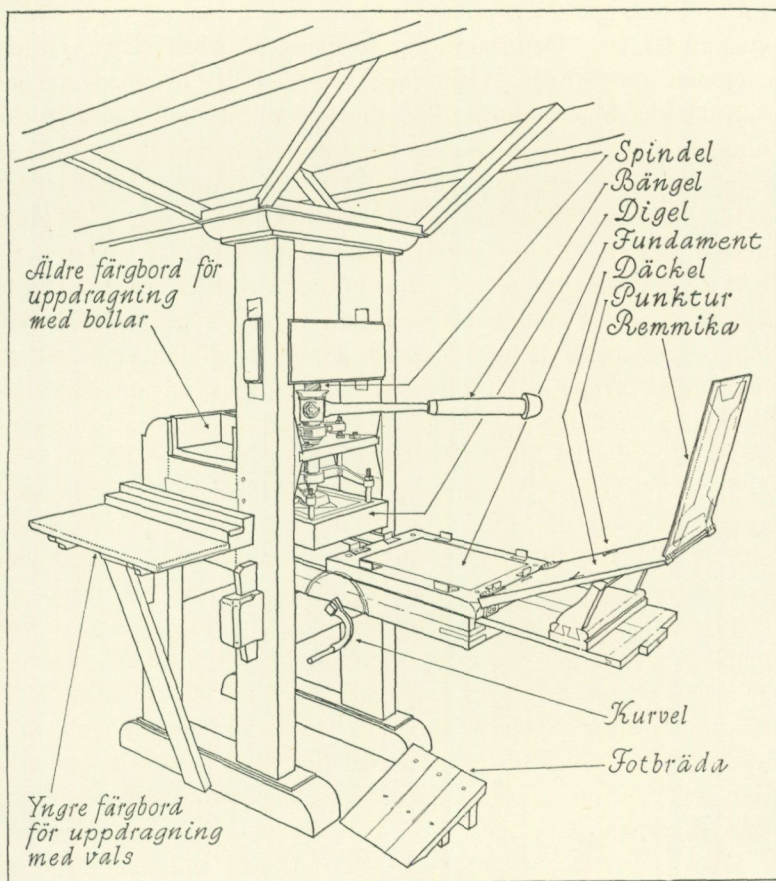

Bild 4. Den Hægströmska tråpressen.

ställen från E. G. Johanssons tryckeri i Karlshamn en särskild uppmärksamhet. Genom sin konstruktion erinra de tydligare än t. o. m. tråpressen om de tider, då boktryckarkonsten arbetade under de blygsammaste förhållanden, då stilförråden voro minimala och antalet kaster för deras förvarande ej var stort större än att varje sättare fick reda sig med blott en enda, i vilken för varje arbete stil måste läggas ut av det kolumnvis uppbundna

TRYCKERIER I STOCKHOLM 1856.¹

	N a m n	Inrättat eller övertaget år	Tidigare ägare jämte årtal för övertagande eller anläggning	Adress år 1856	Stadsdel	P e r s o n a l							Pressar		
						Faktor	Sät-tare		Tryckare			Summa	Maskin	Hand	
							Konst-förvant	Lärling	Maskin-tryckare	Konst-förvant	Lärling			Järn	Trä
1700-tals-tryck-erier eller äldre	P. A. Norstedt & Söner	1823	Lindh 1806, Lange 1773, Salvius 1742, Horrn 1717	Riddarholmen 6	St.	3	17	6	1	6	11	44 ²	2	8	
	Johan Beckman	1848	Hierta 1820, Nestius 1820, Gadelius 1813, Carlbom 1769	Stora Nygatan 22	St.	1	15	7	1	6	14	44	2	9	
	Östlund & Berling	1847	Delén 1799, Ekmansson 1795	Kungsholms-torg 2	K.	1	3	3	2	1	4	14 ³	2	2	
Tillkomna 1810-talet. (År 1810 funnos endast sju tryckerier)	Samuel Rumstedt	1810		Kungsholms-torg 1	K.	1	1	1	—	7	6	16	—	2	
	Typografiska Föreningen	1852	P. A. Huldberg 1848, Elmén & Granberg 1810	Bollhusgränd 1	St.	1	3	4	—	2	3	13	—	3	
	Zacharias Hæggström	1815	Strinholm & Hæggström 1813	Repslagare-gatan 22	Sö.	1	2	5	—	2	2	12	—	3	
	Rudolf Wall	1843	Georg Scheutz 1820, Fr. Cederborgh 1813	Baggensgatan 19	St.	—	2	1	—	1	2	6	—	1	
	Johan August Dahlström	1852	Ecksteinska boktr. 1822, R. Ecksteins tryckeri 1814	Riddarhus-gården	St.	1	3	—	—	2	2	8	—	1	
Tillkomna 1820-talet	Stockholms Dagblad	1828	Wallden 1826, Ortman 1820, Strinholm 1810 (15)	St. Trädgårds-gatan 7	N.	1	9	4	1	—	15	1	2		
	Hörbergska boktryckeriet Axel Cedergren	1838 1826	Johan Hörberg 1823 (Sedan 1851 i Sthlm; börj. i Visby 1826)	Riddarholmen 1 Munkbro-gatan 8	St. St.	1 —	16 —	4 2	— —	4 —	6 —	31 2	1 —	6 2	
Tillkomna 1830-talet	P. G. Berg	1843	Anders Gustaf Hellsten 1832	Stora Badstugatan 9	N.	1	3	1	—	1	2	8	—	3	
	Nath. Marcus	1844	D. M. Lublin 1834	Lilla Nygatan 19	St.	1	18	3	2	1	4	29	2	3	
	Post- & Inrikes Tidn:s tr.	1835		Lilla Nygatan 25	St.	1	7	4	1	—	—	13	1	—	
Tillkomna 1840-talet	J. V. Lundberg	1844	A. & C. Åberg 1842	Skärgårdsg. 8	St.	—	3	4	7	—	3	4	17	—	
	F. d. Schultzes boktr.	1847	Schultze & C:o 1843	Trädgårds-gatan 7	K.	1	1	1	—	1	1	5	—	2	
	Aftonblads-tryckeriet	1851	L. J. Hierta 1848	St. Nygatan 21	St.	1	14	4	1	—	5	25 ⁴	2	—	
	Isaac Marcus	1840		Svartmang. 14	St.	1	6	5	9	—	6	6	28	—	
Tillkomna 1850-1855	C. M. Thim-gren	1852	Thimgren & Hultman 1849	Skomakare-gatan 30	St.	—	1	2	—	2	2	7	—	2	
	Frans Sjöberg	1851		Västerlångg. 31	St.	1	5	—	1	—	1	8	1	—	
	P. A. Nyman	1852		Hornsgatan 6	Sö.	—	—	—	—	4	—	4	—	3	
	J. & A. Riis	1854	M. P. Dahlskog & C:o 1853	St. Kungs-holmsgat. 6	K.	1	4	5	—	2	4	16	—	5	
	Elde & C:o	1853		St. Skinnar-viksgatan 18	Sö.	1	3	1	1	1	3	10	1	1	
	Axel Hellsten	1853		Jungfrugatan 1	N.	—	2	2	—	1	2	7	—	2	
	E. J. Ekbom	1854	N. R. Munck af Rosenschöld 1853	Spetzens backe 24	N.	—	1	3	—	—	2	6	—	1	
	Erik Westrell	1854		Skärgårdsg. 4	St.	1	3	3	—	3	3	13	—	4	
	Johan Petter Lönnegren	1855		Nedre Munkbron 3	St.	—	—	1	—	—	—	1	—	1	
	J. F. Meyer	1855		Malmtorgsg. 8	N.	—	3	1	—	—	—	4	—	1	
P. A. Sparre	1855		Ö. Bangränd 8	N.	—	—	—	—	1	1	2	—	2		
						21	145	84	11	57	90	408	15	77	

¹ Tabellen är sammanställd huvudsakligen med ledning av uppgifter i Supplement till konstförvandskapets matrikel, utarbetad vid värressan 1856 af S. J. Andersson (Typografiska Föreningens boktryckeri). ² En enkel och en dubbel. ³ En dubbel digel-maskinpress. ⁴ Två dubbla cylinder-maskinpressar. ⁵ Därav fyra kvinnor. ⁶ Därav en kvinna.

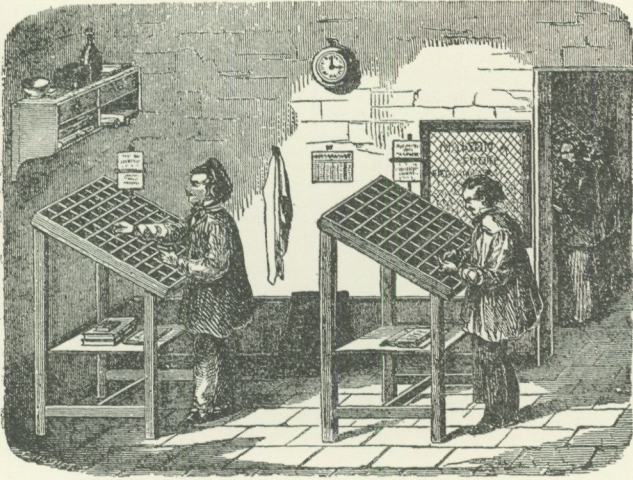

Bild 5. Kastställ. Träsnitt i Folkupplysnings-Sällskapets skrifter XIX, Om boktryckeriet av Antti Jalawa. Helsingfors, 1879.

förrådet. På Karl Johans-tiden var det nog endast de minsta officinerna, som kunde undvara ett antal välinredda sättregaler, fullsatta med kaster, vari ett stort och omväxlande förråd av stil på förhand var utlagt. Av sådana regaler äro endast tre uppställda, under det att de enkla ställens antal är sex. Bild 5 visar, hur man ännu på 1870-talet ansåg dylika ställ representativa i finska tryckerier. Det är endast en lycklig tillfällighet, att det lilla Karlshamnstryckeriet till våra dagar bevarat så lätt uppeldade gamla möbler i sitt magasin.

Formregaler, steg- och materielhyllor samt ett par korrigerstolar fullborda sätterimöbleringen. Anmärkningsvärda äro ett par framlyftade formbräden med gamla färdigslutna originalformer från P. A. Norstedt & Söner. Den ena består av den 12-sidiga blandade fraktur- och antikvasatsen till Kungl. Maj:ts förordning av 16/1 1844 »till inskränkande och ordnande av Gesällwandringen», den andra av ett ark av katekesen. Båda ha länge tillhört museet. Dessa särdeles rara arbetsprov knyta, för den som vill studera tryckeriet, på ett förträffligt sätt samman

Arbetens beskänning.	Papperssorten.	Uttunnadi till Fuktning:						Aflösg.			Årskost af Lagrot.								
		Dag		Ris		Ark		Dok		Ris	Ark								
		Ris	Bok	Ris	Bok	Ris	Bok	Ris	Bok	Ris	Bok	Ark							

Bild 6. Pappersbesked från Hörbergiska boktryckeriet, påträffat i en kast med frakturstil (nonpareille), som tillhört detta tryckeri och därefter Bonniers.

dess produktionsmedel med målet, det färdiga trycket. Stavar man sig baklänges fram utefter de svarta raderna av handsatta typer — då man bl. a. skall finna att kronprins Oscar »Under min allernådigste Konungs och Herres sjukdom enligt Dess nådiga beslut» undertecknat gesällvandringförordningen — vinner otvivelaktigt den uppnådda kontakten med ett dagsverke ur det förflutna i konkretion långt mera än om man vid bläddrandet i en bok påträffar samma text och försöker sätta sig in i dess tillblivelsehistoria. Dagens händelse vid ett visst datum år 1844 på det kungl. boktryckeriet, färdiggörandet av en form, har liksom med full påtaglighet blivit fixerad och möjlig att återuppleva för en nutidsmänniska.

Officina typographica, liksom andra illusoriska gamla hantverksmiljöer, har faktiskt en särskild förmåga att väcka det förflutna till nytt liv. Sammanställandet av de nötta tryckstilstyperna till rader och sidor innebär en form av rekonstruktion, som kan verka tilltalande utan att synas tillgjord, och blotta medvetandet härom är nog för att förläna de många stilfacken i kasterna en ökad förmåga att överbrygga tidsavståndet från den dag, då en konstförvant »rusade» på »Prospektus av Svensk National-Tidning» 1837 eller Dikter av Johan von Braun, till 1930-talet, då man försiktigt ur samma kast lånar stil till några rader för en solennitet på Skansen och stöter på kvarliggande korrekturlappar med dylika titlar.

I botten på en del av stilfacken i de gamla kasterna från Bon-

Tryckarens Namn.	Ej utförd vid Pressen.		Färdigt till Af- betning.	Aftimnad.		Antal Frem- slut.	Emottagarens Namn.	Anmärningar.
	Dag.	År.		Mån.	Dom.			

Bild 7. Pappersbesked som bild 9 med kolumner för tryckarens anteckningar, leverans och emottagarens namn.

niers och Beckmans ligger en mängd på ovannämnda sätt rubricerbar makulatur såsom skydd för typerna, och i uppvecklat skick avslöja dessa papper, vad man hållit på med i officinen, när de stoppades dit. Officinerna hette då Hörberg och Hierta (se tab. sid. 178), och det verkar nu som en lustig tillfällighet att kunna avläsa hur dessa officiners sättare drogo nytta av förbrukade manuskriptblad och korrekturavdrag efter 1830—40-talens skriftställer och hur dessa blad blivit liggande orörda i de snart utslitna och omoderna stilarnas förvaringsrum i nästan 100 år. (Jfr bild 6 o. 7.) På sina ställen — några kaster härstamma otvivelaktigt från 1700-talet — ligga betydligt äldre fragment av dylikt slag. De olika tryckeriägarna ha faktiskt under tidernas lopp troget bevarat och dragit med sig från den ena nya lokalen till den andra ett avdankat typförråd, några av litteraturens stumma trojänare, som ingen av dem haft mod att göra sig av med. Även många andra brottstycken ur det dagliga livet i ett Stockholmstryckeri förvaras på officinen, såsom exempelvis den säkerligen unika anteckningsbok, vari sätterikonstförfvanten J. Thiesen gjort räkenskap över sitt utförda arbete i Deléns tryckeri från 1/8 1829 till 27/12 1851. Man kan häri läsa, vad han varit sysselsatt med vecka för vecka, och inte utan respekt både för officinens och sättarens prestationer bläddrar man i denna provkollektion av boktitlar från Karl-Johans-tiden. Jfr bild 8.

Med avseende på snittet äro de tryckstilar som påträffas i

kasterna endast i undantagsfall äldre än från Karl Johans-tiden. Grekiska och hebreiska från 1700-talet och någon enda fraktur från detta sekel äro företrädade, eljest är det fransk och engelsk antikva jämte svensk fraktur från 1830—50-talen som utgör huvudmassan. Mycket torde vara av inhemsk tillverkning, eftersom flera stilgjuterier voro i livlig verksamhet i Stockholm vid denna tid. Det Beckmanska tryckeriet, tidigare Hiertas, varifrån stora partier härröra, torde säkerligen ha bevarat väsentliga delar av vad som en gång stod upptaget i katalogen från Hiertas berömda stilgjuteri. Den vackra samlingen av accidensstilar som tryckeriet mottagit från Beckmans, utgör en vacker provkollektion, troligen delvis från detta gjuteri. I sin helhet kan stilförrådet sägas representera dagens mod i den miljö, där det nu förvaras. Vill man sammanfatta dess karaktär i en enda bild och samtidigt framhålla i vad mån dess utseende avviker från en äldre tids, äro bild 9 och 10 upplysande. Vår gustavianska litteratur sattes upp med typer av en betydligt spensligare »medieval» karaktär än de skarpskurna, kontrastrika empiretyperna, som dessutom tedde sig så olika den äldre tidens mycket därför, att de i regel trycktes på maskingjort ofuktat papper i stället för det vattenrandade och genom fuktningen buckliga lumppapperet, som tidigare var det enda man hade att tillgå.

Karl Johans-tidens boktryckare var i regel ej specialiserad på något visst slag av tryckalster, utan utförde i egenskap av beställningstryckare »allt vad till yrket hör». De flesta drevo emellertid även förlagsrörelse och i vissa fall var denna huvudsak. Det mest kända exemplet härpå är Lars Johan Hierta, som skaffade sig tryckeri för att kunna utgiva Aftonbladet, och som sedan även blev en av landets störste bokförläggare.

En antydan om de färdiga produkterna — boktryckarens egna förlagsartiklar eller främmande beställningar — ges i kontoret, där en hylla vid dörren tjänar som upplag för diverse gamla trycksaksbuntar, dels ohäftade skyldighetsexemplar av religiös litteratur, som förvärvats från Riksarkivets förråd, dels förordningstryck som överlämnats från Kungl. boktryckeriets nutida företrädare, Norstedt & Söner. Även en del buntar,

17	Magasinet för Konsthögskolan och Målar. No 1 1830	5
	5 ^{de} arbete af Handteckning till skänks utställande, och uttillt begagnande	4: 24
	Pris. Præmiant för Gårdsarbetarna. Lästare i K. i och V. skolor i Malmö. 1: 28	
	Arbetsboken. 24 St. 1829	11
18	Första Styrelsesberättelsen till Sveriges riksdag af samtliga styrelser för utrikes	9
	Arbetsboken. 2 Jan. 1830	Summan 9
19	2 ^{de} och 3 ^{de} arbete af Handbok i den Sjöfartens historia	13: 24
	2 ^{de} och 3 ^{de} arbete af Handbok i den Sjöfartens historia	Summan 13: 24
	Magasinet för Konsthögskolan och Målar. No 1 för 1830	5
	4 ^{de} arbete af, Uttillt till Handbok i den Sjöfartens historia	2: 12
	Lito för 1 ^{sta} arket	4: 24
	Lito det 2 ^{de} arket	5: 24
	Förteckning på böcker och Skrifts tryckta arbeten för 1830	36
	O-lidor af L. d. v. arbete på Lehnbergs Arbeten och L. d. v.	2: 12
20	3 ^{de} arbete af samma arbete	6
	Lito det 4 ^{de} arket	7: 24
	Arbetet till Couranten för 24 ^{de} Mars 1830	3
	Beskrifning af nya Blångeklöfver tillhand	1: 24
	Lito af nya Blångeklöfver tillhand	1: 24

Bild 8. Ur sätterikonstförfantent J. Thiesens anteckningsbok över utfördt arbete under 1¹/₂ månad, dec. 1829—febr. 1830.

N:o 5. Dubbel Mittel Antiqua.

DALIN.

N:o 6. Secunda Antiqua.

CREUTZ.

N:o 7. Tertia Antiqua.

GYLLENBORG.

N:o 8. Mittel Antiqua.

OXENSTJERNA.

N:o 9. Cicero Antiqua.

KELLGREN.

N:o 10. Corpus Antiqua.

LEOPOLD.

N:o 11. Petit Antiqua.

ROSENSTEIN.

Bild 9. Ur stilprov 1801 från Marqvards stilgjuteri i Stockholm.

innehållande ett större antal exemplar av några olika småskrifter ingå i förrådet, bl. a. överlämnade från Fritzes hofbokhandel.

Till att allsidigare demonstrera den bokliga litteraturens utseende och innehåll lämpar sig dock icke det lilla tryckeriet i Stockholmskvarteret, utan denna uppgift måste överlämnas åt en bokhandel, om det nu är möjligt att få en sådan till stånd.

*Engelska Stilar.**Grof Missal Antiqua.***SVEA***Grof Missal Cursiv.***RIKE.***Grof Canon Antiqua.***GÖTHA***Grof Canon Cursiv.***RIKE.***Fin Canon Antiqua.***NORRIGE.***Dubbel Mittel Antiqua. N:o 1.***NORRLAND.**

Bild 10. Ur stilprov 1837 från Hellstens boktryckeri i Stockholm.

Bland de magasinerade föremålen på officinens vind finnes i varje fall en god utgångspunkt, skylten av blyplåt till Johan Christoffer Holmbergs berömda boklåda på Stora Nygatan.

Ur tryckerikontorets provtrycksaskar kunna däremot mycket väl tagas fram en representativare samling prov på tidens accidenstryck. Vill man till slut ha en klar föreställning om den

kundkrets och de intressen en Stockholmstryckare hade att be-
 tjäna, kan man hänvisa till den omsorgsfulla uppräknig av
 fordringar, som varje bouppteckning efter en avliden boktryckare
 innehåller. Vi välja såsom prov Johan Hörbergs av år 1837 d. 9
 sept., vari listan över kunder, som betraktas såsom säkra beta-
 lare, har följande utseende:

Fabrikören A. Helgstrand	31: 54	Kongl. Secreteraren Schlytern	10: —
Cantzlie Rådet N. af Wetter- stedt	31: 12	Kongl. Secreteraren F. Carl- stedt	10: 8
Gelbgjutaren Herndahl	17: 8	Kongl. Hof Predicanten Ziedner	18: —
Hillska Scholan	44: 40	Riddarehus Directionen	19: —
Rector C. J. Almqvist	3: 16	Grosshandlaren Gosselman	5: 16
Grefve H. v. Fersen	333: 32	Öfverste af Forssell	445: 32
J: F: Olanders Concur Massa	136: 24	Kamereraren Raab	8: 16
Hans Excell: Grefve Lager- bjelkes Sterbhus	29: 36	Kramhandlaren A. J. Schantz	13: 16
Biskop Agardh	18: 16	Grosshandlaren Hegardt	5: —
Majoren Hazelius	10: —	Sällskapet i Wirströmska Arfv- hus	108: 32
Nya Elementar Skolan	242: 16	Bokhandlaren Isberg	543: 40
Lag Utskottet	5: —	Stockholms Stads Sparbank	173: 24
Medicinæ Doctoren Carlsson	36: 19	Öfverste Aug. Ankarsvärd	34: 20
Kammarherren Reenstjerna	2: —	Grosshandlaren Glosemeijer	8: —
Ryttmästaren O: Silfverstolpe	14: —	Consul Leche	6: 32
Magistern J. Reuter	124: 26	Språkmästaren Paban	53: 32
Notarien Olde	4: 12	Friherre L. J:son Boije	266: 8
Gen: Post Contoiret	232: 32	Stats Commissarien I. Tavvon	6: 32
Kongl. Secreteraren Bernegren	2: —	Sällskapet Par Bricol	8: 16
Brandförsäkrings Contoiret	135: 44	Hans Excell: Grefve Rosen- blad	179: 40
Hof Marskalken Bernh. Beskow	49: 6	Stats Contoiret	7: —
Magistern Guinchard	98: 12	Bokbindaren Swensson i Wes- terås	66: 32
Kammarjunkaren Bogeman	2: —	Esquadr: Predikanten Holm- gren	295: 20
Kammarherren J. Brauner- hjelm	11: —	Kamereraren P: J: Veidel	12: —
Doctor A. Z. Pettersson	33: 12		
Presid. af Robson	22: —		

Det är förvisso mångahanda »ställningar och förhållanden» under
 Karl Johans-tiden, till vilkas belysande en officina typographica
 kan lämna bidrag, och man bör väl därför i framtiden kunna
 räkna med det lilla Skansentryckeriet såsom en flitig producent.

APOTEKET PÅ SKANSEN

av Bengt Bengtsson

När man ställdes inför uppgiften att i Petissans norra länga inreda ett 1700-talsapotek, blev första frågan den, huruvida de tillämnade apotekslokalerna voro tillräckliga och överhuvudtaget lämpade för sitt ändamål. Svaret fick sökas i de arkivaliska handlingar som stodo till buds, nämligen bouppteckningar och brandsyneprotokoll från äldre apotek. Tyvärr äro bouppteckningar med fullständig förteckning över apotekens innehåll sällsynta. Man nöjde sig i de flesta fall med ett kortfattat angivande av apotekets totalvärde, beräknat av minst två apotekare, som med sina namn gå i god för värderingens riktighet. Så mycket värdefullare äro några minutiöst utförda inventarielistor, ingående i bouppteckningar efter avlidna stockholmsapotekare. I dessa medtagas alla lösa inventarier; deras beskaffenhet, vikt och värde anges noggrant och de räknas upp rum för rum, så att man kan följa värderingsmännen på deras väg genom apoteket. På samma sätt uppräknas de i apoteket befintliga drogerna och medikamenterna med angivande av värde och vikt. Man kan således ur en sådan bouppteckning få en förhållandevis klar bild av apotekets indelning samt av de olika rummens användning och storlek i förhållande till varandra.

När man i någon av dessa bouppteckningar försöker fånga bilden av ett gammalt stockholmsapotek, frapperas man först av det relativt stora antalet lokaler och ser pessimistiskt på möjligheten att skapa ett någorlunda hyggligt apotek i Petissans tre rum. Men när vi jämföra de olika bouppteckningarna med

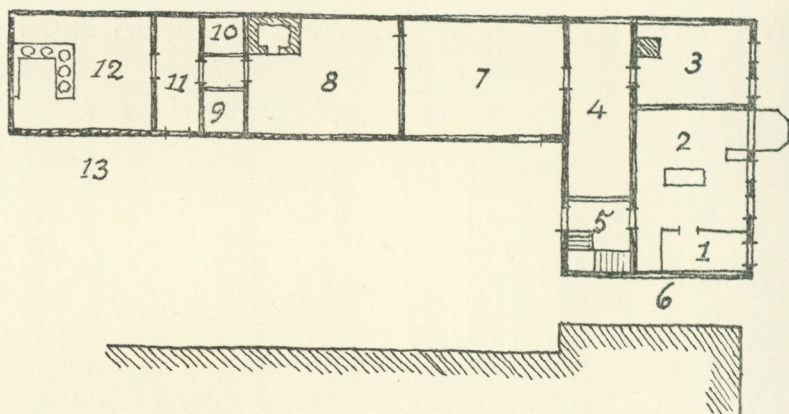

Bild 1. Uppmätning av apoteket i Helsingör år 1736.

1. Ingång till apoteket.	5. Utgång till gården.	9. »Spisecamer».
2. Apoteket.	6. Inkörsporten.	10. Kammare.
3. Dagligstuga.	7. Sovrum.	11. Gång till gården.
4. Kammare.	8. Kök.	12. Laboratoriet.

varandra, visar det sig, att rummens benämningar och användningssätt variera ganska betydligt. Det är egentligen endast fyra rum, vars namn förekomma i alla de genomgångna handlingarna, nämligen apoteket (officinen), laboratoriet, materialkammaren och källaren. I bouppteckningen efter apotekaren Christopher Molitor på Engeln år 1703 upptagas sålunda endast dessa lokaler. Apoteket Korpen hade år 1778 därutöver vind, glaskammare, stenkärskammare, förstuga och »kammare». I en bouppteckning av år 1794 från Markattan förekomma bl. a. vind, gräskammare, kontor och »skrubb».

Om man på ett apotek skulle tillämpa den i en hantverkares lokaler vanliga indelningen: butik, verkstad och magasin, skulle butiken motsvaras av officinen, verkstaden av laboratoriet och magasinet av materialkammaren med dess »utlöpare»: vind, gräskammare, källare o. s. v. Ty studerar man närmare de i bouppteckningarna förekommande lokalernas innehåll, finner man, att förvaringssättet helt enkelt måste ha varit beroende av de utrymmen, som stått till buds. På Korpen förvarades alltså löst glas i glaskammaren, medan på Markattan detta finnes i

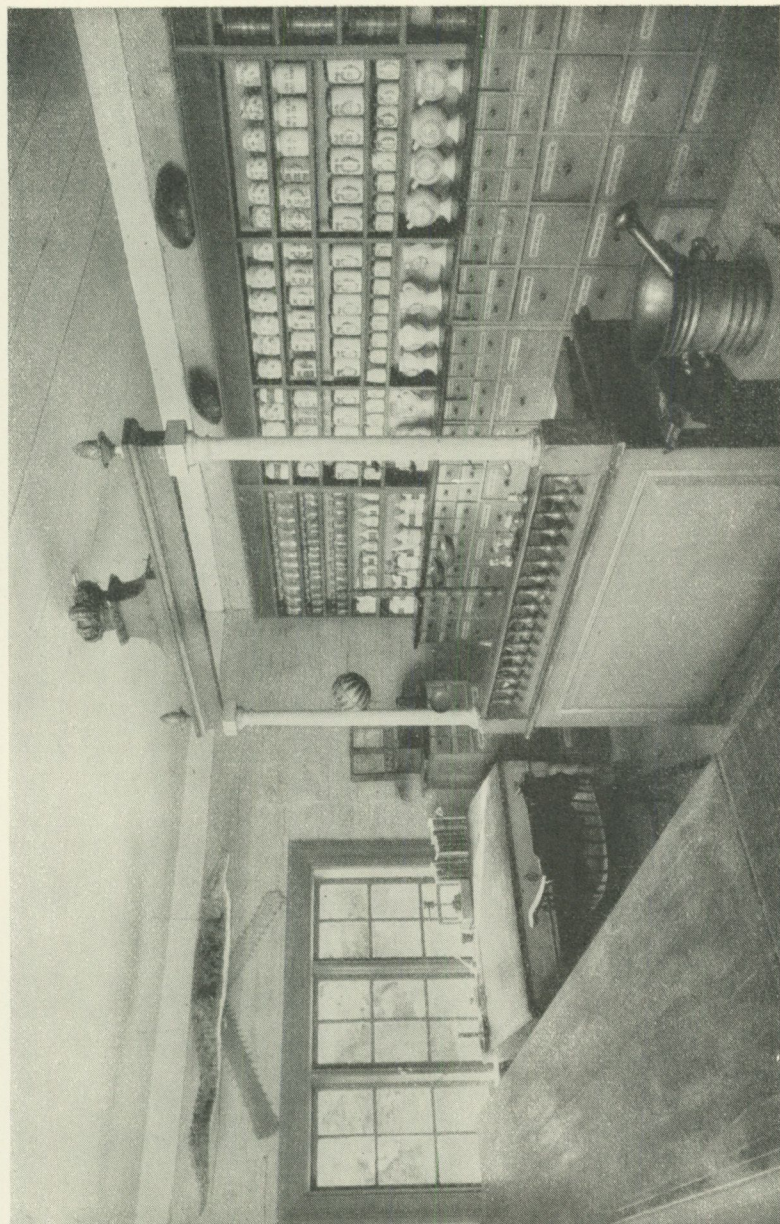

Bild 2. Interiör från officinen i apoteket på Skansen.

materialkammaren, och på samma sätt är det med »gräset», d. v. s. de torkade örter, som ännu ej sönderdelats eller behandlats i laboratoriet. Strängt taget skulle alltså till ett apotek endast behövas tre rum: officin, laboratorium och materialkammare. Men om materialkammaren också är aldrig så rymlig, bör dock en källare finnas, då många i ett apotek nödvändiga varor måste förvaras kallt.

En ovärderlig upplysning om utrymmesförhållandena i ett medelstort 1700-talsapotek ges i den uppmätning av apoteket i Hälsingör, som av någon anledning företogs år 1736. Till planritningen är bifogad en förteckning över alla lokalerna och härav framgår, att av byggnadens tio rum endast två fungerat som apotekslokaler. Officinen upptar det största utrymmet av dessa. I byggnadens andra del, skilt från officinen av den relativt rymliga bostaden, ligger laboratoriet. Materialkammaren är ej angiven på planen, men det troligaste är, att den befunnit sig i den på gårdens andra sida befintliga magasinsslängan, vilken tyvärr ej medtagits vid uppmätningen, bild 1.

Av det ovan anförda framgår med all tydlighet, att Petissans tre rum mycket väl böra räcka till för rekonstruktionen av ett gammalt apotek. Källaren fattas visserligen, men om den också hade funnits, skulle den ha varit svår att »möblera», ty den mängd av stora lerkrus och damejeanner, som därtill behövts, skulle varit omöjlig att anskaffa.

Petissans lämplighet ur storlekssynpunkt bestyrkes av den omständigheten, att de apotek, som ovan använts som jämförelse-material, samtliga äro stockholmsapotek. Skillnaden mellan ett apotek i huvudstaden och ett i landsorten var på den tiden minst lika stor som i våra dagar. Medan landsortsapotekaren uteslutande rättade sitt drogbestånd efter Pharmacopoea Suecica och lantbefolkningens speciella behov, hade hans kollega i Stockholm en mångdubbelt större kundkrets och måste vara beredd att tillgodose vitt skilda önskemål.

När vi så äro på det klara med att lokalerna kunna anses tillräckliga, gäller det att undersöka om deras beskaffenhet i övrigt är sådan att de lämpa sig till apotekslokaler, och här få vi alltså

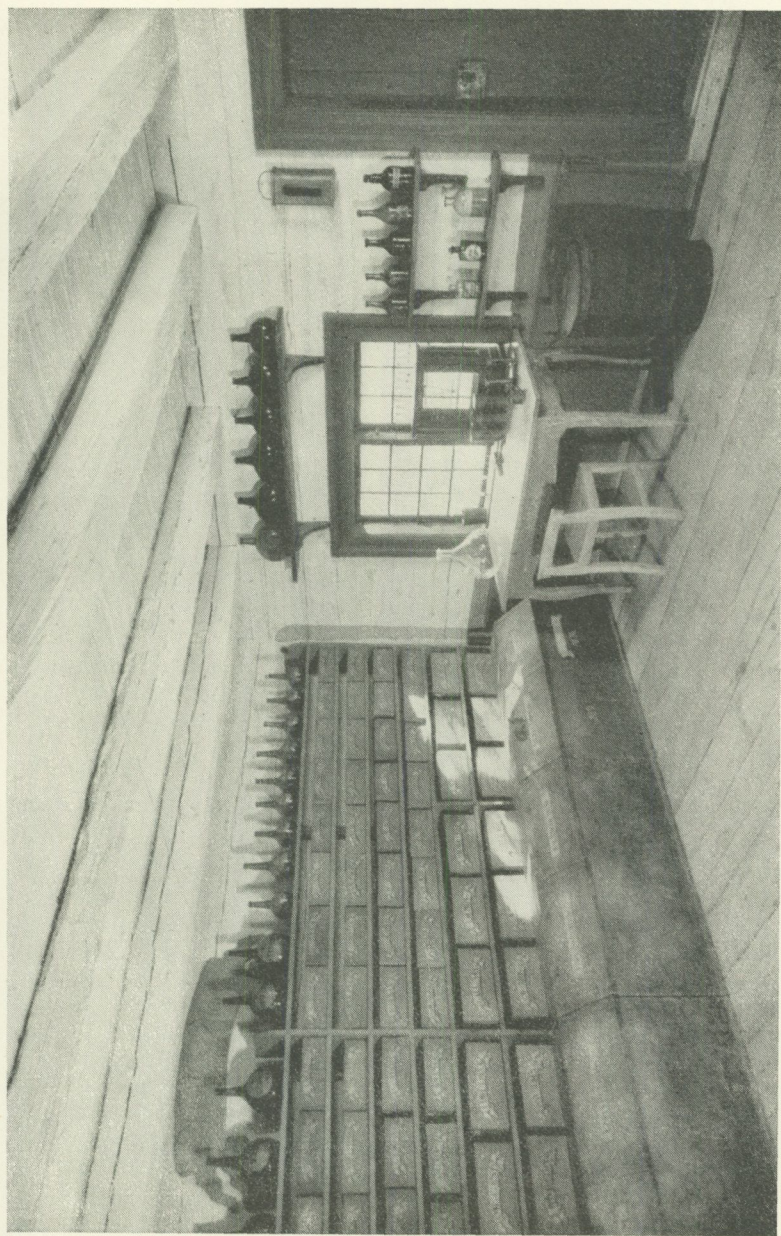

Bild 3. Materialkammaren med sin lådinredning i apoteket på Skansen.

gå till brandsyneprotokollen för att se, om 1700-talets apotek inrymdes i särskilt preparerade lägenheter. Så tycks ej ha varit fallet. Endast i fråga om ett stockholmsapotek får man i detta hänseende en positiv upplysning, i det att laboratoriet varit försett med tegelvalv. Eljest äro rummen på intet sätt märkvärdiga och man kan således ej inse annat än att ett apotek i äldre tider likasåväl kunde ha förlagts till Petissan som till något annat hus i staden. Tvärtom äro Petissans präktiga eldstäder med deras rika möjligheter i eldningsväg synnerligen lämpliga just för ett apotek. Då alltså de primära betingelserna tillfullo kunde anses uppfyllda, emotsåg man med lugn Petissans förvandling till apotekshus.

Bland apoteksföremålen i Nordiska museets samlingar funnos två viktiga grupper, som a priori voro avsedda att ingå i Skansenapotekets inredning och därigenom kommo att bestämma den tidpunkt, som apoteket skulle representera. Dessa grupper utgjordes av inventarierna från Drottningholms slottsapotek och materiallådorna från det Scheeleska apoteket i Köping. Liksom större delen av officinkärlden ha de utpräglad 1700-talskaraktär, varför Skansens apotek ansågs böra förläggas till denna tidsperiod.

År 1779 fick apotekaren Johan Christian Georgii tillstånd att upprätta ett transportabelt apotek för de kungliga slotten Drottningholm och Gripsholm. Hur detta ambulerande apotek var inrättat, vet man icke. I varje fall kan den inredning, som nu finnes på Skansen, inte ha tillkommit under detta skede. År 1794 blev emellertid Svante Johan Nolleroth antagen som apotekare för Drottningholm med omnejd samt Svartsjö och det torde alltså vara då som den ifrågavarande inredningen tillkom.

Huvudparten av inredningen från Drottningholmsapoteket utgöres av en så gott som fullständig officinuppsättning, bestående av receptur, lådfack med hyllor samt en mängd kärl av fajans, glas och trä, allt synnerligen väl bevarat. Recepturen är av en typ, som ofta förekommer under 1600- och 1700-talen och som finnes representerad i åtskilliga museer Europa runt. Den består av en relativt låg disk med hyllor nedtill på insidan

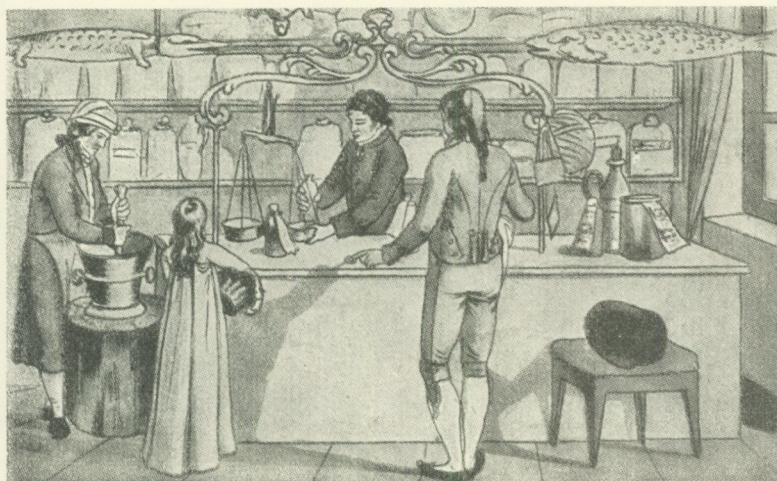

Bild 4. Tysk apoteksinteriör från omkring år 1800. Efter Fecht, Die Apotheke von der Gotik bis zum Biedermeier.

och försedd med en liten balustrad framtill, bild 2. Från dess främre hörn resa sig två runda träkolonner, uppbärande en profilerad tvärbjälke, som överst krönes av en förgylld kunglig krona. Denna anordning brukar kallas recepturuppsättning. En i tvärbjälkens mitt inslagen märkla har antagligen tjänat som fäste för en hänglampa och några krokar på kolonnerna ha använts för upphängning av vågar. Denna recepturuppsättning är en ovanligt monumental variation av den vanliga typen, som egentligen utvecklats ur den enkla vågställningen. Recepturuppsättningen brukar visserligen vara synnerligen dekorativt utformad med invecklade sniderier o. s. v., men den förlorar dock sällan sin funktion som vågställning och är i allmänhet ganska låg, bild 4. I Drottningholmsapoteket har man däremot satt tvärbjälken alldeles för högt för att man vid uppvägning bekvämt skulle kunna hänga upp recepturvågarna, och anordningen har sålunda till större delen förlorat sitt funktionella berättigande och övergått till att bli ren dekoration. Recepturen är utom hyllor även försedd med skjutlådor på insidan. Av dessa

har en tjänat som kassalåda att döma av de springor (ganska slitna!), som genom skivan leda ned till dess två avdelningar. Vid recepturens kortsidor iakttagas spår av hyllor, där väl recepturverktyg och expeditioner förvarats.

Drottningholmsapotekets hyllinredning torde ha blivit relativt fullständigt bevarad till eftervärlden och anmärkningsvärt är, att icke en av de många skjutlådorna är av färskare datum än de övriga. Utförandet på såväl lådor som hyllor är det enklast tänkbara och de svagt profilerade kantlisterna är det enda dekorativa elementet. Stommen är indelad i olika stora delar, vilka nu gått att kombinera ihop så bra, att inredningen klär väggarna på ett naturligt sätt.

Inredningens färg är en särskild historia. Någon gång under förra hälften av 1800-talet har den helt och hållet målats om i de nuvarande blågula färgerna. Skjutlådorna ha fått vita, linjeraka signaturband, på vilka signaturerna textats med svart, hopkörd stil och träburkarna ha likaledes blåmålats och försetts med gula etiketter av papper. Emellertid tittar en annan färg fram, där den blå fått skrämor eller fallit av, en ljusgrön ton, som man känner igen från gustavianska möbler och inredningar. Hela apoteksinredningen har tydligen haft samma färgton, så när som på recepturuppsättningen, där pärlgrått och en sparsam förgyllning givit en smula omväxling i allt det gröna. För att få en föreställning om, hur lådinredningen ursprungligen tagit sig ut, har man låtit skrapa bort den blåa färgen från ett par av de mest skadade lådorna. Då framträdde också de ursprungliga signaturerna, textade i stora smäckra versaler med de för äldre apotek så karakteristiska ordförkortningarna och sammanskrivningarna av bokstäver, bild 7. Även på en träburk företogs detta experiment och den visade sig ha samma gröna färg med signaturen textad i en oval medaljong med bandrosett, bild 8.

Drottningholmsapotekets skylt finnes också i behåll, fastän tyvärr i söndertaget skick, så att man ej kan rekonstruera dess upphängning. Även den har ursprungligen varit grönmålad och senare fått sin blåa färg.

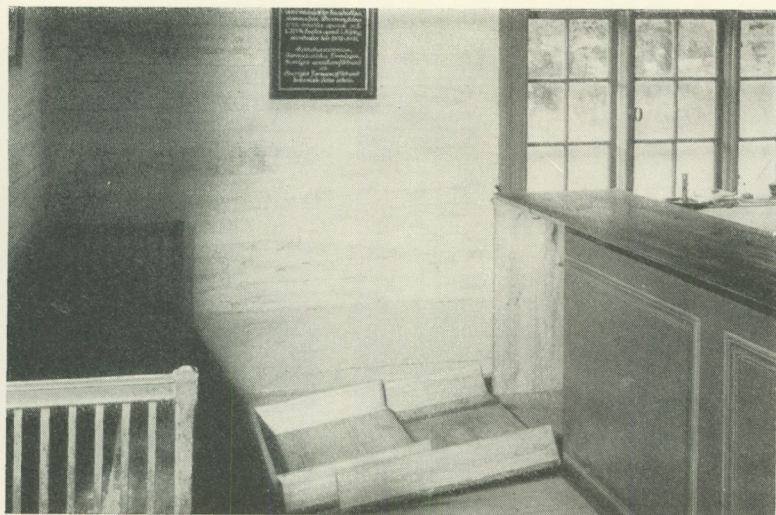

Bild 5. Officinens expeditionsdisk med elevens sovplats i apoteket på Skansen.

Om sättet för Drottningholmsinredningens uppställning syntes så gott som självklar, var detta icke alls fallet med de från apoteket i Köping härstammande lådorna. Dessa, till antalet omkring 100, kommo till Nordiska museet från tvenne håll, nämligen från apoteken i Södertälje och Strömsholm. De kunna utan någon som helst tvekan ledas tillbaka till vår berömde kemist Carl Wilhelm Scheeles apotek och torde härröra från den inredning, som Scheeles företrädare Hindrich Pascher Pohl tillhandlade sig i Köping. Detta skedde 1759 och lådorna böra således ha tillverkats någon gång under 1700-talets första hälft. (Se Axel Kockum, Medicinalia från Carl Wilhelm Scheeles apotek i Vägledning över Nord. museets farm. avd.) När inredningen splittrades, hamnade lådorna på de nämnda ställena och lustigt nog förfor man på bägge håll på precis samma sätt. De apterades nämligen till skjutlådor och ena kortsidan målades i »ådrad ek» och försågs med handtag och signatur. Att 1700-talssigna-

turerna på långsidorna ej blivit mera skadade, kan betraktas som en lycklig tillfällighet.

Någon uppgift om hur lådorna varit anbringade i Scheeles apotek har ej stått tillbuds och ännu mindre har någon del av inredningsstommen bevarats. För att kunna få någon föreställning om deras placering, måste man alltså gå till lådorna själva och se i vad mån deras konstruktion och utseende kunna ge oss upplysningar därom, bild 6.

För det första ha de ej varit skjutlådor. Signaturens placering på långsidan, liksom dennas avsaknad av handtag, kullkastar genast ett sådant antagande. Kortsidorna visa ej heller spår av någon slitning, uppkommen genom lådans utdragning och inskjutning. Vidare ha de varit försedda med skjutlock, vilket framgår av en fals i överkanten på de flesta av dem; vid en närmare undersökning fann man också själva locket. Några lådor hade nämligen vid omändringen till skjutlådor förkortats, och i ett fall hade man ersatt den avsågade kortsidan med en bit av det gamla skjutlocket. Med ledning av detta fragment kunde locket lätt rekonstrueras och alla lådor, där skjutfalsarna finnas kvar äro nu försedda med lock.

Av det sagda framgår, att lådorna måste ha stått fritt med så pass stora mellanrum, att man kunde gripa dem med bägge händer. Då detta system ej kunnat återfinnas, vare sig i avbildningar eller i något museum, var man helt och hållet hänvisad till en konstruktion efter rent praktiska principer. Till hyllinredningens underdel valdes en sorts bing, härstammande från apoteket Enhörningen i Stockholm, som att döma av signaturen bör ha stått i en materialkammare. Av spår på gavlar och översida framgår, att bingen dels vid sidorna varit sammanbyggd med andra bingar och dels bildat underlag till ett hyllsystem. Att Scheelelådorna stått i en materialkammare, bevisas av deras storlek och att sammanföra dem med bingen till en hyllinredning kan därför försvaras. Då endast ett exemplar av bingen fanns att tillgå, tillverkades tre likadana, vilka målades och i övrigt behandlades som originalet, så att en lekman har ganska svårt att skilja på original och kopia. Ovanpå dessa fyra bingar

Bild 6. Låda från Scheeles apotek i Köping. Med rekonstruerat skjutlock.

Bild 7. Skjutlådor från Drottningholms apotek med den ursprungliga målningen framtagen.

byggdes därefter långa hyllor, avpassade efter lådornas mått, bild 2. Inalles 88 lådor fingo plats i hyllorna.

Att i ett kulturhistoriskt museum företaga en så pass radikal och historiskt osäker rekonstruktion, kan måhända anses äventyrligt. Men det finns många ursäkter. Enbart genom sin anknytning till Carl Wilhelm Scheeles person äro lådorna från Köping av stort värde. Därtill äro de med sin vackra och väl bevarade dekoration unika rester av typisk apoteksinredning i 1700-talets Sverige, varför de helt enkelt icke kunnat undvaras i Skansenapoteket.

Genom anordningen med de stora bingarna avses att åskådliggöra en mycket viktig gren av forna tiders apoteksverksamhet. Tekniska affärer funnos ej på 1700-talet, utan skokräm, trippel, tvål och dylika för ett hushåll nödvändiga artiklar tillhandahöllös i apoteken, ett förhållande, som tydligt kommer till synes i bouppteckningarna. Bingarna i Skansenapoteket anges innehålla just sådana varor, vilka givetvis måste lagras i större kvantiteter.

Då det gällt att utöver de nu nämnda inredningarna utvälja och sammanställa den mängd av föremål, som fordras för att bilden av ett gammalt apotek skall bli någorlunda trovärdig, ha i främsta rummet bouppteckningarna använts som hjälpmedel. Men eftersom de härröra från ganska stora stockholmsapotek, måste föremålsbeståndet anpassas till en med det reducerade rumsantalet överensstämmande nivå. En reduktion av antalet föremålstyper kommer ej i fråga, men föremål, tillhörande en och samma typ, äro i ett mindre apotek givetvis fåtaligare än i ett större. Denna strävan att inskränka föremålens antal råkar emellertid ofta i kollision med lusten att utförligare åskådliggöra någon speciell gren av verksamheten, då möjligheter härtill förefinnas. I ett par fall har den senare principen avgått med segern. Så t. ex. åskådliggöres den viktiga »pillertrillningen» medelst såväl pillerkammar som s. k. pillermaskiner, vilka senare först vid 1700-talets slut torde ha kommit i allmänt bruk i Sverige. En del ganska sällsynta former av destillations- och digereringsglas ha av samma skäl medtagits.

Bild 8 och 9. Träburkar från Drottningholm i ursprungligt, resp.
övermålat skick.

Föremålen plats har bestämts av de uppgifter härom, som förekomma i bouppteckningarna. Dessa upptaga, som ovan nämnts, i allmänhet varje rum med sitt innehåll för sig. Med fasthållande av den omtalade »reduceringsprincipen» har det varit relativt lätt att placera den rätta saken på den rätta platsen. Emellertid variera på många punkter de olika bouppteckningarnas uppgifter. Särskilt växlar materialkammarens innehåll. Dess egentliga uppgift är ju att vara förvaringsplats för större mängder av de till försäljning i officinen avsedda medicinalierna. Emellertid har denna uppgift icke varit den enda, ty en mängd föremål av de mest skilda slag upptagas i förteckningarna över materialkammarens innehåll. I de apotek, som sakna särskild glaskammare, förvaras i materialkammaren allt laboratorieglass, såsom retorter, kolvar, hjälmar, mensurer, separerglas, trattar o. s. v. Beträffande andra föremålsgrupper, som anges i materialkammarens förteckning, är det ofta svårt att avgöra, huruvida de endast förvarades där eller om de även användes där. I flera fall är det ställt utom allt tvivel att diverse arbeten utförts i materialkammaren. Det har då framför allt varit arbeten, som i motsats till de i laboratoriet förekommande ej fordrade någon större apparatur och därtill ej voro av så tillfällig art som tillredningarna i officinen. Tillverkning av konfektyrer och vissa slag av plåster och piller, gjutning av Lapis infernalis och andra liknande arbeten förekommo i materialkammaren, som alltså i stor utsträckning försåg officinen med handköpsvaror. Just denna egenskap har starkt framhållits i Skansenapotekets materialkammare. Laboratorieglasset hänger i rader på väggarna, ordnat efter arter och storlekar. Vid fönstren stå arbetsbord med redskap för de ovan nämnda procedurerna, liksom också en öppen spis står färdig till användning.

Att i detalj redogöra för inredningsarbetet i Skansenapoteket tillåter icke utrymmet, ehuru de intressanta rön, som kunnat dragas ur bouppteckningarnas inventarielistor, starkt fresta härtill. För undvikande av missförstånd är det emellertid nödvändigt att i ytterligare ett par fall framlägga orsaken till och avsikten med inredningens ordnande på visst sätt. Vad först

officinen beträffar, utgör ju Drottningholmsinredningen dess väsentligaste del, men kompletteringar ha givetvis måst göras. I Medevi gamla apotek finns en utomordentligt intressant disk, av vilken en kopia tillverkades och uppsattes i apoteket. Den målades då i stil med Drottningholmsföremålen. Det märkligaste med denna disk är, att den utom hyllor och lådor även innehåller en sovplats för apotekseleven, bild 5. Den ger härigenom en talande bild av förhållandet mellan »arbetare» och arbetsgivare på forna tiders apotek, ett förhållande, som bl. a. tog sig uttryck i att eleverna ofta fingo sova på de mest omöjliga ställen. I sina utomordentligt intressanta memoarer berättar Axel Schillberg om hur han som ung elev vid Kisa apotek tillsammans med en kamrat fick sova i den trånga och med lådor och kärl fyllda materialkammaren, där luften naturligtvis var bemängd med kemikaliedofter, som ej alltid voro så värst hälsosamma för en uppväxande yngling.

När Drottningholmshyllorna skulle fyllas med flaskor och burkar, utplacerades naturligtvis först de till inredningen hörande kärlen. Men dessa förslogo ej långt och man måste alltså ur museets samlingar plocka ut det för kompletteringen nödvändiga materialet. Här dök ett ganska kvistigt problem upp. Antingen skulle man taga hänsyn till kärleus signaturer och på så sätt få fram ett vederhäftigt, efter Pharmacopoea Suecica uppställt medicinalieförråd, eller också skulle man med bortseende från signaturerna endast försöka få hyllornas utseende så vackert och harmoniskt som möjligt. Till en början försökte vi oss på det första alternativet, men de praktiska svårigheterna visade sig vara för stora. Hyllornas utseende skulle också bli lidande på saken, endast här och där kunde burkraderna bli någorlunda jämna och vackra. Detta var icke något ensidigt estetiskt betraktelsesätt från vår sida. Apotekarna ha nämligen i alla tider strävat efter att få sin officinuppsättning så enhetlig och vacker som möjligt — helst skulle alla burkar och kärl vara dekorerade på samma sätt. Med museets resurser var det omöjligt att få en absolut enhetlig käriluppsättning, men genom att taga ut burkar med samma färger och i så stora serier som möj-

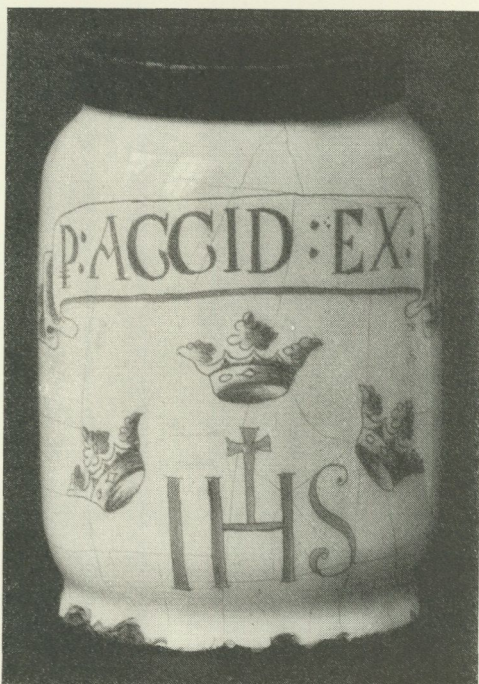

Bild 10. Ståndkär av fajans från Serafimerapoteket. Sign. Rörstrand 1773.

ligt kunde man bringa det därhän, att hyllorna nu se ganska skapliga ut och att inga störande färger eller former förrycka helhetsintrycket. Samtidigt har hänsyn tagits till kärlets egenskap av exponenter för svensk fajans- och porslinsproduktion: Marieberg och Rörstrand äro rikt representerade och dessa fabriker ha också från början tillverkat en mängd apotekskär av olika slag och med alla sorters dekoration. En standardisering av typerna är mycket vanlig. Ett vackert exempel på hur den beställande apotekaren ibland lät sin personliga smak göra sig gällande, utgör den rika uppsättning av ståndkär, som Johan Christian Georgii på 1770-talet anskaffade från såväl Marieberg som Rörstrand åt Serafimerapoteket, bild 10.

Utom bouppteckningar ha naturligtvis också bilder från äldre apotek använts som hjälpmedel vid inredningsarbetet. Men en

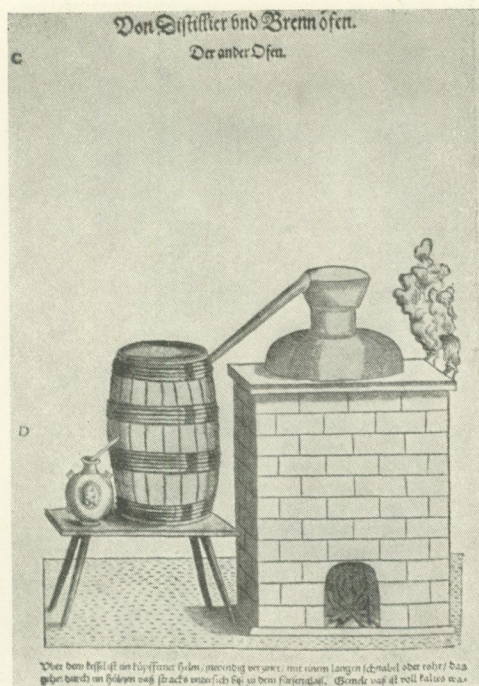

Bild 11. Destillations-
panna, 1600-talet. Efter
Fercht, Von Libau bis
Liebig, 1930.

viss misstänksamhet visavi deras dokumentariska värde måste man alltid hysa. Apotekarkonsten älskade nämligen att omge sig med ett mystiskt skimmer, vilket bl. a. tog sig uttryck i de sällsynta djur, som i uppstoppat eller spritkonserverat skick prydde lokalerna. Denna mystik, som också underhölls av de då och då förekommande alkemistiska epidemierna, har emellertid i grund och botten mycket ringa motsvarighet i själva yrkesutövningen. De äldre apoteksbilder, som finnas bevarade, böra också tagas med en viss reservation för konstnärliga överdrifter. Detta gäller framför allt laboratorieinteriörer, där de fantastiskt formade kärlen och andra mystiska accessoarer föranlett konstnären att göra bilden mer »spännande» än verkligheten. De under 1700-talet vanliga illustrerade uppslagsverken kan man emellertid tryggt förlita sig på, liksom alla liknande, rent instruktiva

Bild 12. Ståndkäril och syrupskrus på officinens hyllor i apoteket på Skansen.

Bild 13. Arbetsbord vid fönstret i materialkammaren i apoteket på Skansen.

bilder. I ett par fall ha också rekonstruktioner direkt efter avbildningar måst göras. Framför allt gäller detta den murade ugnen. Bouppteckningarna nämna ej något om fasta inventarier, varför man ingenting vet om de murade ugnarnas storlek och utseende. Till Skansen-apoteket murades alltså en destillationshård av vanlig typ. På en gjutjärnshäll ligger ett tjockt lager av sand. Eldningen sker under hällen och sanden uppvärms på så sätt. Genom att placera destillationskärnen mer eller mindre djupt i sanden får man den önskade värmegraden. Draget regleras genom öppna hål i ugnens fyra hörn.

Den inmurade destillationsspannan av koppar är också en i ett laboratorium oombärlig artikel, men det visade sig att en sådan pjäs var omöjlig att uppbringa. De enda destillationspannor, som funnos på museet, voro vanliga brännvinspannor. Men vid närmare studium av problemet fann man åtskilliga avbildningar av destillationspannor från äldre apotek, som endast obetydligt skilde sig från brännvinsspannan, bild 11. Placeringen av en sådan i laboratoriet var sålunda möjlig och tills en riktig apotekspanna dyker upp någonstans inom räckhåll, får väl Skansenapoteket försöka klara sig med sin brännvinsapparat.

Länge torde det emellertid inte dröja, förrän den ivrigt åtrådda destillationspanna, som nu ligger på en apoteksvind någonstans, drages fram i dagens ljus och därefter inmuras i Skansenapoteket Kronans laboratorium.

Naturligtvis har också studiet av främmande museers apoteksavdelningar varit av stor nytta vid inredningsarbetet. Men även här måste man vara försiktig. Alla museer tala nämligen inte om, vilket som är rekonstruktion och vilket som är äkta, och även om så är, vet man inte hur pass riktig rekonstruktionen kan vara. På sina håll har man också starkt betonat de vidskep-liga inslagen i apotekaryrket liksom den ofta bedrivna alkemistiska forskningen, vilken emellertid — åtminstone i Sverige — näppeligen har kunnat ge någon speciell prägel åt våra apotekare och deras egentliga yrkesutövning.

Om också apoteket Kronan ej kan bli ett levande museum i lika hög grad som Bokhantverkshuset, så är det dock ett gott

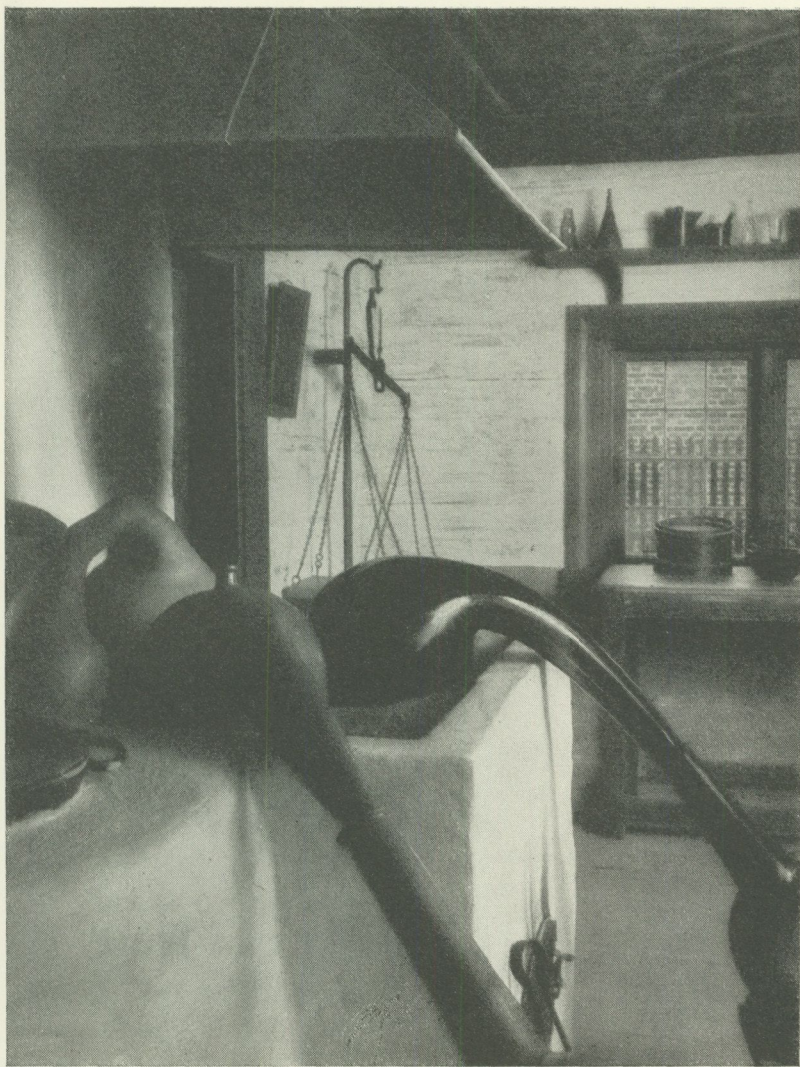

Bild 14. Interiör från laboratoriet i apoteket på Skansen.

stycke på väg. De arbeten, som ej fordra någon större farmaceutisk lärdom, demonstreras dagligen, liksom de medicinalier, som finnas, äro tillgängliga för studier. Så småningom skall väl dessa demonstrationer komma att sträcka sig allt djupare in i farmaciens labrynter, men den dag, då Medicinalstyrelsen beviljar riktiga apoteksrättigheter och apoteket liksom Bokhandverkshuset förestås av en utbildad fackman, kommer nog aldrig.

TRE TAL PÅ SKANSEN

I. DE TRE RINGARNA

av Arthur Engberg

27. 8. 1933

Skansen, där vi i dag stämt möte med varandra, är en skapelse av Artur Hazelius, mannen från vår egen bygd, mannen från Hassela. Vi äro stolta över mannen. I bortåt tio år bodde han själv häruppe. Och när han i pingsten, hänryckningens tid, bröt upp, stod Skansen i vårlig blomsterprakt. Mästaren gick, men hans verk lever. Med Nordiska museet och det sköna Akropolis, varpå vi nu befinna oss, reste han ett monument, oförgängligare än kopparn, både över sig själv och den bygd, vari han hade sina rötter. Ty månne det är förnämligt av oss hälsingar att på denna plats känna igen ett stycke av oss själva? Är det för mycket att till våra egna göra de diktarord, varom aposteln i Athén erinrade: »Ty även vi äro av hans släkte»? Säkert är, att ingen plats utanför vår hembygds hank och stör erbjuder en naturligare samlingspunkt för oss än denna. Och därför är det just till honom våra tankar först gå i dag med ett innerligt tack för hans stolta bragd i den svenska odlingens tjänst.

Som Djurgårdens, »then konungseligas», utpost mot väster står Skansen, speglar sig i Strömmen och Viken och höjer sin energiska protest mot den förkonstling, som nu en gång hör samman med storstadens väsen. Häruppe minner oss så mycket om bygdens enkla, sunda och sega liv. Här blandas forntid och nutid. Här öppna sig perspektiv icke blott över en trakt utan över ett folks historia. Och är det månne icke som om vi just här bättre än annorstädes skymtade ett tankeväckande sammanhang mellan bygdens liv och den rastlösa förbränningsprocess en storstad erbjuder? Där ute i bygden, i det naturliga samlivet

med moder jorden, ligga nationens yppersta kraftkällor. Ur »stubbotan rot» äro vi ytterst upprunna och vår kärlek till det gemensamma fosterlandet blir på något sätt en abstrakt ram kring det konkreta, märgfulla och mustiga innehåll, som hembygdskänslan representerar. Det är i sin hembygds gestalt svensken helst älskar att förkroppsliga sitt land. Vi ha icke fransmannens förmåga av omedelbar och flammande lidelse, när det gäller att bikta vår kärlek till fosterlandet. Vi äro i det stycket förnämt blyga älskare, som icke kunna besegra våra hämningar.

»Stolta och blyga på samma gång
bära det bästa de ensamt.»

De orden av Levertin träffa huvudet på spiken. Och han har rätt även i fortsättningen:

Alla de drömt om en högsta lott,
men sig dock nöja med niter.
Även på samma örongott
hjärtana bli eremiter.
Gömma bak lås sina kostbara ting
nycklarna själva tappa —
fattiga gå med en kungaring
dold under vardagens kappa.

— — — — —
Kärva och mörka i åldern de stå,
stormslitna furornas likar,
brottas och blöda än gamla och grå
tills deras kistor man spikar.
Så de myllas i frostkall jord.
Tungt döljer snötäcket spåren.
Alla osagda kärleksord
gräset först viskar i våren,
när i suset kring tysta hem
äntligt blir sång deras trängtan —
sången om folket i Nifelhem
med sin begravda längtan.

Känna vi icke igen oss i denna karakteristik? Men det är förvisso ingen överdrift, om jag påstår, att hembygdskänslan, kärleken till den egna provinsen och bygden kommit att hos oss svenskar väl icke ersätta men bli uttryckssätt för många av våra bästa känslor för fosterlandet. Hämningarna och blygheten växa i samma mån känslornas föremål får en vidare krets.

Skulle jag våga ett litet försök att teckna hembygdskärleken i dess stora och rätta sammanhang, så skulle jag — och detta är i dag mitt ärende till Eder — vilja säga några ord om »de tre ringarna».

Den första och innersta är hemmet, far och mor, syskonen, familjen. Här ha vi själva hjärtat i vår tillvaro. Ingen förbannelse är större än hemlöshetens. Ingen lycka är större än hemmets. Där är släktets omistligaste fäste. När allt annat ramlar runt omkring oss — vad mer? Ha vi hemmet — far och mor må ha skapat det eller vi må ha skapat det själva — så ha vi också en Arkimedes-punkt i tillvaron. Mähända är det bygden förunnat att ha ett rikare och sundare hemliv än staden i allmänhet och storstaden i synnerhet. Det är mindre trasigt, brustet och förgiftat. Ingenting vare mig mera fjärran än att vilja moralisera. Och det är icke att moralisera, men väl att endast utsäga det som är, om man hävdar, att den inre fästningsgördel, som ett sunt och rikt hemliv utgör, försvagats på ett sätt, som måste väcka oro. Det är som om sammanhållningens, solidaritetens band vore i färd med att slappas. Här kommer sjukan socialt uppifrån och fräter omkring sig nedåt. Jag är den förste att betyga min högaktning för de ansvarsmedvetna män och kvinnor, som på hithörande områden tagit upp kampen mot gamla skadliga fördomar och ställt äktenskapets och hemlivets problem i ett riktigare och mänskligare ljus. Men det må icke förtyckas mig, om jag säger, att under rena och fläckfria fälttecken även nästlat sig in krafter, som ingalunda representera livets sälta.

Kanske är det dubbelt påkallat att sätta fingret på denna punkt i en tid, som brutalt grusat illusionen, att i och med stigande materiell och teknisk kultur människorna skulle bli mo-

raliskt bättre. Den bistra sanningen är tyvärr den, att tekniken blir ett verktyg för bestialiteten, därest icke makter, som spira upp hinsides allt vad vetenskap och teknik heter, få tygla människosjälarna. Ty människan lever icke allenast av bröd. Hon behöver även en annan kost, som ingen teknik kan producera, men som den första fostran i ett verkligt hemliv bättre än något annat kan skänka. Jag ser dem för min inre syn, de många hemmen uppe i vårt Hälsingland. Vad ha de icke betytt för att tämja och förmänskliga ett hårt och obändigt släkte. Brännvinet och kniven ha gunås spelat en blodig och tragisk roll i vårt landskaps historia. Råheten har understundom i sin tygelöshet vanhedrat vårt namn. Det var djupt och ärligt känt när biskop Lars Landgren i sin berömda avskedspredikan i Delsbo kyrka fällde orden: »Delsbo liknar en lusig skinnfäll. Här har jag luskat och luskat i många år. Men ännu finns det många kvar.» — Välsignat därför varje hälsingehem, där sammanhållning och lycka lagt en fast och solid grund för en fostran, som givit de goda makterna övertaget över de onda.

Kring hemmet, den första ringen, sluter sig bygden, den andra och större. Den är stigen, som du trampade med bruna, bara små fötter. Den är snåren, där du i skymningstimman tyckte dig skymta huldran. Den är sjön och forsen, bergen och tegarna. Den är blänkande skogstjärnar, idylliska fåbodvallar och fiskelägen. Den är kyrkan, där du sjöng med i psalmen. Den är skolan med kamraterna. Men först och sist är den det hårda, strävsamma arbetet på åker och äng, i skogen och vid åar och älvar, i fabriker och hem. Och över läpparnas stängsel går språket, alla hälsingars gemensamma språk, kantigt och metalliskt, kargt och träffsäkert, vasst och flärdlost. Varför skulle vi glömma det? Det finns en högfärd, en halvbildad och tillgjord mamsellhögfärd, som rynkar på näsan åt vårt bygdemål. Det är kantänka alltför bondskt, primitivt. Det luktar stall och ladugård. Och kring den hopplösa företeelse, som jag skulle vilja döpa till stationssamhälleskultur, står något av samma löjeväckande högfärd. Det är gunås inte fint nog att tala fars och mors språk. Så växer fram en jämmerlig blandprodukt, som

Bild 1. Hälsingeungdom samlad till Hälsingedag på Skansen.

varken är riksspråk eller bygdemål. Det är med verkligt vemod man bevittnar den allt ojämna kamp vårt bygdemål har att föra för sin tillvaro. Och jag skulle tro, att det vore på tiden att det särskilt i barnens fostran inskräpdes, att det är så långt ifrån något bevis för obildning att utan krumbukter tala sitt bygdemål, att det tvärtom är ett bevis för motsatsen.

Till denna bygd äro vi mer eller mindre intimt knutna. Den utgör ett slags resonansbotten i våra själar. Den har på ett eller annat sätt präglat oss, fångat in oss, lagt oss under sitt bann, sin förtrollning. Genom dess synglas se vi på tillvaron. Den ger färghållningen åt våra tankar, drömmar och känslor. Och från hälsinge till hälsinge går därför som ett osynligt band. I ärkestiftet är Hälsingland — sade en gång Nathan Söderblom — att förlikna vid Galiléen. Gästrikland är Samarien och Uppland är Judéen. Galiléen stod också i ett visst vanrykte och det spordes: »Kan något gott komma från Nasaret?» Det svarades: »Kom och se!» Vi ge med förtröstan samma svar: »Kom och se!» Icke för att skryta, icke för att förhäva oss över de andra sätta vi vårt Hälsingland högt. Det finns förvisso fagrare nejder i världen. Men det finns ingen som är oss kärare. Och vi kunna alla tjäna vår bygd genom att förbli trogna dess egenart, dess karaktär, dess stil och hjälpas åt att utmönstra dess lyten. Även hembygdsromantiken kan slå över i det löjliga, bli kliché, fras och yttre åthävor. Vad som tarvas är att söka fram det äkta, gedigna och väsentliga i bygdens kulturella tradition, utveckla det i dess egen linje och anda. Här är det frågan om ett arv som måste icke blott förvaltas utan även förkovras. Stor tack äro vi skyldiga dem, som med självuppoffrande iver insamlat, utforskat och skapat intresse för vår bygds minnen. Med alldeles särskild glädje hälsa vi den renässans våra allmogedrakter synas gå tillmötes. Låt oss bara inte förgäta, att det icke är på kläderna men på hjärtelaget hälsingen skall kännas igen.

Så vidgas den andra ringen och växer ut till den tredje, till nationen, landet, riket, den syskonkrets, som vår svenska folkstam utgör. Jag har redan erinrat om det nästan skygga och blyga, som sätter sin prägel på våra känslor för fosterlandet.

Att vara fosterländsk är intet patent för vare sig individer eller partier. Det är ej heller något utvärtes formväsen. Det är icke en munnens bekännelse i stora och stolta ord. Det är något annat och djupare. Det är ett tjänande i ödmjukhet, en redbar pliktuppfyllelse, ett levande ansvar för kallet av vad slag det vara må. Att i allt sitt värv vara samvetsgrann och sanningskär, att icke fuska sig fram, att göra det mesta och bästa av de gåvor vi fått, att hjälpa till att åt det svenska namnet skapa anseende och aktning — slikt är att vara fosterländsk. Vi äro ett litet folk. Det är sant, om det gäller antalet. Men det är icke på mängd och myckenhet det ytterst kommer an i tillvaron. Det är på kvalitet. Icke vår folkmängd, men väl fullödigheten i vad vi skapa i vårt materiella och andliga arbete avgör vår ställning i världen. Och vilja vi göra denna ställning stark och god, så kunna vi det, om vi bringa till full utveckling våra anlag och gåvor. Och här finns sannerligen ingen som helst anledning till klenmod. Sverige behöver icke skämmas för sina bidrag till den andliga och materiella odlingen. Men det gäller för oss att åt all vår produktion ge en sådan fulländning att dess resultat på grund av sin överlägsenhet röna en allt mera stegrad efterfrågan ute i världen. Vården om vårt folkmaterial, dettas dugliggörande och skolning i intellektuellt och moraliskt avseende för det gemensamma arbetets uppgifter, utdanandet av ett kunnigt, skickligt och ansvars-kännande släkte, för vilket friheten är kärare än livet och för vilket arbetet är en gudstjänst — denna uppgift är i ordets bästa mening fosterländsk.

Hemmet, hembygden och fosterlandet! Det är genom de båda första som det tredje får levande innebörd och mening.

Vi som äro hälsingar i förskingringen tacka Eder, I resenärer från Hälsingland, för att Ni kommit hit. Tag med Er en hälsning från oss hem. Säg dem därhemma att vi var och en på sin post och i sin uppgift vilja göra Hälsingland heder. Och låt oss nu till sist höja ett fyrfaldigt leve för Hälsingland!

II. TILL SVENSKA ARBETARE

av Torsten Fogelqvist

30. 7. 1933

Man brukar tala om ting, som bevisa tidens välde. Till dessa ting måste man väl räkna dagens händelse — att representanter för Sveriges arbetarklass uppbådadt till festlig samling på Skansen. Det är visserligen ingalunda första gången. Det är fortsättningen på något, som kanske kan bli en tradition. Men denna fortsättning har, åtminstone efter mitt sätt att se, en symbolisk innebörd. Och denna innebörd vill jag tolka så, att här på Skansen äro vi alla arbetare och alla svenskar, att klassen och folket icke med nödvändighet utesluta varandra och att det nationella och »Internationalen» icke äro oförenliga motsatser. Däri har man i själva verket att söka en av horisontens ljuspunkter. Det var en tid — den är inte så långt avlägsen och många söka ännu förlänga den utöver dagens gränser — då många svenska arbetare kände sig sakna klar och full hemortsrätt i svensk kultur. Det var en mindervärdighets- och utbölingskänsla, som hade sina naturliga orsaker. Hur många av dessa orsaker, som äro undanröjda, och hur många, som ännu återstå, därom kan jag i närvarande stund icke yttra mig. Jag kan blott säga, att även den sista måste undanröjas, var och när och hur det än må ske, om vi i denna de yttersta tecknens tid skola kunna skapa och upprätthålla ett fritt och motståndskraftigt demokratiskt Sverige, som varken tar order utifrån eller förtär sig självt i gagnlös inbördes strid, ett Sverige, som vill hävda sig med arbete och som bygger oförskräckt sitt framtidsbygge på odlad fäderneärvd grund. Nu om någonsin behövs det sammanhållning, icke om allt, ty det ligger varken i män-

niskans natur och förmåga eller i utvecklingens eget intresse, men om det väsentliga. Och det väsentliga är i detta fall icke vår syn på samhällets konstruktion. Den kan variera. Och lika väl som man kan inrätta ett hem på olika sätt utan att det förlorar sin karaktär av hem, kan man inrätta ett samhälle på olika sätt utan att det förlorar sin karaktär av samhälle i detta ords bättre betydelse. Nej, det väsentliga är, att vi vilja bli ett enda folk och att vi äro och bli det vi vilja. Det är känslan av de två nationerna i nationen eller rättare sagt de realiteter, som skapa denna känsla, som måste utrotas. Det är motsättningen mellan Skansen, på vilken vi alla kunna stå och göra vår utblick över världen, rotade i samma gemensamhetskultur, och Gärdet, där vi tumla våra bataljoner under inbördes uppgörelser, som måste hävas. Icke så att förstå, som skulle Skansen bli ett Gärde och Gärdet en Skans. Ett folks liv är strid och sammanhållning. Striden har sin oundviklighet och sin mission, sin tid och sin plats. Ty man kan inte ens med hugg och slag skapa en samtraskande och hopokad boskap av tänkande människor, så som man nu försöker det här och där i världen. En tänkande mänsklighet är med nödvändighet en oliktänkande mänsklighet, en tänkande nation är en i åtskilliga stycken oliktänkande nation, och denna frihet i tänkesättet, som olika meningar fordra, är en förutsättning för all kultur. Men förutsättningen är inte saken. Verklig kultur uppstår först, när man upptäcker den mänskliga enheten i de mänskliga motsatserna, när man kan ordna de stridiga intressena och meningarna till ett sammanhängande helt och finna en gemensam samlingsplats ovan stridsvimlet. Då först är samhällskulturens idé förverkligad. Ty den kan aldrig förverkligas på förtryckets och undertryckandets våldsamma vägar.

Arbetarklassen har vuxit sig stark och skaffat sig samhälleligt inflytande genom organisation, sammanhållning och disciplin. Den är icke längre ett får, som icke låter upp sin mun för sin klippares sax. För mången ter den sig rentav som en varg, som måste hållas vid öronen, att icke blod må flyta. Det ligger i klassens eget skön att skingra denna vanföreställning. Under

sin frammarsch har arbetarklassen icke blott dränerat sociala sumpmarker, utan också visat, att man icke ostraffat kan behandla människor som medel. Det är en kulturgärning av stora mått. Men det svåraste kulturprovet återstår — att avstå från att söka behandla andra som medel. För en uppåtsträvande klass ligger det nära till hands att betrakta sina intressen icke bara som samhällsintressen, utan som samhällsintresset. Historien ger oss talrika exempel på en sådan uppfattning, och det är inte bara den moderna arbetarklassen, som kan tjänstgöra som exempel. Det ligger i klassintressets natur. Långa vägar kan klassintresset sammanfalla med samhällsintresset. Snart sagt varje gång en samhällelig omdaning eller nydaning skett har ett klassintresse tjänstgjort som drivkraft och motor. Men det finns ett maximum för alla klassintressen. Och detta maximum är hänsynen till och omtanken om det hela, om allmän välfärd och motsatsernas uppgående i en högre enhet. Först när klassintresset uppgår i denna högre enhet, får det sin verkliga karaktär av kultursträvande. Och det är detta generalprov, som förestår kanske inom kortare tid än någon anar. Det blir också demokratins generalprov.

Många krafter i tiden äro för ögonblicket i rastlös rörelse för att riva ned både den rättsordning och de humanitetsbegrepp, som under århundraden mödosamt framvuxit. Vad förmulnat är må ramla. Men det finns värden, som äro oupplösligt förenade med västerländsk civilisation över huvud, friska värden, som inte kunna fällas utan att flisas sönder för grova yxors hugg. Dit hör det enskilda människovärdet, personlighetsvärdet, den fria tanken och det fria ordet, den personliga integriteten, hemfriden, rättigheten att få vara herre i sitt eget hus och rå sig själv i allt, som icke ingriper på andras rätt, rättigheten att få tjäna sitt bröd på det sätt man själv för gott finner, därest arbetstillfällen erbjuda sig. Över världen ljuda kommandoord: Så skall du gå, så skall du stå, så skall du se ut, så skall du göra, så skall du tänka, så skall du tala, så skall du älska, gifta dig, vara född. Och desperata skaror, som icke vunnit hemorts rätt i samhället eller fått bröd för dagen i dess tjänst, lystra. Man kan

förstå dem. De rekryteras både från det lärda proletariatet, de anställdas avskedade skaror och arbetarproletariatets arbetslösa skikt. Vad skola de ta sig till? Måste de inte pröva varje ny möjlighet hellre än att gå under? Kunna de respektera ett samhälle, som ger dem stenar i stället för bröd? Nej, hellre då äta och sova under slavpiskans tecken. Ett ovädersmoln ruvar över hela vår kultur. Att börja med är det klart, att den angelägnaste omsorgen nu är att söka driva arbetslöshetens spöke och mordängel på flykten. Alla politiska principfrågor, alla kulturspörsmål, alla bildningsprojekt måste stå i bakgrunden, för denna praktiska uppgift. Men det är icke alldeles likgiltigt, *hur* den löses. Lösningen kan icke få bli ett utslag av stundens yra. För att icke den sista villan skall bli värre än den första kräves principfasthet, rättsmedvetande, besinning. Och i denna anstorm har den organiserade, disciplinerade, skolade och på erfarenheter rika arbetarklassen sin givna plats såsom ett kulturens bålverk. Men för att kunna tjänstgöra som sådant måste den ta lärdom av vunna erfarenheter. Och framför allt måste den utmönstra ur sin organism allt, som kan ge belackarna vatten på deras kvarn och ved på deras brasa. Det är en ansvarsfull och ödesdigert kulturuppgift.

Uti ditt eget bröst de bo, ditt ödes stjärnor, säger Schiller i sitt skådespel om den store astrologen och fältherren Wallenstein. Det gäller individen, det gäller klasserna, det gäller folken. Segern och undergången bära de inom sig själva. Deras största vänner liksom deras farligaste fiender äro tillfinnandes icke utanför, utan innanför murarna. Det är visserligen lika vanligt som det är mänskligt och lika mänskligt som det är barnsligt att söka anledningen till sin lycka och framgång hos sig själv, men däremot orsaken till sina motgångar och sin olycka hos andra. Men med- och motgång, lycka och olycka lyda nog samma lagar. Allt här i världen är visserligen icke självförvållat. Vi äro i stor utsträckning omständigheternas barn. Men varken om den enskilda människan, den särskilda klassen eller de artskilda kulturfolken kan det sägas, att de äro maskiner, som det sker något med på ett utanför stående ödes bud. Ödet

leker med oss, heter det. Men ödet leker icke med någon, utan att det hos honom finns antingen dispositioner och böjelser för den leken eller också svag motståndskraft mot densamma. Och är den leken en ond lek, så äro också dispositionerna onda och motståndskraften svag. Och det gäller i sådana fall både för individen, klassen och folket att begränsa och sanera de dåliga dispositionerna och stärka den svaga motståndskraften. Det är på samma gång ett självbevarelsearbete och en kulturgärning.

För de klasser eller grupper, som ännu räknas till de besuttna gäller det att utmönstra de sista resterna av den föreställningen, att samhället är till för deras skull, liksom ock att utrensa den spirande brodd av missnöje och revanschlystnad, som skjutit upp i spåren av det demokratiska genombrottet och efter upptäckten, att de icke längre voro samhällets magnater, utan dess tjänare. För arbetarklassen gäller det att göra rent hus med den romantiskt revolutionära föreställningen, att den fortfarande är en av ondskan omvärd, förföljd och rättslös klass, som till självförsvar kan tillgripa vilka som helst utom lag och ordning stående medel. En sådan utrensning är just den kulturgärning som dagen kräver för att det skall bli ordning i landet, men icke en privat godtyckets ordning med revolver och batong, husrannsakan och exekutioner, utan en ordning efter lagarnas anda, med respekt för lag och likhet inför lag. En sådan rättsordning växer icke fram ur passionernas yra och driftlivets tummel. Den är ett barn av kultur och kräver kultur. Det beror nu bara på, vad man menar med kultur.

För en uppåtsträvande klass ligger det nära till hands att anse kulturen liktydig med vissa yttre förmåner, bekvämligheter och levnadsvanor, som av andra dittills lyckligare lottade klasser åtnjutits och vidmakthållits. Och man skulle vara en ohjälplig skrymtare och moralist, om man beskärmade sig över en sådan kulturuppfattning. Den är materialistisk, den är ytlig, om man så vill, den inspirerar ingen hänförelse, men den är allmänmänsklig. Den har varit alla uppåtsträvande klassers gemensamma styrka eller svaghet, hur man nu må kalla det. Att kropparbetaren, när han kunde det, bytte blaggarnsbyxorna

mot klädesbyxor och den grova halsduken mot slipsen och att hans hustru, när hon kunde det, köpte en bit av »tjocka fransyskan» på torget hos köttmånglaren till omväxling med korven och den malda färsen, det var lika naturligt, som när prästen tapetserade sitt boställe efter adeliga herrars sed och satte sirade stänkor på sitt bord eller som när bonden skaffade sig orgel eller piano, såsom de hade det i prästgården närmst intill. Utvecklingen betjänar sig av många drivkrafter. En sådan är tänkesättet: en ann' kan vara så god som en ann'. Ligger det avundsjuka däri, så är denna avundsjuka en del av allas vår gemensamma mänskliga fåfänglighet. Ett visst välstånd eller i vart fall en viss känsla av livets resurser och möjligheter har i alla tider utgjort ett materiellt underlag under kultur. Och man skall inte spotta på den tallrik, på vilken man lärde sig äta, eller piska den madrass, på vilken man första gången sov med välbehag, om det inte sker för damnings skull. Sådant är hyckleri och tillhör den askes, som är livets fiende. Men när det stannar vid detta, när de kvalitativa och andliga kulturbehoven icke få tid att växa in i de kvantitativa och materiella, då uppstår det kulissväsen, som heter uppkomlingskultur, en avart, som gärna yttrar sig i den framträngande klassens övertagande av den undanträngdas olater — vräkigheten, snobberiet, flärden, skrytet. Och man kan ju gunås så visst skryta också med andliga värden — bildning, böcker, konst, musik. Men kultur är någonting annat än både utförsåvor och later. Kulturen består i omdöme, samfundssinne, ansvarskänsla, frihetskärlek, mänsklighet och levnadsvett. Kulturen lägger band på begärelser och pretentioner, men icke för att förkväva människan och hindra hennes naturliga växt, utan för att ge ett sunt uttryck åt hennes verkliga livsbehov. Hundratals ting av det, som i våra dagar kallas kultur, är skenbehov, lyxartiklar, modenycker, ytfernissa, flärd, reklam och apkonster. Kultur är aldrig det sista skriket, ty kulturen skriker aldrig, den är, den *är* i tryggt samförstånd både med den goda traditionen och den löftesbringande utvecklingen. Kulturen är först och sist insikt, insikt om verklighet och möjlighet, insikt om människans gränser, om gränserna

för det egna jaget, den egna klassen, gränserna för samhällets makt och nationernas rättigheter, vetandets gränser, konstens gränser, teknikens gränser. Först den, som känner måttet och gränserna, kan utnyttja och utveckla möjligheterna.

Jag vet, att detta i vår tid i mångt och mycket är ett tal för döva öron. Men jag vet också, att det finns de, som lyssna och att sådana lyssnare i ett större antal äro till finnandes just bland arbetarklassen och dess ungdom än annorstädes. Till mitt livs rikaste upplevelser räknar jag just kontakten med de lyssnare, som samlades kring arbetarhögskolans kateder och långbänkar. Det var på en tid, då det predikades, att all kunskap och bildning, som icke direkt gick ut på organisation, agitation, klasskamp och politik var en dövande och sövande morfin, som skapade bildningshögfärdiga drönare i stället för handlingskraftiga människor. Men vi läto oss inte bekomma. Vi lärde oss både för skolan och livet, både för kampen och för den utsikt, som ligger över stridsplanet. Och vi förstodo, att boken och svärdet voro symboler för två verkligheter, som inte stodo i motsatsförhållande till varandra, utan hade rika beröringspunkter med varandra. Handlingens fara är icke vetandet, utan lärdomsprålet, som mynnar ut i skolastik och vetande för vetandets egen skull, och det lösa vetandet om ditt och datt, som mynnar ut i frasen. Jag vet, hur många av dem, jag då stiftade bekantskap med, som gått ut i livet och blivit arbetare i vingården och som nu kunna räknas till den svenska arbetarklassens och arbetarrörelsens salt och elit. Jag vet väl också om dem, som fastnade i sig själva eller i frasen. Men undantagen jäva icke regeln. Även kunskapens träd har sina gallblommor och vattenskott, även vetestängeln bär tomma ax. Men vad arbetarrörelsen offrat på självbildning, studieverksamhet, kulturpropaganda, både det jag kunnat följa på närhåll i yngre år och på avstånd i senare, ger mig fortfarande och trots allt den övertygelsen, att den svenska arbetarklassen inom sig, om den vill och känner sin besökelses rätta stund, har makt att resa ett bålverk såväl mot kulturförödelsens makter utomkring som mot den falska invärtes demagogi, som går dessa makter i handom och som ena dagen upp-

träder som ljusets ängel, för att kanske nästa dag förrätta mord-
ängelns värv. Genom sina folkbildningsinstitutioner har den
svenska arbetarrörelsen ådagalagt en vilja, som förpliktar, och
ristat ett blad, som består. Detta blad i den svenska arbetar-
klassens historia är ett blad i svensk kulturhistoria. Och jag
och många med mig hoppas, att det ännu icke är fullskrivet.

III. TILL GUTAR I FÖRSKINGRINGEN

av Nils Lithberg

18. 6. 1933

Fornsägener, som berättades på Gotland under 1200-talet, visste förtälja, att landet en gång varit så trollbundet, att det ömsevis sjönk och höjde sig ur havet, men så kom den första människan dit, hon hade eld med sig och sedan sjönk landet aldrig. Denna sägen har en motsvarighet i verkligheten. När de första människorna beträdde Gotlands jord, då hade den sista stora skandinaviska landsänkningen ännu icke nått sitt maximum. Havet steg ständigt allt högre utmed kusten, men efter några släktled kunde en förändring iakttas, landet började åter höja sig, och gamla sjöbottnar blevo så småningom bobar mark.

Det var några små horder av fiskare och säljägare, som först satte sin fot på Gotlands jord. Småningom trängde de utefter bäckar och insjöar in i landet och bosatte sig där. Efter många släktled lärde sig deras ättlingar bruka åker och äng och ta näring därur för sig och sin boskap. Ytterligare släktled kommo och gingo, orädda sjömän styrde kölarna allt längre ut på havet. Mot egna varor tillbytte de sig från främmande folk andra, som de i sin tur åter avyttrade. Förbindelserna utåt blevo delvis andra än för Nordens övriga länder, och öns materiella odling, sådan den framträder i fornfynden, får en alltmera särpräglad struktur. Tecken härtill förnimmas redan mer än 500 år före vår tideräknings början.

Detta är några etapper i förspelet till en historisk utveckling, som kan uppvisa de kraftigaste kurvorna från högkonjunkturen i

rikedom och kulturell förfining ner till tider, som tedde sig som den ogenomträngligaste natt av armod och vånda.

Vi förflytta oss ett årtusende fram i tiden, till 200-talet efter Kr. f. Det är Gotlands första storhetstid. Det är redan länge sedan Roms arméer nådde nedre Rhen och sedan de första romerska skeppen skymtade vid Bälten och Öresund. På nyanlagda vägar draga Roms köpmän till Weichsels mynning för att hämta pälsverk och vax, och sedan decennier kommer en ständig ström av romerska silvermynt till Norden och framför allt till Gotland. Hundratals storbondegårdar resa sig på ön. I lövängarna, vilka då som nu lysa av prunkande blomster, ligga de väldiga, gråa agtaken likt jättefåglar med slokande vingar. Det är ättegårdar med byggnader av 20, 30 och än flera meters längd, likt stormansgårdarna i Norges och Islands sagotid. I hagar och ängar beta boskapshjordarna och de halvilda hästarna, i små täppor vid gårdarna växa rovor och säd och andra näringsväxter, och under försommaren lyser gårds-tunet av blommen från knotiga aplar och vidkronad oxel. Med sina skepp fara bönderna runt alla Östersjöns kuster, och när de hemma på ön samlas till fest, övas då som nu härdande idrotter; varpan var redan då känd och så aktad, att till och med små gossar fått den med i graven.

Vi gå ännu tusen år framåt.

Det är en lördag i mitten av april år 1288. Från Roma klostermurar följer man med spänning vad som försiggår i skogen på andra sidan myren. Där står ett blodigt slag. Det är Visbys borgare och Gotlands bönder, som drabbat samman, och med de förra strider folk från de stora köpstäderna söder om Östersjön, med de senare churisk och estländsk adel. Det är bröder som kämpa, och kampen gäller vem av dem, som skall vara herre i den bygd, ur vilken de flesta av dem leda sin härstamning, men där Visbys folk, genom allt starkare uppblandning med utifrån inflyttade köpmän, blivit allt omättligare lystet efter makt.

Visby hade ännu, åtminstone till namnet, ledningen inom det köpmansförbund, varur senare den baltiska hansan växte fram.

Och det råder nog inget tvivel, att stadens dröm just nu var att, liksom sina systerstäder på kontinenten, vinna riksfrihet. Landsbygden däremot hyste inga utopier längre. För den gällde det blott att hävda de sista resterna av en maktställning, som i tävlan med den nya handeln i Östersjön var dömd att draga det kortaste strået.

Visby vann, men fred blev aldrig slutet mellan parterna. Den slöts så, att Magnus Ladulås gjorde Gotland med Visby till en svensk provins, och i stort sett betydde detta avslutningen av en sällsynt strålande kulturepok. Den hade varat sedan 600-talet, men hade strängt taget 1000-åriga rötter. Redan de sista århundradena av hednatiden visa genom de talrika bildstenarna en konstnärlig utveckling utan motsvarighet i det övriga Sverige. Så kommer hela den rika kristna konsten, och redan vid 1100-talets början huggas fantastiskt bildsnidade dopfuntar, som föras omkring till kyrkor inom hela Nordeuropa. Bönderna äro små handelsfurstar, som efter mönster av kontinentens adelsborgar och köpstadshus resa sig egna fasta gårdar av huggen kalksten med rundbågsportaler, som smyckas av slipade kolonner med bladprydda kapitäl.

Visby bebos av en plutokrati, som har råd att vråka upp väldiga byggnader, hus vid hus, den ena kyrkan större än den andra, och omge all denna härlighet med murar och torn. Men konsten, den smäckra arkitektoniska resningen och framför allt de ymniga bildhuggerierna, den hör landsbygden till. Det är hos det dåtida Gotlands bondeklass den höga civilisation fostrats och ansats, från vilken vi nu endast ha minnen kvar i byggnadskonst, bildhuggerier och konsthantverk, men vars vittra eller lärda minnen äro för länge sedan spolierade. Ödestimman för denna odling var drabbningen vid Högbro i Roma under brödrastriden 1288.

Vi förflytta oss halvt annat århundrade framåt.

Nu har ofärden kommit. Först dalade Gotlands makt och sedan Visbys, ön har blivit ett näste för rövare och skälmar. Och vårt svartaste minne är mordnatten Olsmässoafton 1449, då danskarna med kung Kristian själv lågo för Visby, staden

antändes och hundratals människor blevo ihjälslagna. Rimkrönikan berättar, hur mödrar lågo mördade bredvid sina barn, barnaföderskor hade dött av skräck, blinda, fattiga och halta hade blivit ömkligen brända inne. Och när överfallet skedde, då syntes Frälsarens bild på högaltaret i Mariakyrkan svettas tårar såsom en människa i stor vedermöda, de skönaste helgonbilder bleknade och en av klockorna började ringa av sig själv.

Visby är icke längre havets härskarinna. Hon har blivit ugglors och ulvars bo. Snart stå endast fönsterlösa kyrkor med brustna valv och brandsvärtade väggar såsom vittnen om vad som en gång varit. Och vid mitten av 1500-talet, då har förfallet fortskridit så långt, att Visborgs fäste blivit danskt statsfängelse och Gotland blivit deportationsorten för misslyckade existenser i Köpenhamn. Men som ett sista kvällsskimmer från en svunnen storhet kvarstå de efterforskningar, som då och då göras på den halvt förgätna ön efter sådana urkunder i runskrift eller annat, som kunna sprida kunskap och glans åt Danmarks fornhistoria.

Först då Gotland 1679 för sista gången avträdde till Sverige, började en ny framtid gry, men den odling, som nu timras, den bygges delvis på andra förutsättningar än fordom: nu träda modernäringen och industrien i förgrunden. Det hav, som en gång visat Gotlands söner vägen till rikedom och makt, bar väl alltjämt gotländska kölar, men samma hav blev nu också den isolerande muren kring öns uråldriga språk och sedvänjor. Samma hav, som en gång gjort Gotlands odling internationell, gjorde den nu efterbliven och full av fördomar.

Guten faller gärna i historiska betraktelser inför sin hembygd, men det ha också otaliga andra gjort inför den. Det är betecknande, att vad som fångat senare tidens konstnärer mest, är ruinerna, och att den diktning i vers eller prosa, som inspireras från Gotland, gärna blir historiskt romantisk. De tillfällen, då det gotländska landskapet skildrats i färg eller toner, höra till sällsyntheterna. Och även när praktiska frågor och nutida näringsfrågor kommit på tal, ha de stundom avfärdats under rubriken »gotlänningen och hans minnen».

Men det land, som vi gutar hålla högst på jorden, det är icke

ruinernas och forngravarnas land, utan landet med rosor och akvileja och liljor och salvia och med de vinande vindar från havet.

»Den blomstertid nu kommer,
med lust och fågning stor,
du nalkas ljuva sommar,
då gräs och gröda gror.»

Det är gotlandsbiskopen Israel Kolmodins sköna sommarpsalm, och traditionen vill ännu utpeka de stigar ute i prebendepastoratet Lärbro, som han vandrade, när han diktade denna just den gotländska midsommarens höga visa. — Det är ängen, som här träder oss till mötes, och ängen, den är det gotländska landskapets ära.

Lövängarna, när de stå i all midsommarens prunkande blomsterskrud eller när de om hösten lysa i tusen färger liksom i ett sista flammande nödrop inför förintelsen, eller när våren kommer och vitsipporna breda sin skimrande matta över landet och förkunna, att nu skall »fagen» (ris och vissnat löv) brännas, denna den ljuvligaste rökelse inför det nya äringsåret. Och så bara jorden själv, den saftiga, bärande jorden, när den ligger och gassar sig i den första starka solen, och glindret över de gråa gärdesgårdarna är tecknet för bonden att nu skall ploget ut. Det finns andra färger i den tavlan: de högtidliga alvarvidderna med glimmande solvända och doftande timjan, och de vita klippstalpen, som stiga ur det oändligt skiftande havet. — Det är *landet*. Det är *vårt* land.

De säga, att vi sjunger, när vi talar. Strängt taget är detta blott ett uttryck för att vi ha en egen språkmelodi, ty sjunger det gör alla språk. Men gutarna älska musiken, och det lever bland dem en både ålderdomlig och rik tonkonst. Och dock är det en sång, som sjunger i blodet starkare än alla andra. Det är havets. Ty först och sist är guten havets barn, med all öbons oro i blodet och all öbons längtan hem.

Det gamla Kretas folk talade icke om sin fäderneö utan om

sin möderneö, alldeles som vi säga modersmål, icke fadersmål. Och man har stundom tytt detta som ett uttryck för en särskilt stark hembygds kärlek, som valt sin sinnebild från förhållandet mellan barnet och dess moder.

Denna starka hembygds kärlek tillhör alla öfolk. De bli ju mer än fastlandsfolken en sluten enhet, ofta med egna känne- märken. Har havet lockat dem bort, så har landet dragit dem hem igen. Det förtaldes på Gotland under medeltiden — liksom även annorstädes — om forntida utvandringar till sydligare länder, och man har däri velat se avlägsna erinringar om goters och longobarders och andra germanfolks härstamning från de skandinaviska landen. Men det berättades också på Gotland under 1500-talet, att Alariks och Totilas göter, sedan deras välde i Södern gått under, vänt tillbaka till Norden och på Gotland grundat en huvudstad, som efter den eviga staden fick namnet Roma. Om nu en sådan berättelse har någon kärna av sanning — och den nyaste forskningen har icke velat alldeles bestrida detta — så är det ju blott ännu ett vittnesbörd om den gamla fosterbygdens makt över sina söner. Th. Erlandsson har i sin bok om det gotländska vikingaarvet givit gripande exempel på hur samma lynne än i dag lever hos Gotlands folk.

Havet, det omätliga, vida havet med en obruten synkrets, har en förunderlig makt över inbillningen. Hur många gotlands- pojkar ha inte undrat vad som finns bortom kanten, där hav och himmel gå ihop, och ibland har denna kant liksom öppnat sig, det har lyst så underligt nerifrån, när solen bröt eller sjönk, och det har till och med hänt — under klara dagar när det hägrat — att man kunnat få kasta en blick genom springan ut i oänd- ligheten, och där ha icke bara gått fartyg, där har man kunnat skåda både städer och folk. Nog hörde man då och då, att havet tog dem. Det var många, som aldrig kommo tillbaka, men ut måste de unga ändå.

Havet lockar, det hav ur vilket Gotland stigit, det hav som bragt det dess rikedomar och dess ofärd, det hav vars sång jag lyssnat till som barn och som sjungit för mina fäder sedan den gråaste urtid samma otaliga melodier. Och vart guten kommit i

världen, har han hört havet, då har han hört sången om sin barndoms land.

»Ett land mitt ute på blånande djupet, vågomsvallat och bördigt och skönt.» — Det är Homers ord om Kreta. De kunde lika gärna vara lämpade på vår hembygd. Innerligare än någon har den gotländske bondeskalden Gustaf Larsson tolkat denna gutens kärlek till sitt vågomsvallade land:

»Gotland min längtan, Gotland min tro,
Gotland mitt vårliga land!
Havet det vida tar Dig i famn,
folket och landet allt som har namn.
Östersjöbölja sjung mig till ro
Sist på min fädernestrand.»

FRÅN LANDSKAPSMUSEER OCH HEMBYGDSGÅRDAR

EN ÖVERSIKT FÖR ÅR 1933

Arets museikronika — den fjärde i raden i denna årsbok — presenteras delvis i en ny form. Den är ännu mer kortfattad än sina föregångare, i stället ha dock bilder i större utsträckning fått ersätta orden.

S k å n e. Med årets utgång har intendenten G. J:son Karlin efter en halvsekkelång museigärning av utomordentligt storslagna mått lämnat chefsbefattningen vid det av honom skapade Kulturhistoriska museet i Lund. Till hans efterträdare har utsetts intendenten vid Göteborgs museum Sven T. Kjellberg. Bland nyinredningar som företagits i museet under det gångna året kan nämnas färdigställandet av Thomanderska hemmet, som visar en rad vackra interiörer från 1800-talets mitt, bild 1.

Houfs hembygdsförening har under året invigt en stuga av s. k. sydgötisk typ, alltså bestående av en ryggåsstuga i mitten och tvenne gavelhärbren, bild 2. Mellersta Nordskånes hembygdsförening har uppfört ett par stugor i Hässleholm.

En hembygdsförening har bildats för Rönnebergs härad.

B l e k i n g e. Museet i Karlskrona har genomgått en omfattande omordning och restaurering, varvid bl. a. en del kalkmålningar från omkr. 1800 har blottats.

H a l l a n d. Det redan föregående år omtalade nya museet i Halmstad har under året invigts, bild. 3—4. Det är en monumental byggnad i fyra våningar, bl. a. inrymmande ett stort textil- och bonadsgalleri. Byggnadens arkitekt har varit byggnadsrådet Ragnar Hjort och uppförandet har bekostats av lotterimedel.

Södra Hallands hembygds- och fornminnesförening har in-

Bild 1. Salongen i Thomanderska huset; i fonden skymtar biblioteket.
Kulturhistoriska museet, Lund.

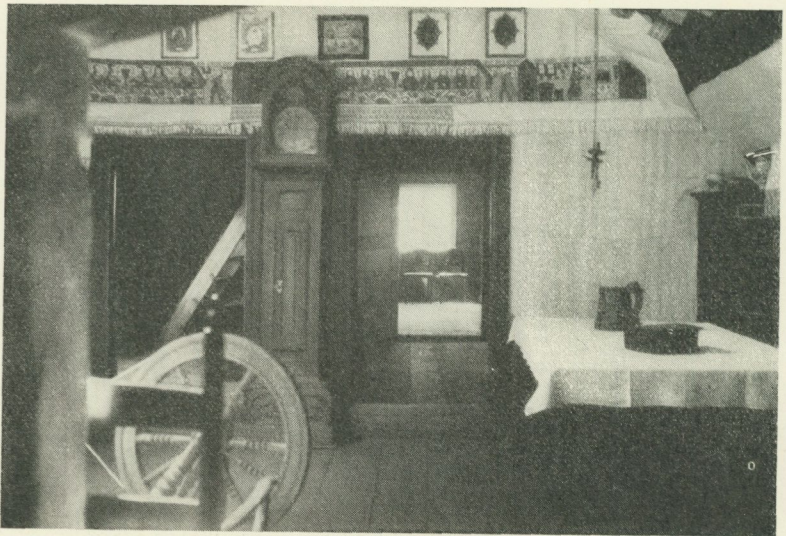

Bild 2. Det inre av en ryggåsstuga, tillhörig Houfs hembygdsförening, Skåne.

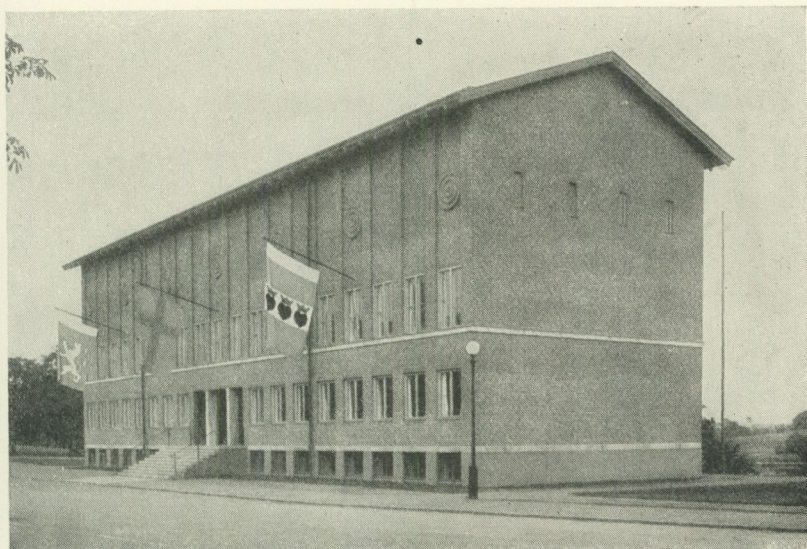

Bild 3. Halmstads nya museibygnad.

Bild 4. Det inre av en utställningssal i Hallands museum.

Bild 5. Bollaltebygget i Knäreds socken. Gården tillhör Södra Hallands hembygds- och fornminnesförening.

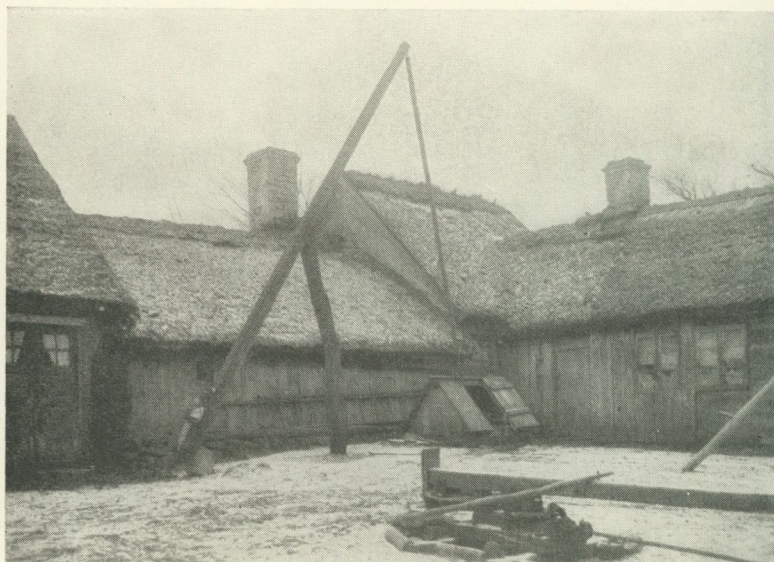

Bild 6. Gårdsinteriör från Bollaltebygget, Knäreds socken, Halland.

Bild 7. Västerviks museum å Kulbacken.

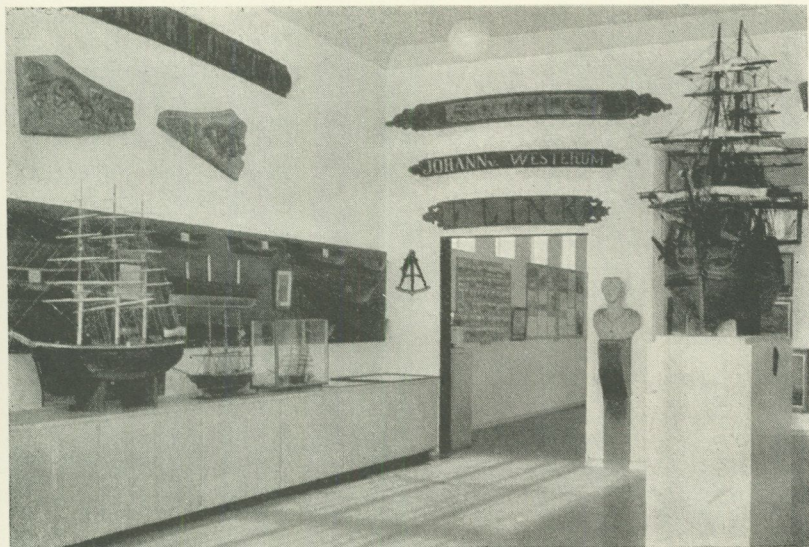

Bild 8. Skeppsbyggerisalen i Västerviks museum. I fonden galleriet för stadens topografi.

köpt en gammal bondgård, Bollaltebygget i Knäreds socken, bild 5—6. Det är en kringbyggd gård, som tillsammans med kringliggande markpartier utgör ett högst värdefullt natur- och kulturminnesmärke. Av särskild betydelse är därför att gården kommer att kvarligga på sin ursprungliga plats. Föreningen har även inköpt en närbelägen ryggåsstuga i Jonsnahult.

I Snöstorps socken har bildats en hembygdsförening.

S m å l a n d. I samband med 500-årsjubileet invigde Väster-
vik sin nya museibygnad, uppförd efter ritningar av antikvarie
Erik Lundberg, bild 7—8. I museet är det framför allt sjöfarts-
samlingarna som dominera.

I hembygdsparken i Nässjö står nu stugan från Flisby socken
fullt färdig, bild 9, och här har under året även uppförts en
manbyggnad från Ödestuga sockens prästgård. Linnés födelse-
hem i Stenbrohult har restaurerats och återfått det skick det hade i
äldre tid med torvtak och blyinfattade fönster. Ortens hembygds-
förening har även förvärvat en intill liggande byggnad, Råshults
Norregård. Mo härad har fått en hembygdsgård i Bottnaryd,
bestående av ryggåsstuga med bod. Kristdala hembygdsför-
ening har invigt de första byggnaderna på sin hembygdsgård,
bestående av en stuga och en loftbod.

I Mörlunda socken har bildats en ny hembygdsförening.

V ä s t e r g ö t l a n d. Alingsås museum har under året
genomgått en omfattande nyordning och betydligt utvidgats.

I Lugnås har ett gammalt kvarnstensbrott iordningsställt
för att under namn av »Lugnås minnesfjäll» erinra om traktens
kvarnstenstillverkning i gammal tid. Genom några av hembygds-
föreningarna i Västergötland ha under året flera mindre stugor bli-
vit bevarade för framtiden, bl. a. i Flakeberg, Edsvära, Skärv,
Tråvad och Skånings-Åsaka. Även Hyringa hembygdsförening
har övertagit en gammal stuga.

Marks hembygds- och fornminnesförening är nybildad under
året och även i Toarp har bildats en hembygdsförening.

Ö s t e r g ö t l a n d. Styrelserna för Östergötlands museum
och Linköpings stads museum ha fr. o. m. 1934 till intendent
utsett t. f. intendenten vid museerna fil. lic. Bengt Cnattingius.

Nya hembygdsföreningar ha bildats i Vadstena, Vånga och Ringarum.

B o h u s l ä n. Fornminnessällskapet Vikarvet har omhändertagit ett par väderkvarnar i Lysekil och Mollösund och Skaftö hembygdsförening likaså en kvarn på Skaftölandet. Marstrands fornminnesförening har flyttat in i nya lokaler i Karlstens fästning.

Under året har konstituerats Kulturminnesrådet för Göteborgs och Bohus län, bestående av representanter för Göteborgs och Bohus läns fornminnesförening och Bohusläns fornminnes- och hembygdsförbund. Vid ett sammanträde i Långelanda har bildats Orusts östra hembygds- och gammalgårds-förening.

D a l s l a n d. Dals-Eds med omnejd fornminnes- och hembygdsförening har i Ed iordningställt det s. k. Karl XII:shuset. Gäserudsstugan i Håbol har kompletterats med några byggnader. Pontus Wikners födelsehus i Kikerud i Valbo-Ryrs socken har underkastats en grundlig reparation, ombestyrd av Västra kretsen av Dalslands fornminnes- och hembygdsförbund men liksom de ovan anförda arbetena med bidrag av lotterimedel. I Råskog i Brålanda socken har Södra Dals fornminnes- och hembygdsförening inköpt en stugbyggnad, som är avsedd att bevaras på sin gamla plats.

S ö d e r m a n l a n d. På kort tid har Björnlunda hembygds-gård färdigstälts, bild 10—11. Vid invigningen i somras bestod den av åtta stycken från olika håll i socknen flyttade byggnader: en manbyggnad i två våningar, loft, visthusbod, ladugårds- och stallbyggnader.

Katrineholmsortens hembygdsförening har tillkommit under året; interimistiskt ha även bildats hembygdsföreningar i Vansö och Fogdö.

N ä r k e. Norra Vättersbygdens hembygdsförening har under året invigt sitt friluftsmuseum i Askersunds stadspark. I detta ingå bl. a. en ståtlig loftbod från Olshammar, bild 12, en soldatstuga från Stjärnsund och en tullstuga från Askersund.

En hembygdsförening har bildats i Viby.

U p p l a n d. Till Disagården har flyttats en loftbod med

Bild 9. Toftastugan från Flisby socken. Nu i Nässjö hembygdspark.

Bild 10. Lådrastugan samt loftbyggnad från Önnesta på Björnlunda hembygds-
gård, Södermanland.

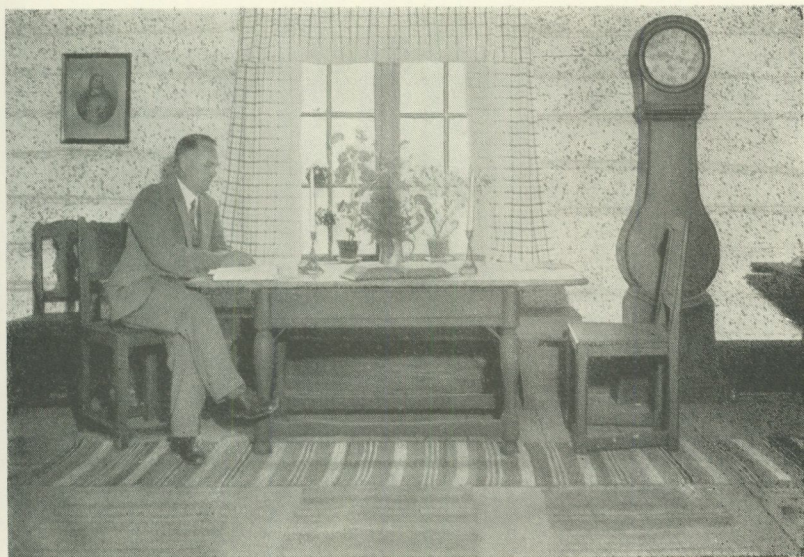

Bild 11. Det inre av Mälbystugans »annerstuga» i Björnlunda hembygdsgård, Södermanland.

Bild 12. Loftbod från Olshammar på Norra Vättersbygdens hembygdsgård, Askersund.

vackra skärningar från Morkarla socken. Restaureringen av den i föregående översikter omtalade Kvek-gården har igångsatts under sensommaren och beräknas vara slutförd våren 1934.

Föreningen Västlands Jordbrukarungdoms hembygdsgård, en dotterförening till socknens J. U. F.-avdelning, har inköpt den s. k. Åkerbybyggnaden, en gammal ståtlig bruksbyggnad i tre våningar, bild 13. Österlöfsta hembygdsförening har inköpt en stuga och skaffat tomt i Skärplinge. Nora sockens fornminnes- och hembygdsförening har likaledes återuppfört en ståtlig länga, innehållande stall, portlider m. m.

I Sollentuna har bildats en hembygdsförening.

V ä s t m a n l a n d. Föreningen Örebro läns museum, som äger Siggebohyttans hembygdsgård, har i stora salen i svalgångsbyggnaden låtit uppsätta de av föreningen förvärvade väggmålningarna från Hyttnäs gård i Ljusnarsbergs socken. Dessa målningar äro utförda år 1838 av den kände Leksandsmålaren Kers Erik Jönsson i Ullvi. Också den till Siggebohyttan hörande trädgården och parken har undergått en välbehörlig upprustning.

Fläckebo hembygdsförening har på allvar påbörjat sin hembygdsgård och där uppfört en loftbod och en manbyggnad. Västanfors hembygdsgård har under året invigts. Den består hittills av en manbyggnad i två våningar, tagen från en bergsmansgård, en loftbod samt stall och fähus. Köpings museum har under året färdigställt en parstuga och ett portlider. Inventarierna i dessa komplettera de på annat håll förvarade museisamlingarna. Kila hembygdsförening har på sin hembygdsgård återuppfört en gammal smedja och Norbergs bergslags hembygdsförening en gammal färdstuga.

V ä r m l a n d. Corps de logiet till Mariebergs herrgård, beläget i Mariebergsskogen vid Karlstad och tillhörigt Värmlands fornminnes- och museiförening har under året genomgått en grundlig yttre och inre restaurering. Byggnaden som härstammar från 1700-talets slut har härigenom återfått sitt ursprungliga utseende.

Lysviks hembygdsförening har flyttat och återuppfört för-

Bild 13. Byggnad i Åkerby, Västlands socken, Uppland. Tillhör Föreningen Västlands Jordbrukarungdoms hembygdsgård.

Bild 14. Lindbyn i Mockfjärds socken, Dalarna, inköpt av Mockfjärds hembygdsförening.

samlingens gamla sockenstuga. Stavnäs hembygdsförening har till sin hembygdsgård fått en stuga med bod.

En hembygdsförening har under året bildats i Karlanda socken.

D a l a r n a. En av hembygdsvärelsens förkämpar i vårt land, konstnären Gustaf Ankarcrone i Leksand, har under året avlidit.

Mockfjärds hembygdsförening har invigt sin nyinköpta hembygdsgård i Lindbyn, bild 14. I Tunabygdens gammalgård vid Domnarvet har också invigts den i föregående översikt omtalade stugan, där J. O. Wallin föddes, bild 15. Vid Gagnefs Minnesstuga har under året uppförts en skvaltkvarn.

G ä s t r i k l a n d. Till länsintendent har styrelsen för Gästrik-Hälsinge hembygdsförbund utsett fil. dr Philibert Humbla, Göteborg.

En storartad museidonation har kommit Gävle till godo, i det att fru Antonie Rettig till en museistiftelse donerat 1,000,000 kronor, en summa som senare kommer att ytterligare ökas.

H ä l s i n g l a n d. Den sedan länge aktuella frågan om en ny museilokal i Hudiksvall har lösts på så sätt att Hälsinglands fornminnessällskap förvärvat en Svenska Handelsbanken tillhörande fastighet, som kommer att genomgå en betydande ombyggnad.

Hembygdsgårdarna i Hälsingland höra till landets ståtligaste och till de förutvarande sluter sig nu värdigt Forssa hembygdsgård, som under sommaren invigts. Bild 16 visar en ståtlig, utanför själva gårdsplanen uppbyggd »sängstugubyggnad» från Kälkebo.

M e d e l p a d. Borgsjö hembygdsförening har under året invigt sin hembygdsgård.

J ä m t l a n d. Föreningen Heimbygda har bekostat den yttre konserveringen av sin hembygdsgård »Lillgrytan» i Brunflo. Föreningen har överlåtit manbyggnaden på »Tistegården» till Häggenås hembygdsförening, som kompletterat densamma med tillhörande byggnader och invigt den som sin hembygdsgård. Bergs och Ovikens hembygdsföreningar ha i det närmaste färdigställt manbyggnaderna i sina respektive hembygdsgårdar. Lillhärdals hembygdsförenings fyrbyggda, på sin ursprungliga

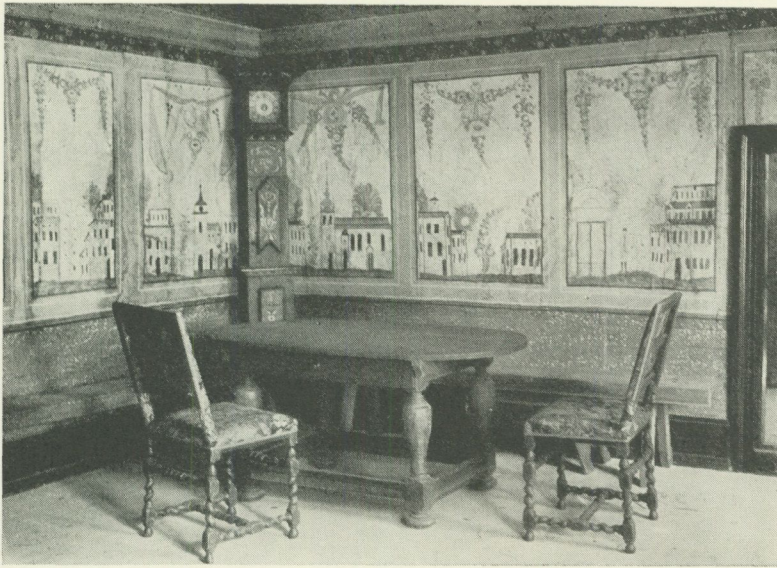

Bild 15. Sal i Wallingården i Tunabygdens gammelgård vid Domnarvet i Dalarna. Väggmålningarna äro utförda 1810 och härröra från Karlsgården, Ovandal, Stora Tuna socken.

Bild 16. Kälkebobyggningen å Forssa hembygdsgård, Hälsingland.

plats bevarade forngård »Högen» har under året restaurerats. Ströms hembygdsförening har fullbordat återuppförandet av ett gammalt sockenskrivareboställe.

Å n g e r m a n l a n d. En hembygdsförening för Själevad har bildats i Hampnäs.

V ä s t e r b o t t e n. Hösten 1933 invigdes Bureå hembygds-park, belägen invid Bureå kyrka.

N o r r b o t t e n. Norrbottens läns hembygdsförening, som under året sett sin medlemsstock ökas med ungefär 40 %, har kunnat igångsätta byggnadsarbetet på det nya läns museet. Som bekant kommer också detta företag att till större delen bekostas med lotterimedel.

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN UNDER ÅR 1933

Hazeliusjubileet.

Redan i föregående årgång av denna årsbok publicerades med anledning av det förestående sekelminnet ett par skildringar av museigrundarens person, författade av tvenne äldre tjänstemän vid institutionen. Denna gång är det själva hundraårsdagen, den 30 november 1933, som i årsredogörelsen bör hugfästas.

Dagen var klar och kall, vilket i hög grad gynnade firandet av det stora minnet. Vid Skogaholm på Skansen samlades på morgonen en representativ skara inbjudna, bland vilka märktes ecklesiastikminister Engberg, för att på slaget 10.30 under salut och klockringning och till tonerna av Karl XII:s marsch vid Narva — det var ju den 30 november! — bege sig till graven. Den långa processionen, i vars spets gick Stockholms studentkårers fanborg, skred fram genom en häck av Karl XII:sknekter till häst och till fots. Vid graven talade statsrådet Engberg och överdirektör V. Almquist, varjämte kortare hyllningsanföranden höllos av flertalet bland dem som nedlade kransar. Institutioner och personer voro härvid representerade i följande ordning:

Artur Hazelius efterlämnade familjemedlemmar genom fru G. Hazelius, fru G. Hazelius-Berg och förste amanuensen G. Berg; släkten Hazelius genom fänrik H. G:son Hazelius och baningenjör G. Richter; H. Maj:t Konungen genom museets styresman; Sveriges regering genom statsrådet A. Engberg; Stockholms stad genom stadsfullmäktiges ordförande K. Tengdahl; institutionen Nordiska museet och Skansen genom musei-

nämndens ordförande överdirektör V. Almquist; Nordiska museets personal genom uppsyningsman Hj. Fransson; Skansens personal genom materialförvaltare G. Gustafsson; Livrustkammaren genom överintendenten frih. R. Cederström; Danmarks nationalmuseum genom museumsdirektör M. Mackeprang; Det nationalhistoriske museum på Frederiksborg genom museumsdirektör O. Andrup; Svenska litteratursällskapet i Finland genom professor G. Landtman; Svenska akademien genom dess ständige sekreterare Per Hallström; Kungl. Svenska vetenskapsakademien genom professor E. Lönnberg; Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien genom riksantikvariern S. Curman; Kungl. Akademien för de fria konsterna genom generaldirektör I. Tengbom; Kungl. Musikaliska akademien genom professor O. Morales; Nationalmuseum genom överintendenten A. Gauffin; Riksmuseets etnografiska avdelning genom professor G. Lindblom; Armémuseum genom major Th. Jakobsson; Tekniska museet genom intendenten T. Althin; Uppsala universitet genom professor Sune Lindqvist; Stockholms högskola genom professor J. Roosval; Apotekaresocieteten genom apotekare S. Gullström; Norrlands gille genom generaldirektör G. Huss och krigshovrättsrådet E. Wikström; Svenska orden genom kapten C. A. Wulff; Svenska museimannaföreningen genom länsantikvariern E. Festin; Svenska ungdomsringen för bygdekultur genom börsdirektör K. Belfrage; Samfundet för hembygdsvård och Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund genom rådman K. Trotzig; Föreningen Gotlands fornvänner genom professor N. Lithberg; Gästrik-Hälsinge hembygdsförbund genom intendenten Ph. Humbla; Västerbottens läns hembygdsförening; Föreningen Södermanlands länsmuseum genom frih. E. Hermelin; Östergötlands fornminnes- och museiförening genom kapten H. Westman; Zorns samlingar, Mora, genom docenten G. Boëthius; Föreningen Heimbygda genom landshövdingen M. Munck af Rosenschöld och länsantikvariern E. Festin; Rättviks socken genom kyrkvärden E. H. Olsson; Leksands hembygdsmuseum och hemslöjdsförening genom handlanden C. Gudmundsson; Mora socken genom

rektor J. Romson; arkitekt G. Améen (personligen); Högre lärarinneseminariet i Stockholm genom lektor W. Fevrell; Nya elementarskolan genom rektor K. Bohlin; Samfundet Nordiska museets vänner genom frih. C. Fr. Bennet; arbetsförmän och arbetare från Hazelius tid genom f. d. fogden på Skansen A. P. Eklund; Nordiska museets tjänstemän genom museets styresman och intendenterna A. Behm, S. Erixon och S. Wallin; Nordiska museets och Skansens kullor.

Efter högtidligheten återvände processionen under tonerna av Finska rytteriets marsch, som Hazelius särskilt älskade, till Skogaholm, där processionen upplöstes.

Kl. 12 hölls en minneshögtid i Nordiska museets hall, dit allmänheten i mån av utrymme ägde tillträde. Bland de närvarande märktes Kronprinsen, Prinsessan Ingrid och Prins Eugen. Efter ett musiknummer (»Morgon» av Eklöf) framträdde ordföranden i Nordiska museets nämnd, överdirektör Almquist och yttrade:

Vi ha valt att hylla Artur Hazelius här vid foten av gamle kung Göstas bild, i detta rum, som Hazelius själv låtit planlägga och med I. G. Clason vid sin sida uppföra i ädel gestaltning. Ej långt före sin bortgång skrev Hazelius till Björnstjerne Björnson: »På bottnen av vårt svenska där ligger kärlek till allt ridderligt och stort.» Liksom över detta rum ligger det något ridderligt och stort över Hazelius och hela hans verk. Han ville, att här skulle vi i fest och glans, vid sång och musik fira minnena av svenska män och kvinnor, som främjat fosterländsk odling och ära. Och han ville, att här skulle vi reda ett hem åt den förste Vasakungens ande, ty han var den mannen, som stark i sin vilja och stor i sin segrande gärning åt vårt svenska folk räddat känslan av att äga ett eget land, som är blod och kärlek värt.

Till fosterlandskärlek var Hazelius uppfödd och närd. Med grämselse såg han vårt svenska folk begärligt söka efterhärma det utländska, taga främmande seder och låna främmande ord. De i hans tid allt mer underlättade förbindelserna med andra nationer kommo oss att se bort från vårt eget, vårt säregna väsen, våra anlag och tycken, vår förmåga av självständig uppfinning och forskning och formgivning, från vår innersta själ. Men det är känslan för det egna värdet, det egna landets och folkets värde, som ger näring åt fosterlandskärleken. För att hos oss rädda och stärka den, måste man främst rädda och stärka känslan för vår svenska odling, kärleken till vårt mödosamma

förflutna, till våra stora minnen. Detta insåg Hazelius. Han väckte liv i en tynande låga, kom den att stiga i vinden, så att den började lysa fram genom dunklet från kust till kust.

I Stockholms stadshus, nere i den strålände vackra södra portiken, har staden låtit uppsätta en minnestavla över Hazelius, honom till ära. Där läsa vi: »Hans verk bära för kommande släkten vittne om elden i hans håg, kraften i hans vilja och styrkan i hans kärlek till svenskt folkliv och svensk natur.» Den minnesteckningen står för alltid inristad i marmorn.

En gång i ensamhetens tankar ropade Verner von Heidenstam de kända orden: »Jag längtar marken, jag längtar stenarna, där barn jag lekt.» — Vi älska våra hem i Norden, vi älska dess höjder och sänkor, dess åkrar och skogar. Men rummet, naturen är icke allt, icke det förnämsta. Vårt väsende bor i tiden, i detta nuet, i den framtid, vi söka uppbygga och befästa. Men vårt väsende bor också i det förgångna, i det längesen förflutna. Det är spåren av våra fäders och mödrars ofta nog ganska tunga steg; det är vad deras älskande händer åstadkommit till gagn och glädje; det är allt deras verk omkring oss, som knyter oss vid Sveriges land. Hazelius förstod, att det är arvet i vårt blod, känslan av detta arv, som eldar oss och driver oss; som kommer oss att glömma småsinthet och avund; som kommer oss att spänna nerver och muskler till det gemensamma fosterlandets väl och värn, till att skapa något nytt och starkt på vår ägande grund. Det framfarna har utformat vår karaktär och det bästa av det som må inrymmas i vår kultur. Vart vi i världen färdas bära vi med oss hemifrån något av det framfarnas gåvor. Vi blicka tillbaka till det förflutnas tider för att av dem lära känna oss själva, lära oss planlägga och genomföra — icke i blindhet utan ledda av ljus: ljuset av det förgångnas erfarenheter.

»Känn dig själv» skrev Hazelius i Nordiska museets sigill. Det var till denna kännedom han ville föra oss genom att visa oss det förgångna. Hazelius samlade dess minnen, hopade, uppförde på nytt. Hans enkla resenattsäck stod alltid färdigpackad, för den händelse en vän — känd eller okänd — skulle sända honom bud, var han kunde finna något belysande för folkets liv — allmogens, medelklassens, de högre ståndens. Han väjde aldrig för besvärigheterna, satte aldrig egen bekvämlighet, eget bästa framom eller vid sidan av verket. Han tryckte vänlig som alltid den ovilliges hand och gick med sitt goda leende till nästa man. Stöttes han tillbaka, kom han igen. Han lyssnade som en god lyssnare; men fruktande mångstyre ville han helst själv bestämma. Han lydde lag men icke doktriner. Han gick sin rätta väg. Men målet var för honom allt: målet, ett svenskt folk, skiljaktigt må vara i klädedräkt och sedvänjor, men ett i

Bild 1. De danska gästerna framföra sina hälsningar. Från vänster: museumsinspektör Uldall, museumsdirektör Mackeprang och museumsdirektör Andrup.

gemensam kärlek, kärlek till allt ädelt och gott, som växt och som växer i den svenska folksjälen. Och i målet omslöt han stamfränderna i Norden. Han ville i Norden en enad broderlig ande. Han byggde ett Nordiskt museum. Dess historia känna vi alla. Blott må jag erinra om Hazelius innerliga förhoppning, att museets ledning efter honom en gång måtte övertagas av sonen Gunnar, begåvad, honom lik i mycket, underkunnig om alla hans planer. Men då en strålände dag i pingsten kallade fadern bort, kände sig sonen för ung att övertaga det odelade ansvaret — och efter några korta års arbete i museets tjänst var även han borta. Med kärlek och saknad minnas vi honom.

Artur Hazelius tänkte väl icke fram till denna dag, drömde väl ej, att hans namn skulle kransas under dessa slitna fanor. Under dessa fanor, som fladdrande i krutröken burits framför våra svenska troppar i medgång och motgång, ha vi för icke längesedan högtidligt hållit Gustav II Adolfs segerkrönta död. Här ha silvertrumpeter och silverpukor kommit murar och valv att eka av Narvamarschens toner, som givit oss känslan av att själva genom snöyra till fosterlandets räddning följa den unge kung Karl, han som sedan stupade i löpgraven i dag för 215 år sedan. Nu eka valven, nu sänka sig fanorna över en fredlig kämpe, som också han föll på sin post, en fosterlandets vän, en av vår odlings bästa och märkligaste män.

I detta minnenas vigda rum bringa vi Artur Hazelius minne vår hyllning. Vi äro förvissade om, att i den hyllningen deltaga varma hjärtan i hela Sveriges land. Vi äro förvissade, att hans namn skall förbliva bevarat och hedrat från släkte till släkte genom tiderna.

Den institution, som han själv har grundat och med aldrig svikande kärlek, med så mycken möda uppbyggt, bringar nu på hans hundraårsdag honom och hans gärning sin gärd av hågkomst och vördnad, av framtidstro och beundran. Det är med ödmjuk och hängiven tacksamhet, som Nordiska museet hyllar sin stiftares minne.

Härefter följde några svenska ryttarsignaler från trettioåriga kriget, utförda med pukor och trumpeter, varefter hälsningar framfördes av nedanstående representanter för in- och utländska institutioner i följande ordning:

Danmarks nationalmuseum*, Dansk folkemindesamling*, Det nationalhistoriske museum på Frederiksborg samt andra danska museer — däribland Den gamle by i Aarhus* — genom museumsdirektör M. Mackeprang, museumsdirektör O. Andrup och

* Institutionen överlämnade jämväl en konstnärligt utförd adress.

museumsinspektör K. Uldall; Arkeologiska kommissionen i Finland*, Finlands nationalmuseum och Finsk-ugriska sällskapet* genom Finlands minister R. W. Erich; Svenska litteratursällskapet i Finland genom professor G. Landtman; Norsk folkemuseum* genom konservator G. Midttun; Föreningen för svensk hemslöjd* genom Prins Eugen; Svenska akademien genom dess ständige sekreterare Per Hallström; Kungl. Vetenskapsakademien* genom professor E. Lönnberg; Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien genom riksantikvarien S. Curman; Stockholms högskola, Konsthistoriska sällskapet och Hallwylska museet genom professor J. Roosval; Nationalmuseum genom överintendenten A. Gauffin; Armémuseum* genom major Th. Jakobsson; Riksmuseets etnografiska avdelning och Svenska sällskapet för antropologi och geografi* genom professor G. Lindblom; Stockhoms stadsmuseum och Föreningen för svensk kulturhistoria genom professor M. Olsson; Svenska turistföreningen* genom justitierådet A. Lindhagen och fil. dr C. J. Anrick; Föreningen Norden* genom regeringsrådet G. Thulin; Svenska fornminnesföreningen* genom professor B. Nerman; Svenska ungdomsringen för bygdekultur genom börsdirektör K. Belfrage; Blekinge musei- och hembygdsförbund genom intendenten S. Leander; Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund* genom rådman K. Trotzig samt ett flertal andra styrelsemedlemmar; Föreningen för Smålands fornminnen och kulturhistoria*; Föreningen Gamla Halmstad genom häradshövding A. Westman; Föreningen Heimbygda* genom länsantikvarien E. Festin; Hyltén-Cavalliusstiftelsen i Lund genom docenten C. W. von Sydow; Hälsingborgs museum genom överlärare Hj. Forsberg; Kalmar läns fornminnesförening genom intendenten M. Hofrén; Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige* genom intendenten G. J:son Karlin; Leksands hembygds-museum och hemslöjdsförening genom handlanden C. Gudmundsson; Malmö museum genom fil. dr A. Anderberg; Medelpads fornminnesförening genom kapten C. E. Hammarberg; Norra Hallands kulturhistoriska förening genom nämndemannen Jöns Johnsson; Norra Smålands fornminnesförening* genom

major S. E. Engdahl; Norrbottens läns hembygdsförening genom intendenten G. Ullenius; Samfundet S:t Erik genom direktör G. Palme; Rådet till skydd för Stockholms skönhet genom arkitekten W. Gahn; Upplands fornminnesförening genom professor R. Sernander; Värmlands fornminnes- och museiförening* genom professor H. Kjellin; Västergötlands fornminnesförening, Vänersborgs museum och Västergötlands hembygdsförbund genom rektor S. Welin; Västmanlands fornminnesförening genom intendenten S. Drakenberg; Västsvenska folkminnesarkivet genom rektor H. Celander; Zorns gammalgård i Mora* genom docenten G. Boëthius; Föreningen Örebro läns museum genom intendenten B. Waldén; Östergötlands fornminnes- och museiförening genom kapten H. Westman och intendenten B. Cnattingius; Östra Södermanlands kulturhistoriska förening* genom borgmästare J. Pettersson; Högre lärarinneseminariet i Stockholm* genom rektor S. Grauers; Folkvisedanslaget* genom bibliotekarien L. Stridsberg.

Dessutom voro följande institutioner företrädde genom särskilda representanter: Uppsala universitet genom professor S. Lindqvist; K. Patriotiska sällskapet genom överstelöjtnant S. Drakenberg; Livrustkammaren genom överintendenten frih. R. Cederström; Marinmuseet genom marindirektör H. Åkermark; Tekniska museet genom intendenten T. Althin; Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbund genom professor K. G. Westman; Riksföreningen för svenskhetens bevarande genom professor S. Tunberg; Jordbrukareungdomens förbund genom agronom S. Svensson; Dalslands fornminnes- och hembygdsförbund genom intendenten N. I. Svensson; Gästrik-Hälsinge hembygdsförbund genom intendenten Ph. Humbla; Göteborgs museum genom intendenten S. T. Kjellberg; Föreningen Södermanlands länsmuseum genom friherre E. Hermelin; Västra Värmlands fornminnesförening genom intendenten A. G. Hedenskog; Sällskapet Idun genom fil. dr R. G:son Berg.

Mottagningen avslutades med »Marcia Carolus Rex».

Härefter öppnades de utställningar, som med tanke på Hazeliussminnet anordnats i museet, nämligen:

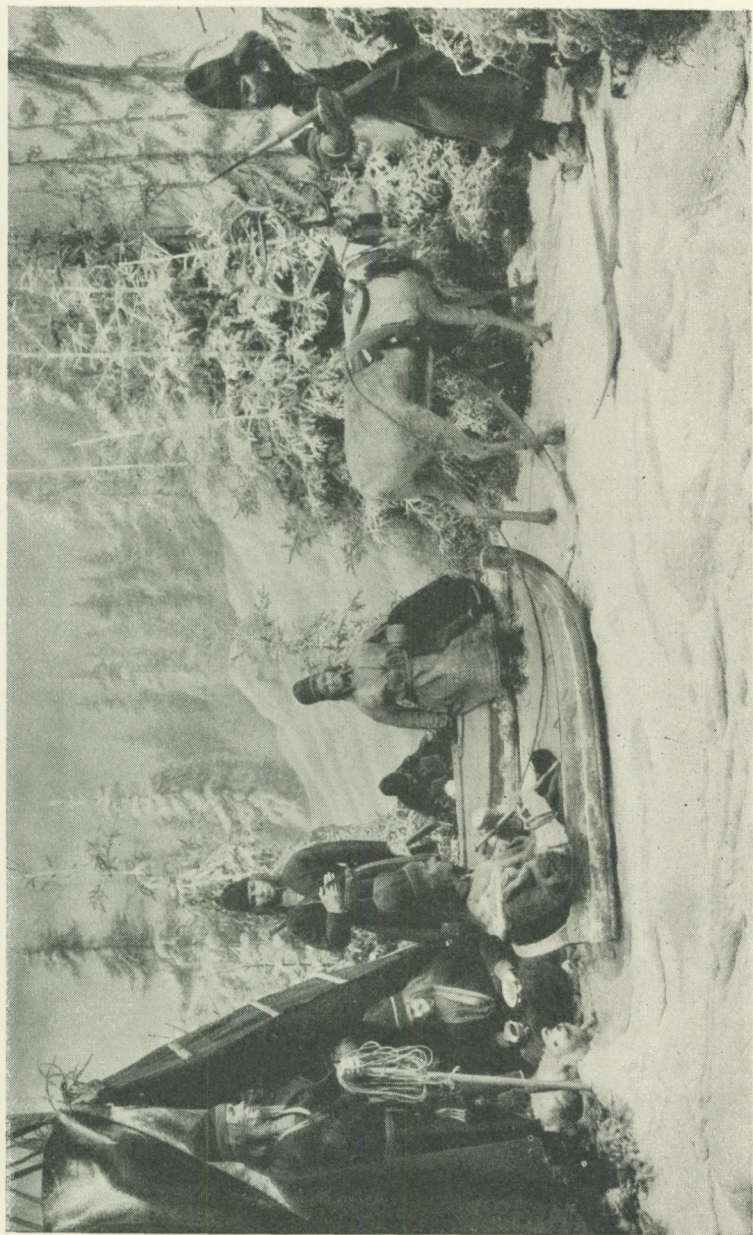

Bild 2. Rekonstruktion av lapplägret i Skandinavisk-etnografiska samlingens utställning i Drottninggatan 71 C.

1. Nordiska museets och Skansens historia. (Utställningen var anordnad i salen för tillfälliga utställningar.) Genom fotografier, ritningar, målningar, porträtt och allehanda tryck belystes här institutionens utveckling från 1872 och fram till 1901, med hänsyn tagen jämväl till Hazelius själv och de personligheter, som omgävo och stödde honom under skilda delar av hans liv. En myckenhet intressant material hade från olika håll lånats in till denna utställning.

2. Rekonstruktioner av tvenne av museets äldsta och mest populära »panoramor»: Höstflyttning i Lule lappmark (bild 2) och Interiör från en halländsk bondstuga. De hade anordnats i tvenne allmogerum i hallvåningens sydöstra del.

3. Första årets förvärv. (I salen för tillfälliga utställningar.) Utställningen omfattande ett urval av det intressantaste av Hazelius museiförvärv 1872—73.

4. Sista årets förvärv. Som jämförelse med nr 3 exponerades i fem allmogerum uti hallvåningens sydöstra del ett urval av accessionen 1932—33. En hedersplats intogs härvid av den märkliga depositionen från Statens historiska museum (sid. 271).

På aftonen kl. 8 var stor minneshögtid anordnad i hallen, varvid omkring 1,000 särskilt inbjudna personer närvaro. Av den kungliga familjen deltog Konungen, Kronprinsen, Prins Gustaf Adolf, Prinsessan Ingrid, Prins Wilhelm och Prins Eugen. Bland de övriga närvarande märktes statsråden Engberg, Undén och Schlyter.

Under tonerna av Aug. Södermans Offertorium, spelat av Nordiska museets musiksällskaps orkester under professor Sven Kjellströms ledning, intågade genom Livrustkammarens södra del de kungliga jämte uppvaktning samt Nordiska museets nämnd. Härefter höll styresmannen det minnestal som ovan återgives, sid. 17. Omedelbart därpå följde Gunnar Mascoll Silfverstolpes kantat, sid. 9, med musik av Ture Rangström, som själv dirigerade orkestern med operasångerskan Helga Görlin och operasångaren Joel Berglund som solister. Recitationen utfördes av skådespelaren Carl Ström, orgelpartiet av musikdirektör Elis von Melen.

Bild 3. Amanuensen von Walterstorff mottager Litteris et artibus ur Konungens hand.

Härefter utdelades ur Konungens hand hederstecken och belöningar till nedanstående personer:

Nordstjärneordens riddaretecken till intendenten S. Erixon; Vasaordens riddaretecken till museilektor E. Klein; medaljen Litteris et artibus till amanuensen E. von Walterstorff; Vasamedaljen i guld, 5:e storleken, till amanuenserna L. Stridsberg och A. Rudbeck.

Kungl. Patriotiska sällskapets guldmedalj för långvarig och trogen tjänst, 2:a storleken, till djurvårdaren J. Svenström, maskinisten J. A. Bergqvist, kanslivakterna Gjers K. Karlsdotter

och Daniels B. Persdotter samt stugvakten K. Håkansson; dess guldmedalj, 3:e storleken, till expeditionsvakten K. Eriksson, förste expeditionsvakten G. Brunell, snickaren S. Johansson och djurvårdaren K. Viborg; dess silvermedalj, 3:e storleken, till snickaren O. Andersson och kanslivakten Hållams M. Larsdotter.

Skansenföreningens (Samfundets för Nordiska museets främjande) plakett i silver till förutvarande amanuenserna vid museet direktör C. U. Palm och fru Sigrid Behm, samt till fru Eva Uppmark och författarinnan Gurli Linder.

Artur Hazelius-medaljen i silver till apotekare N. Bruzelius, fru A. von Ehrenheim, Grönsöö, disponenten F. Heiss, artisten S. Malmberg, direktören C. Ramström, doktorinnan A. Ryman och herr S. Scholander. Dessutom utdelades medaljen i silver till följande personer, vilka voro förhindrade att närvara: disponenten C. Hæggström, Uppsala, fru E. Laurin, Lidingö, och fröken L. Zickerman, Vittsjö. Samma medalj i brons tilldelades rustmästaren vid Livrustkammaren B. Andersson, skriftställaren P. Persson, Grimnäs, och dessutom till följande personer, vilka voro förhindrade att närvara: byggmästaren A. Holmberg, Svängsta, folkskolläraren L. Malmberg, Älvdalen, hemmansägaren E. Olsson, Adolfsfors, samt förre kommunalnämndsordf. E. J. Strömqvist, Vängelsby.

Minnesfesten avslutades med Emil Sjögrens festpolonäs för orkester.

På aftonen var supé anordnad på Högloftet, till vilken 260 personer voro inbjudna. Bland hedersgästerna märktes Kronprinsen, Prins Gustaf Adolf, Prinsessan Ingrid, Prins Wilhelm och Prins Eugen samt statsråden Engberg och Undén. Under och efter supén utfördes sång av Sven Scholander och Gyllenhammartrion (fru Lillemor Gage Montelius, fru Alfhild Gyllenhammar och fröken Inga Gentzel, ackompanjerade av fru Märta af Klintberg), varjämte ett lustspel, författat för dagen av museilektor Ernst Klein, uppfördes av amatörer, huvudsakligen museets tjänstemän.

Hazeliusjubileet gav ett mäktigt eko i den in- och utländska

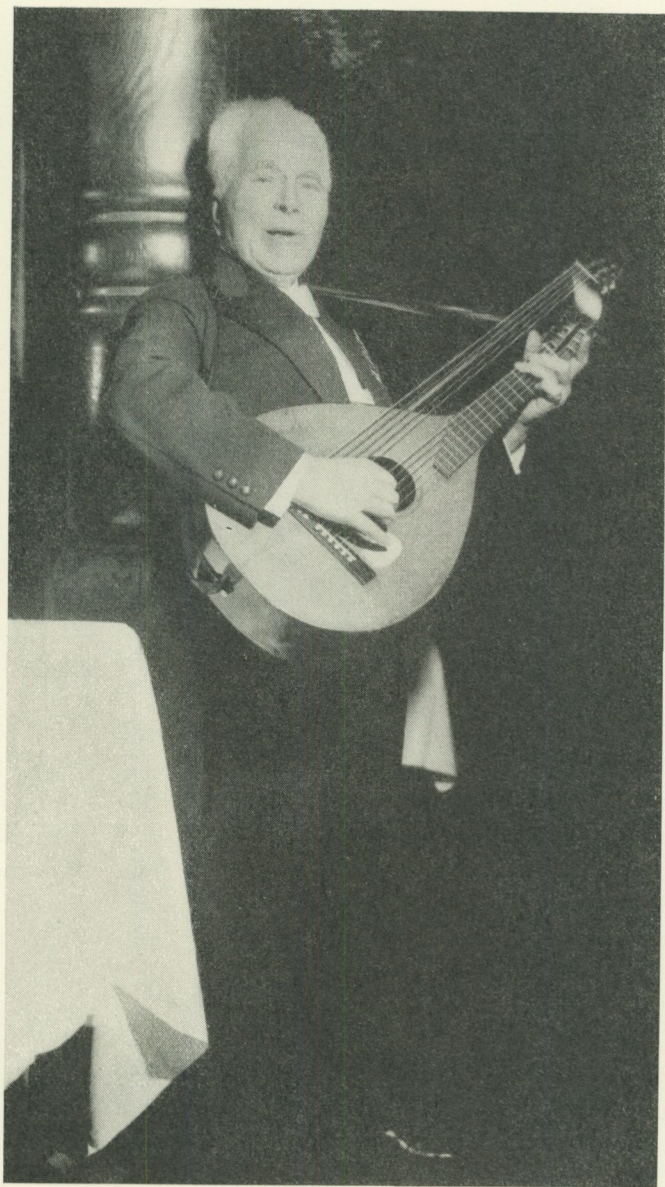

Bild 4. Sven Scholander spelar luta vid festen på Högloftet.

pressen. Frånsett reportaget från dagens högtidligheter, bör antecknas att i samband med jubileet artiklar om Hazelius person och verk voro införda i ej mindre än c:a 120 inhemska och c:a 50 utländska tidningar och tidskrifter. Till jubileet förelåg även tvenne bokverk: En bok om Skansen, utgiven av Andreas Lindblom, med Alarik Behm, Gotthard Gustafsson och Gösta Selling som medförfattare (P. A. Norstedt & Söners förlag) samt Artur Hazelius, mannen och hans verk, av Gösta Berg (Natur och Kulturs förlag), en populär biografi, författad på uppdrag av Nordiska museet.

Vid jubileet uppvaktades Nordiska museet med lyckönskningstelegram eller -skrivelser från följande institutioner:

Riksarkivet, Föreningen för norrländsk hembygdsforskning, Gästrikre hemslöjdsföreningars länsförbund, Hallands museiförening, Södermanlands fornminnesförening, Vänersborgs museum, Värmlands hembygdsförbund, Västmanlands fornminnesförening, Föreningen Örebro läns museum, Stockholmsgillet, Sunderby folkhögskola, Finska Vetenskaps societeten, Finlands museiförbund, Åbo stads historiska museum, Föreningen Brage i Helsingfors, Kunstindustrimuseet i Oslo, De Sandvigske samlinger, Videnskaps selskapets Oldsaksamling i Trondheim, Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum, Folkmuseet for Trondheim og Trøndelag, Fylkemuseet for Telemark, Lettlands fornminnesförening, Lettlands friluftsmuseum i Riga, Universitetet i Kaunas, Litauens nationalmuseum, Societas Museorum Poloniae i Krakau, Polska Vetenskapsakademien, Ukrainas nationalmuseum, Lübecks museum, Hansischer Geschichtsverein i Lübeck, Verein für Rostocks Altertümer samt Völkerkundemuseum i Leipzig.

Allmogeavdelningen.

Nyförvärven till allmogeavdelningen ha även 1933 varit starkt begränsade. Ett par föremålsgrupper ha dock erhållit mera omfattande och värdefulla tillskott; detta gäller bl. a. de lapska

samlingarna. Amanuensen Ernst Manker och fil. kand. Edvin Brännström ha från forskningsresor inom olika lapska bygder hopbragt föremål, vilka inte minst genom de bifogade uppgifterna äro av stort etnografiskt värde. Dessutom har en privat samling lapponica, framförallt bestående av prydnadsföremål, under året inköpts. Fru Alma Norström, f. Bünsow, har till museet överlämnat Johan Tiréns stora och bekanta målning »De vilsegångna», en gåva, som lämnar en värdefull illustration till lapparnas hårda livsföring.

Nyförvärven till samlingarna för jordbruk och boskapskötsel äro, betraktade vart och ett för sig, ej av någon större märkvärdighet, men de ha å andra sidan insamlats mera planmässigt än vad tidigare varit fallet, i det att man nu också inom det folkliga redskapsinventariet börjar kunna klart urskilja de karakteristiska typerna och ta sikte på ett mera systematiskt studium av deras geografiska utbredning. Ur denna synpunkt har förvärvats ett antal årder och plogar, spadar, liar och skäror samt kastskovlar. Från Mora socken ha inkommit några länge eftersökta lottstickor, som användes vid fördelningen av hösåtarna efter den gemensamma slättern ute på sankmarkerna. Från Gammelgarns socken, Gotland, härrör en koskälla av trä, en efterbildning av den vanliga skällan av järnplåt, som att döma av andra bevarade exemplar icke synes ha varit ovanlig på ön. Från Nättraby socken, Blekinge, komma ett par redskap, använda vid torvupptagning, vilken här nere i det skogfattiga Sydsverige spelat en eljest i vårt land nästan okänd roll.

Jakt- och fiskeavdelningarna ha under året erhållit en hel del goda nyförvärv. Särskilt är Norrland rikt företrätt. Från lappar i Norrbotten ha sålunda insamlats en hel rad olika fällor och fångstredskap för räv, lekatt, järv och skogsfågel, däribland en pil till ett av de förr så brukliga »självs-kott», som numera länge varit förbjudna. Ytterst sällsynt är ett mårnät från Jämtland. Detta smäckra och lätta nät användes enligt insamlaren, docent I. Arwidssons, uppteckning så, att det uppsattes på i snön nedstuckna käppar runt om den plats, där mården tagit sin tillflykt. Om möjligt röktes så mården ut ur det håll, där

den satt gömd. Lyckades detta ej och hann man ej vakta ut honom, lämnades han åt sitt öde, d. v. s. att fastna i nätet, om han ej lyckades stöta omkull eller hoppa över det. Denna fångstmetod är identisk med den som i Sibirien brukas för pälsdjur, t. ex. sobel, och innebär den fördelen, att det dyrbara skinnet ej behöver skadas, när man avlivar det i nätet insnodda bytet.

Ännu ett exemplar av de primitiva, av en enklyka framställda metkrokar för lake, som museet tidigare har förvärvat från olika landskap har i år inkommit från Härjedalen. I den rika samlingen av nät befinner sig bl. a. en lapsk not, mycket illa medfaren, men så är den enligt uppgift använd redan vid slutet av 1700-talet och i varje fall ytterligt ålderdomlig. Den har telnar av granrotsrep och sänken av renhorn. En vacker, av lin bunden sköte från Trosa skärgård med barkflöten från 1800-talets mitt och en samling relativt ålderdomliga fiskeredskap från Bohuslän förtjäna också att nämnas.

Varje år förvärvar museet i större eller mindre omfattning föremål hörande till födans förvaring, beredning och servering. Ofta representera dock nyförvärven ganska ensidigt vissa grupper, under det att andra moment från denna viktiga sida av allmogens gamla hushållning alltjämt äro sparsamt företrädade i samlingarna. För huvudparten av det hithörande föremålsbeståndet gäller, att uppgifter om användningen äro mycket torftiga och tillfälliga. Det är därför så mycket mer betydelsefullt att årets nyförvärv på området — till väsentlig del bestående av lapska föremål — äro resultat av planmässiga och av fackmän gjorda efterforskningar. Föremål hörande till mjölkhushållningen äro särskilt talrika. Renarna mjölkades i stora skopor och flera sådana ha erhållits. Bland förvaringskärlen finnes från Pite lappmark en kagge av en urholkad trädstam, som brukade medföras på flyttningarna i fjällen. Med de insatta senringarna hängdes den på klövjesadeln. Från Arvidsjaur kommer en fårvmå, som bl. a. använts att ha mjölk uti vid fisketurer och jaktutflykter. Till förvaring av mjölk eller annat i matsäcken har också använts en blåsa, tillverkad av en tjäderkräva. En liten rund träflaska har använts för kalvlöpen. Man hade denna i

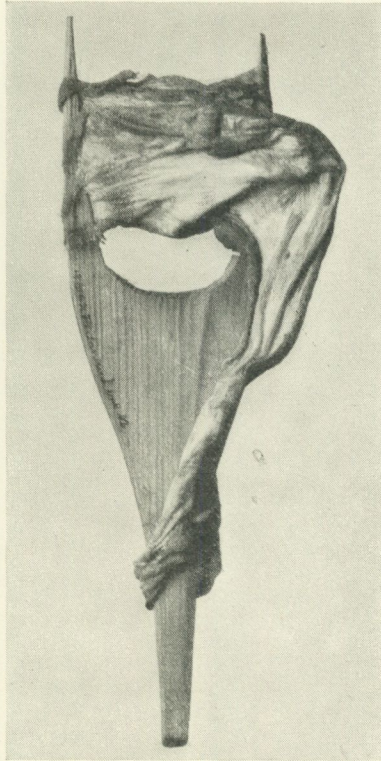

Bild 5. Löpmage för osttillverkning.
Hietaniemi socken, Norrbotten.
Nordiska museet 194,162.

en liten påse och hängde påsen i flaskan, som var fylld med vassla. Från den finska befolkningen i Tornedalen har inköpts en kalvmage med löpe, uppsatt på en träskiva, bild 5. Åtskilliga lapska ostformar ha förvärvats. Dessa tillverkades i olika stora format för att man skulle kunna ställa flera stycken i varandra i samma fat. På den översta formens lock lades en sten som press. Ostarna torkades i en hylla och en sådan har erhållits från Vit-tangilapparna, ävensom ett s. k. ostband, bestående av en smal läderrem med två träbrickor. Då ostarna torkat, borrades ett hål i osten, varefter den trädde på bandet och fick vila mot brickan. Ostarna hängdes på detta sätt parvis upp över en stång ute vid förrådsställningen. Både matskålar och köttskålar ingå

bland de lapska nyförvärven ävensom fisktråg, dels använda för förvaring, dels för servering. Även finnes en speciell, med hål i skedbladet försedd fisksked, som använts att lyfta upp fisken med under kokningen. Lapparnas mångomtalade kaffe-konsumtion illustreras av flera föremål från Vittangi: en skopa — sådana användes i stället för koppar — en kaffekvarn av norsk tillverkning samt en läderpåse, i vilken det malda kaffet uppsamlades.

Av nyförvärv hörande till matberedningen hos den svenska befolkningen kan nämnas en s. k. kliningskam från Frostvikens socken i Jämtland. Till jul eller bröllop bakades ett särskilt slags kakor, som lades ovanpå varandra med mellanlägg av smör och socker och dessa kakor randades eller rutades med kammen. Även tunnbröd kunde man behandla på detta sätt.

Samlingen av transportdon har museets gamle vän och gynnare docenten Ivar Arwidsson, Uppsala, även under detta år utökat med flera värdefulla förvärv av skidor. Bland dessa ingår ett par från N. Unnaryds socken, Småland, tillverkade på 1850-talet och av den södra typen med fotstället urkarvat, så att utsparade lister finnas kvar för foten. Också några skarbågar från Småland ha i samband härmed förvärvats av museet. Från Lima socken, Dalarna, komma ett par »skiladdor», sockor, som se ut som halva skor och som användes vid skidåkningen. Bland de övriga transportdonen märkas särskilt en del lapska saker, en drög för transport av kåtstängerna och en bod på medar med sadeltak och lucka i ena gaveln, båda från Arjeplog, samt några klövjesadlar och klövjespannar och en ackja från Vittangi. Från Svärdsjö socken i Dalarna har förvärvats ett exemplar av en långsläde med höhäck, som visserligen tidigare finnes representerad i museets samlingar men icke i ett så vackert exemplar som detta (släden är tillverkad så sent som 1883). Bland de alltid värdefulla, daterade föremålen bör måhända också antecknas ett selknä från Norrala i Hälsingland med inristat årtal 1718.

Till allmogens heminredning i allmänhet kunna räknas väggmålningar av olika slag, som klart omvittna den svenska folkkonstens starka egenart. Av sydsvenska bonadsmålningar har under året förvärvats trenne exemplar. Bland dem märkes en takduk

Bild 6. Väggmålning av Erik Andersson i Ullvi 1831. Leksands socken.
Nordiska museet 195,544.

med två strängt stiliserade solar, omgivna av änglahuvuden och blomslingar. Största intresset tilldrager sig emellertid det flertal målningar från Dalarna, vilka under året införlivats med museets samlingar. Den under sommaren i samband med konsthistorikerkongressen anordnade utställningen av dalmålningar i Nordiska museet gav anledning till åtskilliga av dessa nyförvärv. Redan i början av året hade emellertid fyra vävstycken av en större inredning från Övre Gärdsjö i Rättvik förvärvats. Målningarna äro utförda 1805 av »drängen A. H. S.», och utgöra väl bevarade prov på det dekorativa blomstermåleri, den »utkrusning i rosmålning», som utmärker rättviksmåleriet under dess glansperiod. De övriga målningarna, som samtliga äga det för den typiska »dalmålningen» karakteristiska samspelet mellan figurinnehåll och blomster, fördela sig till ungefär lika delar på de båda klassiska målarsocknarna Leksand och Rättvik. Från den förra ha bl. a. förvärvats goda verk av de båda stormålarna från Ullvi: Erik Andersson (E. A. S.) och Hjelt Per Persson (P. P. S.). Av den förres arbeten äro såväl Carel Johan (Karl XIV Johan), bild 6, som den tydligen till samma inredning hörande bilden av en fältprost daterade 1831. Den av Hjelt Per Persson utförda Salomos kröning är ett arbete från hans senare tid, daterat 1848, och försett med texten: »Då Konungen Salomon Kröntes då blåste folket i Lurar så att det skall i marken.» Även leksandsmålaren Kers Erik Jönsson är representerad bland nyförvärven med en liten tavla från 1846, skildrande »Jesu bön i Örtagården . . .» Bland rättviksmålningarna framstår vid sidan av ovan omtalade inredning, en målning på papper av Titus till häst utanför Jerusalem från 1824, signerad I. E. S. Bland de övriga finnas några goda prov på den långt drivna ytdekorerings, som utmärker rättviksmåleriet från och med 1820-talet. Som det yppersta exemplet härpå framstår en troligen på 1850-talet utförd bild av profeten Jonas bättringspredikan, ovanlig till format och textinnehåll om också själva motivet hör till de vanligaste inom det yngre dalmåleriet: »Niniwe den store stad han gorde bot som Jonas bad när en predikan hörde med oss predikas år frhn(!) år.»

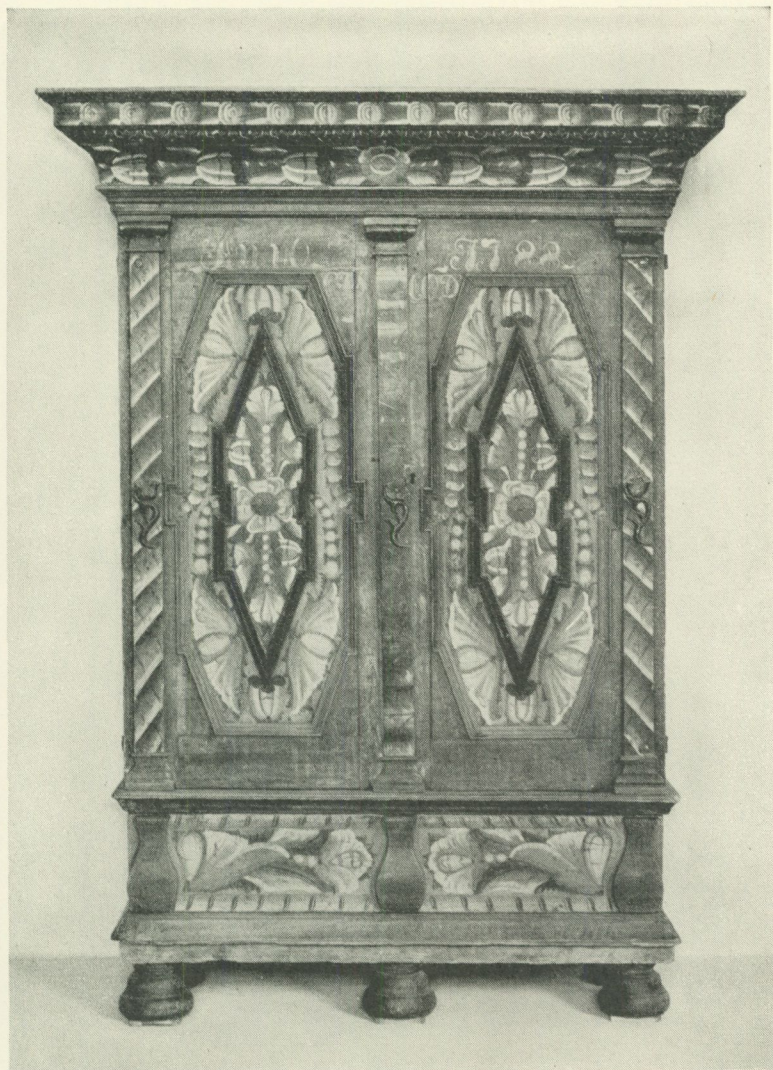

Bild 7. Dubbelskåp från Ludvikatrakten, daterat 1788 och målat i Rättviksstil. Nordiska museet 194,647.

Dalarnas rika bestånd av möbeltyper och möbeldekorerings är visserligen välrepresenterat i Nordiska museet, men dock ej på något sätt fullständigt. Det gäller att komplettera befintliga luckor, innan det blir för sent och en del nyförvärv ha därför gjorts även under 1933. Ett från Ludvikatrakten inköpt stort dubbelskåp med rikt profilerade lister och speglar och med påsatta snidade orneringsdetaljer är i sin art avdelningens förnämsta pjäs, bild 7. Skåpet, som är daterat 1788, är rikt målat i rättviksstil och möbeln visar alltså en enastående förening av två helt skilda stilarter och tekniker. Från Mockfjärd har förvärvats ett omålat hörnskåp med beslag på yttersidan och daterat 1673. Ett annat dylikt, daterat 1728 och från Hedemora, visar återigen prov på det börjande möbelmåleriets s. k. »risstil» i Dalarna. Ett intressant bord med tredelad fällskiva, grindar och barockben har också inkommit från landskapet, ävensom några nya varianter av stolar. Södra Dalarnas lättare och luftigare möbelformer representeras av en prydlig säng med pinn-gavlar och ornerade detaljer. Slutligen har också från samma landskap inköpts två små »kistor» (skrin), uppvisande den för landskapet typiska stilretarderingen: beslag och lås äro av gotisk typ, vid sidan av karvsnittsrosetter och uddsnittsrader.

Årets förnämligaste tillskott till museets samlingar av allmogetextilier utgör ett skånst täckes i flamskväv, bild 8. Det härstammar från den trakt av Skåne, där flamskvävningen idkats allra flitigast och är ett storartat vittnesbörd om, vad där kunde åstadkommas i det arbetsammaste och mest krävande av alla vävslag. Det mäter 200 cm i längd och 148 cm i bredd och är vävt i två våder. Täckens av denna typ äro endast kända i ett fåtal exemplar, alla från Veberöds socken i Torna härad, där de tillverkats under senare hälften av 1700-talet. Ett annat märkligt täckes med ett rikt granatäpplemönster i kors- och tvistsöm härstammar troligen också från Skåne, fastän det inköpts i Lidköping. Om dess tidigare öden vet man endast, att det tillhört en familj i Gullholmen i Bohuslän. Emellertid känner man inga sådana täcken varken från Bohuslän eller angränsande trakter, men däremot flera från sydvästra delen av Skåne. Tek-

Bild 8. Täckle i flamskvävnad från Veberöds socken, Skåne.
Nordiska museet 195,977.

niken, kors- och tvistsöm med ullgarn på en särskild för sömmen tillverkad linnebotten kallad tvist, har brukats bland allmogen i skilda delar av landet, men ingenstans har den intagit en sådan rangplats som i Skåne. På täcken från Skytts och Oxie härad finner man inte bara bårdens och mittfältets mönster utförda på samma sätt, även färgvalet och färgernas fördelning äro desamma, krappröd botten med granatäpplemönstret i blå, gröna och vinröda toner med en liten tillsats av gult samt alla mönsterkonturer markerade av en vit och en brunsvart linje. Ett av de skånska täckena är märkt 1691, ett annat med samma mönster 1806.

Ytterligare tre skånska täcken ha inkommit under året. Tekniken är röllakan. Ett av dem har vigg- eller blixtmönster över hela ytan, ett annat har tvärgående bårder av olika mönster, vilka man gärna vill tillskriva Ingelstads eller Herrestads härad. Det tredje täcket är indelat i sex åttkantiga fält. I de två mittfälten ser man en hjort, i de övre och nedre fälten rikt förgrenade livsträd, en mönstring som hör hemma främst i Färs och Frosta härad. Nämner man vidare tre åkdynor från Skåne, två i röllakan och en i krabbasnår samt en bänkdrätt i röllakan och dukagång, så framgår det att året tillfört museets samlingar av skåneslöjd mycket värdefulla föremål.

Från Segerstads socken i Gudhems härad i Västergötland komma delar av en bänkdyna i en mycket ålderdomlig form av krabbasnårsväv. På en linnebotten äro korta krabbastygn insnärjda så tätt, att de nästan helt täcka rätsidan med ett geometriskt ytmönster. Liknande bänkdynor äger museet förut från bl. a. Älvsborgs län, men ingen från norra Västergötland.

Slutligen har museet från Dalarna inköpt ett stort antal av det slags vävnader, som förr i tiden brukades i varje gård och varje fäbod, »vepor» av ylle och nöthår med mönster i hampkrus från Floda och Leksand, sängförlåtar i »förlåtskrus» från Leksand samt helvita trasvävstücken, s. k. underbredor, vilka användes som underlakan, från Lima socken. Från sistnämnda socken och från Tåsjö i Ångermanland, Vilhelmina i Lappland, Alnäs i Jämtland och Storsjö i Härjedalen härstamma fem stycken

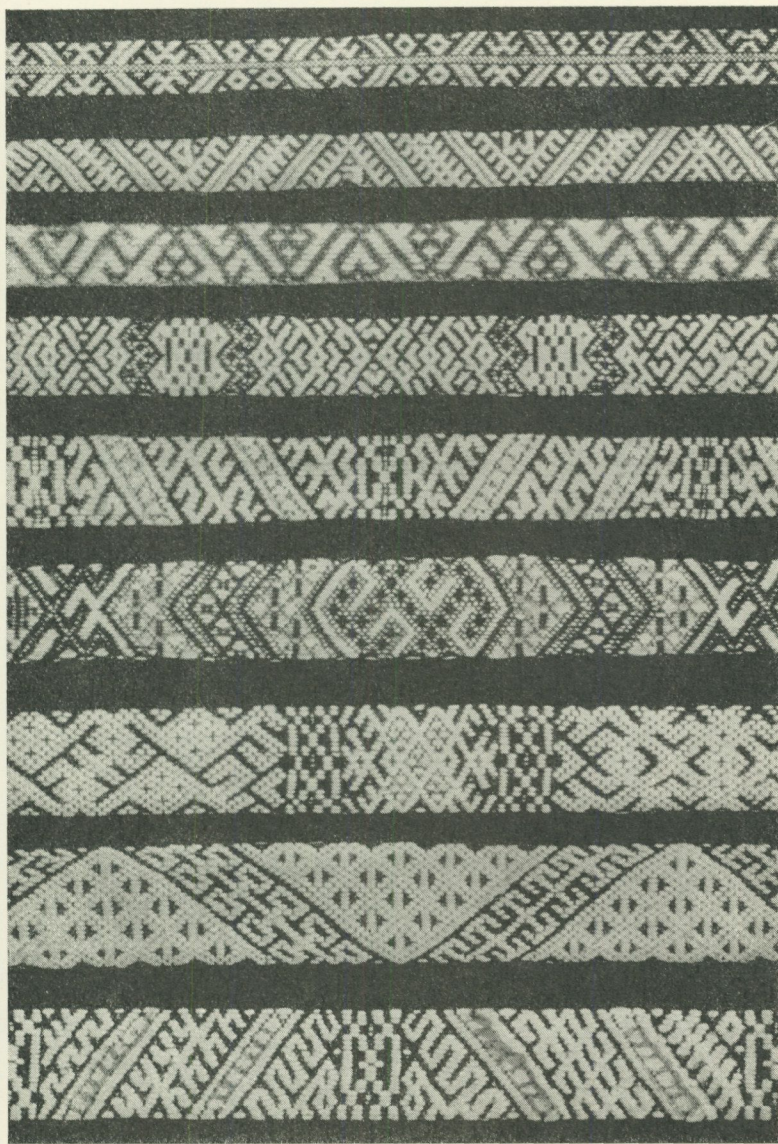

Bild 9. Linneband, vävda i svart och vitt, från Leksands socken, Dalarna.
Nordiska museet.

harskinnsfällar, d. v. s. vanlig trasväv med remsor av vitt ludet harskinn som inslag. Samtliga fällar ha förvärvats till museet genom fru Anna Arwidsson, Uppsala. Tidigare ha textilier av detta slag varit okända.

Som så ofta förut stannar huvudparten av årets nyförvärv på dräktavdelningen från Dalarna, och särskilt har material inkommit från Floda och Leksands socknar. Icke minst lägger man märke till skinnplagg av olika slag: kjolar, tröjor och byxor, de senare med vacker, laskad ornering. Bland förvärven från Leksand bör i främsta rummet nämnas ett par små barndräkter. Den ena är en liten flickdräkt, bestående av gul kolt, förkläde, mössa och vitt Halskläde med silversölja, den andra är en pojkkolt med röd yllekjol och tryckt rött bomullsliv. Den senare är en för länge sedan bortlagd pojkdiräkt, vars motsvarighet ej heller förut finnes i museet. Även några enstaka andra plagg äro av särskilt intresse. Sålunda märkas från Floda socken en vacker kjolsäck av äldre typ än den nu allmänt burna, helt överbroderade, samt en svart kråka, »gråklåkråka», försedd med rottingställning. Museet har också erhållit en större samling av de för Leksands socken så typiska svart-vita, konstfullt vävda linnebanden, vilka förut tyvärr ej alls varit tillfredsställande representerade i samlingarna. Från Västergötland har bl. a. erhållits en blå långrock av 1700-tals karaktär. Den har enligt uppgift burits av en bonde i Varola socken vid hans bröllop 1808. Från detta landskap ha även flera kvinnolivstycken förvärvats, däribland ett av skinn samt ett par av ylle med broderier i linne, samtliga försedda med rottingspröt. Den skånska dräktsamlingen har utökats med en skördesärk från Ingelstads härad från 1800-talets början. Den är av en enkel typ till skillnad från museets tidigare rikt broderade plagg av detta slag.

Bland de lapska förvärven märkas en päls samt en manskolt med tillhörande mössa och bälte, en hel del vackert vävda bälten och band samt diverse pungar och andra smärre dräkttillbehör.

Vid allmogeavdelningen ha under året jämte föreståndaren intendenten Erixon arbetat förste amanuensen Svensson, amanuenserna von Walterstorff (textilier) och Dahlin (dräkter)

samt e. o. amanuensen Svärdström. Dessutom har biträde lämnats av förste amanuensen Berg (fordon, boskapsskötsel m. m.) och av museilektor Klein (fiske m. m.). Under intendent Erixons tjänstledighet har dels förste amanuensen Berg, dels förste amanuensen Svensson varit t. f. föreståndare.

Högre ståndsa vdelningen.

Översikten av årets förvärv måste här bli högst fragmentarisk, ett påpekande av några framträdande enskilda föremål ur en mångskiftande samling av ting, som äro avsedda att var i sin stad fylla en lucka i ett stort sammanhang. Ordningföljden i denna flyktiga granskning representeras av den kronologiska uppdelningen, vilken motsvarar avdelningens uppställning i utställningsrummen. För året bör emellertid denna periodöversikt föregås av omnämmandet av en grupp, vars proveniens motiverar att den beskådas i det sammanhang, vari den kommit till museet. Det är ett antal föremål som deponerats från Statens historiska museum och alltså redan tidigare äro kända som museisaker. I Nordiska museet komma dessa föremål att fylla många tomrum, som utan dem helt säkert länge fått förbli obesatta. I all synnerhet gäller detta de tidigare perioderna och sådana dyrbarheter, där varje accession erbjuder de största svårigheter. I den deponerade samlingen ingår ett flertal ringar och andra smycken från 1500- och 1600-talen, flera dryckeskannor från samma perioder, bl. a. en silverinfattad elfenbenskanna med rik figurrelief. Särskilt intressanta ur svensk kulturhistorisk synpunkt äro tvenne dryckeskärl: ett krus av enkelt brunglaserat lergods, vilket smyckats med ett rikt drivet och förgyllt silverlock å vilket en Karl XII:s ryttareseger firas i hög relief, det andra en fullkomligt jättelik och jättetung dryckeskanna, vars yttre är skrovlig masurbjörk med konstsvarvat lock, medan det inre är blankförgyllt silver; den är svarvad av riksamiralen Gustav Otto Stenbock och har sedan gått som ett fideikommiss inom familjen Ribbing. En silverbägare från år 1701 berättar i konst-

rika versar att den är gjord av silver från Öster silverberget i Dala Tuna, brutet av landshövdingen Nils Gripenhjem och förgylld med guld ur samma gruva. Från 1700-talets mitt stammar en hel liten samling av eleganta toalettsaker, skrin, askar och smycken, som jämte ett flertal mynt påträffades vid sprängning i Stadsgården i Stockholm år 1900, sannolikt en i en skreva i berget nedgrävd tjuvgömma. Depositionen innehåller även några guldsaker som äro personliga minnen av Sandels, hjälten från finska kriget. Därmed äro endast nämnda några prov på denna rika samlings innehåll.

En annan deposition, av mer privat karaktär, bör även omtalas, gjord av greve Carl von Essen, Stockholm, och omfattande bl. a. ett kabinettskåp från 1600-talet samt en samling silverpjäser, huvudsakligen från den Zethelius'ska verkstaden i Stockholm.

Nedan följer så en översikt av övriga förvärv, grupperade efter tidsperioder.

Vasatiden. Tynnelsö är det av Vasaslotten som i Nordiska museet åskådliggör den äldre Vasatidens rumstyp. Slottets övergivna tillstånd har föranlett överflyttningar av delar av dess rumsinredningar. Gripsholm förvarar sålunda vissa delar och till Nordiska museet har kommit paneltaket och dörrarna till slottets gamla biblioteksrum, vilket återställts såsom den äldsta interiören i museets rumsinredningssvit. Slottets möblering är längesedan skingrad, men i år har ett föremål hamnat i museet, som efter allt att döma tillhört Tynnelsö slotts bohag på Vasatiden, en liten kista med geometriska inläggningar, vilka till karaktären nära överensstämma med dekoreringsen å dörrarna i museets Tynnelsörum. Då kistan därtill av sin senaste ägare på sin tid förvärvats i en stuga på Tynnelsögodset, torde dess ursprung vara ganska oomtvistligt och den är alltså vårt enda hittills kända minne av hertig Karls lösa bohag på Tynnelsö.

Tyresö, Gabriel Gustavsson Oxenstiernas slott, företräder den yngre Vasatidens mäktiga högadel och dess byggnadsideal. Det som finnes kvar av inredningen från byggnadstiden ligger i Tyresö slott till största delen dolt under 1700-talsinred-

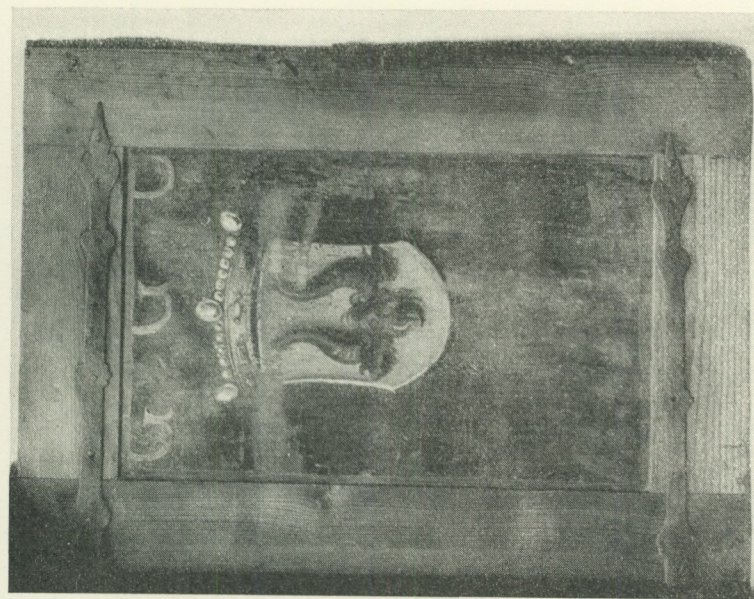
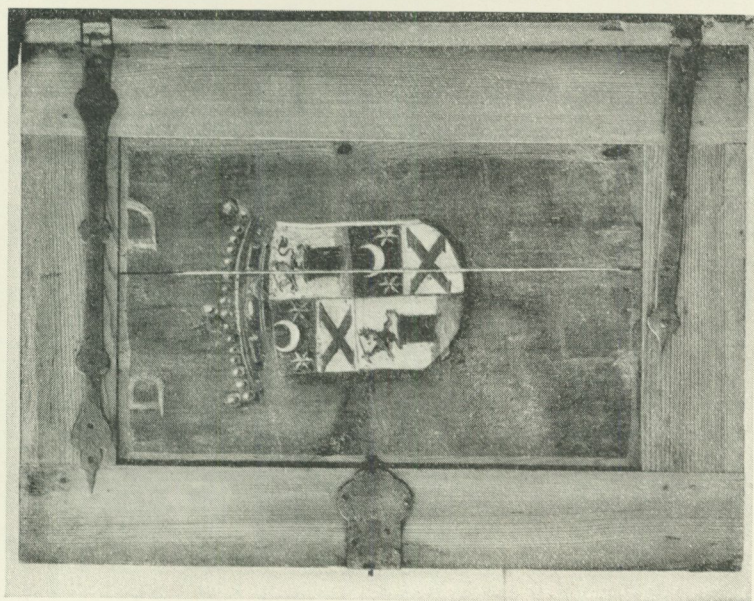

Bild 10. Dörrarna till Gabriel Gustavsson Oxenstiernas dokumentskåp med hans och hans tredje frus, Brita De la Gardies, vapen, gifta 1631—1640. Nordiska museet 1931,622.

ningarna; den första möbleringen av Tyresö är lika fullständigt skingrad och borta som Karl IX:s bohag å Tynnelsö. Parallellen blir frappant fullständig därigenom att den första kända Tyresömöbeln också i år inskrivits i Nordiska museets inventarieförteckning och nu kommer att återföras till sitt ursprungliga hem. Det gäller här ett dokumentskåp med byggherrens och hans tredje makas vapen på dörrarna, bild 10, som av de målade inskrifterna å lådorna att döma brukats av riksdrotsen till förvaring av hans familjedokument och hans vidlyftiga korrespondens. Möbeln är ett kraftigt och enkelt furusnickeri med rymliga och djupa lådor inom dörrar som i husmödrarnas kryddskåp. Den säkerhet i färgsättning och teckning som utmärker skåpets målning, ger möbeln ett representativt kynne, lämpat för en lysande medlem av den ätt, som behärskade drottning Kristinas förmyndareregierung.

Märkligt nog ha båda dessa historiskt betydelsefulla pjäser befunnit sig i en och samma privatsamling, nämligen hos herr Gustaf Frödin i Strängnäs, och ha nu efter hans frånfälle av hans syster fröken Anna Frödin i enlighet med ägarens intentioner överlämnats till museet jämte ett flertal andra ting.

Ett kabinettskåp med för tidevarvet typisk rikt utvecklade form och inventiös lådinredning bär vapen och initialer för en av trettioåriga krigets generaler, Åke Thott, och hans maka Sigrid Bielke. Deras giftermål ingicks år 1615 och maken avled 1634. Kabinettskåpet är ett framstående exempel på Vasatidens inläggningskonst med figurer i vitt ben mot ebbeholtz. Bildprogrammet är lika tidstypiskt med mytologiska serier samt ringräkning och ryttarefaktningar, bild 11.

Gustav Horn — en annan av trettioåriga krigets hjältar — och hans maka Kristina, Axel Oxenstiernas dotter, äro representerade genom ett utsökt sängtäckte med applikationsbroderi, daterat 1630. Det är av ljusblått siden med svart siden i applikationerna. Himmelsängen intog en central plats i storhetstidens herremanshem, och den utsmyckades rikt. En hel grupp av dylika sängklädslar i applikation finnes bevarad, därav ett par i Nordiska museets samlingar. Nära nog alla deras ägare

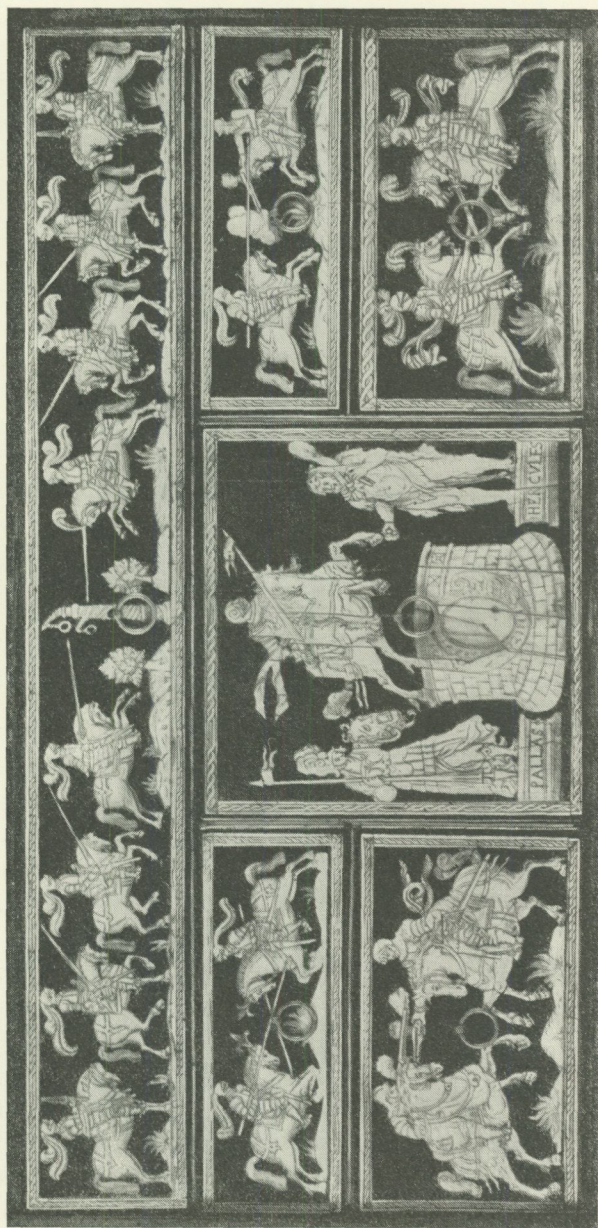

Bild 11. Lådfasad med beninläggningar å kabinettskåp med Åke Thotts och Sigrïd Bielkes vapen, gifta 1615—1634.
Nordiska museet 194,781.

återfinnas inom Axel Oxenstiernas familjekrets, en antydning om den roll denne mäktige herre spelat även på konstslöjdens område. Årsförvärvet innehåller märkligt nog ännu ett av dessa paradtäckan i applikationsbroderi, ett minne av ännu en av stormännen från Gustav Adolfs generation. Det är gjort av gult siden och röd sammet och bär vapen och initialer för riksrådet Svante Banér till Djurholm och Ebba Grip samt årtalet 1624.

Periodens väggbeklädnader representeras av ett större stycke figurdekorerat gyllenläder, omsorgsfullt överarbetat med stansar. Det bevarade partiet fylles helt av figurvimlet i en rytterstrid och utgör ett fragment ur en svit av framställningar av kejsar Karl V:s segrar, känd även i andra exemplar, såsom t. ex. en serie oljemålningar på Skokloster. Samfundet Nordiska museets vänner har möjliggjort detta betydelsefulla förvärv.

Den karolinska tiden. Denna period företrädes här främst av ett dockskåp, men ett sådant som på ett märkligt sätt speglar tidens pompösa bostadsskick — med akantusmålat lanternintak i salen och med krönt friherremonogram på spisen även i köket, som har väggarna helt klädda med blådekorerade kakelplattor av holländsk typ! (Bild 12.) Dockhusets tak visar storhetstidens speciella svenska takform, säteritaket.

Även i detta tidevarvs möblemaning dominerar paradsängen, och årets förvärv rymmer ett par märkliga prov härpå, främst en himmelsäng, kommen från Viks slott i Uppland, bild 13. Den är i stort sett byggd efter samma schema som var brukligt redan under Vasatiden och har ej den överdrivna höjd som var den karolinska tidens nyhet. Klädseln består av slät sammet i två nyanser av grönt samt fransar med rikt snörmakeri och på hörnstolparna pomponger med buketter av blommor, gjorda av sniljor på stålträdsstomme. Sängen är en gåva av Nordiska museets vänner.

En spegel med glasram med troféknippen i guldfoliering mot röd grund samt gjuten ornering av förgyllt tenn är ett typiskt och gott exempel på den svenska tillverkning, som plägar samlas under Burchard Prechts berömda namn. En mindre bordspegel tillhörande en besläktad smakriktning har ram av sköldpadd

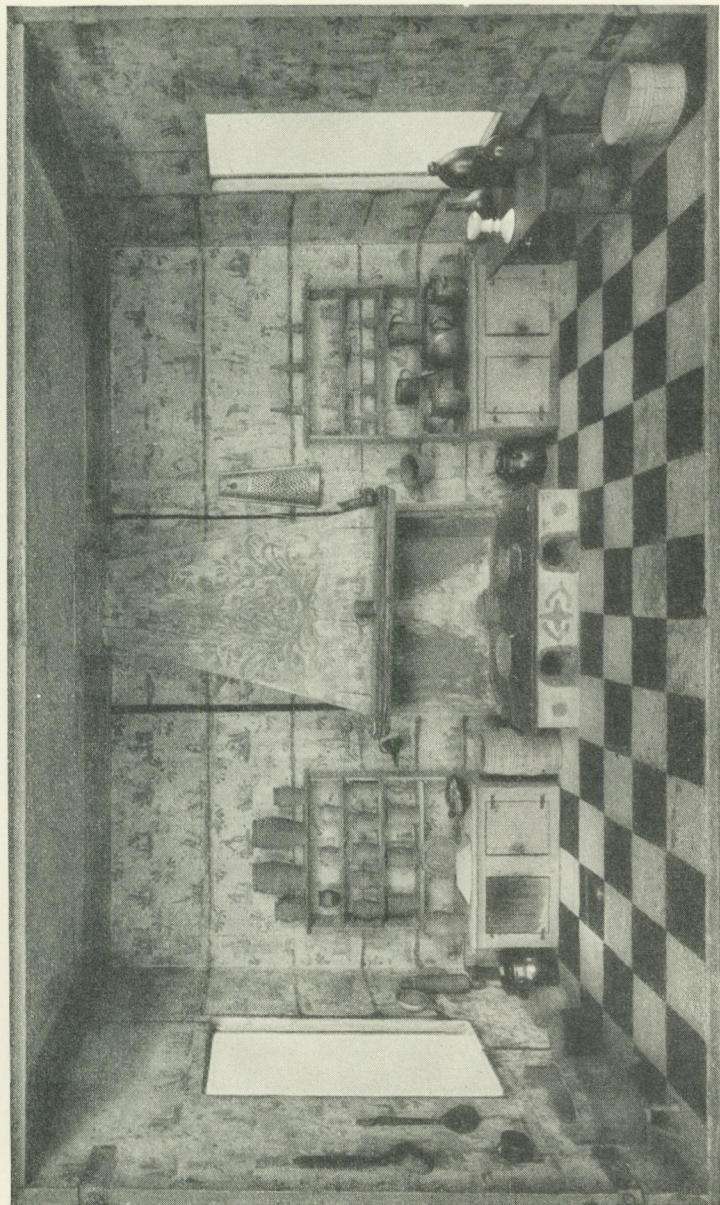

Bild 12. Köksinteriör med friherremonogram å spiskupan och kakelklädda väggar, i dockskåp från den karolinska tiden.
Nordiska museet 195,409.

och hörnkartuscher av förgylld brons, fyllda av silverbleck. — Två barnfigurer målade på utsågade träskivor, tillhörande en på sin tid mycket talrik familj av engelskt ursprung, illustrera tidens eleganta moder i dräkt och frisy. Själva torde de ha tjänstgjort som prydnader i slottsparken. — Slutligen ha tre porträtt av medlemmar av familjen Hierta förvärvats och återinsatts på sina gamla platser i panelningen i Skogaholms sal.

Fredrik I:s tid. Den förestående möbleringen av Charles Totties högelegant inredda malmgård, som nu är under uppförande på Skansen, har redan satt sin prägel på förvärven till 1700-talsperioderna. Grosshandlaren Tottie var engelskfödd och hans malmgårdsmöblering innehöll en stor procent mahogny, något som skvallrar om engelska möbeltyper. I årsförvärvet av möbler från den äldre frihetstiden ingå därför bl. a. två tebord med runda fällbara skivor samt ett sätt rottingstolar, allt av engelska typer. Nordiska museets vänner ha även för denna möbleringsuppgift varit till stor hjälp.

Kabinettskåpet, 1600-talets älsklingsmöbel, var ännu ej utdöd; därom vittnar dels ett nipperskrin i form av ett litet kabinettskåp, med inläggning i stjärnmönster, en gåva av fröken Zelma Kjellberg, Stockholm, dels också en dylik möbel, som är helt klädd med halmmosaik, visande ett krönt spegelmonogram, symmetriskt ordnade blommor i vaser, byggnader m. m. Arbetet är signerat år 1748 av Valentin Thorenstedt i Vidtskövle, den förste kände av en rad personer, som gjort halmmosaik i denna ort ännu fram på 1800-talet. Konststartens popularitet under den äldre frihetstiden omvittnas här även av ett stort skrin med rik dekorerings av figurscener i landskap med stadsvyer, samt av rika blomslingor och geometriska ytmönster som erinra om vävadmönster.

Rokokotiden. För kändedomen om möbelsnickeriets standard hos oss under 1700-talets senare hälft äga vi en synnerligen pålitlig mätare i serien av stockholmssnickarnas mästestycken. Till det mästestyckeskåp från rokokotiden, som förut befann sig i museet — gjort av Jonas Hultsten år 1773 — har nu kommit ett annat, godkänt som mästestycke för Anders Hallmén år

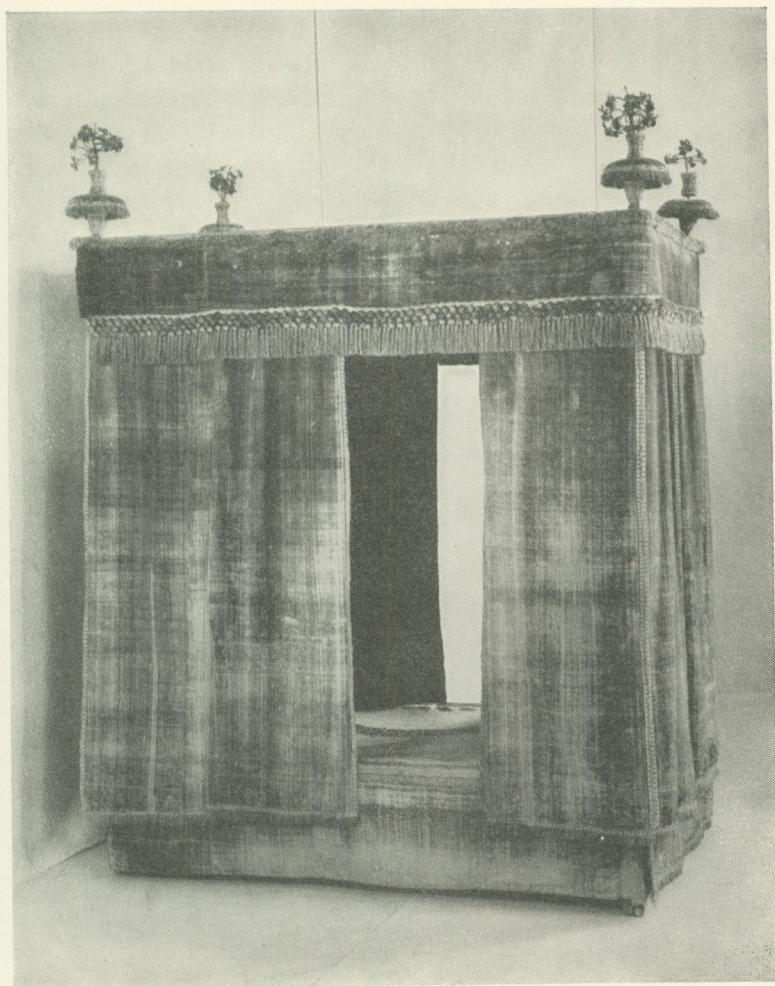

Bild 13. Himmelsäng med klädsel av grön sammet. 1600-talets senare del.
Från Viks slott, Uppland. Nordiska museet 195,996. Gåva av Samfundet
Nordiska museets vänner.

1754, bild 14. De två årtiondena mellan detta och Hultstens skåp — rokokotidens egentliga levnadstid hos oss — skulle, tycker man, visa sig i en avgjord fornutveckling. Att så emellertid icke är förhållandet, utan i stället det senare gjorda skåpet har vissa ännu tydligare barockdrag än det tidigare, är ett lärorikt exempel på, hur traditionsbundet snickareämbetet var vid bestämmandet av mästestycke pjäserna. Ända in på 1780-talet fingo styckmästarna sig förelagt att göra dessa stora skåp, som egentligen hörde hemma i senbarockens möbleringsbestånd mer än i de bukiga byråarnas tid och alls icke voro säljbara sedan den gustavianska stilen vunnit spridning.

Jämte ett ganska fylligt bestånd av enkelt bohag från rokokotiden, som dröjt sig kvar i gamla hem och kunnat köpas på verkliga herrgårds- och husauktioner eller undantagsvis från ämbetslokalerna, finner man bland årets förvärv också en liten mahognypjäsa med en Pariserebenists tillverkningsstämpel, ett inventiöst serveringsbord på mässingstrissor, som kunde skjutas fram till matbordet och såsom »servant muet» ersätta den med öron behäftade betjäningen. Det är ett exempel utöver confidencen vid Kina slott på 1700-talets smak för ostörd otvungenhet vid måltider i en intim krets. Det här omtalade serveringsbordet är utrustat med kylhinkar för vinflaskorna och med en liten vit marmorskiva. Det är signerat av Joseph Canabas i Paris.

Sittmöblerna företrädas av mahognystolar av engelska chippendaletyper, sådana som den Tottieska malmgårdens rum böra ha innehållit, men också av en soffa av rent svensk karaktär, ehuru dess typ icke är allmän. Möblen är nämligen icke, som stolmakarnas alster i allmänhet, gjord för målning eller i gediget naturträ, utan den är fanerad i ramverk och fyllningar och alltså arbetad i enlighet med de egentliga möbelsnickarnas metoder, såsom skåp, byråar och bord gjordes. Vidare kan här nämnas en stol av genuint svenskt kynne, sådan som vårt 1700-tal brukat i legio men som vi ha i behåll blott i ett ringa antal, åtminstone i så fullständigt skick som den här ifrågavarande. Det är en smäckert byggd stol med runda stolpar till ben och benslår samt tunna platta träslår i ryggen. Sitsen är flätad av bast

Bild 14. Skåp av valnöt, gjort som mästestycke i Stockholms snickareämbete av Anders Hallmén år 1754. Nordiska museet 194,357.

enligt en metod vars tradition kvarlevat i sydligare länder men knappast hos oss. En i pärlfärg målad björkstol av fransk rokokotyp är ett exempel på att slätt svart skinn varit en bruklig möbelklädsel även under den färgälskande rokokotiden och t. o. m. på de graciösa salongsmöblerna. Slutligen har året också medfört ett exempel på den tyngre och grannare svenska rokokotypen av stolar, avsedda för rika slottsrum, och helt utformade i skulptur och förgyllning. Bredvid denna slottsmöbel skulle man vara frestad att ställa en i samma arbetsmetoder utsmyckad rokokopjäs, ehuru den i en gårds förvaltning lytt under ett helt annat departement: en kappsläde, vars höga framstam krönes av en dekorativ fågel med ivrigt framåtsträckt huvud. Bland rokokominna i våra dagar hör den till de mera sällsynta.

Den gustavianska tiden. Möbelförvärven från denna period innehålla, bland många enkla och typiska ting, även enstaka individuellt nämnvärda pjäser såsom en säng med svarvade och kannelerade hörnstolpar och fötter samt snidade sargstycken, allt tydande på den höggustavianska tiden. De flesta mer anmärkningsvärda sakerna äro dock sengustavianska, t. ex. ett mahognybord med snidad pärlstav, utgånget ur Gottlieb Iwerssons stora verkstad 1791, ett annat liknande bord smyckat med pärlstavar av mässing och med tjock skiva av brokig marmor, samt en vinkylare, även den av mahogny och med reffling å sarg och ben. Ett väggur i förgyllt träfoder med antikiserande figurmålningar på glas, urverket signerat av Wilhelm Pauli, urmakare i Stockholm 1795—1809, är en testamentarisk gåva av lärarinnan fröken Elise Lundh, Nyköping. En kopiepress av stål på postament av mahogny med massiva mässingshandtag, tillverkad av Mechaniska Factoriet i Stockholm, är gåva av ingenjör B. A. Abrahamsson, Stockholm.

Den gustavianska tidens svärmeri för den romerska antiken fick god näring genom Gustav III:s italienska resa, och ett utslag av denna smak är de modeller i gips och kork av romerska monument, som man ser uppställda i biblioteket i Drottningholms slott, romerska arbeten, vilkas hemförande skedde genom

Fredenheims försorg. En dylik ruinmodell har i år förvärvats till museet.

Den mest betydelsefulla komplettering som den gustavianska tidens dräktsamling över huvud kunde få, har i år tillfallit museet. Den av Gustav III instiftade svenska dräkten har vad herrdräkten beträffar varit väl känd och rikligt företrädd hos enskilda och i samlingar, även i Nordiska museet. Damdräkten däremot har varit nästan okänd i bevarade exemplar. Det är en mycket representativ och fullständig damdräkt gjord i full överensstämmelse med svenska dräkts föreskrifter, som nu blivit skänkt till museet från stärbhuset efter hovfröken Anna Lagerberg. Dräkten, som består av liv, kjol och robe med breda pocher, utförd av svart mönstrat siden, har burits som brudklänning av fröken Lagerbergs mormors mormor Sofia Lovisa Brück, som år 1780 gifte sig med sockerbruksdirektören Chr. Dybeck i Stockholm (bild 15 och 16). Den gustavianska garderoben har vidare kompletterats med en damkofta, ett ytterplagg av röd sidendamast med långa ärmar, vadderad och skuren så att den passar över en stor panierklänning. En herrdräkt, rock och byxor av rosa atlas med silkesbroderier i gult och grönt är en gåva av herr C. U. Palm, och en broderad gul atlasväst av direktör Eric Strömbäck.

Empiretiden. Byggnadsskicket under denna nydaningstid har ägt ett synnerligen gott och lysande exempel i herrgårdsbyggnaden på Sävstaholm i Södermanland, där greve Gustaf Bonde, den bekante »blinde excellensen» upprättade ett konstnärligt och litterärt hov av för svenska förhållanden märklig omfattning. Ett stenhus, som haft Erik Dahlberg till arkitekt och låg omgivet av vattenfyllda gravar, omskapade han 1815 med C. G. Gjörwells hjälp till ett sommarpalats inramat i en lummig engelsk park, med en lång fil av höga rum med till golvet nedskurna fönster. Då det berömda biblioteket hotade att spränga sina utrymmen planerades av C. G. Blom Carlsson vissa tillbyggnader, allt illustrerat i en vacker exteriörmodell, som nu inkommit till museet.

Interiörkonsten under empiretiden har fått en representant

Bild 15. Klänning i svenska dräktens snitt, buren 1780 av Sofia Lovisa Brück som brud. Nordiska museet 192,119.

Bild 16. Sofia Lovisa Brücks brudklänning; robens ryggsida. Klänningen är sydd av svart mönstrad sidenmoaré.

i museet genom förvärvet av ett rum från den Agrellska gården i Askersund, uppförd på 1840-talet av ägaren till det fem mil från staden belägna Olshammars bruk. Det är en sal med tapetsering av en hel svit av periodens högst uppskattade franska figurtapeter, tryckta på papper, den av Dufour et Leroy på 1820-talet utgivna serien »Les fêtes grecques» om 30 våder, tryckta i grisailles med himlar i blekt blått och rosa. Deux-battanterna och övrigt snickeri är målat i gräddvitt och kakelugnen är vit.

Bland empiremöblerna skall här endast nämnas en liten spegel, som ger oss underrättelse om sin tillverkning genom Hudiksvalls hallstämpel och mästareinitialerna E G S. Empiresilvret har rekryterats med flera karakteristiska pjäser, en elegant bål-slev av guldsmeden Carl Petter Lampa i Stockholm 1820, med skaft av spiralvridet valfiskben, gåva av fru Sigrid Sandahl, en tedosa likaledes av Lampa 1824, ett par ljusstakar av Gustaf Möllenberg i Stockholm 1829. Härtill komma ett par örhängen av guld från Michaelsson & Benedicks i Stockholm 1810, och en guldbrosch med svenska pärlor från Möllenberg 1849, vilka jämte fem Nordinska porträtt skänkts genom testamente av fru Ellen Blix i Växjö. Ett miniatyrporträtt signerat »Pet. Mayr pinxit 1833» och föreställande Carl Fredrik Löwenskiöld är en gåva av fröken Zelma Kjellberg. — Av grova köksredskap i nu helt övergivna typer, som därför endast i undantagsfall kunna förvärfas, har en hel samling blivit inbärgad från årets auktioner. Av fru Sigrid Sandahl har museet begåvats med en liten middagskanon på postament av vit marmor, som härstammar från Tranebergs gård utanför Stockholm.

Det senare 1800-talet och tiden fram till våra dagar. Den centrala uppgift, som museets högreståndsavdelning strävar efter att fylla, den att ge en bild av det svenska hemmets utseende under den nyare tidens skilda epoker, kan svåriligen förverkligas utan ett ytterligt nummerstarkt bestånd av museiföremål. Sällan har ett enda föremål fyllt en så stor del av detta program som ett av numren i årets förvärv, men så handlar det här också om en detaljerad och trogen avbildning av ett helt herrgårdshus, en samtida modell med interiörer och möblering,

Bild 17. Salen i den Agrellska gården i Askersund. Tryckt tapet med grekiska fester, Paris, 1820-talet. Nordiska museet 192,099.

Bild 18. Salongen på Remningstorp i Västergötland. Från modellen från år 1865. Nordiska museet 194,375.

gjord av en dotter i huset. Det är fröken Hilda von Zweigbergks modell från år 1865 av huvudbyggnaden på Remningstorps herrgård i Västergötland, ett tvåvåningshus som uppbyggt c:a tjugo år tidigare och i sin inredning och möblering visar senempirens former i en genomsnittlig svensk face med alla detaljer ytterligt noggrant och fyndigt avbildade, tapeter, möbler och husgeråd från salongen till handkammaren bild 18. Vid en institution som Nordiska museet, där mycket arbete nedlägges på att i arkivet insamla vetande om de svenska hemmen, ser man med särskild beundran på fröken von Zweigbergks kärleksfulla skildring av sitt barndomshem och man hoppas att denna modell skall väcka lusten hos många, många att med vår tids hjälpmedel — främst fotografien — föra vår tids svenska hem lika åskådligt under efterkommandes ögon. Modellen är en gåva av sterbhuset efter fru Helena Guettler, född Wenström, i Oslo.

Av föremål som kunna dateras mellan Remningstorpstiden och våra dagar har i år ett visst urval hamnat i museet, bl. a. icke så få från det Myhrmanska hemmet på Råmen. En detaljredogörelse eller ett framhållande av vissa enskilda ting är här knappast utförbart. Dock är det en särskild grupp, som icke får förbigås, nämligen det rika urval av prydnads- och bruksartiklar av gjutjärn, som J. & C. G. Bolinders Fabriks A.-B. överlämnat till museet i samband med fabriken flyttning från Stockholm. Som konstgjutalster äro dessa prydnadsting i många fall av den art, att de i våra dagar icke skulle kunna tillverkas och som prydnader för rummen eller för trädgårdarna ha de ett icke obetydligt historiskt intresse, ökat av den säkra ursprungsuppgift, som i detta fall följer dem till museet.

Dräktsamlingen, som under året varit föremål för en omfattande nyuppställning i ett artificiellt belyst dräktgalleri, har också kunnat glädja sig åt nyförvärv från 1800-talets senare hälft av rätt enastående omfång och intresse. Här är också en komplettering angelägen ur flera synpunkter, ej minst den att tillfällen ännu bjudas till urval av mer systematisk art än som är möjligt rörande äldre tiders dräktbestånd. Att nyförvärven särskilt rekryterat damgarderoben är intet överraskande. Det

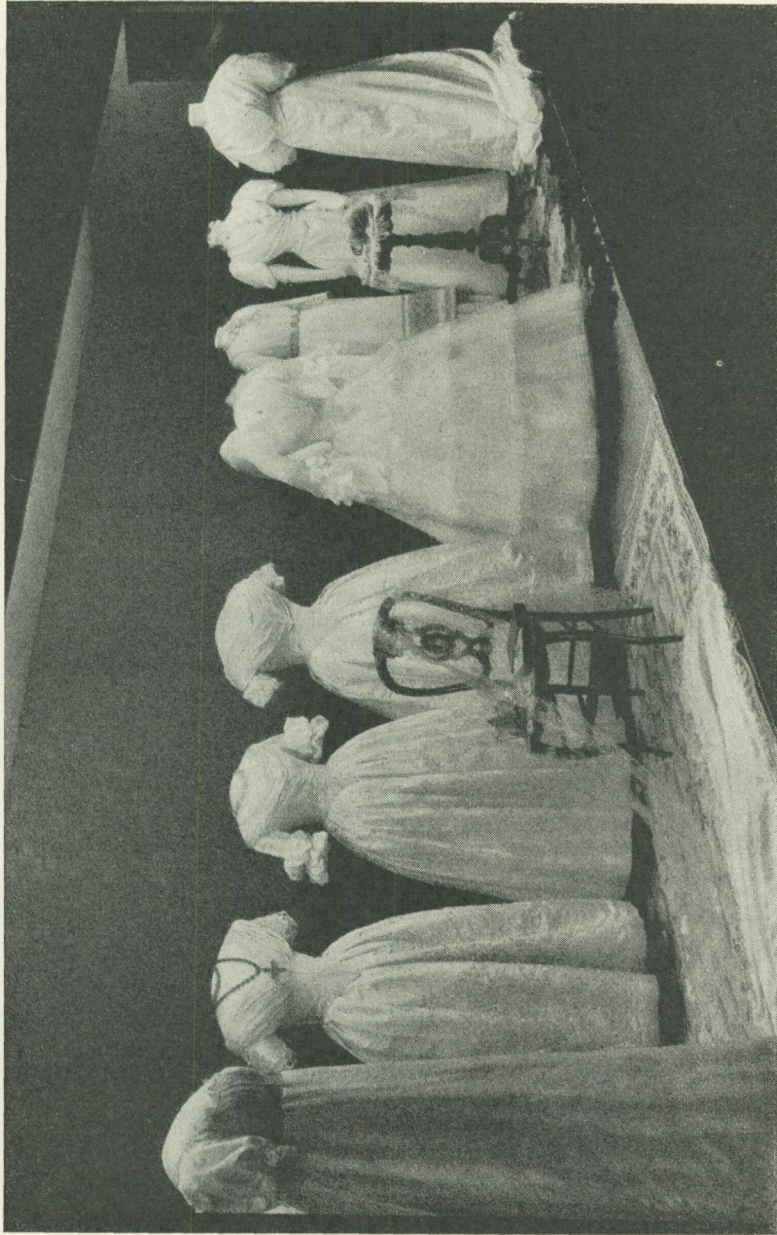

Bild 19. Monter med 1800-talets brudräkter, i det nya dråktgalleriet. Krinolinen i mitten är Svea Beata Myhrmans brudklänning från år 1854.

förhållandet att herrkläderna däremot i så ytterligt ringa grad blivit bevarade i oförändrat skick, gör att museet befinner sig i en avgjord misär då det gäller att illustrera herrmodets utveckling under de sist förflutna hundra åren. — Hovfröken Lagerbergs hem rymde en mycket stor samling dräkter och dräkttillbehör, härstammande från hennes egen och från hennes moders tid. — Genom testamente av fröken Signe Myhrman har museet fått mottaga hennes moders med största pietet bevarade bruddräkt, en krinolinklänning av vit tarlatan med rosetter av vita sidenband och åtföljd av alla tänkbara tillbehör i en enastående fullständighet. Denna dräkt bars år 1854 på det värmländska Råmen, Tegnér's bröllopsgård, av Svea Beata Myhrman, då hon vigdes vid sin kusin brukspatronen Gustaf Myhrman. Från samma dams garderob har ur fröken Myhrmans hem överlämnats en hel serie toaletter, både tidigare och senare än brudklänningen. Vidare fick museet här en mångfald av svåråtkomliga och intressanta dräktplagg, bland vilka man kan framhålla hela serier av strumpor, buntade dussinvis i oförändrat skick som de kommit från butiken. — Ännu en brudklänning återfinnes bland gåvorna. Den är av vit sidenrips, buren av Alma Hasselblad, som 1872 gifte sig med grosshandlaren John Kjellberg i Stockholm, gåva av doktorinnan Agnes Lamberg, f. Kjellberg, Stockholm. — Samlingen av civiluniformer har fått åtskilliga tillskott bl. a. som gåva av fru Ida Virgin, Stockholm. Tre föremål äro vidare i detta sammanhang värda ett särskilt omnämnande, nämligen en studentkappa i form av en rundskuren krage med kapuschong, av svart kamlott med storrutigt lärftfoder av skotsk typ, buren i Uppsala på 1840-talet av sedermera kyrkoherden Nils Oscar Hammarstedt, gåva av sonen fil. dr N. E. Hammarstedt. En medicine doktorshatt av veckat svart siden med guldspänne, från hattmakarefirman A. Ericsson & C:o, Stockholm, har burits av dr E. W. Tengstrand, promoverad i Uppsala år 1845, gåva av doktorinnan Ulla Tengstrand, Stockholm. En prästkappa som tillhört prosten Johan Fredrik Edgren i Morup i Halland (prästvigd 1829, död 1870), gåva av fröken Zelma Kjellberg, Stockholm. Slutligen repre-

senteras 1900-talet av en serie toaletter, burna och skänkta av fru Anna Boberg, f. Scholander, samt ett rikligt urval ur Anders Zorns garderob, en frikostig gåva av fru Emma Zorn, f. Lamm; här äro särskilt att märka en promenadpäls av sobel samt en rödbrun sportkostym av den typ som blivit allmänt känd genom självporträttet från år 1914.

År 1884 prisbelönade Handarbetets Vänner ett av Agnes Branting komponerat arbete, en portiére av grön boj med broderade bårder; det var inledningsnumret till ett viktigt konstnärscœuvre i svensk textilhistoria; gåva av professorskan Calla Geijer, f. Branting.

Leksaker och spel. Tre dockskåp äro här att framhålla, dels det märkliga skåp som på grund av sin betydelse som bild av ett karolinskt hem finnes omtalat ovan på motsvarande tidsperiod, dels ett dockskåp från 1870-talet, moderniserat omkr. 1915, en gåva av direktör Max Hüttner, Stockholm, och ett från år 1880, som skänkts av fru Lisa Ahlsell, Djursholm.

En gunghäst från 1700-talets mitt hör vidare till de mer framträdande förvärven, liksom ett underverk från 1800-talet, en »Equilibriste à Mécanique» med speldosa och allt ett cirkussällskaps lysande tillbehör, som tillhört brukspatronen Edvard Otto Benedicks på Gysinge och nu skänkts till museet av ingenjör Edvard Benedicks.

Arbetets historia har fått sina kompletteringar i nära samband med de verkstadsutställningar som anordnats inom stadskvarteret på Skansen. Till bokhantverkshuset har museet av P. A. Norstedt & Söner fått ett stilskåp från 1800-talets mitt. Boktryckareföreningen, som i samband med bokhantverkshusets ordnande deponerade delar av sina samlingar på Skansen, har nu kompletterat denna deposition, så att samtliga äldre föremål nu finnas på en plats. Anmärkningsvärt är särskilt ett av dessa föremål, en digel, daterad 1768 och märkt med boktryckaren Johan Carlbohms och hans son Johan Arvid Carlbohms namn. Större delen av samlingen av äldre tryck har likaledes deponerats i huset. Den är avsedd att ordnas efter tryckare, alltså icke efter innehållet. — I samband med uppställ-

ningen av apoteket i Petissan ha ett flertal apotekare lämnat kompletterande ingredienser. — Ett antal garvareredskap, tillvaratagna vid nedmärkningen för Skansens räkning av det Östermanska garveriet i Vimmerby, äro skänkta av garvare Östermans stärbhus. Garvareredskap och räkenskapsböcker ha också kommit som gåva av herr A. Lindgren, Hulta, Baggetorp. — Den nu 75-årige kammakaren A. W. Holm, den siste av sitt yrke i Stockholm, har med gåvor och köp kompletterat, vad som förut kommit från hans verkstad. Han har också meddelat en serie upplysningar om arbetsmetoderna. Slutligen har fröken Ebba Landelius begåvat museet med ett rikt urval av produkter och tillbehör av mångahanda intressanta arter från verksamheten inom det Landelius'ska hovkonditoriet.

Vid högrestandsavdelningen ha under året jämte föreståndaren intendenten Wallin arbetat andre intendenten Selling, amanuensen Hazelius-Berg (dräkter, textilföremål), e. o. amanuensen Hellner samt f. amanuensen Anna Lewin (dräkter, textilföremål).

S k a n s e n.

Den kulturhistoriska avdelningens för närvarande största arbete, återuppförandet av Tottieska malmgården, avbröts tyvärr på grund av den stora arbetskonflikten den 1 april 1933. Grunden och murningen voro då färdiga, men däremot var arbetet med taket knappast mer än påbörjat. På grund av vinterns gynnsamma väderleksförhållanden och de skyddsåtgärder, som entreprenören, byggmästaren J. T. Petterson, vidtagit, torde bygget, trots det ofördelaktiga tillstånd det befann sig i vid arbetsnedläggelsen, ej ha lidit någon nämnvärd skada.

Även överflyttningen av den garveribyggnad från Vimmerby, som Svenska garveriidkareföreningen skänkt till Skansen, har fördröjts genom konflikten. Grunden har dock iordningställt på den tillämnade garveritomten söder om Bokhantverkshuset, och under december månad nedmärktes byggnaden i Vimmerby

under ledning av fil. kand. E. Andrén och verkmästare O. Andersson, varefter virket överfördes till Skansen. Återuppförandet har därför nu, då konflikten lösts, kunnat igångsättas och väntas vara avslutat hösten 1934.

Petissan hade under våren 1933 iordningställts och möblerats. I ett av rummen var under vintern den tidigare i museet utställda kammakareverkstaden anordnad. Med hjälp av Stockholms siste kammakare, den 75-åriga A. W. Holm, hade verkstaden arrangerats och kompletterats. Dessutom ha tillverkningsmetoder fotograferats och noterats, varjämte en redogörelse för arbetsförhållandena inom yrket under Holms lärlingstid och ungdom uppptecknats. Kammakareverkstaden demonterades senare för att lämna plats för det apotek, som tack vare bidrag från Apotekaresocieteten, Farmaceutiska föreningen, Sveriges apotekareförbund och Sveriges farmaceutförbund 1933 anordnades i Petissan. Detta apotek omfattar officin, laboratorium och materialkammare. För principerna vid uppställningen m. m. redogör B. Bengtsson på annan plats i årsboken. Må det vara tillåtet att med tacksamhet framhålla den värdefulla hjälp som apotekarna Axel Kockum och Nils I. Bruzelius under arbetets gång lämnat Skansens tjänstemän. Apoteket invigdes med en liten högtidlighet, till vilken inbjudits representanter för ovannämnda apotekar- och farmaceutsammanslutningar.

Det gamla kaférummet i Petissan har med stöd av äldre fotografier och bistånd av flera f. d. teknologer rekonstruerats, vilket varit möjligt därigenom, att så gott som alla de gamla möblerna voro bevarade. Några av dessa förskriva sig från 1700-talet, flertalet från mitten av 1800-talet. Vid Petissans invigning närvaro representanter för de sammanslutningar, som möjliggjort byggnadens överflyttning och iordningställande, främst Svenska Teknologföreningen och Samfundet S:t Erik, vilka deltog i en enkel men munter fest i den gamla kafélokalen.

Under året ha planer för ordnandet av området kring Skogaholm utarbetats, varvid avdelningen samarbetat med trädgårdsarkitekten frih. S. A. Hermelin och antikvarien Erik Lundberg. Meningen är, att så småningom lämpliga flyglar skola kunna

hitflyttas och en mindre trädgårds- och parkanläggning ordnas. Som ett första led i detta arbete, vilket givetvis kommer att kräva lång tid för sitt fullbordande, har miniatyrgolfbanan flyttats till nedre Solliden och hästhagen fått intaga en del av golfbanans gamla plats. En väg, som förbinder Bollnässtorget med Sollidsplatån, har i samband härmed även anlagts.

Genom överenskommelse med Stegesunds villaägares parkförening och vägnämnd har ett sengustavianskt lusthus, som ursprungligen stått i Stockholm, förvärvats till Skansen. Under senare tid har det tjänat som väntsal vid Stegesunds brygga. Huset nedmärktes under våren och har t. v. magasinerats för att sedermera återuppföras, troligen inom det till herrgårdspark avsedda Skogaholmsområdet.

För övrigt har verksamheten inom kulturhistoriska avdelningen varit inriktad på de för byggnadernas fortbestånd nödvändiga underhålls- och konserveringsarbetena. Bland annat ha sålunda nya vedtak upplagts på Bollnässtugan, på ett flertal byggnader i Älvrosgården samt på timmerkåtan i lapplägret. Å marknadsbodarna från Hultsfred har taket helt omlagts med handkliven spån. Kolarkojan från Småland har helt och hållet förnyats. Gärdesgårdarna vid svinstian från Sorunda, Lambgiftet samt Älvrosgården ha ombyggts med nytt virke. På Seglora kyrka ha tornhuvuven samt takfallen på långhus och sakristia uppstrukits med färgblandad trätjära. Håsjöstapelns spånbeklädnad har ånyo behandlats med rödfärgsblandad trätjära i anslutning till färganvisningarna på Pål Perssons i Stugun originalritning. Spåntaket på Skogaholms herrgårdsbyggnad har likaledes tjärats.

Vad de Nordiska museet tillhöriga byggnaderna i landsorten beträffar har arbetet under det gångna året varit helt inriktat på konserveringen och återställandet av den år 1931 förvärvade Mattsgården i Östbjörka by i Rättviks socken. Detta sällsynt väl bevarade och enhetliga gårdskomplex — räknande 15 knuttimrade byggnader, av vilka flertalet stammar från omkring 1700 — kommer att för framtiden bevaras på platsen. För detta ändamål har förvärvats gårdstomten samt ett mindre

markstycke norr om denna, och det hela har inhägnats med gärdsgård. I köpet av byggnaderna ingick en stor samling inventarier, varjämte ett flertal möbler och föremål förvärvades från arvingarna till förre ägaren. Nu uppgår det samlade beståndet av möbler, redskap etc. till c:a 1,000 nummer.

Arbetet vid gården har omfattat följande. Två i sen tid gjorda tillbyggnader av plank på stolpverk ha nedrivits. Ett härbre, uppställt utanför gårdstomten, har flyttats till sin ursprungliga plats vid västra längan. Nya vedtak ha upplagts på ett tiotal hus. Framför bagarestugans ytterdörr har återuppställts en förstukvist, förvärvad i byn, i ersättning för och av samma typ som den tidigare befintliga, vilken nedtagits för ett tiotal år sedan. I manbyggnaden har vardagsstugans interiör återställts till det ursprungliga. Den gamla väggbeklädnaden — träpanel med mönsterschablonering och marmorerad bröstlist från 1850-talet — hade delvis tagits ned, men återuppsattes nu och kompletterades. Golv av brett plank inlades och spismuren byggdes om. Nyupptagna fönsteröppningar i manbyggnadens norra vägg igensattes. Det är nu endast några smärre kompletteringsarbeten samt möbleringen av vardagsstugan som återstå.

Efter iordningställandet av den nya huvudingången på Skansen efter ritningar av arkitekten E. Fant har byggnadskontoret utfört moderniserings- och kompletteringsarbeten även i övriga portar. Sålunda har den rödmålade, knuttimrade bod, som tidigare tjänstgjorde som vaktkur vid huvudingången, restaurerats och överförts till Bellmansroporten. I Gamla Tivoliporten, vars ursprungliga byggnad måst rivats på grund av röta, har uppställts den portöverbyggnad i »fornnordisk stil», som förut befann sig vid huvudingången.

Slutligen kunna antecknas ett flertal moderniseringsåtgärder i serveringsbyggnaderna, varjämte på Gamla Tivoliområdet nya skjutbanor och en lekplats för barn anordnats.

Det gamla vattenledningssystemet, som matas av dels en pumpvattenledning från Djurgårdsbrunnsviken, dels av en friskvattenledning från stadens vattenledningsverk, har under tidernas lopp blivit synnerligen bristfälligt. Stor förlust i elek-

trisk energi vid pumparna och svårt läckage av rörledningarna, tarvande ideliga reparationer, ha blivit följden härav. Genom att Kungl. Maj:t den 21 december 1933 beviljade 59,000 kr. av beredskapsarbetsmedel till förbättringar härutinnan, står Skansen nu inför möjligheten att under 1934 förnya sitt vattenlednings-system, vilket måste anses såsom ett synnerligen glädjande faktum.

Å Skansens parkområde ha utöver den sedvanliga beskärningen och vården av undervegetationen, större arbeten verkställts för ordnandet av Högloftsplanen samt Balderslundens. Vid Ravlundagården och Hornborgastugan ha trädgårdstäppor anlagts.

Föreståndare för avdelningen ha varit andre intendenten Selling och förste amanuensen Gustafsson; amanuensen Rudbeck har handhaft frågor rörande klädkammaren, Seglora kyrka, byggnadernas bevakning och vård m. m. Arkitekten Erik Fant har biträtt vid byggnadskontorets arbeten och under två dagar i veckan tjänstgjort på Skansen. Fil. kand. Bengt Bengtsson har arbetat med inredningen och iordningställandet av bokhandverksketuset och Petissan samt under december vikarierat för amanuens Gustafsson.

Zoologiska avdelningen. Sedan Kungl. Maj:t den 16 sept. 1933 beviljat 55,000 kr. av beredskapsarbetsmedel till anläggande av ett panorama för nordiska, företrädesvis i vatten levande däggdjur, påbörjades arbetet härmed i början av november efter av antikvariern Erik Lundberg uppgjort förslag. Ett 15-tal arbetare äro nu sysselsatta därmed och förhoppning finnes att anläggningen skall vara färdig till sommaren 1934.

Under år 1933 ha bl. a. fötts 3 björningar, av vilka en ännu lever, samt ej mindre än 7 lodjursungar, av vilka 3 dock förolyckades. Vidare föddes 2 kronhjortkalvar, 2 dovhjortkalvar, 6 renkalvar, 12 vildsvinsungar och 3 mulföl. Inom fågelvärlden kläcktes 3 grågåsungar, 13 tamgåsungar, 2 påfågelungar och 2 silverfasanungar. En tvåårig kronhjort erhöles från Slottsskogen i Göteborg och deponerades i Berga djurpark i Västerhaninge.

Bland övriga förvärv kan nämnas en tvåårig varghona från Karesuando. Med vederbörligt tillstånd överflyttades till Skansen 2 älgkalvar. Två unga gråsälar erhöles som gåva, den ena omkom dock senare genom olyckshändelse. Bland övriga förluster är att nämna en förlidet år på Skansen född älgkvinga, som dog i bukhinneinflammation. Skansens äldsta björn, den 1912 födda »Olle», utgallrades under året.

Den rådgivande nämnden för ärenden rörande Skansens zoologiska trädgård består av samma personer som förut, nämligen konstnären Bruno Liljefors samt professorerna Hj. Dahlström, E. Lönnberg, V. Sahlstedt och Y. Sjöstedt.

Skansens observatorium har genom Svenska astronomiska sällskapets försorg liksom tidigare hållits tillgängligt för allmänheten stjärnklara måndags- och torsdagskvällar kl. 8—10 e. m. under tiden 15 januari—15 april och 15 september—15 december. Visningarna hava letts av fil. lic. Algot Jennvall och kamrer G. Lundgren. Under år 1933 har antalet besökande uppgått till 782 under 36 aftnar.

Årets högtidligheter och fester.

Den 5 februari hölls i samband med de stora insamlingar som anordnats inom Stockholm för lindrande av nöden i Norrland en »Stockholms-scouternas Norrlandsfest». Festen inleddes med fältgudstjänst vid Bollnästorget med predikan av biskop Bergquist, varjämte anordnades tävlingar och uppvisningar av scouter samt fackeltåg. På skridskobanan gävos uppvisningar i konståkning. På aftonen uppfördes å dansbanan vid Bollnässtugan en snöbalett av elever vid K. Operans balettskola under ledning av fru Valborg Franchi. Festen hade arrangerats med hertigparet av Västerbotten prins Gustaf Adolf och prinsessan Sibylla som beskyddare, av vilka den senare nu för första gången besökte Skansen.

Bland de övriga fester och högtidligheter som under året anordnats på Skansen må nämnas:

Sångens dag den 28 maj, då över 700 sångare medverkade. Vid festen talade dr Olof Rabenius. Samma dag hade Föreningen Norden skolungdomsstämma med tal av överdirektör Viktor Almquist.

Gotlands dag, den fjärde av Skansens landskapsdagar, hölls den 18 juni och inleddes med friluftsgudstjänst med predikan av biskop V. Rundgren. Vid Orsakullen talade såväl landshövding A. E. Rodhe som professor Nils Lithberg (sid. 224). Gotländska lekar uppfördes, varjämte förekom folkmusik och folkmål av öbor. Fru Valborg Beer sjöng gotländska folkvisor. På Friluftsteatern uppfördes av Visby amatörklubb ett gotländskt folklustspel »Medan rågen mognar».

Frälsningsarméns sedvanliga årskongress på Skansen ägde rum den 10 och 11 juli.

Den 30 juli hade Stockholms fackliga centralorganisation tillsammans med Skansen anordnat stor folkfest med tal av förtroendeman Sigvard Cruse och dr Torsten Fogelqvist (sid. 216). Ett humoristiskt programinslag var »En auktion på landet på 1880-talet» som förrättades vid Kyrkhultsstugan av »hästhandlare Johansson» (ingenjör Carl Möller).

Hälsinglands dag, sommarens andra landskapsdag och den femte i sin art på Skansen, ägde rum den 27 augusti och fick genom livlig anslutning av allmoge i olika sockendräkter ett synnerligen vackert inslag. Ett festtåg av samtliga till dagen nedresta hälsingar — ett halvt tusental — samlades vid Nationalmuseum och tågade genom staden till Skansen där det omedelbart före gudstjänsten intågade på Seglora kyrkplan, där predikan hölls av kyrkoherde Anders Hagardt.

Hälsinge regementets musikkår medverkade såväl under gudstjänsten som vid den omedelbart därefter följande högtidligheten vid Orsakullen. Här talade statsrådet Arthur Engberg (sid. 209) och landshövding Sven Lübeck som representanter för resp. hälsingar i huvudstaden och hemmavarande.

Den 21 augusti ägde scoutuppvaktnings rum för världsscoutcheferna lord Robert Baden-Powell och lady Baden-Powell. Högtidligheten bevistades av bl. a. prinsen och prinsessan Bernadotte.

Barnens dags festligheter voro söndagen den 10 september förlagda till Skansen. Vid Orsakullen medverkade prins Wilhelm som uppläste egna och andra svenska författares dikter. Från Bredablicks torn och Solliden avbrändes jättefyrværkerier. På Solliden utfördes ryttarlekar av medlemmar i Stockholms civila ryttarförbund och uppfördes »Efter Breitenfeld», dramatisk skiss av Carl Barcklind.

Den 17 september hade Nordisk kooperativ stämma förlagt sin avslutningsfest till Solliden, där en talarstol uppförts invid fondpaviljongen, varifrån representanter för de olika nordiska länderna höllo sina anföranden.

En talkör inövad under ledning av dr Per Lindberg läste i massdeklamation Nordens fana av Ludvig Nordström. Från musikestraden å Solliden utfördes sång av operasångare Joseph Hislop. Å friluftsteatern gavs under medverkan av Nergårds-Lasse en familjeföreställning, varvid uppfördes komedien »En hustru på avbetalning».

Den 6 november högtidlighölls Gustav II Adolfsminnet på sedvanligt sätt, bl. a. med fackeltåg av Stockholms studenter och tal av docent Kjell Kumlien.

Om det i flera avseenden särskilt högtidliga firandet av Karl XII:sdagen, den 30 november, hundraårsdagen av Artur Hazelius födelse, kan läsas sid. 245.

Den 10 december ägde Skansens julmarknad rum, besökt av ej mindre än c:a 20,000 personer.

Den 31 december hölls sedvanlig nyårsvaka vid vilken Anders de Wahl uppläste Tennysons »Nyårsklockan» från Renberget, en tradition som fortlevat ända sedan 1895.

K. Flottans och — vid några särskilda tillfällen — K. Livregementets till häst musikkår har fr. o. m. påsken — den 26 mars — konserterat på Skansen varje söndag t. o. m. den 5 november samt fr. o. m. Valborgsmässoaftonen även vardagar t. o. m. 13 september.

Den 21 maj var konsert av K. Hovkapellet.

Tiden 15 juli—12 augusti gåvos av Konsertföreningens orkester 13 symfonikonsorter under ledning av hovkapellmästare

Adolf Wiklund. Som solister vid dessa konserter medverkade hovsångerskan fru Nanny Larsén-Todsén, operasångarna Joel Berglund, Torsten Ralf, David Stockman och hovsångaren Åke Wallgren. Dessa stråkorkesterkonserter, som blevo föremål för livlig uppskattning, möjliggjordes genom det extra anslag till Skansen (25,000 kr.), som beviljats av stadsfullmäktige för Skansens behov under 1933.

Sång och landsmål ha regelbundet ingått i Skansens program. Härvid ha bl. a. fröken Dagmar Hullström och herr Nils G. Svanfeldt sjungit svenska folkvisor, notarien Pelle Nordström och operasångaren Wilhelm Julinder Bellmanssånger till luta. Som landsmålsberättare hava medverkat: Delsbostintan (Hälsingland), Nilla Florell (Närke), Nergårds-Lasse (Södermanland) samt Jonas i Bråten (fil. kand. Bo Löwenström från Eskilstuna).

Allmogemusiken har — utöver de sedvanliga spelmännen Bernhard Jansson, Uppland och Axel Myrman, Dalarna, vilka regelbundet uppträtt — under kortare tid representerats av Hjort Anders Ohlsson, Dalarna, Anders Ohlson och Theodor Ohlson, Hälsingland, Einar Ohlsson, Närke, Anders Soling, Dalarna, Ivar Tallroth, Uppland samt August Ysenius, Halland. Förutom folkdanser och ringlekar hava under sommaren dansats rokokodanser (menuett, gavott, allemande) inövade av fru Valborg Franchi och utförda av åtta elever vid K. Operans balett-skola, samt 1800-talsdanser (vals, gammalpolka, lancier-quadrille och schottis), vilka genom vänligt tillmötesgående av medlemmar i Svenska Folkdansens Vänner kunnat framföras några gånger under sommaren.

Gymnastikundervisningar av manlig och kvinnlig trupp ha flera gånger ägt rum.

I Seglora kyrka ha under vintern hållits högmässogudstjänster å kyrkoårets större högtidsdagar samt under sommaren varje söndag.

Kyrkan har tvenne gånger tagits i bruk vid konfirmation och ungdomens första nattvardsgång. Två gånger ha dop där förrättats, båda gångerna i samband med högmässogudstjänsten.

Ett 40-tal bröllop har under 1933 hållits i kyrkan. Tack vare den elektriska värmeledningen kunna bröllop numera anordnas även vintertiden.

Angående Nordiska museets musiksällskaps verksamhet å Skansen, se nedan sid. 305.

Skansens friluftsteater var under sommaren utlyrd till direktör Björn Hodell, som där uppförde »Hans Nåds testament» av Hjalmar Bergman i regi av Carl Barcklind.

Som programchef å Skansen har under året tjänstgjort ryttmästaren Hadar Egnell.

T y r e s ö.

Under året ha inga större reparations- eller byggnadsarbeten utförts. Däremot har donationsområdets inhägnande påbörjats, i det att ett staket uppförts utmed södra gränsen, allt ifrån den sydöstra udden i Saltsjön till ån vid kyrkan.

Arbetet med inventering av och upprättande av en lappkatalog över slottets inventarier har fortskridit, så att samtliga för visning avsedda rum nu i detta hänseende blivit fullständigt genomgångna och föremålen signerade.

Besökssiffran i slottet uppgick 1933 till 21,953 personer, i parken till 9,852, vilket bevisar att markis Lagergrens donation i hög grad tillvunnit sig allmänhetens intresse och uppskattning.

Som äldfru har tjänstgjort friherrinnan Märtha Lilliecreutz, f. Palmstierna.

Arkivet, biblioteket, undervisningsavdelningen, utställningar och Nordiska museets musiksällskap.

Arkivets viktigare arbetsuppgifter under 1933 ha, bortsett från löpande arbeten, varit följande: bearbetning av samlingen av Stockholmsbilder, sortering av porträttsamlingen

(Andréeska samlingen samt gravyrer och litografier), lagning och uppordnande av silverritningar samt större delen av museets möbelritningar, bearbetning av det utländska bildmaterialet samt uppordnande av dublettsamlingen (gravyrer, litografier m. m.).

Det både till omfång och värde största inköpet under året har gjorts från konstnären Arthur Sjögren, Stockholm. Ur dennes samlingar, skickligt och påpassligt hopbragta under många decenniers samlarmödor, förvärvades åtskilligt till museets bibliotek och arkiv. Arkivets förvärv utgjordes av exlibris, silhuetter, träsnitt och annat rörande svensk bokhantverkshistoria; omkring 6,500 blad (varav c:a 4,450 monterade och inlagda i 66 kapslar, de övriga omonterade). Arkivet kan också nu på ett helt annat sätt än förr belysa vårt inhemska bokhantverk och dess utveckling och har sålunda blivit i stånd att lämna ett arkivaliskt komplement till bokhantverkshuset på Skansen.

I samband med Hazeliusjubileet förvärvade Hazelius-arkivet, såväl genom gåvor som genom inköp, en hel del Hazeliana: fotografier, brev och trycksaker.

Till Etnologiska undersökningen, vars rika, för sig hophållna material utgör en av de större beståndsdelarna i arkivet, ha nära 300 Ortsmeddelare insänt bidrag; antalet uppteckningar uppgick till över 1,000.

Arkivet har beviljat över 100 utlåningar till privatpersoner, landsarkiv, landsmålsarkiv och kyrkoarkiv. Dessutom ha inlåningar i 26 fall förmedlats från privatpersoner och olika offentliga arkiv. Etnologiska undersökningen har utlånat, inom och utom museet, omkring 1,800 nr uppteckningar, foton och ritningar.

Filmarkivet har ökats genom inköp av en film rörande tillverkning av barkbröd.

Omkring 175 personer — fränsett museets egna tjänstemän — ha under året i olika syften betjänat sig av arkivet.

Såsom t. f. arkivarie har andreintendenten Bäckström tjänstgjort med biträde av skilda tjänstemän. Bildarkivet jämte fotografiateljén har sålunda föreståtts av amanuensen Bergström,

Arkivet för svensk folkkännedom av fil. mag. John Granlund och e. o. amanuensen Jansson och Etnologiska undersökningens arkiv av intendenten Erixon. Såsom extra arbetskrafter ha tjänstgjort fröken Margot Glaumann samt under kortare tid fru Elsa Forss och fru Greta Philipson.

Vid Hazelius död 1901 omfattade biblioteket redan över 35,000 skrifter. Därav utgjordes dock så mycket som två tredjedelar av smärre broschyrer, främst sammanhängande med den viktiga och storartade gåva, som museet erhöll vid sekelskiftet, en samling av 19,000 äldre akademiska avhandlingar, av vilka många äro av största värde som källskrifter för museets kulturhistoriska forskningar. (Av ekonomiska skäl måste museets bibliotek eljest avstå från att samla på *äldre* svenskt tryck.) Bibliotekets huvuduppgift är att vara en hjälp för det vetenskapliga arbetet på kulturhistoriens vida fält, som bedrivs vid museet. Under ständig strävan att hålla museet i kontakt med forsknings- och samlingsarbetets framsteg i in- och utlandet växer biblioteket genom inköp, byten och gåvor. Årets tillväxt har varit ungefär normal, 22 hyllmeter. Biblioteket beräknas nu omfatta ungefär 925 hyllmeter med omkring 70,000 volymer, därav cirka 40,000 i broschyrform. Livaktigheten inom de kulturhistoriska disciplinerna avläses inte blott i dessa siffror utan också i besöks- och lånestatistiken. Tyvärr saknar biblioteket en ordentlig läsesal, ett förhållande som sätter sin bestämda prägel på dess siffror. Antalet hemlån har nämligen de senaste åren varit i ständigt stigande och är nu uppe i över 4,000 volymer pr år.

Vid de ovan gjorda beräkningarna har likväl icke medtagits den stora del av Svenska Boktryckareföreningens värdefulla samling av äldre svenska tryck och typografisk litteratur, vilken under året deponerats i museet. Redan i samband med Bokhantverkshusets ordnande på Skansen (jämför redogörelsen i årsboken 1933, sid. 325) överfördes en del av Boktryckareföreningens samlingar dit. Den nu gjorda depositionen från föreningen, för vilken museet stannar i stor tacksamhetsskuld, kommer att jämte en del av museibibliotekets egna samlingar

ordnas i Bokhandverkshuset efter boktryckarnas namn och eljest efter typografiska grunder.

Museets bibliotek har under året föreståtts av amanuensen Stridsberg i egenskap av t. f. bibliotekarie med biträde av e. o. amanuensen Jansson samt (tidvis) fru Elsa Forss.

Undervisningsavdelningens verksamhet under 1933 har i stort sett bedrivits efter samma linjer som tidigare. Offentliga visningar av museet hava förekommit söndagar (under senare delen av året dock endast var tredje söndag) samt under stora delar av året även onsdagar och torsdagar. Under sommar-månaderna förekommo också visningar av Skansens zoologiska avdelning (intendent Behm) och av kulturhistoriska avdelningen (museilektor Klein). En under höstterminen 1932 påbörjad studiecirkel över ämnet Folklig spådomskonst pågick under vårterminen 1933 med åtta sammanträden. Under samma termin anordnades i museet i samarbete med Stockholms arbetare-institut en serie om tio offentliga föreläsningar över ämnet Det svenska hemmet genom tiderna. Liksom under föregående år anordnade undervisningsavdelningen i samband med Kom-merskollegiums fortbildningskurser för slöjdlärarinnor en på fem dubbeltimmar fördelad visning av museets olika avdelningar för kursens deltagare. Visningar av museet och Skansen anordnades i september för konsthistorikerkongressen. Bland övrig verksamhet inom avdelningen förtjänar särskilt nämnas ett antal tidningsartiklar rörande museet och Skansen, vilka författats av museilektor Klein och genom avdelningens försorg tillsammans med klichéer avgiftsfritt distribuerats till landsortspressen. Var och en av dessa artiklar har tryckts i ett stort antal tidningar, i genomsnitt drygt sextio tidningar per gång. En omfattande presspropaganda utfördes dessutom i samband med Hazelius-jubileet, varvid icke blott den svenska dagspressen utan även tidskrifter i Sverige och grannländerna samt ett stort antal museumspublikationer i Europa och Amerika erhöilo stoff till minnesrunor över Hazelius. Insända särtryck och artiklar visa, att museets initiativ i detta avseende slagit väl ut (jämför sid. 258).

Under året ha av ekonomiska skäl inga andra utställningar

kunnat anordnas än de fyra, som under tiden den 30 november 1933 t. o. m. januari 1934 iordningstälts i samband med Hazelius-jubileet och som ovan, sid. 254, närmare skildrats.

Professor Nils Lithberg, innehavare av den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning, har under vår- och höstterminerna föreläst två timmar i veckan om »Slöjd och hantverk hos allmogen» och »Från fastlag till pingst», lett seminarieövningar i museet samt under resor till Norge, Tyskland och Schweiz studerat material i museer och bibliotek rörande kalenderväsen.

Nordiska museets musiksällskap har bedrivit sin verksamhet med tvenne kyrkomusikaftnar och tvenne kammarmusikaftnar. Med utgången av år 1933 har musiksällskapet, under den tid det hitintills verkat, framfört samtliga av Anders Wesströms stråkkvartetter — en senkommen, men rättvis hyllning till den gamle svenske mästarens minne.

Musikstunder har i regel hållits en söndag i varje månad under museets besökstid. Sommartid ha dessa musikstunder förlagts till Seglora kyrka på Skansen en gång var fjortonde dag. Förutom ordinarie konsertverksamhet ha förekommit tvenne radio-konserter. Vid ett antal medlemsaftnar har instrumentsamlingen inom Nordiska museets musikavdelning demonstrerats för sällskapets medlemmar.

I början av juni månad medverkade musiksällskapet vid en Mozartkonsert i Skogaholms herrgård på Skansen, anordnad i samråd med Prins Eugen till förmån för Skogaholmsfonden. Ytterligare en konsert hölls i Skogaholm i september.

Konserter utom Nordiska museet ha av musiksällskapet anordnats i Gammalkils kyrka i Östergötland samt i Leufsta bruks kyrka i Uppland, den sistnämnda i samband med återinvigningen av den konserverade och restaurerade Cahmanorgeln i Leufsta bruks kyrka.

Slutligen är att omnämna Nordiska museets musiksällskaps medverkan vid högtidsdagen för Hazeliusminnets firande i Nordiska museets hall den 30 november, se sid. 254.

Fäl tar bet en.

I likhet med föregående år har Kungl. Maj:t beviljat museet anslag av lotterimedel för att museet skulle kunna fortsätta sina betydelsefulla undersökningar av gammal svensk folkkultur hos olika samhällsklasser. Ehuru anslaget i jämförelse med föregående år något höjts, har denna forskning dock ännu icke fått den ekonomiska underbyggnad, som vore önskvärd för en mera konsekvent forcering av det för varje år mera krävande och svåra insamlings- och arkivarbetet. Undersökningarna ha stått under ledning av allmoge-, resp. högreståndsavdelningens intendent.

Etnologiska undersökningen har under året bedrivit sina forskningar efter i stort sett samma linjer som tidigare. En betydelsefull sida av dess verksamhet har varit studiet av den kulturgeografiska utbredningen av etnologiska företeelser. Själva kartläggningen har dock icke kunnat inrymmas under tjänstetiden utan måst överlämnas åt enskilt initiativ, men omfattande insamlingsarbeten ha på grundval av på så sätt verkställda utredningar kunnat utföras, särskilt genom tjänstemännens omsorgsfullt förberedda undersökningsresor. Under året ha sådana, delvis även med hjälp av privata medel, företagits i Norrland, Dalarna, Uppland samt Gotland, Blekinge, Småland, Halland och Västergötland.

Sålunda reste fil. mag. John Granlund och konstnären Olle Homman under juni och juli och en del av augusti i övre Norrland från Medelpad och norrut i Tornedalen även med avstickare på finska sidan. Som tolk bland den finsktalande befolkningen tjänstgjorde fil. kand. Birgit Laqvist. Undersökningen gällde byggnadskultur, förvarings- och transportdon samt träslöjd. Fil. mag. John Granlund reste under augusti i Västergötland för uppteckningar beträffande användningen och förekomsten av förvaringsdon, undersökning av folkkonst och komplettering av vissa timringskonstruktioner. En undersöknings-expedition under ledning av intendent Erixon (medhjälpare arkitekt Anders Nyman och intendent Sigfrid Leander) arbetade i Blekinge, Småland och Halland under en del av juli och augusti

månader. Undersökningen gällde främst näringar, redskap, byggnadskultur och folkkonst. Med anslag ur Gotlandsfonden utfördes på Gotland under tiden juli, augusti och en del av september, huvudsakligen i Östergarns och Gammelgarns socknar en mera allsidig kulturinventering. Lokalledare för arbetet var fil. stud. Gunnar Jonsson. Under juli deltog i arbetet fil. kand. Wilh. Holmqvist och under augusti fil. kand. Magnus Dyfverman. Amanuens Ola Bannbers företog under augusti månad en längre undersökningsresa berörande Västerdalarna med vikt lagd på Säfsen och gränstrakterna mot Värmland, vidare till socknar i Österdalarna och Hälsingland samt i någon mån Gästrikland. Resans huvudintresse var näringar och husligt arbete. Speciellt berörde den textilredskap samt näverkulturens utbredning och teknik. I Loos socken i Hälsingland undersöktes den gamla brynstenstillverkningen. Kompletterande undersökningar rörande timringskonstruktioner i Uppland och Södermanland ha under ledning av intendent Erixon företagits av teknolog Nyman och av konstnären Homman i flera repriser under höstmånaderna. I västra Småland har fil. kand. Maja Ericsson gjort en undersökningsresa för efterforskning av folkkonst, näringsliv, marknadsplatser m. m. Resan omfattade juli och halva augusti.

Anslag ha tilldelats följande personer: fru Anna Arwidsson, Uppsala för undersökningar av folkkultur, författaren J. A. Göth, Braås, och fil. stud. Hugo Landström, Tjåmotis, för inhämtande av svar på Nordiska museets frågelistor; Arnold Olsson, Slussen, för fortsatta undersökningar angående bebyggelse i Bohuslän; Gunnar Persson, Askeröd, för undersökningar av det skånska bindtaket m. m.; fil. kand. Gustaf E. Olsson, Hällestad, för allmänna undersökningar i Östergötland; samt lektor Ragnar Jirlow, Västerås, för undersökning av ekstockar i Uppland.

Etnologiska undersökningens ordsmeddelare ha utnyttjats med till buds stående medel. Den sedan länge planerade utvidningen av meddelarstabten, särskilt i de norrländska landskapen, har tyvärr av brist på medel fortfarande fått anstå och endast med stor svårighet ha ersättare anskaffats till dem som på grund

av hög ålder måst avsäga sig uppdraget. Under året ha cirka trehundra ortsmiddelare varit i aktiv verksamhet och antalet inkomna accessioner, bestående av uppteckningar i manuskript med tillhörande fotografier och ritningar, utgör 1460. Samarbetet med J. U. F. (Jordbrukarnas ungdomsförbund) har även under året fortsatts vad beträffar insamling av folktraditioner. Icke mindre än tjugotre nya frågelistor ha under året utarbetats och utsänts till ortsmiddelare.

Under ledarskap av allmogeaavdelningens intendent ha vid Etnologiska undersökningen som vetenskapliga medarbetare stadigvarande arbetat fil. mag. John Granlund och amanuens Ola Bannbers, som tecknare artisten Olle Homman och som expeditionsbiträden fröken Herta Fredborg och som hennes efterträdare fröken Margit Glasell samt fil. stud. Sölve Nettelbladt, som efterträts av herr Sven Sundberg. Den slutliga arkivvården av materialet står under ledning av museets arkivarie (se sid. 58).

H ö g r e s t å n d s k u l t u r e n har varit föremål för fortsatt undersökning inom följande områden: Det närmast föregående årets huvudundersökning, som gällde Västerviks stads äldre bebyggelse och utfördes i samarbete med Tjustbygdens kulturhistoriska förening, fullföljdes och utarbetades, så att vid stadens 500-årsjubileum vid midsommartiden dels en bildutställning kunde visas i stadens nya museum, dels en publikation förelåg med en sammanfattande översikt av undersökningarnas resultat, författad av dess ledare fil. kand. Erik Andréén och illustrerad med ett rikt urval av fotografier och uppmättningsritningar. Detta arbete, Västerviks bebyggelsehistoria, ingår som vol. 2 i Nordiska museets handlingar. Den del av fjolårets undersökningspersonal, som i år kunnat disponeras, nämligen fil. kand. Andréén, arkitekten K. Sjödén och ingenjör S. Rosén, fortsatte sedermera stadsundersökningsarbetet i Kalmar, södra Sveriges kanske allra viktigaste arbetsplats av detta slag, samt i den egenartade fiskareköpingen Pataholm och i städerna Vimmerby, Eksjö och Jönköping. Synnerligen betydelsefullt stadsbebyggelsehistoriskt material bjödes just i Jönköping, nu mer än hit-

tills hotat av rivningar. I Linköping ha vissa kompletterande arbeten utförts. I alla dessa orter har samarbete i en eller annan form varit etablerat med de lokala kulturminnesvårdande institutionerna. Ännu en stadsundersökning har fortsatt, nämligen å Lidingön, men här har det gällt de gamla gårdarna i den lantsocken som nu utgör Lidingö stads territorium. Arbetena ha bedrivits i nära samarbete med Lidingö hembygdsförening och letts av amanuens Hellner. Ett antal herrgårdar i Gästrikland ha varit föremål för en förberedande undersökning, utförd av amanuens Hellner och fil. kand. André. Som en av de nödvändiga förberedelserna för det slutliga utbyggandet av herrgårdsanläggningen på Skansen kring Skogaholms huvudbyggnad ha intendenterna Wallin och Selling i samarbete med provinsföreningarnas intendent studerat karolinska gårdsanläggningar i Västmanland, Uppland, Södermanland och Östergötland. En vidlyftigare monografisk gårdsundersökning har inletts med den berömda Skånegården Övedskloster som föremål. I samband med förste arkivarien vid Riksarkivet, fil. dr W. Enbloms arbeten inom Sävstaholms gårdsarkiv har fotografering och uppmätning av den nu obodda huvudbyggnaden å Sävstaholm utförts. Alla uppmättningsarbeten i samband med de här omtalade gårdsundersökningarna ha utförts av arkitekt Sjödén och ingenjör Rosén, vilka under återstoden av året arbetat med färdigställandet av undersökningsmaterialet. I mindre utsträckning ha arbeten utförts i Borås, Vadstena och å gårdar i Jönköpings län av arkitekten Gösta Planck, resp. teknologen Bengt Linnarsson och fil. kand. Marshall Lagerquist. Slutligen har civilingenjör Axel Cronquist fortsatt sina undersökningar av äldre åkdon på gårdar i Skåne.

U p p t a g n i n g a v k u l t u r h i s t o r i s k a f i l m e r har pågått under ledning av allmogeaavdelningens intendent parallellt med fältundersökningarna, men oberoende av dessa. I Mora socken i Dalarna har »Samslåtter» filmats, visande hur en gemensamhetsslåtter här tillgodogjorts, och i Floda socken i samma landskap en film, »Hundklockan», belysande ungdomens utbildning i att ringa i kyrkklockor. Dessa filmer ha normalbredd och ha

utförts av amanuens Bannbers som instruktör och Olof Ekberg som fotograf. Docent I. Arwidsson har upptagit en smalfilm (16 mm) av skidåkning med olika långa skidor i Lima i Dalarna. Från Ångermanland har en smalfilm inköpts benämnd »Nödbröd». I samband med de etnologiska undersökningarna har mag. J. Granlund filmat »Jorddragning» i Ångermanland och »Laxfiske» i Norrbotten.

Förvaltning m. m.

Under årets lopp har avsked beviljats amanuensen fil. kand. Birgit Wennerberg (anställd 1931) samt amanuensen Emelie von Walterstorff. Den senare har avgått med pension, sedan hon i trettioett år varit anställd vid museet. Det är mig en kär plikt att till fröken von Walterstorff uttala museets varma tack för ett sällsynt osjälviskt och kunnigt arbete, vilket huvudsakligen varit knutet till museets viktiga textilavdelning, som under hennes tid undergått en stark utveckling. Till hennes efterträdare utsågs fröken Elisabeth Strömberg.

I Nordiska museets byggnad har införandet av elektriskt ljus fortsatts. Samtidigt härmed ha Vasatidsrummen i högreståndsavdelningen (översta våningen) nyordnats och det föregående år påbörjade dräktgalleriet (i kolonnvåningen) fullföljts för tiden fram till omkring 1800, jämför sid. 288.

Liksom tidigare har institutionen av statsanslag uppburit 190,000 kronor till avlöningar av personalen. Det kommunala anslaget utgick med 80,000 kronor (1932: 93,000). Av lotteri-medel ha för museets fältarbeten av Kungl. Maj:t 60,000 kronor ställts till förfogande.

Under året ha viktiga omorganisationsarbeten vidtagits beträffande den ekonomiska förvaltningen. I samband härmed har kanslichefen vid Stockholms högskola Axel Edström antagits till föreståndare för räkenskapskontoret med tjänstgöring två halva dagar i veckan. Verkningarna av den nya organisationen kunna dock knappast göra sig gällande förrän under 1934.

Museet har haft glädjen att under 1933 emottaga en ny donationsfond, nämligen 20,000 kronor, testamenterade av fru Ebba Lindau, född Nybohm, som avled den 24 april 1932. Avkastningen av denna »Ebba Lindaus fond till fromma för djuren i Skansens zoologiska trädgård» skall användas till omvårdnad av djuren därstädes.

I syfte att möjliggöra uppförandet av ett gammalt garveri i Skansens stadskvarter har styrelsen för Svenska garveriidkareföreningen till museet överlämnat 10,000 kronor såsom bidrag till nedtagande, transport och uppsättande av det av föreningen inköpta och till museet såsom gåva överlämnade s. k. Östermanska garveriet i Vimmerby (jämför sid. 292). På samma sätt som tidigare boktryckare, bokbindare och apotekare bekostat resp. bokhantverkshuset och apoteket, har sålunda nu ytterligare en grupp yrkesmän låtit sig angeläget vara att bli företrädd på Skansen genom ett arbetslivets eget monument. Det vackra exemplet manar till efterföljd!

Till nyordningen av museets dräktavdelning (jämför sid. 288) har en av museets mest frikostiga donatorer, fru Emma Zorn, bidragit med 5,000 kronor och fru Alma Norström, en gammal och god vän till vår institution, med 2,000 kronor. Professor Andreas Lindblom har skänkt 2,000 kronor till samma ändamål.

Fru Norström har även till inköp av Johan Tiréns oljemålning »De vilsegångna» (jämför sid. 259) till museet överlämnat ett belopp av 5,000 kronor.

Samfundet S:t Erik har detta år bidragit med 4,000 kronor till Stockholmskvarteret, därigenom fullföljande en vacker och för Skansen mycket betydelsefull tradition sedan några år tillbaka. Till det i Petissans byggnad inredda apoteket (jämför sid. 293) har inbetalats ett belopp av 1,500 kronor från Sveriges Apotekareförbund.

Som resultat av de under år 1931 igångsatta insamlingarna till Petissan och Bokhantverkshuset ha i år nedanstående givare inbetalat följande belopp. Till Petissan: disponent H. Silverstolpe, Surahammar, 300 kronor; överstelöjtnant P. Ax. Lin-

dahl¹ 200 kronor; överingenjör Alex. Engblom, Borås, disponent Arvid Ericsson, Nora, överingenjör Erik Aug. Forsberg, professor Arvid Johansson, Djursholm, gruvdisponent J. Kempe, Idkerberget², direktör Amos Kruse², civilingenjör Harald Lundström, Eskilstuna², ingenjör L. Nobel², direktör Erik Olson, Göteborg², civilingenjören Otto Stålhane² och direktör Gustaf Tham, Huskvarna, vardera 100 kronor; majorerna B. Delin och Ragnar Perslow vardera 50 kronor.

Bidragen till Bokhantverkshuset från den i föregående årsberättelser omtalade insamlingen bland firmor och enskilda personer uppgå för 1933 till sammanlagt kr. 1,298:33. Dessutom har Nordisk Rotogravyr direkt till Nordiska museet till samma ändamål inbetalat 1,000 kronor.

Till Skogaholms herrgårdsbyggnad ha i överensstämmelse med tidigare löften inbetalningar verkstälts från följande: Samfundet Nordiska museets vänner hälften av 1932 års bidrag eller 3,000 kronor; doktor Gunnar Didrikson² och kanslirådet A. Wahlin², vardera 600 kronor; direktör K. A. Jahnsson 500 kronor²; grosshandlare Erik Åqvist, Örebro, 400 kronor²; överintendenten Helmer Bernhardt², kammarherre frih. Fr. von Essen, Salsta², fru Jenny Högelin², redaktör J. L. Saxon² samt direktör Torsten Åqvist, Örebro², vardera 200 kronor; kammarherren frih. C. Fr. Bennet² och fru Svea Hagberg² vardera 100 kronor.

Till styresmannens disposition har från en person som önskar vara okänd ställts ett belopp av 1,000 kronor, och från ett par andra personer, som likaledes önska vara okända, ha mottagits kr. 558:75 till olika ändamål.

Lektor Walter Fevrell har till etnologiska undersökningar skänkt 60 kronor.

Till bestridande av orkestern för uppförande av Hazeliuskantaten (jämför sid. 254) ha följande bidrag överlämnats: från

¹ I de fall, där i denna redogörelse adress saknas efter givarens namn, är densamma Stockholm.

² Har dessutom lämnat skriftlig förbindelse å ytterligare bidrag.

Kungl. Musikaliska akademien 600 kronor och från Föreningen Svenska tonsättare 500 kronor.

Från Victor Pettersons Bokindustri A.-B. hade museet glädjen att som gåva få mottaga alla i samband med jubileet behöfliga trycksaker, en gåva som i ej ringa grad möjliggjorde att högtidlighållandet kunde ges en i detta hänseende så värdig prägel.

Ett ytterst kraftigt stöd i sitt insamlingsarbete har museet även under detta år erhållit från Samfundet Nordiska museets vänner, för vilket jag å museets vägnar har att framföra min stora tacksamhet. Samfundets styrelse är sammansatt sålunda: ordförande H. K. H. prins Carl; vice ordförande kammarherren frih. Carl Fr. Bennet; skattmästare hovjägmästaren Helge Ax:son Johnson; övriga styrelsemedlemmar äro grevinnan Siri Oxenstierna, f. Wallenberg, samt riksantikvarien Sigurd Curman och kapten Oscar Wallenberg; sekreterare professor Andreas Lindblom. Antalet medlemmar i samfundet utgjorde den 1 januari 1934 14 ständiga och 156 årligen betalande.

Skansenföreningen (Samfundet för Nordiska museets främjande) kunde vid ingången av år 1934 uppvisa ett medlemsantal av 7,574 personer.

Enskilda givare av föremål till museets samlingar finnas förtecknade på sid. 321 och följande.

Besökssiffran för Skansen under det gångna året är 1,358,075 mot 1,401,691 under 1932. Samma siffror för Nordiska museet äro 57,729 mot 94,236 under 1932. Härvid är att märka, att den högre siffran för 1932 delvis hänför sig till den i museets lokaler då inrymda Gustav II Adolfsutställningen. Institutionens korrespondens utgjordes 1933 av 3,786 diarietförda inkommande skrivelser och 3,356 utgående.

Samlingarna av museiföremål ha under året ökats med 4,000 inventarieförda föremål mot 3,400 under 1932.

Utom Nordiska museets och Skansens årsbok Fataburen har under året från museet utgivits andra häftet av serien Nordiska museets handlingar: Västerviks bebyggelsehistoria, en undersökning av bevarade äldre hus och gårdar, av Erik Andrén. Vidare har utkommit En bok om Tyresö, innehållande dels i Fataburen

1933 publicerade uppsatser om den Lagergrenska donationen dels en del originaluppsatser. Den femte i ordningen av Nordiska museets och Skansens bilderböcker har utkommit och utgöres av Allmogemålningar från Dalarna med text av Svante Svärdström. En fransk upplaga av Ernst Kleins vägledning över Skansen har utgivits och av tidningen Skansens nyheter, vilken liksom årsboken gratis utgått till Skansenföreningens medlemmar, har fyra nummer utgivits. Med utgången av 1933 har denna tidning emellertid nedlagts.

Av museets tjänstemän under året publicerade böcker eller uppsatser äro följande:

Professor Lindblom: Tyresödonationen, i *Fataburen*; *Die Kunst der Birgittiner*, i XIII:e Congrès international d'histoire de l'art, Résumés; redigerat En bok om Tyresö; utgivit En bok om Skansen och i detta verk publicerat uppsatsen *Idé och gestalt*; recensioner i *Biblioteksbladet* och *Nordisk tidskrift*; redigerat (tillsammans med G. Berg och S. Svensson) *Nordiska museets och Skansens årsbok Fataburen*.

Intendenten Behm: *Från djurparken*, i En bok om Skansen.

Intendenten Erixon: *La peinture décorative des paysans en Suède*, i XIII:e Congrès international d'histoire de l'art, Résumés; *Schwedische Bauernmalerei*, i XIII:e Congrès international d'histoire de l'art, Actes du Congrès; *Hur Norge och Sverige mötas*, i *Bidrag til bondesamfundets historie II*, Oslo; *Målaren Hans Wikström*, i *Katalog för kulturmässan i Gefle 2—17 april 1933*; *Ett timmermansverktyg i kulturgeografisk belysning*, i *Rig*; *Redskapsstudier från Gustav Adolfsutställningen*, i *Fataburen*; *Några drag ur ljusets historia*, i *Levande lågor i kyrkans tjänst*; artiklar och recensioner i *Rig*, *Nordisk tidskrift*, *Röster i radio* m. fl.

Intendenten Wallin: *Nordiska museets möbler från svenska herremanshem*, del II; *Markis Lagergrens arbetsrum*, i *Fataburen*; *Uppsvenska målarskolor* (tills. med H. Cornell).

Professor Lithberg: *Dyngkalaset*, i *Folkminnen och Folktankar*; *Artur Hazelius*. Till hundraårsdagen den 30 november 1933, i *Folkminnen och folktankar*; *Två krönikor*. Ett minnesår i

den gotländska historieskrivningens annaler, i Gotländskt arkiv; Envaldsmässan, i Det Kongelige Norske Videnskabs Selskabs Forhandlingar Bd. VI; Stavar den Store, i Gotländskt arkiv; Att helga Torsdagen, i Vetenskaps Societetens i Lund Årsbok 1933; Ett prästkall i Kräklingbo 1592, i Julhälsningar till församlingarna i Visby stift; Almanackan, från astrologisk rådgivare till svensk kalender; artiklar i Nordisk familjebok; redigerat (tillsammans med R. Steffen) Gotländskt arkiv och deltagit i redigeringen av Folkminnen och folktankar.

T. f. arkivarien Bäckström: Artur Hazelius: mannen — gärningen, i Konsthistorisk tidskrift; uppsats i Skansens nyheter.

Andre intendenten Ambrosiani: Vem har bebott kruttornet i Visby?, i Ymer; redigerat festskriften till Nils Lithberg: Gotlandica (=Ymer h. 2-3).

Museilektor Klein: Medeltida liv i helg och söcken; Genom sju riken; Folkdans i Sverige, i Nordisk Kultur; Gotländska båtar, i Ymer; artiklar i svenska och utländska tidskrifter med anledning av Artur Hazelius-jubileet.

Andre intendenten Selling: Två medeltidshus vid Storkyrko-brinken: Byggnaderna, i Samfundet S:t Eriks årsbok; Stockholm i Guide des monuments visités par les membres du XIII:e Congrès international d'histoire de l'art (på svenska i Konsthistoriska besök i svenska bygder); Herrskapshem och borgarhus samt Kyrka och klockstaplar, i En bok om Skansen; redigerat Samfundet S:t Eriks årsbok samt deltagit i redigerandet av svensk upplaga av Troels-Lund, Dagligt liv i Norden.

Förste amanuensen Berg: Artur Hazelius, mannen och hans verk (Natur och Kultur); Byggnadshistoriska notiser från södra Dal, i Hembygden; Den Grillska vagnen från Österby bruk, i Svensk nyttokonst; Det gotländska russet, i Ymer; Hjortfällan från Maramö, i Värnamo hembygdsförenings årsskrift; Magnus Stridsberg och den svenska tröskvagnen än en gång, i Västerbotten 1932; Nordskandinaviskt—nordeuropeiskt, etnologiskt varjehanda, i Rig; Rävtnan. Ett gammalt nordiskt fångstredskap, i Norrbotten; Skidlöpningen i Upsala i äldre tid, i På skidor; uppsats i Svenska museer; anmälningar i Notiser från Arbetarnas

kulturhistoriska sällskap och i Studiekamraten; artiklar i Nordisk familjebok, Svensk uppslagsbok och Svenska orter; redigerat (tillsammans med styresmannen och S. Svensson) Fataburen samt deltagit i redigerandet av svensk upplaga av Troels-Lund, Dagligt liv i Norden.

Förste amanuensen Svensson: Dräktlyx hos gotländsk allmoge år 1793, i Ymer; Leksaker och spel, i Nordisk kultur XXIV; Vad arkiven berätta om dräktskicket i sydöstra Skåne, i Skånes hembygdsförbunds årsbok; Från landskapsmuseer och hembygds gårdar, i Fataburen; uppsats i Skansens nyheter; recensioner i Rig; redigerat (tillsammans med styresmannen och G. Berg) Fataburen.

Förste amanuensen Gustafsson: Allmogebyggnader, i En bok om Skansen.

Amanuensen von Walterstorff: Skaraborgs läns folkliga textilkonst; artiklar i Nordisk familjebok.

T. f. bibliotekarien Stridsberg: Hazeliusartiklar i Sveriges Unge Män samt i Sångartidningen; uppsatser i Skansens nyheter.

Amanuensen Hazelius-Berg: uppsats i Skansens nyheter.

Amanuensen Dahlin: Några anteckningar från dräktuppvisningen i Ljusdal midsommardagen 1933, i Rig; Om kvinnodräkten, särskilt i sydvästra Uppland, vid 1800-talets mitt, i Upplands fornminnesförenings tidskrift.

Amanuensen Lilliecreutz: uppsatser i Skansens nyheter; redigerat (tillsammans med styresmannen) nämnda publikation.

E. o. amanuensen Wester: Orgelverket i Leufsta bruks kyrka, i Fornvännen; Ett apropos till den nyiståndsatta Cahmanorgeln i Leufsta bruk, i Kyrkosångsförbundet.

E. o. amanuensen Svärdström: Hans Wikströms bibliska förelagor, i Katalog för kulturmässan i Gefle 2—17 april 1933; Allmogemålningar från Dalarna, Nordiska museets och Skansens bilderböcker nr 5; Redigerat Svensk nyttokonst 1933.

E. o. amanuensen Hellner: uppsatser i Skansens nyheter.

Under året har Nordiska museets kansli föreståtts av förste amanuensen Berg i egenskap av sekreterare; kansliets arbets-

krafter i övrigt ha varit amanuensen Andersson och amanuensen Stjernswärd.

Registreringsavdelningen har omhänderhaft av andre intendenten Ambrosiani. Räkenskapskontoret har föreståtts av ekonomiintendenten Holm och fr. o. m. sept. kanslichefen Axel Edström. Vid detsamma ha arbetat t. f. kamreraren Engwall samt amanuenserna Åhmark, Arp och Pontån.

Artur Hazelius-medaljen utdelades 1933 vid Hazelius-jubileet den 30 november till ett antal personer, se sid. 256. Vid jubileet utdelades även Skansenföreningens plakett i silver till nyvalda hedersledamöter, se sid. 256.

Museets nämnd utgjordes den 1 januari 1934 av följande personer: överdirektören Viktor Almquist, ordförande och skattmästare, medlem av nämnden 1897; riksantikvarien Sigurd Curman, andre ordförande, 1926; professor Andreas Lindblom, styresman, 1929; professor Sven Tunberg, 1930; borgarrådet Oscar Larsson, 1930, och skriftställaren Einar Rosenborg, 1931. En plats är vakant efter hovjägmästaren Helge Ax:son Johnson, vilken under året på grund av hälsoskäl av sagt sig ledamotskapet i nämnden.

Museets tjänstemän utgjordes den 1 januari 1934 av följande personer:

Styresman: professorn fil. dr Andreas Lindblom, 1929.¹ — Intendenter: Alarik Behm, (1897) 1906, föreståndare för Skansens zoologiska avdelning; fil. dr Sigurd Erixon, (1914) 1929, föreståndare för museets allmogeavdelning; fil. dr Sigurd Wallin, (1916) 1925, föreståndare för museets högrestandsavdelning. — Ekonomiintendent: Thor Holm, (1930) 1931. — Professor i nordisk och jämförande folklivsforskning: fil. dr Nils Lithberg, (1912) 1919. — T. f. arkivarie: andre intendenten fil. dr Arvid Bäckström, (1914) 1932. — Museilektor: andre intendenten fil. lic. Ernst Klein, (1921) 1932. — Andre intendenter: fil. dr Sune Ambrosiani, (1903) 1932, på registreringsavdelningen; fil. dr Arvid Bäckström, se ovan; fil. lic. Ernst

¹ Årtalet betecknar det år då befattningen tillträdde. Inom parentes sättes året för inträdet i tjänst vid museet.

Klein, se ovan; fil. lic. Gösta Selling, (1927) 1932, på Skansens kulturhistoriska avdelning. — T. f. bibliotekarie: Laura Stridsberg, (1904) 1926. — Sekreterare: förste amanuensen fil. lic. Gösta Berg, (1924) 1929. — Förste amanuenser: fil. lic. Gösta Berg, se ovan; fil. lic. Sigfrid Svensson, (1924) 1929, på allmogeadelningen; fil. kand. Gotthard Gustafsson, (1928) 1932, på Skansens kulturhistoriska avdelning. — Amanuenser: Laura Stridsberg, se ovan; Anna Rudbeck, 1909; Lalla Kugelberg, 1910; Ragnhild Bergström, 1911; Lilly Åhmark, f. Haglund, (1919) 1924; Linnéa Andersson, 1930; Gunnel Hazelius-Berg, (1924) 1926; Dagmar Eriksson, f. Arp, (1926) 1931; Ingrid Dahlin, f. Nilsson, (1928) 1931; Margit Pontán, f. Rydberg, (1928) 1931; Ebba Lilliecreutz, (1931) 1933, och Brita Stjernswärd, (1931) 1933. — E. o. amanuenser: fil. lic. Bertil Wester; fil. mag. Sam Owen Jansson; fil. kand. Svante Svärdström; fil. kand. Brynolf Hellner och Elisabeth Strömberg. — Fotografer: Olof Ekberg och Märta Claréus, f. Claréus. — T. f. kamrer: Harald Engwall, (1903) 1929.

Stockholm i april 1934.

ANDREAS LINDBLOM

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1932.

Till Kungl. Vetenskapsakademien.

Undertecknade, som av Kungl. Vetenskapsakademien utsetts till revisorer av Nordiska museets räkenskaper och nämndens förvaltning för år 1932, få efter fullgjort uppdrag avgiva följande berättelse.

Vi hava tagit del av nämndens protokoll, av räkenskaper och övriga handlingar, vilka lämna upplysning om museets ekonomi och förvaltning.

Räkenskaperna, som siffergranskats av särskild utsedd siffergranskare, ledamoten i Svenska revisorsamfundet, revisor H. Bergman, hava varit förda med ordning och noggrannhet och icke givit anledning till anmärkning.

En del i samband med revisionen framkomna önskemål om vissa förenklingar och delvis omläggning av bokföringen komma att i annat sammanhang framföras till nämnden.

Museets värdehandlingar hava av oss granskats utan anmärkning.

Beträffande museets tillgångar och skulder vid utgången av år 1932 samt dess inkomster och utgifter under samma år, hänvisa vi till en av nämnden särskilt upprättad sammanställning av den 28 september 1933 vari omslutningen för tillgångar och skulder anges till kr. 9,189,913:84 och för inkomster och utgifter till kr. 1,222,185:67, vilka uppgifter överensstämmer med räkenskaperna.

Under året har museet i gåvor erhållit ett sammanlagt belopp av kr. 118,751:03. Härav ha kr. 74,699:13 tillagts de fonderade medlen, under det att återstoden, kr. 44,051:90, förbrukats för därmed avsedda ändamål.

I samband med revisionen av Nordiska museets räkenskaper hava vi även granskat räkenskaperna för år 1932 för Skansenföreningen samt för Greven och grevinnan von Hallwyls donationsfond och därvid icke funnit anledning till anmärkning.

På grund av vad vi vid revisionen iakttagit, tillstyrka vi, att Nordiska museets nämnd erhåller ansvarsfrihet för förvaltningen för år 1932.

Stockholm den 14 oktober 1933.

ELIS BRUSEWITZ.

SVEN VON HEIJNE.

L. T. BOHLIN.

Enligt överenskommelse mellan Stockholms stadskollegium och Nordiska museets nämnd har undertecknad på stadskollegiets uppdrag deltagit i revisionen för år 1932 i vad den avser Skansens räkenskaper och förvaltning.

BJÖRN NORDWALL.

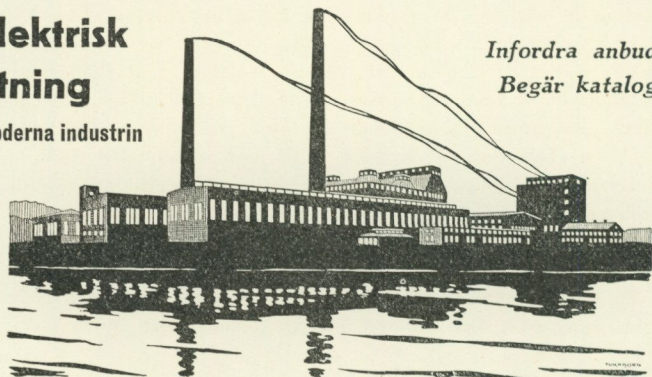
DE SVENSKA
BYGDERNAS FÄRG

FALU RÖDFÄRG

Tillverkas vid Falu gruva av

STORA KOPPARBERGS BERGSLAGS AKTIEBOLAG

**All elektrisk
utrustning**
för den moderna industrin

*Införda anbud
Begär katalog*

ELEKTR. AB. SKANDIA

HUVUDKONTOR: STOCKHOLM
TELEFON: NAMNANROP ELEKTROSKANDIA

Filialer: GÖTEBORG · MALMÖ · GÄVLE · KARLSTAD
SUNDSVALL · ÖSTERSUND · UMEÅ · WÄXJÖ

FÖRTECKNINGAR ÖVER PERSONER SOM 1933 ÖVERLÄMNAT GÅVOR TILL NOR- DISKA MUSEET OCH SKANSEN

Nordiska museets samlingar.

Abrahamsson, B. A., Stockholm; Ahlsell, Lisa, Djursholm; Ahlsén, Ellen, Enskede; Alm, H., Stockholm; Ammunitionsfabrikens avdelning på Marieberg, Stockholm; Andersson, B., Rörö; Andersson, B. A., Mora; Anderson, Sofie, Stockholm; Arwidsson, Anna, Uppsala; Arwidsson, I., Uppsala; Aulin, Emma, Jönköping; Bäckström, A., Stockholm; gm Bannbers, O., Stockholm; Bekkewold, B., Stockholm; Benedicks, E., Stockholm; Bergström, R., Österby; Billqvist, Margareta, Stockholm; Blix, Ellen, Växjö; Boberg, Anna, Stockholm; Boheman, Hildegard, Örserum; Boije af Gennäs, S., Södertälje; Bolinders Mekaniska Verkstads A.-B., J. & C. G., Stockholm; Bolinders Fabriks A.-B., Stockholm; Brodin, L., Kristinehamn; Bryde, V., Stockholm; Bäckman, J. P., Stockholm; Carlsson, D., Stockholm; Cederschiöld, Lily, Stockholm; Cederström, R., Stockholm; von Celsing, Ulla, Biby; Claréus, Selma, Roslags-Näsby; Clason, Karin, Stockholm; gm Colliander, Selma, Lund; Comstedt, Augusta, Stockholm; Cronstedt, Margaretha, Bo; Dahl, E., Stockholm; Dahlström, Ester, Lundsbrunn; Dillner, Z. E., Klövsjö; gm Djurberg, Hildur, Stockholm; Edelcrona, O., Malung; gm Edén, E., Hudiksvall; von Ehrenheim, Alice, Grönsö; gm Eklund, H., Stockholm; Eklund, Ingrid, Tåsjö; Ekman, Elin, Stockholm; Ekman, Iris, Stockholm; Ekman, S., Uppsala; Ekströms, Carolina, sterbhus, Stockholm; gm af Ekström, S. F., Stockholm; Engström, Esther, Långängen; Eriksson, Hulda, Stockholm; gm Erixon, S., Stockholm; Erje, I., Ojala; Fant, Emmy, Stockholm; Fernholm, H., Ystad; Flach, Elisabeth, Ulricehamn; Fleetwood, C. E., Stockholm; Florman, E., Stockholm; Forsberg, E., Enskede; Forsling, Tyra, Stockholm; Forssell, E., Segersta; Forsslund, V., Vojakkala; Frödin, Anna, Strängnäs; Gauffin, C. J., Österby; Geijer, Calla, Stockholm; Granberg, E., Krokum; gm Granlund, J., Stockholm; Granroth, H., Stockholm; Guettlers, Helena, sterbhus, Oslo; Götlind, J., Uppsala; Hacksell, Elin, Stockholm; Hæggströms Boktryckeri A.-B., Stockholm; gm Hagberg, Louise, Stockholm; Hagelthorn, E., Stockholm; Hagtorn, C., Stockholm; Hamilton, Bertha, Stockholm; Hammarstedt, N. E., Lidingö; Hedbergs, G., Hovbokbinderi, Stockholm; Heiberg, G. F., Amble; Helmers, E., Stockholm; Henriksson, E. O., Rödupp; Hjelm, O., Hög; Hjelmqvist, Karin, Stock-

AKTIEBOLAGET

IVAR HOLMERS BRÄDGÅRD

Fleminggatan 4, Stockholm. Telefon 23 10 10

TRÄ =VAROR,
=LISTER,
=SNICKERIER,
=PLYWOOD, } ALLA SLAG

Masonite, Insulite, Treetex,
Jonitex, Jonit, Ankarboard,
Papp, Tegel, Cement, Torvströ

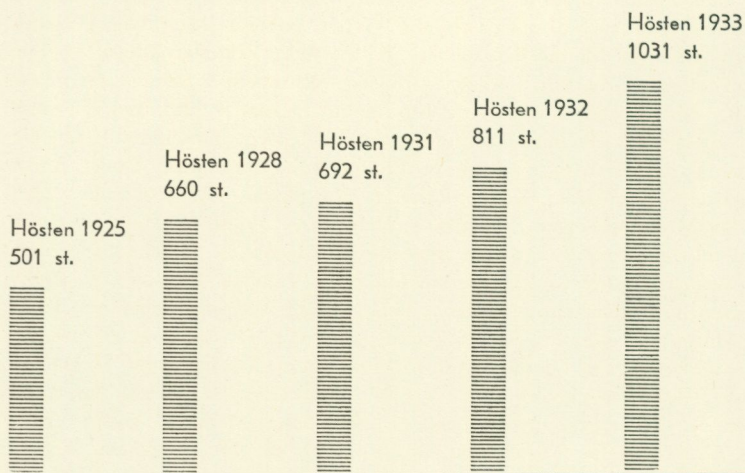
Ensamförsäljare för Stockholm
och Stockholms län av

T R E T O N G S P Å N
samt Generalagenter för
"ATOS" — Spantlösa båten.

Filialer: LIDINGÖ Telefon 65 00 57
TYRESÖ Telefon Tyresö 57
N. VINDÖ Telefon Sollenkroka 57

holm; Hjertström, U., Torneåfors; gm Hofrén, M., Kalmar; Holmgren, Elsa, Stockholm; Holmström, Gurli, Stockholm; Hoving, F., Stockholm; Husmödrarnas riksförbund; Håkansson, A., Stockholm; Hägg, N., Stocksund; Höijer, Miriam, Stockholm; Ingvar, Ingegerd Henschen-, Lund; Jacobsson, Clara, Lidingö; Jansson, O., Jämtön; gm Jirlow, R., Västerås; af Jochnick, Greta, Stockholm; Johansson, A., Gislaved; Johansson, E., Sporda; Johansson, F. T., Stockholm; Johanson, J., Røjdefors; Johanssons tryckeri, E. G., A.-B., Karlshamn; Jonsdotter, Brita, Tallåsen; Johnson, H. Ax:son, Stockholm; Jonsson, G., Stockholm; Jönsson, Odina, Viken; Kaijser, Vendela, Stockholm; Kalén, Klara, Stockholm; Karlsson, Elin, Sorunda; Karlsson, E., Rörö; Kilbom, G., Österby; Kjellberg, Zelma, Stockholm; Kjeller, E. C. F., Stockholm; Kjellqvist, G., Stockholm; Kleen, Tyra, Lidingö-Brevik; Kullman, Alma, Stockholm; Lagerbergs, Anna, sterbhus, Stockholm; Lamberg, Agnes, Stockholm; Landtblom, Elisabeth, Stockholm; Landtblom, F., Hammar; Landelius, Dagmar, Stockholm; Laquist, Astrid, Stockholm; gm Laquist, Birgit, Stockholm; Larsson, G. H., Stockholm; Lennertson, C., Falun; Lénström, E. och J., Stockholm; Lewin, Anna och Visen, Stockholm; Lindblad, Signe, Stockholm; Lindblom, A., Stockholm; Lindgren, A., Baggetorp; Lindgren, Therèse, Emerence och Sally, Stockholm; Ljungman, Calla, Stockholm; Lundberg, G. W., Paris; Lundgren, Manda, Rörö; Lundgren, Brita, Jormlien; Lundh, Elise, Ånga; Markus Anna Andersdotter, Hjulbäck; Melinder, N. A., Stockholm; Mellin, Caroline, Västervik; Meyerson, O., Stockholm; Modin, E., Multrå; Murray, Anna, Stockholm; Myhrman, Signe, Stockholm; Neujd, Ruth, Rönninge; Nilsson, G., Stockholm; Nilsson, H., Stockholm; Nordiska museets Vänner, Stockholm; Norström, Alma, Stockholm; Nothberg, fru, Stockholm; Oldenburg, E., Stockholm; Olsson, A., Rörö; Ottergren, Valborg, Stockholm; Palm, C. U., Stockholm; Palmgren, Hj., Brändön; Park, Gerda, Uppsala; Peyron, Anna, Stockholm; Petré, Karin, Stockholm; Petré, Fanny, Stockholm; Rosenberg, O.M., Stockholm; Ryberg, M., Rörö; Ryberg, O., Rörö; Råberg, Lisa, Ulricehamn; Rålamb, Elisabeth, Granhammar; Salvén, E., Halmstad; Sandahl, Sigrid, Stockholm; Santesson, B. F., Lidingö villastad; Schotte, Maria, Stockholm; Schück, A., Stockholm; Sellin, S. J., Bergvattnet; Settervall, M., Stockholm; Sjöberg, O., A.-B., Stockholm; Staaff, E., Stockholm; gm Staël von Holstein, Mathilda, Stockholm; Stjernsward, Brita, Stockholm; Strömbäck, E., Stockholm; Suber, Gurli Margareta, Stockholm; Suoma, A., Korpikylä; Svensson, E., Breared; Svinhufvud, L., Sävestaholm; Tapani, H., Pajala; Teller, Ida, Stockholm; Tengstrand, Ulla, Stockholm; Thorman, Elisabeth, Stockholm; Tillman, A., Österby; Tinnberg, K., Alingsås; Traugott, I., Stockholm; Ullman, R., Stockholm; Wachtmeister, Louise, Christineholm; Wallin, O., Blyberg; Warholm, Ida Thomander-, Lund; Welander, Salla, Drottningholm; Wener, Julie, Stockholm; Westerlund, Amanda, Täsjö; Wickström, A., Ale; Wikström, H., Högländ; Winroth, N., Stockholm; Virgin, Ida, Stockholm; gm Wretlind, N., Malå; Zethræus, Amelie, Stock-

ABONNENTSIFFRORNA
FÖRDUBBLADE
PÅ 8 ÅRS TID

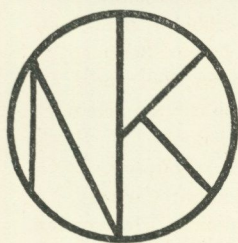
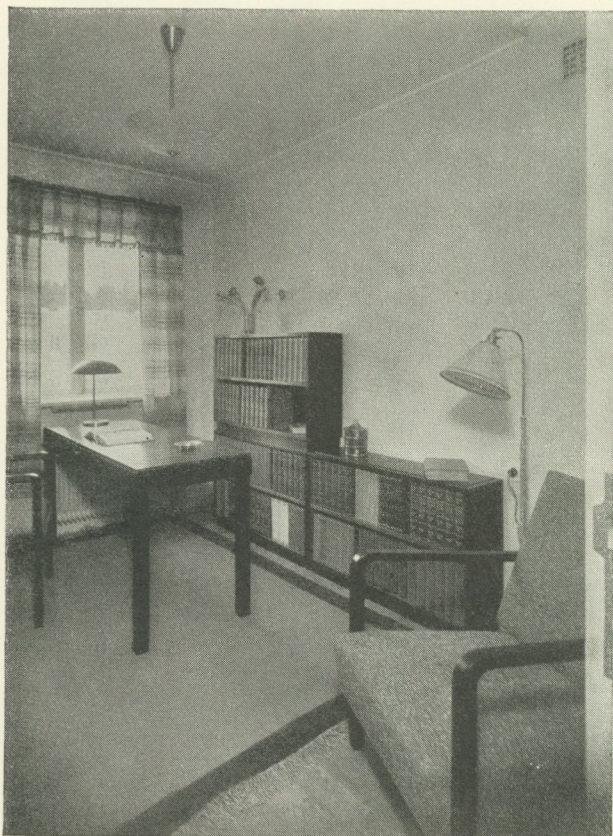

TILL ONSDAGSKONSERTERNA I
KONSERTFÖRENINGEN
BLIV ABONNENT FÖR NÄSTA SÄSONG!

holm; Zettersten, Ingrid, Stockholm; Zorn, Emma, Mora; gm Åbergsson, Anna, Stockholm; Åström, V., Stockholm; Öhnell, Hanna, Stockholm; Öhnell, Tyra, Stockholm.

Nordiska museets bibliotek.

Adlerstråhle, A. E. Th., Stockholm; Alberti, K., Asch; Alm, H., Stockholm; Almgren, O., Uppsala; Ambrosiani, S., Stockholm; Andrén, E., Stockholm; Bekkewold, B., Stockholm; Bengtsson, B., Stockholm; Berg, G., Stockholm; Bergslagens Museum, Falun; Bergström-Andelius, Emma, Stockholm; Billow, A., Saltsjöbaden; Björk & Börjesson, A.-B., Stockholm; Bohlin, S., Vetlanda; Boëthius, Gerda, Mora; Cederbloms, Gerda, sterbhus, Stockholm; Collins, Maria, sterbhus, Malmö; Drakenberg, S., Västerås; Ecklesiastikdepartementet, Stockholm; Ehrenheim, Alice, Grönsöö; Ehrnberg & Son, Läderfabriks A.-B., Simrishamn; Ekman, Iris, Stockholm; Erixon, S., Stockholm; Fevrell, W., Stockholm; Folkmusikkommissionen, Göteborg; Fondation Singer-Polignac, Paris; Forsberg, E., Enskede; Frödin, Anna, Strängnäs; Geijer, Agnes, Stockholm; Gullström, G., Stockholm; Gustafsson, G., Stockholm; Hallwylska Museiföreningen, Stockholm; Hamrin, A., Vansbro; Heiberg, G. F., Amble; Heurgren, P. G., Stockholm; Hjelt-Cajanus, E., Stockholm; Hofrén, M., Kalmar; Holmér, F., Lund; Jansson, S. O., Lidingö; Johnsson, P., Broby; Jonsson, G., Stockholm; Jämtlands läns jaktvårdsförening, Östersund; Klein, E., Mörby; Lagercrantz, S., Stockholm; Landtman, G., Helsingfors; Leander, S., Karlskrona; gm Leijonhufvud, O., Stockholm; Lewin, Anna, Stockholm; Lewin, Visen, Stockholm; Lid, N., Oslo; Lindblom, A., Stockholm; Lindblom, K. G., Stockholm; Lithberg, N., Stockholm; Mahr, A., Dublin; Mancker, E., Stockholm; Morelowski, M., Vilna; Nihlén, J., Stockholm; Olsson, G. E., Kumla; Oppegaard, A., Oslo; Palm, C. U., Stockholm; Park, Gerda, Uppsala; Pospisil, F., Brno; Refsum, H., Oslo; Sahlgren, J., Uppsala; Samfundet S:t Erik, Stockholm; Seitz, H., Stockholm; Selling, G., Stockholm; Sirén, O., Stockholm; Slottsarkivet, Stockholm; Stiernstedt, Signe, Stockholm; Stockholms Högskola, Stockholm; Svenska Folkdansens Vänner, Stockholm; Svenska Sockerfabriksaktiebolaget, Göteborg; Svensk-franska Konstgalleriet, Stockholm; Sundt, R., Oslo; Svensson, S., Stockholm; von Sydow, C. W., Lund; Sällskapet för gotländsk forskning, Visby; Tandberg, J., Stockholm; Tekniska förbundet, Borås; Tengstrand, Ulla, Stockholm; Thorman, Elisabeth, Stockholm; Universitetets Oldsaksamling, Oslo; Universitetsbiblioteket, Uppsala; Wallin, S., Stockholm; Wester, B., Stockholm; Kgl. Vetenskapsakademien, Stockholm; Widén, A., Äppelvikén; gm Wijk, Hj., Göteborg; Wiklund, K. B., Uppsala; Wolfram, R., Wien; Zangenberg, H., Köpenhamn; Županić, N., Ljubljana.

En heminredning från NK har stil ...

NK-möblerna förena stil med prisbillighet och kvalitet. De moderna typer, NK kan framvisa, utmärka sig för en praktisk och ändamålsenlig arkitektur med rena linjer och förnämligaste hantverksmässiga utförande. NK-möblerna äro i varje tum ett kvalitetsarbete.

A/B NORDISKA KOMPANIET

Nordiska museets arkiv.

Alm, H., Stockholm; Ambrosiani, S., Stockholm; Améen, G., Lidingö villastad; Andelius, Emma, Stockholm; Bäckström, A., Stockholm; Bekkewold, B., Stockholm; Berg, G., Stockholm; Bergström, Ragnhild, Stockholm; Blix, Ellen, Växjö; Borg, A., Linköping; Brate, Fanny, Stockholm; Ekman, Iris, Stockholm; Elison, A., Stockholm; Elvers, J., Stockholm; Ericsson, Maja, Uppsala; Eriksson, Hulda, Stockholm; Eriksson, Karl (»Millerste Kal»), Stockholm; Fant, Emmy, Stockholm; Festin, E., Östersund; Fleetwood, C. E., Stockholm; Floderus, Eva, Stockholm; Floderus, Sigrid, Stockholm; Fritzes Kungl. Hovbokhandel, Stockholm; Hagberg, Louise, Stockholm; Hagberg, Th., Stockholm; Hansson, P. V., Stockholm; Jacobsson, N., Stockholm; Jaensson, H., Normlösa; Jungberg, Selma, Stockholm; Karlsson, F., Stockholm; Kjellberg, Zelma, Stockholm; Klein, E., Stockholm; Kommittén för hemslöjdens befrämjande i Stockholms län, Stockholm; Lagerbergs sterbhus, Stockholm; Lekander, A., Djursholm; Lewin, Visen, Stockholm; Lindeberg, Hilma, Stockholm; Lindroth, B., Stockholm; von Malmberg, Inga, Gävle; Milles, E., Stockholm; Nationalmuseum, Stockholm; Norling, K. G., Stockholm; Oldenburg, E., Stockholm; Oxenstierna, Siri, Stockholm; Park, Gerda, Uppsala; Posse, A., Göteborg; Posse, L., Stockholm; Samfundet S:t Erik, Stockholm; Schück, A., Stockholm; Stenius, G. O., Stockholm; Stockholms-Tidningen, Stockholm; Strömbäck, E., Stockholm; Stuart, Marie-Louise, Stockholm; Svenonius, B., Stockholm; Svensson, S., Stockholm; Svärdröm, S., Stockholm; Tekniska museet, Stockholm; Thim, Ellen, Stockholm; Wallin, S., Stockholm; Westman, Ida, Stockholm; Wibom, E., Råsunda; Öberg, O. A., Stockholm; Öhnell, Tyra, Stockholm.

Skansen.

Andersson, A., Karlbergs slott; Andersson, B., Sundbyberg; Andersson, E., Stockholm; Andersson, Gerda, Norrviken; Andersson, H., Stockholm; André, P., Stockholm; Angel, A., Stockholm; Appelqvist, L., Stockholm; Banankompaniet, Stockholm; Behm, U., Stockholm; Bergman, G., Järvsö; Bergman, S., Rönninge; Bergström, S., Djursholm; Bergöö, G., Stockholm; Björkander, O., Stockholm; Björling, Sigrid, Fisksätraholm; Blom, Elsa, Stockholm; Blom, P., Holmens bruk, Norrköping; Blomgren, Alma, Stockholm; Bohlin, N., Stockholm; Bonnier, A., Stockholm; Bookman, E., Stockholm; Bouveng, C. G., Stockholm; Brolin, C., Stockholm; Cahn, A. G., Stockholm; Cariberg, G., Stockholm; Carlsson, C., Lidingö; Carlsson, H., Björnlanda; Clementsson, K. J., Stallarholmen; Danielsson, Anna, Stockholm; Daun, F., Stockholm; Diedrichs, Märta, Djursholm; Dimitrievsky, S., Lidingö; Djurgårdsförvaltningen, Stockholm; Egnell, L., Stockholm; Engqvist, O., Stockholm; Engstrand, H., Stockholm; Engvall, P., Stockholm; Engwall, Y., Stockholm;

KLICHÉERNA
TILL
NORDISKA MUSEETS ÅRSBOK
UTFÖRAS AV

**A.B. GROHMANN &
EICHELBERG**

GRAFISK REPRODUKTIONSANSTALT
MÄSTERSAMUELSG. 67 TEL. 23 11 95
STOCKHOLM

Enhetspris A.-B., Stockholm; Eriksson, E., Hoting; Eriksson, J., Stockholm; Eriksson, N., Stockholm; Eriksson, O., Stockholm; Eriksson, T., Aspudden; Falkman, Birgitta, Stocksund; Forslund, L., Tureberg; Fredriksson, G., Stockholm; Fryckholm, V., Stockholm; Fröberg, G. M., Norrtälje; Gedda, W., Stockholm; Gedin, Ester, Stockholm; Granqvist, B., Stockholm; Grönberg, S., Stockholm; Gustafsson, S., Stockholm; Hallbäck, W., Stockholm; Hedberg, Lilian, Stockholm; Hedblom, H., Stockholm; Hedströms Bageri, Stockholm; v. Hofsten, Iris, Stockholm; Holm, Märta, Råsunda; Holmblad, Emelie, Stockholm; Holmström, Gurly, Stockholm; Håkansson, A., Stockholm; Hägg, K., Tumbleberg; Höglund, N., Voxna; Isaksson, K. I., Äppelvik; af Jochnick, Gerda, Stockholm; Johansson, Anna, Stockholm; Johansson, E. O., Stockholm; Johansson, K., Stockholm; Johnson, A. Ax:son, Ängelsberg; Johnson, H. Ax:son, Västerhaninge; Jubileumsutställningen, Gamleby; Jubileumsutställningen, Västervik; Jönsson, T., Stockholm; Karlsson, F., Stockholm; Kjellander, Signe, Stockholm; Komstedt, L., Stockholm; Konsums lager, Stockholm; Kristliga Föreningen av Unga Män, Stockholm; Kruse, K., Stockholm; Larsson, Augusta, Stockholm; Lindberg, Augusta, Dalarö; Lindkvist, R., Stockholm; Lindner, H., Stockholm; Looström, K., Stockholm; Lundbergh, O., Stockholm; Lundberg, Ragnhild, Stockholm; Lundblad, K. E., Mälärhöjden; Lundgren, R., Stockholm; Lundin, J., Stockholm; Lövgren, G., Stockholm; Löfgren, W., Stockholm; Malmqvist, B., Trosa; Mjörner, E., Vaxholm; Montgomery, A., Stockholm; Nilsson, W., Stockholm; Nordiska Fröhandeln, Stockholm; Nyberg, A., Stockholm; Olbe, B., Stockholm; Olbe, Inga, Stockholm; Olbe, Mary, Stockholm; Olby, T., Stockholm; Olson, Alice, Stockholm; Olsson, E., Röjan; Personne, Amanda, Stockholm; Persson, W., Stockholm; Pettersson, Elin, Stockholm; Pettersson, Julia, Enskede; Pott, G., Nämdö; Rydell & Co., Stockholm; Rylander & Co., Stockholm; Råberg, D., Drottningholm; Sandberg, E., Stockholm; Sandell, R., Stockholm; Setterwall, M., Stockholm; Sjöberg, Maria, Stockholm; Skoglund, G., Stockholm; Stenberg, O., Stockholm; Strömbeck, E., Stockholm; Sundin, I., Hoting; Sundström, Ellen, Stockholm; Svensson, G., Älvsjö; Tesdorff, J., Stockholm; Tjernberg, R., Pajala; af Ugglas, G., Forsmark; Wattrang, C. A., Björnlunda; Wendelius, P., Stockholm; Westman, B., Stockholm; Wickbom, N. O., Stockholm; Wickman, Ida, Stockholm; Wilhelmsson, Emma, Stockholm; Winberg, H., Stockholm; Virgin, Ida, Stockholm; Värta-restaurangen, Stockholm; Åberg, O., Stockholm; Åsberg, E., Stockholm.

VÄLJ
FINBRUKENS
PAPPER

NÄR NI BESTÄLLER
TRYCKSAKER
OCH BREVPAPPER

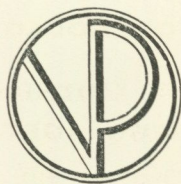
KLIPPAN 1573 ● LESSEBO 1692 ● GRYCKSBO 1740

VICTOR PETTERSON
BOKINDUSTRIAKTIEBOLAG

ETABLERAD

1 8 7 4

BOKTRYCK · OFFSETTRYCK
BOKBAND · KONTORS-
BÖCKER · EMBALLAGE

Tel. Namnanrop Victor Petterson
Holländaregatan 10 · STOCKHOLM

A.-B. RUB. CARLSSONS

JÄRNHANDEL - ROSLAGSGATAN 26

Telefoner 38 61 70, 32 52 14

Välsorterat lager av Byggnadsmateriel, Hushålls-
artiklar, Fiskredskap. — Gevär, Ammunition, Krut,
Dynamit, Nitrolin för jord- och stubbsprängning.

BIRGER NILSSONS VERKSTÄDER

Utför alla slags arbeten av

KOPPAR-, BLECK och PLÅT

SMIDE och SVETSNING . METALLARBETEN

ARTILLERIGATAN 66 (intill Valhallavägen)

Telefoner 67 36 52, 67 47 85

Anlita

"STÄDERNAS"

FÖRSÄKRINGSKONCERN

STÄDERNAS ALLMÄNNA BRANDSTODSBOLAG

SVITJOD ════════════════════ **GOThIA**

SKOGSFÖRSÄKRINGSAKTIEBOLAGET

Alla slags försäkringar utom liv- och sjö-.

**i en ting äro de lika
på kaffearom
äro de rika —
kooperativas
bruna och gröna
cirkeln**

*Den moderna
annonsbyrån*

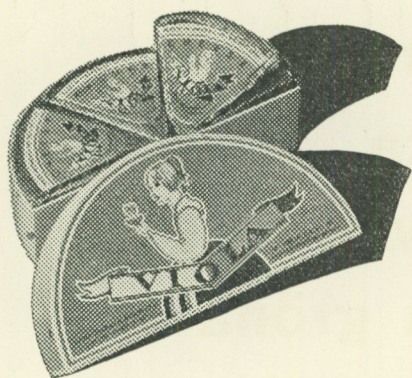
med sin erfarenhet från vitt skilda verksamhetsområden har en viktig uppgift att fylla. Mången gång kan den genom tillämpning av en erfarenhet, vunnen på ett helt annat område, finna en framkomlig väg just i Edert fall, anvisa den mest effektiva lösningen på Edra reklamproblem.

Vänd Eder med förtroende till

GUMÆLIUS

RATIONELL REKLAM

STOCKHOLM — GÖTEBORG — MALMÖ

VIOLA

svensk mjukost
i portionsförpackning

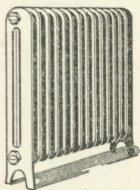
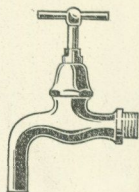
MJÖLKCENTRALEN

Lantmännens Mjölförsäljningsförening u. p. a.

AKTIEBOLAGET

P. A. SJÖGREN

utför alla förekommande rörlednings-
arbeten. — Reparationsavdelning med
specialutbildade montörer. — Snabbt
och förstklassigt arbete till lägsta pris.
Beställ Edra reparationsarbeten hos

P. A. SJÖGREN

16 MÄSTERSAMUELSGATAN 16
Telefon Namnanrop P. A. SJÖGREN

Ring alltid

TELEFONER

Verkstaden . . . 11 83 43

Bostaden 32 49 70

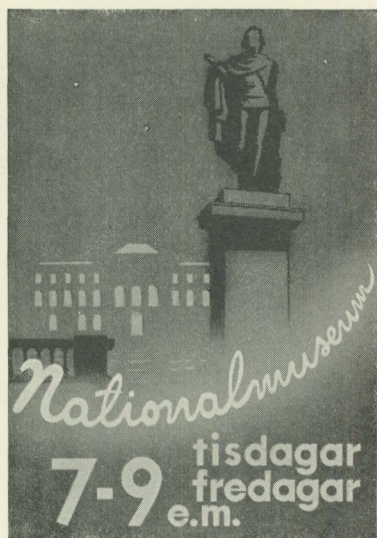
Wasa Smidesverkstad

GASVERKSVÄGEN

INFORDRA
OFFERT

vid behov av alla slags smiden. Leverantör
till Skansen ● Specialité: Räck-, Hiss- och
Ornamentsmiden. Varmgalvanisering.

Ni ser den lysa mot Eder

dag och natt, i ljus och mörker
— lockande, fantasieggande,
säljande. — Åter ett gott exem-
pel på träffsäkerheten i kom-
position, färgval och tryck.

Följ Nationalmuseums exempel —
tryck Edra affischer hos

JULIUS OLSÉNS
LITOGRAFISKA ANSTALT
STOCKHOLM

Sök

i de dagliga
tidningarna

SKANSENFÖRENINGENS

MEDLEMMAR ERHÅLLA BL. A. UNDER ÅR 1934

- 1 Personligt årskort till Nordiska museet och Skansen.
- 2 Rätt att lösa årskort för familjemedlemmar för kr. 3:— per person.
- 3 Nordiska museets och Skansens årsbok.
- 4 Rabatter å vissa av Nordiska museets och Skansens publikationer.

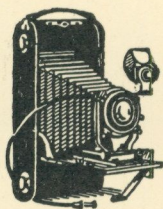
AVGIFTER

Inom Stockholms lokalportoområde bosatt medlem erlägger kr. 10:— per år. Utom Stockholms lokalportoområde bosatt medlem erlägger kr. 5:— per år. Ständig medlem erlägger en gång för alla kr. 200:—.

Medlemskap vinnes enklast genom avgiftens inbetalande å postgirokonton 51150. Anmälningar emottågas å telefon 67 13 10. Postadress Skansenföreningen, Skansen, Stockholm.

Vår 50-åriga erfarenhet inom den
fotografiska branschen

lämnar Eder garanti för goda
varor till lägsta priser samt
sakkunnig behandling av till
oss lämnade beställningar.

Vi äro även specialister på
allt för ljusbilder,

såsom Pathé 9.5 amatörkino,
skioptikon, Balopticon, projek-
tionsdukar, och andra tillbe-
hör, skioptikonbilder etc.

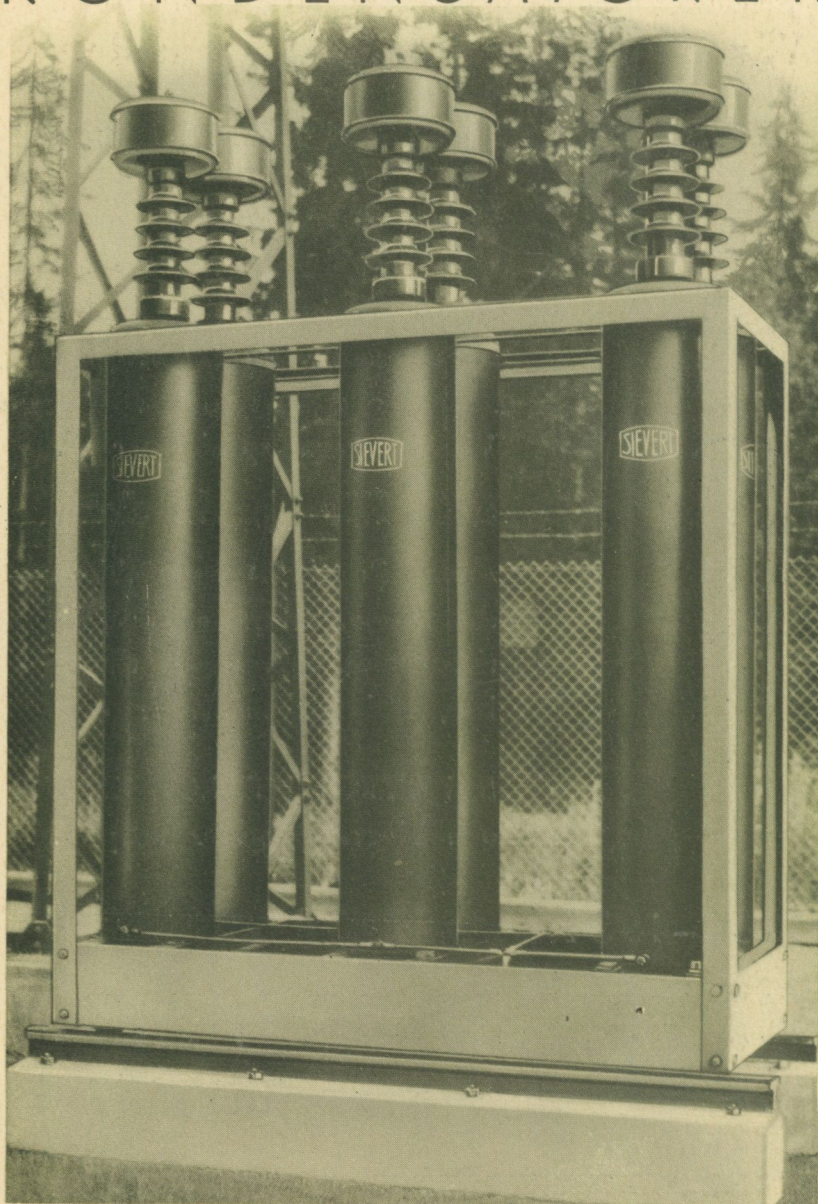
SKIOPTIKON, BALOPTICON
och biografapparater uthyras.

1884-1934

EDV. NERLIEN, A.B.

Kungsgatan 19, Stockholm

HÖGSPÄNNINGS- KONDENSATORER

SIEVERTS KABELVERK

Sundbyberg · Stockholm · Göteborg · Malmö · Norrköping
Örebro · Sundsvall · Östersund · Umeå · Skellefteå · Söderhamn